

Van Nu en Straks. Nieuwe reeks. Jaargang 1

bron

Van Nu en Straks. Nieuwe reeks. Jaargang 1. Z.d., Antwerpen 1896

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/_van002189601_01/colofon.htm

© 2007 dbnl

Kritiek der Vlaamsche Beweging

ZOOALS elk ding tracht naar zijn volkomen verwezenlijking, zooals thans alles in de maatschappij naar bewust zelfstandig leven dringt (vrijheid is een negatief woord voor zelfstandigheid), zoo is ook de Vlaamsche Beweging het streven naar zelfstandigheid van een 'ras' - ik bedoel: van individus, in zoover zij zich door taal en zeden vereenigd voelen - opdat dat ras zijn geweten weer zou bemachtigen, zich zoo bewust mogelijk ontwikkelen volgens eigen aard, en ál zijne mogelijkheden tot werkelijkheid brengen. Dat streven stuwt in dezelfde richting als het streven van heel dezen tijd, die zijn geweten, zijne levenseenheid weer veroveren wil; het is slechts een deel van dat streven. Ziedaar het stellige wezen der Vlaamsche Beweging zooals ik die opvat.

Zelfs wie dát niet zag heeft toch kunnen opmerken dat die Beweging, in den vorm dien zij bij ons kreeg, geen eenig verschijnsel is. Zij wordt aangetroffen, in de tweede helft dezer eeuw, overal waar het recht tot zelfstandig leven van een groep menschen, die in taal en manier van zijn hun samenhang voelen, onderdrukt werd om de groote Staten samen te takelen, - heel Europa door. Dit alleen kan bewijzen dat zij iets noodzakelijks gehoorzaamt, en geen 'kunstmatig geleid stroompje' mag genoemd worden. Hier vooral komt het duidelijk uit, hoe natuurlijk haar de gang der geschiedenis voortbracht. De Spaansche vlammenvlaag, en de uitwijking vóór Alva van al wat een verstandelijke kracht was, had ons volk uitgeput; de kwezelarij kwam het nog verlammen. Nu was de leus: 'Die het land heeft, mij ook.'

Dat land werd soms beheerscht als een verre kolonie; het onderging gebukt den wil van den toevalligsten vorst; het had zich 't lijden gewend. Wanneer bij uitzondering nog een meer of min lankmoedig pamflet verscheen, dan was 't zelfs niet in de taal van 't volk opgesteld. Vlaanderen, na twee eeuwen, bezat geen ziel meer, geen geweten. Het liet zich meesleepen in de omwenteling van 't jaar dertig, de onnoozelste welke ooit vreemde invloeden hier opstookten. Wij zagen ons met gebonden handen overgeleverd; het Fransch werd de eenige officiële taal; velen, heden nog, achten dat natuurlijk, want de meerderheid acht altijd natuurlijk wat sinds lang bestaat. Een geheel volk werd in een vreemde taal bestuurd; men veroordeelde menschen zonder dat zij van beschuldiging en vonnis één woord verstonden; zelfs in de lagere scholen moest Fransch de voertaal worden, en de uitslag was eene algemeene onwetendheid onder de arbeiders, de boeren, de klein burgers; wie middelbaar en hooger onderwijs genoot, verlearde het Vlaamsch, zonder tot een grondige kennis van het Fransch te geraken; de hoogste krachten van ons ras - denkt maar aan de besten der zoogezegd Belgische schrijvers - blijven zonder aanraking met het menigvuldige leven rond haar. Wij kunnen niet natuurlijk opbloeien. De schandelijkste verkrachting van wat ons eigen is, wat onze geestelijke eenheid uitmaakt, wordt wettelijk genoemd; en men beweert nog dat bij ons de eenige voorwaarde van beschaving een steeds meer uitgebreid bezigen der Fransche taal is. Geloof men dan toch dat het *volk* zijn taal kan verloochenen en vergeten? Zij steekt hem in 't lijf, zij kan er zoo makkelijk niet uit; men merkt het wel in Fransch-Vlaanderen. Indien de hedendaagsche gedachtestroomingen Vlaanderen niet bevruchten komen, dan heeft 't gebruik van't Fransch als voertaal het meest daaraan schuld. Begint men dan nog niet te beseffen dat de grondslag aller beschaving de ontwikkeling is van het geheele volk volgens de

noodwendigheid van zijn eigen wezen, volgens zijn eigen aard, waarvan de taal het volkomenst beeld is?

Alle positieve werking, die ons in natuurlijkere toestanden wil laten ademen, is billijk. Wat tot nu gedaan werd acht ik weinig in vergelijking met wat nog te doen blijft; maar veel *is* toch gedaan. Ik beklag degenen die met de Vlaamsche Beweging slechts spotten kunnen. Van die Beweging is, mijns inziens, het grootst en het stelligst: de *karakters* die haar in 't leven riepen, en die er thans het hardnekkigst voor strijden, en die door hun literair werk het bewustzijn van hun volk opschudden, het geweten zelf van dat volk waren. Een echt karakter doet meer voor een zaak dan een stipt bepalen der begrippen, zooals een echt en goed literair werk zekerder invloed heeft dan een hoogeschool. En echte karakters hebben we gehad, opgestaan uit alle streken van Vlaanderen, mannen met sterken en ernstigen wil, die zich door niets lieten afschrikken en tot het einde toe dorsten gaan, door alles dóór. Oprechte mensen zijn die altijd geweest, ronde en taaie Vlaamsche gemoederen, rotsvast, met een gloed en een diep gevoel, rechtschapen genoeg om nooit den zin der dadelijke waarheid te verliezen. En, op het oogenblik dat ik vele opvattingen van het tegenwoordig flamingantisme wil te keer gaan, moet ik mijn hoogen eerbied uitdrukken voor mensen als - om er maar één te noemen - Frans Reinhard. Van de flaminganten, die ik ken, is er misschien geen edeler inborst, hoe eng zijne inzichten me soms ook schijnen kunnen; maar dat zijn kerels die voor hun gezindheid alles op het spel zouden zetten, en zich laten kapotmaken als 't moest. Met hen voelt eenelk zich in innig verband, in wien de geest van dezen wordenden wereldtijd woelt. Al het duurzame wat uit de Vlaamsche Beweging kwam, en onze letterkunde zelf, is men zoo'n karakters schuldig. Als ik de vijftig eerste jaren onzer herleving doorblik, dan kan ik niet de Vlaamsche letteren

van de Vlaamsche Beweging afscheiden. Misschien is onze goede en beminde Conscience de degelijkste arbeider onzer zaak. Ik weet dat wie niet Vlaming is moeilijk zal vatten waarom wij b.v. Gezelle, Hugo Verriest, Albrecht Rodenbach en anderen, bewonderen en liefhebben: zij zijn de geest van ons land; hun gesproken en geschreven woord, dat rechtstreeks op hun omgeving werkt, is gedragen door een trouw en waar gevoel, het heeft den reuk onzer aarde. Het verwezenlijkt het streven zelf naar zelfstandigheid van het Vlaamsch volkseigen.

Dát is 't echtste der Vlaamsche Beweging. Dát is 't waarop wij steunen willen, - nu scherper bewustzijn te leven begint, nu wij ons van dag tot dag meer één zien, nu het land zich 'omwerpt' zooals Van Langendonck zei. Hoop bezitten we genoeg, want wij weten hoe zuiver ons volk nog is, trots al wat het geleden heeft; wij weten zeer bepaald welke diepe bronnen van ongebruikte kracht zullen opwellen; wij kennen zijn stevigen wil, den innerlijken gloed van zijn rustig gebaar, zijn frisch, zinnelijk waar, van alle calvinismus rein gevoel voor de werkelijkheid van 't leven, met al zijn kleurig stoffelijke en al zijn verborgenheden. Vlaanderen, dat, aan den samenloop der machtigste beschavingen, zich te ontwikkelen begint in dezen tijd van vreugdig vermoeden zwanger, kan zich een heerlijke volrijke toekomst uit den schoot prangen, indien het zichzelf geheel kan hergrijpen, zijn eigen ziel weer bemachtigen.

Dat is nu *mijn* Vlaamsche Beweging. Hoe komt het dat, trots mijnen eerbied voor hen die ons streven mogelijk maakten, ik me nochtans niet gansch laat meêsleepen door 't flamingantisme zooals het thans bestaat? Zijn de opvattingen der meeste tegenwoordige flaminganten juist, wat betreft den grond der Vlaamsche Beweging, haar einddoel, en de middelen die zij gebruiken moet om dat doel te bereiken?

De grond der Vlaamsche Beweging is de wil naar zelfstandigheid van een 'ras' dat zijne solidariteit voelt. Ik meen eigenlijk niet een groep menschen van eenzelfde afkomst, maar wel: menschen die verbonden zijn door de taal en overeenstemmende zeden.

Dát is iets *werkelijks*, terwijl het woord ras, zooals het doorgaans gebruikt wordt in vlaamsche redevoeringen, slechts een afgetrokken denkbeeld onderstelt: eenige millioen individus leven samen, bij de meerderheid onderscheidt men hoedanigheden die elk min of meer gelijk heeft met zijn 'taalbroeders', die hoedanigheden worden algemeen gemaakt en door afzondering vormt men in zijnen geest een *begrip*. Zoo komt men er toe, op een ideaal rechtsgebied, in het ras iets meer te zien dan de som der individus. Het wordt iets dat op zichzelf bestaat. Nu, ik wil geen abstracte entiteiten boven mij. De gezondste werking van onzen tijd breekt de heerschappij der abstractie over de rechtstreeks gevoelde dadelijkheid, en neemt bezit van het leven, van deze onze aarde. Wij liggen nog te veel onder de macht van woorden. *De Mensch*, die der fransche omwenteling en der rationalisten, gaat me niet aan. Wie de Menschheid bemint, bemint maar het stelsel, ik geloof dat van Deyssel dat ergens gezegd heeft. De meeste tegenwoordige hervormers beschouwen den mensch als een enig type, als één zedelijk en verstandelijk grondbeeld waarop zij hun stelsels toepassen, en tegenover hen verdedigt het gezag *de Maatschappij*..... Het getal is gering van hen die slechts steunen op wat zij zien en voelen, de menschen rondom zich nemen zooals zij zijn - dezen, en dien mensch, en dien anderen - en hun, als eenige wijsheid, het 'kent u zelf' toeroepen. Ik zal niet vroeger in vreugde genieten dan als ik mij van alle geloof in abstracties bevrijd.

Een abstractie is het woord ras al te dikwijls bij de flaminganten; zij bekreunen zich weinig om zijn echten inhoud. Er

wordt gesproken van de volstrekte en onveranderlijke 'rechten van het ras'. Wat is daarin zoo eeuwig? Géén bestaat er dat geheel zuiver zij, - heden min dan ooit, nu de verste betrekkingen onder de volkeren allersnelst vermenigvuldigd worden. Men bemerkt soms in het meest afgelegen dorp, verrassende verscheidenheid van mensch tot mensch. In de oudste maatschappelijke groepen waarvan de anthropologie gewaagt zijn reeds verschillende typen met elkaar vermengd. Ik zal niet nagaan wat bij ons overgebleven is van de vroegste inwoners en tot welke volkeren zij behoorden, inhoever Kelten, Franken, Saksen, Friezen nog te erkennen zijn, hoeveel spaansch, fransch, duitsch, joodsch bloed in het onze vloeide, enz. Eén feit volstaat: de Vlamingen kunnen tot twee zeer van elkaar afwijkende typen herleid worden: een kort-, en een langschedelig. Heden heeft ons 'geslacht' zich, na eeuwen en eeuwen, onder den invloed van woonoord en samenleven, tot een algemeene overeenkomst van zeden ontwikkeld, en, trots de dialecten, tot eenheid van taal, wat overeenkomst onderstelt in voel- en denkwijzen; zijn letterkunde, en de van zelf machtig geworden Vlaamsche Beweging, bewijzen zijn solidariteit. Maar dit laat ons niet toe, van het 'geslacht' als van een streng afgebakend en éénaardig iets te spreken, en er aan te gelooven als aan de levendige verwezenlijking van een volstrekt begrip. De bonte gedurig afwisselende menigvuldigheid der menschen, die zich volgens hun oneindig talrijke belangen op oneindig talrijke wijzen onder elkaar scharen, die elk iets eigens zijn, die elk duizenden eigen betrekkingen aanknoopen met de wereld, men kan die niet gaan afperken tot lijnbegrensde rassen. Die rassen zijn gemeenschappen in stadige wording en beweging, die niet op zich zelf bestaan. Ik mag me dus afvragen of de liefde voor het ras doorgaans iets meer is dan eene theoretische liefde. Dat men zijn dorp boven al de andere acht, is veel natuurlijker en echter. Van de personen rond mij

heb ik lief wat op *mij* gelijkt of *mij* vollediger maakt; ga ik daarbuiten, dan val ik in de 'beginselen' - en ik blijf er gaarne van verschoond. De 'heilige' rechten van 'onzen stam' zijn de rechten van een vast omtrokken vorm dien wij in onzen geest schiepen. De rechten van het 'ras' zijn niets anders dan de som der rechten van de afzonderlijke wezens die dat ras uitmaken. Wie 't anders opvat rijdt stokpaardje op woorden.

De oorsprong der Vlaamsche Beweging is ten andere gansch individueel: elkeen bezit, zonder dat men hem eerst zulks toekent, het recht zijn eigen taal te spreken waar en wanneer het hem belieft; wanneer welk gezag ook hem dat komt verbieden, dan reageert hij vanzelf tegen dat gezag, zonder noodzakelijk aan de 'eer' van zijn 'stam' te denken. Die min of meer oproerige terugwerking van individus is de aanvang der Beweging. En ik ben gelukkig te bestatigen dat die opstand van zichzelf-bezittende individus tegen een gezag op verre na geen uitzondering geworden is. Daar is ze, die kracht die naar zelfstandigheid wil! En die zit ons volk in 't lijf, al moet ik hier ingaan tegen een stelselmatige liefde voor het 'ras', die onder de flaminganten nogal verspreid is.

Aan die stelselmatige ('schematische') liefde zou ik zooveel gewicht niet hechten, indien zij geen ander gevaar opleverde dan misbruik van opsnijderij en gorgelen met gemeenplaatsen. Maar zij slaat noodwendig over tot rassenhaat. Het is een kenteeken der stelselmatige liefde zich doorgaans slechts negatief te kunnen uiten in de werkelijkheid, en het is een kenteeken van een slechts negatief streven doorgaans verdoembaar te zijn. In 't voorbijgaan bemerk ik dat de Staten hun best doen om het wantrouwen van volk tot volk te ontwikkelen - onder den vorm van 'vaderlandsliefde' - daar zij legers noodig hebben om de 'machtigen' en hun geld te verdedigen; groothandel en nijverheid zijn eigenlijk zeer internationaal, maar vreezen dat

de arbeiders der verschillende landen *hun* gemeenschappelijke belangen zouden inzien, en elkaar heel natuurlijk ondersteunen. Zoo werkt alles samen om van den rassenhaat het kunstmatigste te maken wat men maar denken kan.

Uiterst kunstmatig is hij onder ons volk, ik heb het dikwijls ondervonden. En de meeste vlaamschgezinde leiders zelf hebben niet, in den grond, dien afschuw van Frankrijk en die genegenheid voor Duitschland, die schering en inslag is van menige hunner redevoeringen. Op enkele uitzonderingen na, leven zij met eenieder op goeden voet, hebben zelfs meer betrekkingen in het Zuiden dan in het Oosten, en praten liever met een Parijzenaar dan met een Pruis. Maar zoodra zij zich als vertegenwoordigers van den 'Stam' voelen, duiken de 'beginselen' op, en dan schuimt men den rassenhaat langs de kolommen van alle flamingantsche bladen af. Ik beken volgaarne dat hij min verachtlijk is dan die 'vaderlandsliefde', die men gebruikt om door oorlogen de belangen van den 'handel' voor te staan; ik beken nog dat hij soms moeilijk ontweken wordt als men de Vlamingen gevoel van zelfstandigheid wil inboezemen, en onvermijdelijk was in het romantische tijdperk der Beweging. De vraag is, of we nog lang dien weg óp moeten. Of we elkaar nog lang helden van vroegere eeuwen naar het hoofd gaan werpen; of de achtbare Coremans nog lang in de Kamer zal uitroepen dat onze geschiedenis veel schooner is dan die der Walen, en de achtbare Hoyois hem arglistig antwoorden dat de inwoners van Doornik vóór Godfried van Boeljon in Jerusalem getreden zijn. Of we nog lang, zoo kleingeestig mogelijk, andere volken zullen geringachten om te bewijzen dat wij altijd groter geweest zijn. De wat gedwongen afkeer voor Frankrijk veroorzaakt hier eene gedurige beknibbeling, beschimping, lastering van al wat van Parijs komt. Bijvoorbeeld is 't een tamelijk onschuldig mal, als onderwijzers

gestadig onze literatuur bij de Fransche vergelijken om de onze hooger te stellen, - hier is onze Vlaamsche Racine, ziedaar onzen Vlaamschen Béranger, enz. - maar 't maakt ten langen leste zenuwachtig. Wat de apriori-vriendschap voor Duitschland betreft, wie een weinig daarginder leefde moet die tamelijk 'gewild' achten. Wélk Duitschland? Het Duitschland dat grootendeels deze eeuw gemaakt heeft door zijn letterkunde en muziek, zijn wetenschap en wijsbegeerte? Of dat van na den oorlog? Zeker, er steken daar nog diepe krachten, en wij kunnen er ook wat uit halen, - maar wil men ons waarlijk den parvenu-geest van het hedendaagsch Pruisdom doen bewonderen, die koppeling van al 't verfoeilijkste wat 't woord militarisme in zich sluit, met het joodsche 'Strebertum', stoffelijk, eigenbatig, hard, - dien geest die zich op de provincie verbreidt met den invloed van 't amerikaanschriekende Berlijn, dien geest die aldaar kunst en literatuur haast doodt en de wetenschap zelve begint te verpesten?

Verwerpen we stelselmatige aftakeling en ophemeling. Wij zijn sterk genoeg om alle werking van buiten te laten werken, en ons al het echte tot vleesch en bloed te maken. Vreest ge dat we te zwak zijn, vat dan de zaak positief aan, maakt het volk groot en kernachtig en vrij genoeg, zonder 't daarom af te zonderen van het schoone rijke leven dat van 't Zuiden komt. Verstandelijk hebben we oneindig veel te danken aan Frankrijk, en wij willen er in geestelijke aanraking meê zijn zoowel als met Engeland of welk ander volk ook. Laten we ons huis openstellen naar álle zijden, dat is nog het beste middel om ons-zelf te blijven. Door haat in te boezemen tegen een groot volk zullen we 't onze niet grooter maken.

Tegen den Franschen invloed wordt vooral de voorbeeldige onzedelijkheid van het 'wufte Zuiden' ingeroepen. 'De Taalstrijd hier en elders', bijvoegsel van de 'Dicht- en Kunsthalle',

leerde ons voor kort dat men in de meisjes-kostscholen vijandschap inboezemt 'voor de taal, die nochtans nooit bezoedeld is geweest door Zola en andere pornografen'. Men meene niet dat die omschrijving een teratologische uitzondering is, ik kan er van dien aard bij de vleet aanhalen. Uit eene vlaamschgezinde voordracht vóór eenige maanden door Dr. Schaepman te Utrecht gegeven - voordracht waarin hij Da Costa hooger stelde dan Victor Hugo, en Bilderdijk dan Goethe - knip ik het volgende: 'Er loopt een klove tusschen hooger en lageren. Dat ligt in het verzaken van de Vlaamsche taal door hen die meenen, dat het tot den goeden toon behoort, alleen hun dienstknechten in het Vlaamsch aan te spreken en den eigen stand in de taal van mad. Dubarry'. De taal van mad. Dubarry! Men weet waarlijk niet waar het mensch het uithaalt!

Brave lui, het Vlaamsche volk bezit genoeg zinnelijkheid, in den besten zin van 't woord - en dat is niet zijn geringste eigenschap! - om van uw zedelessen verschoond te blijven. Zeker, mijn journalisten, uw schaamte is uiterst eerbiedwaardig. Maar gij moet toch bekennen dat die goede Venus vulgivagans van Lutecia het monopolie der 'onzedelijkheid' niet handhaaft, en dat de 'onzedelijke' literatuur en vele andere 'onzedelijke' dingen ons evenwel uit Holland, Engeland en Duitschland toegevoerd worden. Gij moet bekennen dat hetgeen u 't meest verontwaardigt niet van dag tot dag zou toenemen als het niet ontwikkeld werd door onze geheele beschaving; het is wel doorgaans een voortbrengsel van onze oeconomische toestanden, dat er noodzakelijk aan verbonden is, *overal*, doch onder min of meer huichelarij verborgen wordt; onze 'Germaansche broeders' ontloopen 't zoo min als wij, en Berlijn, Weenen, Londen, kunnen het 'moderne Babylon' niets benijden. Breekt al 't onnatuurlijke onzer oeconomische toestanden, breekt de vormen

der tegenwoordige maatschappij. Wat schimpen op de Fransche taal zal niet helpen.

Een minder flauw voorwendsel tot rassenhaat is de vrees eener inpalming door den 'erfvijand'. Ik laat onbesproken of die inpalming wel dreigend is of niet, maar wil hier wel 't eerste geval onderstellen. Slechts de werkelijke uitslagen eener inpalming gaan mij aan: ik beschouw de zaak niet onder 't licht der 'beginselen', daar ik in mij geen ziertje voel trillen van wat men nu 'vaderlandsliefde' noemt. Ik weet dat men mij den mond zal stoppen met

Kerels-Klauwaerts-Leeuw-van-Vlaanderen-Artevelde, en zie reeds een horizon van goedendagen oprijzen (de flamingant moet altijd een goedendag in den hoek zijner schapraai bewaren, voor de groote landdag-redevoeringen); maar de strijden onzer voorouders verschillen zeer van de tegenwoordige, en de maatschappij is een heel ander iets geworden. Nu, dat we samenleven met Franschen of met Walen, dat komt tamelijk overeen uit; dat we voor al wat ons bedwingt belastingen betalen aan 't Fransch of aan 't 'Belgisch' bewind, om 't even, zoolang we er betalen; en dat mijn meester in Parijs of in Brussel zit, wat baat me dat? hij is altijd mijn meester, - mijn vijand. Ik wil mijn kracht niet verspillen om een verandering van meester te beletten: ik heb wat beters te doen!...

Ik blijf op het gebied van 't werkelijke. Misschien drukt het staatsjuk zoo zwaar niet op ons volk (ik meen het 'Belgische'...) als in het machtig-gecentraliseerde Frankrijk (of a fortiori in Duitschland). Maar ik acht het een ijdel tijdverdrijf onder ons te overwegen wat ons aangener kan zijn, vliegende jicht of kramppodagra. Het eenige wat misschien erg bedreigd wordt door eene inpalming is iets wat we nog niet gansch bezitten: het 'In Vlaanderen Vlaamsch', en dat is gewichtig. Maar als dat waarlijk te vreezen is, zal ons dan uw kleingeestige haat redden? Is 't dan niet ellendig te moeten rekenen op gistingsmiddelen als

de Waterloo-betooging? Wat een bron van misverstanden! Zullen wij beter bestand zijn tegen de Fransche regeering wanneer gij verachting zult ingeboezemd hebben voor al het schoone en sterke wat het Fransche volk ooit voortbracht? Nog eens: werkt positief. Maakt de Vlamingen tot bezitters van zichzelf en hun wereld, in geest en lichaam vrij; ondersteunt alle krachten die hier opkomen, laat er geen verloren gaan; bouwt; richt werk op dat door zijn eigen macht eerbied afdwingt; verspreidt onze letterkunde; spant aan positieve daad het deel van uwen wil dat thans verbruikt wordt aan nuttelooze afbrekerij. Dan zal de Vlaming zijn reden van bestaan begrijpen, en wanneer hij dan niet meer de 'Belgische' instellingen, niet meer zijn meester, maar zichzelf, zijn eigen ik zal moeten verdedigen, dan zult ge hem niet behoeven op te schudden door woordengetrommel.

Het afgetrokken geloof in het 'Ras' belet toch nog niet te bemerken dat er andere solidariteit bestaat dan die van den 'stam'. Door stoflijke en verstandelijke belangen voelen wij ons in samenhang met de landen die ons omringen. Wij zoeken aanrakingspunten in den vreemde, ruilen geestelijke voortbrengsels met hem; niemand is er, die nog spreekt van 'vaderlandsche' wetenschap; de gedachte is internationaal; van maand tot maand - dat ze doeltreffend zijn of niet is hier bijzaak - neemt het getal der internationale congressen toe. Elk mensch heeft zijn eigen wereld van dichte en verre betrekkingen; en de solidariteit van elke leefbare groepeerings in of buiten het ras heeft even veel recht tot bestaan als die van 't ras zelf. Ik kan me meer thuis voelen met een Chineesch denker als met vele Vlamingen of zelfs menig bloedverwant.

Dat heeft niets van de 'broederlijkheid' (begripsliefde) der fransche omwenteling; ik ben solidair met al wat mij gevormd heeft, en met den heelen kring dien mijne werking vult.

En kom me niet preêken dat ik eerst en vooral Vlaming

moet zijn. Ik ben eerst en vooral *ik*, een mensch - en het minst veranderlijke wat ik in mij erken, vind ik terug bij alle menschen die tot mij komen, in welke streek zij ook geboren zijn. Als iemand verdrinkt en ge kunt hem redden, dan zult ge in 't water springen zonder u af te vragen of hij een Franschman of een Pruis is.

Wat den grondslag der Vlaamsche Beweging uitmaakt wordt niet alleen verkeerd opgevat, maar bovendien niet redelijk doorgedreven. De maatschappelijke vorm van het Ras is de Natie. De flaminganten verdedigen dus het beginsel der éénaardige nationaliteit, maar velen zijn tevens.... vaderlandsgezind: *res inter se repugnantes*! Men bemint het oord waar men geboren is, waar men lang leefde, wiens taal en landschappen de gedaante onzer gedachten bepaald hebben; men bemint de lieden die men daar kende, en al wie met hen veel gemeens toonen in karakter en manier van zijn; men erkent dat die lieden van gelijksoortig 'habitus' veel gelijksoortige belangen hebben, en vindt dus onrechtvaardig dat zij zich door vreemdelingen, welke die belangen zoo gepast niet behartigen, in een vreemde taal de wet laten stellen. Zoo ontstaat het beginsel der nationaliteit. Maar het 'patriotisme' is het tegendeel: de verkleefdheid aan een stuk grond dat één meester bezit, en door staatslui op een kaart streng afgegrensd werd. Het is volgens die vaderlandscherij - kunstmatig door de regeeringen opgeblazen - dat een Elzasser Frankrijk moest liefhebben vóór '70 en Duitschland na den oorlog; dat Nizza en Savoye driemaal van patriotisme veranderden sinds ééne eeuw, en de Ionische eilanden viermaal; dat een Pool van nu zijn leven moet wagen 't zij voor Pruisen, of voor Rusland, of voor Oostenrijk, - en dat *wij* aan... België verknocht zijn!

Tusschen vaderlandscherij en nationaal gevoel blijven de leiders der Vlaamsche Beweging hangen. Al wat zij vergen voert

tot het vervangen van 't tegenwoordige koninkrijk door een Statenverbond, daaraan zal wel niemand twijfelen, - en zij kúnnen niet anders, willen zij hun beginselen volgen. Een Poolsche omwenteling zouden zij zeker toejuichen, en voor eenige jaren verschenen alhier groote kaarten waarop men Fransch Vlaanderen aan ons land teruggeschonken zag. Maar waarom vorderen zij dan niet rechtuit de scheuring van België, waarom staat dat nergens in hun programma te lezen? Integendeel: elkmaal hun naar het hoofd geslingerd wordt dat zij de splitsing verlangen, teekenen zij protest aan met verontwaardiging, en er verschijnen stichtende aanplakbrieven met een driekleurig lijstje omraamd.

Die tegenstrijdige houding verwijt ik niet aan de meerderheid der flaminganten. In den grond zijn zij *volstrekt niet* belgischgezind, al vreezen zij te dikwijls met hun vrijuitgesproken meening vóór den dag te komen. Vlaanderen, dàt voelen ze, dàt willen ze; België laat hen koud: wij konden het heuglijk feit beleven dat de 'Brabançonne' uitgefloten wierd. Maar op dat netelig gebied heeft men weinig moed te verwachten van de meeste leiders der Beweging, en van al wie nauw of lossier met den staat verbonden zijn. Die zijn voorzichtig, willen niet 'overdrijven'....

Met die lieden twist ik niet, ik spreek tot het overgroote getal der Vlaamschgezinden, die voor de gevolgtrekkingen hunner meening niet zullen terugdeinzen, en die aannemen dat een 'natie' zichzelf bepaalt en recht heeft tot zelfstandig leven. Die, kunnen dan niet aannemen dat het lot ganscher bevolkingen van oorlogen afhangt, van het toeval eens veldslags, van besluiten uitgeschreven door een handvol diplomaten; zij weten 't: zoolang er een uiterlijk gezag is, dat op legers steunt - en men kan er zich geen ander denken - is het recht der 'natie' bedreigd. Zij moeten óf hun beginsel der nationaliteit verwerpen, óf het bestaan der hedendaagsche groote Mogendheden.

Maar wàt is - niet als begrip, maar werkelijk - de

‘natie’, maatschappelijke vorm van het ‘ras’, van een ‘gemeenschap in stadige wording en beweging’? Kan ‘t een volstrekt en éénaardig iets zijn? Hier ook moet de zaak van haar abstractie ontdaan worden. Het spreekt vanzelf dat een maatschappelijke groepeerings als de natie zich tot geen ander doel samenstelde dan het makkelijker en genotrijker leven der individus, en geenszins ter verwezenlijking van een woord-met-een-hoofdletter. Zij heeft geen bestaan buiten de personen die haar uitmaken, en altijd vrij blijven die groepeerings op te lossen om andere verbindingen aan te knopen, zich op andere wijzen samen te scharen. De rechten der ‘natie’ zijn de rechten der afzonderlijke individus.

Dit jaar stelde de heer Coremans in de Kamer voor, het Staatsblad niet alleen in de twee talen te laten verschijnen, maar bovendien in het duitsch; hij wees op de twintigduizend Duitschers die in de provincie Luxemburg gezeten zijn, en beweerde dat hun taalrecht geëerbiedigd moest worden, al waren zij nog minder in getal. Ik laat voorloopig ter zij of het ideaal recht op een dergelijk ding een der gewichtigste voorwaarden van het menschelijk geluk is: wat er ook van zij, de redeneering van Coremans stemde overeen met de beginselen van ‘t flamingantisme. Maar als men zoo’n eerbied toont voor het persoonlijk recht eener groep, voor de ‘eigenheid’ der bestanddeelen van een breedere groepeerings: waarom gaat men dan niet tot het einde toe? Elke wet wordt toegepast op millioenen menschen, wier belangen zeer vaneen afwijken kunnen; onder die menschen zijn er zeker duizenden wier recht gekrenkt wordt, - en, zooals Coremans zegt, al waren er nog minder: de wet is onrechtvaardig. Om zeer nauw te passen op alle gevallen, veranderend van dag tot dag, zou elke bepaling door zoo vreeslijk veel wijzigingen moeten getemperd worden, dat zij niet meer zou bestaan. En dit veronderstelt dan nog bij de wetgevers eene gestadige juistheid van

inzichten en eene alomvattende kennis, waarop zij allerminst aanspraak mogen maken. Eenelk die niet volkomen van oordeel beroofd is kent zijn eigen behoeften beter dan zijn gebuur, en ik wil een schoenmaker niet leeren hoe men laarzen lapt. Een 'staatkundig' man - nijveraer of advokaat, die zelfs niet altijd in zijn eigen vak bedreven is - kan onmogelijk al de belangen kennen van het duizendvoudige volk, en aan iedere wet worden zekere personen, groepen, standen opgeofferd. Komt de uiterlijke wet - die de uitdrukking is van het recht der vuist en slechts door de macht der vuist gehandhaafd wordt - niet alle zelfstandigheid afknagen en verknedden? De Vlaamsche Beweging wil de zelfstandige 'natie'; maar even als het 'ras' is die natie geen éénslachtige en onvermengde samenhang. Niet alleen is de groei van het 'ras' gebonden aan den groei der heele samenleving daarbuiten, maar in de natie zelve onderscheidt men, in oneindige bonte menigvuldigheid, eigen groepen-van-betrekkingen, die onderling of met andere organismen buiten de natie vaster of losser ineengestrengeld zijn. Als het 'ras' recht heeft op zelfstandigheid, - waarom dan ook niet elk dier groepen? Waarom zouden zij zich onderwerpen aan de wetten van andere groepen, wanneer zij er geen behoefte aan gevoelen? Als de banden van dwang die miljoenen wezens onder één wet saamscharen losgewrongen worden, en de hedendaagsche Staten verbrokkeld in 'nationaliteiten', die elk haar aanspraak op zelfbestuur tegenover de andere recht houden, die zich elk ontwikkelen volgens haar innerlijke wet, volgens de noodzakelijkheid van haar eigen aard, - waarom mag niet alle andere groepeerings dan het 'ras' aanspraak maken op zelfbestuur? En de individu, die een volledig en eigen organisme is, die *zijne* wereld bezit en tot deze of die groepeerings als van macht tot macht kan spreken, - waarom zou hij een uiterlijk gezag erkennen, waarom zou hij óók geen recht hebben op vrij zelfstandig leven?

Mijn kernige kerels van Vlaanderen, die de zelfstandigheid van uw 'ras' te verwinnen begeert - uw zelfstandigheid -, die het echtste en stelligste van onzen tijd in u voelt woelen, hebt den moed alleen in uzelf te gelooven en niet terug te schrikken vóór uw eigen wil, vóór de gevolgen eener eerlijke en volkomen toepassing van wat den grond zelf der Vlaamsche Beweging uitmaakt. Gij zult nog alle gezag breken.

De Vlaamsche Beweging wil het vlaamsche volk in staat stellen, zich volkomen te ontwikkelen en al zijne mogelijkheden te verwezenlijken. Eén der gewichtigste vereischten is zeker de ontwikkeling door zijn eigen taal, beeld van zijn eigen aard. Vandaar het groot gewicht der taalvraag. Doch 't gebruik van 't Vlaamsch is een middel en geen doel; de oplossing der taalvraag is niet het einde der Vlaamsche Beweging. Om alles uit te voeren wat aan verborgen kracht in hem zit, heeft de Vlaming nog heel wat anders noodig. Om nu slechts op het stoffelijk gebied te blijven: wat kan hij, zoolang hij zich, om anderen rijk te maken, twaalf uren daags moet afsloven aan mecanisch werk in een verpeste lucht, zoolang hij armoê lijdt, met al wat dat woord aan ziekte en zedelijk verval in zich sluit? Wie durft er van natuurlijke opgroei en volledige ontwikkeling praten, als duizenden vrouwen zich op straat moeten verkoopen, of om een korst brood met haar bloedlooze kroost in een fabriek verleppe? Als de stompzinnigen niet 'een beetje meer *mensch*' moesten worden, zooals het volk zegt, dan zou de kruistocht om 't 'In Vlaanderen Vlaamsch' van weinig belang zijn. Of wie acht de taak volbracht, wanneer eindelijk de Vlamingen *in 't Vlaamsch* beheerscht, bestolen en eventueel zoo wat afgepoft worden? De Vlaamsche Beweging mag niet slechts een taalbeweging zijn, maar een maatschappelijk streven in den breedsten zin van 't woord.

Zeker beweert niemand het tegendeel. De 'Vlaamsche Volkspartij' heeft vorderingen, waarvan ik nu de krachtadigheid niet te bespreken heb, uit alle democratische programmas in het hare samengeflanst (overnemen aller spoorwegen door den Staat, klimmende belasting op het inkomen, evenredige vertegenwoordiging, maximum van werkuren en minimum van dagloon, enz.). De meening der meesten drukte ook 'de Taalstrijd hier en elders' uit, wanneer hij schreef: 'Het doel der Vlaamsche Beweging omvat met de zedelijke verheffing onzes volks ook - en wel inzonderheid voor de meest werkzame flaminganten - zijne stoffelijke welvaart, die slechts voortvloeien kan uit de eerste'. Duidelijk genoeg; schoon men evenwel beweren kon dat de zedelijke verheffing van het volk slechts voortvloeit uit zijn stoffelijke welvaart. Maar het tijdschrift gaat aldus voort: 'In den strijd voor 't leven zal het Vlaamsche volk, niettegenstaande al zijne taaheid immer het onderspit delven indien het niet ontwikkeld wordt bij middel zijner taal, volgens zijn eigen aard'. En wat hierop volgt toont voldoende dat de taalvraag als 't allereerste verheffingsmiddel aanzien wordt, als de eenige bron aller verbeteringen. Doch, wat is hier die 'strijd om het leven'? De mededinging onder de verschillende landen? Maar heden heeft de wereld-strijd tusschen bezitters en niet-bezitters honderdmaal meer gewicht; de Gentsche wever moet zich kunnen verdedigen tegen de naamlooze maatschappij die hem bezigt, veeleer dan tegen de werkliên van Silezië. En dan, hoe kan het officieel gebruik van 't Vlaamsch in de scholen en vóór de rechtbanken, bij dien wever het uitgangspunt eener 'zedelijke verheffing' wezen - en *dus* eener 'stoffelijke welvaart'! - als hij van alle onderwijs moet verstoken blijven? En dit geldt voor de meerderheid der Vlamingen. Het 'In Vlaanderen Vlaamsch' kan dus de leus niet zijn van ons gehééle streven.

De 'Taalstrijd' - de titel alleen bewijst de beperking waar

'k tegen inga - weet en herhaalt met elkeen dat het doel der Vlaamsche Beweging de algeheele opbeuring van ons volk is - zeggen we: de verwezenlijking van àl wat dat volk zijn kàn - doch hij tracht te rechtvaardigen wat hij overal rond zich bemerkt heeft: dat, *werkelijk*, bijna heel de strijd opgaat in taalstrijd, en dat men eindelijk een middel als een doel beschouwt.

Ik dring er op aan, dat mijne kritiek, en wat ook aan onaangename beweringen nog volgen mag, niet gericht is tegen de vlaamschgezinden in 't algemeen, maar wel tegen die minderheid die op politisch gebied werkend optreedt, die men bij alle gelegenheid ziet en hoort, die de 'partij' uitmaakt en voor oningewijden de Vlaamsche Beweging vertegenwoordigt. Nu, bij die aanvoerders treft men doorgaans de kortzichtige verwarring aan tusschen middel en doel, hoe oprecht ook en edel soms de aandrang is die hen voortstuwt. Het is al verdrietend genoeg dat zij gewoonlijk het veroveren der 'Vlaamsche rechten' voor het allerhoogst droombeeld van 't eind dezer eeuw houden; maar van de Beweging zelf zien zij slechts een deel. Tot die gedurige inkrimping van den gezichteinder brengt de partijgeest het zijne toe. Wanneer gij b.v. lid wordt der 'Vlaamsche Volkspartij' - die wel is waar niet heel sterk schijnt - moet gij 'eerst en vooral flamingant' zijn. Niet het minst voor de katholieken is dit verwonderlijk: zij bezitten een wijsgeerige leer die het geheele leven omvat en bekroont; het flamingantsch programma moet daarin passen - en niet omgekeerd! - ofwel moeten zij 't verwerpen. Zoodra zij echter in de partij komen wordt het voordeel van den godsdienst op het tweede plan geschoven: zij zullen eerst en vooral.... als flaminganten handelen. Maar dàt ideaal schijnt nog te wijd: in de belangen van 't vlaamsche volk ziet men maar weinig buiten de belangen zijner taal. Langzamerhand komt men er toe, uitsluitend de taalvraag te beschouwen, alle zaken langs éénen kant aan te vatten.

Ik heb misschien ongelijk, van de menschen te verlangen dat zij steeds het einddoel vóór oogen houden. Ik weet het genoeg, zij willen op hun gemak leven, met ideaaltjes die zij haast kunnen betasten; zij bevinden zich 't gelukkigst in een nauw afgeperkt kringetje dat zij een kosmos gelooven. En hoe minder zij van den ronden horizont zien - den waanzinnigen horizont - hoe zaliger zijn zij. Dat geen winden van hooger blazen, er is niets hoogers dan hun circusje van bezigheidsjes, spreekt van iets hoogers niet of ge knakt hun geluk, want - zij leven van hun kleinheid. Dàt zal hen 't meest ergeren, dat ik het speelgoed in hun handen breek, om naar verder te doen kijken. Ik zeg dit zonder bitterheid, want het is niet te vermijden; alleen vind ik bedroevend dat soms breede geesten zich laten mêesleuren door de politiek van partijen, waarin toch alle werking door lagere willen bepaald wordt. Voor die menschen is 't misschien goed, dat eens iemand spreekt zooals ik 't hier doe.

Ik kies eenige voorbeelden uit, op gebied van bestuur, onderwijs, rechts- en krijgswezen:

Men bespreekt de overneming van den Congostaat: het Nationaal Vlaamsch Verbond vergt dat 'alle wetten, besluiten, verordeningen en berichten aangaande de kolonie' in 't fransk en in 't vlaamsch zouden opgesteld worden, 'en aldus tegelijk afgekondigd, zoowel in België als in Afrika'. Zoo ja, mag de Congo overgenomen worden; zoo neen, dan verzoekt het Nationaal Vlaamsch Verbond onder geen voorwendsel die overneming goed te keuren. Ik bespreek niet of het verlangde rechtvaardig is of niet. Maar in deze gewichtige zaak heeft men dus niets willen weten van de honderden redens die voor of tegen eene overneming in te roepen waren, men heeft niet onderzocht of daarachter soms geen geldknoei-boel stak, men heeft zich niet eens afgevraagd of alle koloniale politiek, trots een leugenachtig uithangbord, geen aanstootelijke schanddaad onzer 'beschaving'

is. Om niets heeft men zich bekreund: belooft men dat congolaansche verordeningen ook in 't vlaamsch zullen opgesteld worden, dan is de overneming wenschelijk. Er is maar een enkel standpunt: de taalvraag.

Dat men er spoedig toe kwam, van geen ander standpunt meer uit te gaan in zake van onderwijs is nog makkelijker te begrijpen. Maar, als het vlaamsch eens de voertaal geworden is, zal men dan lofzangen afwisselen ter eere van het hedendaagsch schoolvossendom, dat, aan zedelijken invloed onmachtig, alle hoekige zelfstandigheid afrondt en verlamt, dat ons van kindsbeen af het hoofd met holle woorden volduwt, onzen geest alle vooringenomen denkwijzen opdringt, en ons tot op de hoogeschool toe het geweten gebonden houdt door zijn nauwsluitend stelsel van leugen. Het beste deel der wilskracht onzer jeugd moesten wij verspillen om daartegen in opstand te komen en ons zelf te handhaven. Maar gewoonlijk vraagt de flamingant alleen naar de taal waarin de leugen onderwezen wordt, hij ziet de leugen niet meer, hij vergeet dat de grondige en algeheele hervorming van 't onderwijs noodig is om van Vlaanderen te maken wat het zijn kan.

Dat vóór een vlaamsche rechtbank vlaamsch moet gesproken worden neem ik zonder verdere bewijsvoering aan; het is een ongehoord feit dat een mensch kan beticht en veroordeeld worden in een taal die hij niet verstaat, en het pleit weinig voor het billijkheidsgevoel onzer vierscharen als zij dat niet erkennen. Maar vermits men de kritiek der instelling aandurft, waarom gaat men niet tot het einde toe? Waarom neemt men zoo makkelijk die ongerijmdheid aan: elkeen moet de wet kennen? Kennen we dan iets van dat ingewikkeld weefsel van onrechtvaardigheid, door heeren in zwarte en roode rokken bepooteld, uitgerokken, ingekrompen, omgedraaid volgens hun talent of spitsvondigheid? Zij hebben zelf jaren en jaren lang gestudeerd

om in die wetten wat klaar te zien, en nog kunnen zij 't doorgaans niet eens worden op het vonnis, dat dikwijls oudere heeren wat later breken, vaststellend dat de eerste zich vergist hebben. Hoe kunnen we wijs worden uit het zonderlinge bargoensch dat zij spreken? Vertaalt de juridische taal in 't vlaamsch, het baat een eenvoudig mensch maar weinig: elk woord zal hem een vreemd werktuig schijnen waarmee men hem de keel toestroopt, en hij zal alleen vermoeden dat al die ijzeren wetten die men vóór hem laat knersen gemaakt zijn om de voordeelen van eenigen te vrijwaren. De 'taalstrijder', hij, bekommert zich gewoonlijk daarom niet meer, of het recht misschien geen warboel van leugens is, waardoor ons al 't onnatuurlijke der maatschappij opgedwongen wordt; of dat onnatuurlijke zelf niet noodwendig de overgroote meerderheid der misdaden voortbrengt; - of een mensch een ander mensch wel mag veroordeelen en straffen? Als hij 't in 't vlaamsch doet, dan hoef ik daarover niet verder na te denken, antwoordt de flamingant die eerst en vooral flamingant is. En, werpt het gezag hem die verbetering toe, de eenige die hem te verkrijgen scheen, dan blijft hij wijs zitten en acht zich voldaan, - en is bereid de vervlaamschte instelling met den uitersten moed te verdedigen. De leugen staat er maar vaster door.

Wat betreft de herinrichting van 't leger - daar neemt de eerbied sneller af - is men zoo uitsluitend niet gebleven. B.v. vergt de Vlaamsche Volkspartij eene merkelijke vermindering der jaarlijksche begrooting van oorlog, en drukt eenige andere uiterst platonische wenschen uit. Maar eigenlijk komt toch alleen de taalvraag ernstig ter sprake, waar van de 'rechten des Vlamings' gewaagd wordt. Een fransch commando verstaat de vlaamsche soldaat niet; maar begrijpt hij dan ooit wát hem bevolen wordt! Hij mag geen wil meer hebben, hij is een machien die niet begrijpen moet, en ook nooit begrijpt. Men vindt het een

zeer onnatuurlijken toestand, dat de beste krachten van 't land door het kazerneleven verrot worden (de statistiek is leerrijk!), als schrootbrakers en houwitsers ze niet vernietigen om de belangen van eenige groote nijveraars; men acht het eene schande dat van jaar tot jaar meer millioenen - terwijl in de bibliotheken geld ontbreekt - vergooid worden aan de voorbereiding van oorlogen waarvan niemand de reden vat; men weet dat het militarisme het verval van den zedelijken geest is. Zal doorgaans de flamingant het militarisme zelf aanvallen? Hij verlangt eerst dat de commando's in 't vlaamsch gegeven worden. Verkrijgt hij 't, zoodra wordt het leger een heilig iets. Zoo verdedigt men alle staatsinstellingen, die de ontwikkeling van het volk belemmeren, als in die instellingen het vlaamsche taalrecht maar geëerbiedigd wordt. Wie 'Vlaming boven al' is bespreekt eindelijk niet meer of een instelling goed of slecht is: zij moet vervlaamscht worden, verder gaat hij niet.

Hij zal wellicht beweren dat hij wél verder gaat, maar dat voorloopig alle menschen van goeden wil zich moeten saamscharen ter onmiddellijke oplossing der taalvraag, buiten alle andere vragen om, die op den achtergrond geschoven worden. Maar men blijft zoolang vereenigd tot het verkrijgen eeniger voorloopige verbeteringetjes, dat men aan duurzamer hernieuwingen eindelijk niet meer denkt, - dat het doel zelf te loor schemert: Vlaanderen in staat stellen ál te worden wat het zijn kán. Wie een gedeeltelijke hervorming van 't leger wil, die acht eigenlijk het militarisme toch goed. Elke gedeeltelijke hervorming maakt eene in-den-grond-slechte instelling jonger en hechter. Lauwe zieltjes, die steeds het instorten van den hemel vreezen, mogen weer al het verdoemde wat den natuurlijken opgroei bedrukt van de menschen, verpleisteren en oplappen: ik wil niet verbeteren wat in onzen weg staat; het moet vallen.

Wij willen eerst zelfstandigheid, wij willen eerst het geweten

opwekken. Maar het stelsel van 't 'vooral Vlaming zijn', en die kortzichtigheid die dan nog, werkelijk, ons trachten beperken komt tot een taalbeweging, belet ten langen leste het beginsel der maatschappelijke vormen, den grond zelf der zaken te bespreken. Zoo wordt het geweten vernauwd, omduisterd, nu dat de geesten zich naar de breedste bewustheid maar dringen willen. Gij, een der partijen waarin het gevoel der rechtvaardigheid het diepst leeft en het oprechtst, gij ziet niet meer op welke tegenspraken en leugens onze beschaving steunt, gij ziet niet meer dat zij voor alle standen lichamelijk en verstandelijk verval beteekent, dat al hare organen werktuigen van den dood zijn. Die werktuigen verbetert gij. Al wat op onze borst drukt, al wat het vrije vreugdige harmonische leven dat wij willen, komt ter neer wringen, dat verdedigt gij, als uw manie maar voldaan wordt. Eene volledige, tot den bodem doordringende kritiek, went men zich af. (Ik durf zelfs niet hopen dat nog iemand dit artikel als geheel, in zijn innerlijken samenhang, zal behandelen). Men bedwelmt de zwakken door slechts één zijde der vraagstukken te laten blikken, alle aandacht wordt daarop saamgetrokken, het veld der discussie wordt steeds verengd. Men is eerst en vooral 'taalstrijder'; en langzamerhand komt men er toe, het toetsen der stelregels weg te laten, niets meer in zijn geheel aan te vatten, de kern zelf der dingen niet meer te beschouwen.

De Vlaamsche Beweging wil eerst het zelfstandig geweten, zij wil eerst bewuste menschen, die zich vrij ontwikkelen tot de verwezenlijking hunner eigen wereld. Gij omnevelt de gewetens. Onze wegen zijn dezelfde niet.

Misvatten van 't doel, misvatten der middelen. In dezen tijd van algemeen stemrecht verwijderd zich de Vlaamsche Beweging zoo langs hoe meer van haar vroeger wezen. Zij schijnt slechts

op het gezag te rekenen, spant zich in tot het verkrijgen van wetten. Maar is zij als politieke beweging te rechtvaardigen?

Ik acht het overbodig nog eens het parlementarisme af te takelen, dat door niemand meer ernstig voorgestaan wordt, en zichzelf thans in de 'duizeling des doods' afbreekt. Zeker beseft eenieder nog niet heel klaar, dat hij zich macht tot zelfbestuur moet verwerven, dat de belangen eener groep door de belanghebbenden te bespreken zijn, en dat de innerlijke wetten eener wijdere gemeenschap het vrij verkeer bepalen, en *werkelijk leven*, zonder de bekrachtiging van den gendarme. Maar, zonder heel bewust de afvaardiging zelf aan te vallen, bemerkt men toch in 't algemeen dat steeds de minst achtenswaarde goochelaars afgevaardigd worden; men lijdt maar even dat zij - eigenlijk vijf of zes partijaanvoerders die volgens hun welsprekendheid of doortraptheid den hoop der 'crapauds du marais' meê sleuren - het over de uiterst verschillende vragen tot beslissingen brengen die van kindsbeen af al onze daden omsluiten, en men begint te vermoeden dat alle mogelijke uitbreiding of hernieuwing van het stelsel niet helpen zal, al zetelden de heiligste wijzen in een Kamer, - daar het stelsel slecht is in den grond.

Nochtans meent de flamingant het parlement te moeten gebruiken, zoolang het nog bestaat. Ik beweer zeker niet dat hij propaganda van mensch tot mensch, in den daaglijkschen omgang, geheel verzuimt; maar van de wetgevende machten vooral verwacht hij de verwezenlijking zijner wenschen, daaraan besteedt hij 't beste deel van zijn kracht; hij stelt tallooze verzoekschriften op, en kiesstrijd is maar al te dikwijls de achtergrond van wat hij zegt en schrijft ter verspreiding zijner meeningen.

In verhouding tot den ontzaglijken wil die in werking gebracht wordt, kan de uitslag maar uiterst mager schijnen. Wanneer wij iets verkrijgen is 't wel door het zonderlingste toeval, en wij

hebben nu genoeg ervaring opgedaan om te weten hoe weinig ons dan nog wordt toegeworpen. Eene flamingantsche wet raakt er alleen door als zij ten voordeele van deze of die partij strekt, en daar hebben we dat in pacht nemen onzer Beweging door de politiek, waartegen Rodenbach reeds opkwam in het prospectus van zijn 'Pennoen'. Een onafhankelijke 'Vlaamsche Volkspartij', zooals in Brussel en de omstreken gesticht werd, verandert daar niets aan: zij hoopt zelfs niet éénen vertegenwoordiger naar de Kamer te sturen, het getal der stemmen die zij saamraapt is ellendig, want in ons land is geen streven zedelijk sterker en staatkundig onmachtiger dan het onze; ten hoogste kunnen haar kandidaten die der andere klieken wat flamingantsche vorderingen... in hun programma doen opnemen; maar is dat heel haar doel, dan bekend zij dat in ons parlement de Vlaamsche Beweging steeds ondergeschikt moet blijven aan de belangen eener politieke partij, en dat we op een zuiver vlaamschgezinde wet een kruis mogen maken. Ten andere, slechts politieke wetsontwerpen worden aangeboden; als zij maar den schijn hebben maatschappelijke toestanden ernstig te willen veranderen, worden zij onherroepelijk verworpen, of zoo misvormd en overladen van wijzigingen dat ze er gansch onschadelijk uitzien. De betrekkelijk beste wetten - en die waren dan nog, zegt Buckle, slechts een gedeeltelijke verbetering of de afschaffing van vroegere jammerlijke bepalingen - heeft men alleen gestemd onder den druk van 't gewoel buiten het parlement, als het volk zijn geroep tegen de vensters sloeg, en de 'afgevaardigden' op hun zetels bleek werden. Anders nemen zij op sociaal gebied hun toevlucht tot hulpmiddeltjes, die hoogstens voor een tijd de pijn der open wonden verzachten. Maar wij zullen zoolang geschreeuwd hebben om eenige halve maatregelen, dat wij 't doel bereikt zullen achten zoodra wij die uit de gesloten handen onzer meesters halen. Als zij eenige taalrechten loslaten

(altijd en uitsluitend die taalrechten) dan zullen zij ons wel inplanten dat ze ons ditmaal bedorven hebben, dat ze ons 'intransigeants et farouches' achten als we meer eischen, dat we nu wijs moeten zijn. En men zal de Vlaamsche Beweging zoolang door de moer der politiek rondgesleurd hebben, dat we 't zullen gelooven.. Heel veel zullen zij ons niet vergund hebben, uit vrees van - de scheuring. Wij hebben op dien weg niets anders te verwachten, dan al wat het natuurlijk uitbloeien onzer kracht hindert nog onwrikbarer in den grond geworteld te zien. Van de zelfstandigheid die wij willen zullen we meer dan ooit verwijderd zijn.

Men zal dit niet onmiddellijk aannemen. Toch begrijpen reeds eenige flaminganten - zekere christene volksgezinden b.v. - dat het einddoel der Vlaamsche Beweging door de wet niet bereikt kan worden, en dat de zekerste en meest rechtstreeksche daad nog de innerlijke opschudding der gemoederen is: maar het parlementarisme schijnt hun het geschikste middel van agitatie dat zij gebruiken moeten.

De eerste uiting van dat mooie voornemen kan alleen het stichten eener partij zijn. Vrije samenwerking van individus, door geen vast en streng bepaald credo gebonden, acht men bij ons onnatuurlijk; in België, zei Baudelaire, 'on pense en bande'. Wie het 'programma' niet volgt wordt een 'bastaardvlaming' gescholden. Het heil van 't vlaamsche volk smelt weldra samen met het heil der coterie, en vele lezers van dit artikel zullen zich niet eerst afvragen: wat is hier juist of niet? - Maar wel; hoe gaan we de partij verdedigen? - Als men zich eindelijk losgemaakt heeft van klerikalen en liberalen en socialisten, waarom zich dan nog eens laten inlijven in een regimentje, met zijn vaantje en zijn kaporaaltjes! De partijgeest, die als een ingespannen paard noch rechts noch links mag kijken, vat alles van den kleinen kant aan, glijdt spoedig in een opportunisme dat van

uitwegen leeft, en geeft de slimmen meer macht dan de sterken en de eerlijken. Dan kan het breedst maatschappelijk trachten tot persoonlijk getwist verlaagd worden - en de taalbroeders elkaar verscheuren op nooit-geziene wijze. Zoo verliest de Vlaamsche Beweging van dag tot dag aan zedelijke waarde.

Dat heet men het geweten wakker roepen, alsof heel de kiespropaganda geen verstomping van 't geweten, geen omkooping was, de zegepraal der lafste cabotins-schaamteloosheid. In kroeg en kabberdoes wordt dan het geweten door genever wakker geroepen; men is wel gedwongen dezelfde wapens als zijn vijanden te gebruiken! Wij konden reeds ondervinden hoe gevaarlijk zekere 'middelen van agitatie' zijn: in den kiesstrijd van verleden jaar, te Brussel, doken heel onverwachts de inkomende rechten onder de beloften der flamingantsche kandidaten op, - iets waarvan er in het programma der partij nooit spraak geweest was; dat was een streek; daar trad de Vlaamsche Beweging in haar tijdperk van 'roublardise'.

De edelste karakters die ik ken hebben aan zelfbewustzijn verloren, en aan zuiveren invloed, zoodra zij als 'vertegenwoordigers' van 't volk optraden. Men bederft spoedig in de lucht der Kamers, en een eerlijk hert, wiens oprechtheid onaantastbaar is, wordt er meestal geklopt door de juridische doortraptheid der partijlui. Wie het parlementarisme wil verzwakken blijft er buiten. Als iemand, die in een parlement 'door deuren en vensters' wil spreken, zich sterk genoeg meent om aldaar alle listen af te weren, alle politiek van zich weg te schudden, en over het land woorden te slaan die daden zijn, dan is hij sterk genoeg om altijd gehoord te worden, van waar ook die woorden klinken. Hij zal dan 't beste voorbeeld geven door eens voor goed af te breken met den Staat, en zich als reine wil, als geheel zelfstandig man vóór zijn volk op te richten. In een parlement mag hijzelf de vragen niet stellen, zooals hij 't verlangt, en op haar eigen

gebied; aldaar kan hij die ook niet in den grond en als geheel bespreken. Alle geredekavel is er een nauwafgeperkte doolhof. Dat is me nu een mooi middelkje om ons volk door bewustzijn op te beuren! In de Kamer krijgt een toeschouwer gedurig den indruk dat de sprekers elkaar niet verstaan, dat elk van een ander standpunt uitgaat. Poog het maar, er gansch het Vlaanderen, dat wordt, opeens te doen leven in uw woord; eerst moet ge wel een wetsontwerp als voorwendsel gebruiken, waarrond dan kwinkslagen en naamspelingen tornadoien, als men elkaar met geen modder begooit, of een heele diergaarde uw stem niet overhuilt; eindelijk lost zich alles op in de kleingeestigste kibbeling over ingewikkelde wijzigingen, uitleggingen, bijvoegsels, die het wetsontwerp haast onkenneijk maken. Wat wordt uit al dat geharrewar de rechtstreeksche en zuivere werking van uwen geest op uw volk? Zal het, dat volk, de eenvoudige denkbeelden die het bezielen moeten, wel altijd zien blinken onder al dat schremgruis en metaalschuim dat er aan kleeft? En dat de menigte uw woord opvange: in alle geval wordt haar wil op het verkrijgen van wetten gericht, - wetten, altijd wetten! Verder zal men eindelijk niet meer kijken. Zeker is het al verstandiger door het volk op de wet te werken, dan omgekeerd; de individus zulk gevoel van eigenwaarde inprenten dat ze 't gezag bedwingen, komt beter overeen met het echte streven der Vlaamsche Beweging dan op 't gezag te rekenen om in de gemoederen meer zelfstandigheid te doen opkiemen. 'Agitatie' stoken is heel goed. Maar als de meeste Vlamingen eens zóó klaar zien, dat ze door krachtdadige, vanzelf ontstane betoogingen de Kamers naar hunnen wil beteugelen, dan zijn zij sterk genoeg om niets te gaan *vragen* aan hun vijanden. Wanneer ik mij als zelfstandig wezen voel, dan *bezit* ik wat ik wil, en hoef het niet meer af te smeeken van menschen, die op mij niet het minste recht hebben.

En hoe onzeker is 't dan nog, wat een parlement ons toe-

staat! Want een ander parlement kan het intrekken, en dan is alles te herbeginnen. Waarom willen wij niet rechtstreeks een *werkelijkheid*: als de Vlaming eens bewust weet wat hij is, zich naar eigen aard zijn eigen vrije wereld wil bouwen, en zelf terugwerkt op wat zijn recht krenkt, dan staat men voor iets dat niet meer weg te cijferen is, dan kan de wet niets meer op zijn zelfstandigheid. Maar zoolang de meerderheid van ons volk nog zonder hooger geweten leeft is de wet nutteloos of schadelijk. Ofwel past zij juist op de toestanden, komt ze na een innerlijke voorbereiding der geesten, is slechts de erkenning van wat reeds bestaat, en dan is ze minstens overtollig. Of zij wil eenen toestand voortbrengen, en in dat geval blijft ze gewoonlijk onmachtig; hoogstens kan ze invloed uitoefenen op 't een of ander gering gebied, al is hare werking dan nog eene zeer voorbijgaande. In al onze bladen, op al onze landdagen, verneemt men een onafgebroken reeks van klachten: de vlaamsche wetten worden bijna niet nagekomen. Onze inspanning om eenige schrale bepalingen los te krijgen is niets in vergelijking bij de kracht die we gedurig verspillen om die wat eerlijker te doen toepassen; wij vermoeien ons zeer nutteloos door achter schimmen te loopen. De wet op 't onderwijs, van '83, wordt thans *minder* in acht genomen dan vóór eenige jaren, wat onvermijdelijk is, zoolang slechts een gering getal begrijpt waarom zij rechtvaardig is; wie niet begrijpt kan niet bedwongen worden, gij zult hem niet meer bewustzijn inplanten door hem een vrijheid op te duwen die hij niet wil. Maar dat bewustzijn, als gij 't door min kunstmatige middelen zult opgepord hebben, als elke vlaamsche vader zal eischen dat zijn kind in 't vlaamsch opgebracht worde, als elke vlaamsche leeraar dat natuurlijk zal achten, als de leerlingen zelf hun taal zullen *doen* eerbiedigen, en de fransche scholen verlaten; dan zal men vóór een werkelijkheid staan, en niet vóór een 'princiep'. Zoolang de meeste Vlamingen niet in opstand komen, uit eigen beweging,

tegen alle ontvlaamschte staatsinstelling, blijft een wet, die zij niet begrijpen, die zij niet vroegen, die voor hen dus nog geen behoefte was, noodzakelijk onmachtig; later is zij onnoodig. Men heeft alleen recht op wat men zich *zelf* tot bezit te maken weet.

De geesten omwoelen in alle standen van ons volk, buiten alle politiek om, het geweten wakker schudden, leeren hoe elkeen *zelf* moet terugwerken op al wat zijn groei belemmert, en nemen wat hem nodig is, - de menschen *overtuigen*, en ze dan als zelfstandige wezens laten handelen: dat is de eenige propaganda die een zedelijke waarde bezit, en in directe verhouding staat tot het doel der Vlaamsche Beweging. Zoolang iemand niet vrij zijn wil of kan, tracht men vergeefs hem vrijheid op te dringen. Maar men kan in hem het gevoel der vrijheid opwekken en kweken, opdat hij zich zelf vrij make. Waarom wachten wij dat het gezag een woord laat vallen van omhoog? Zal misschien dat woord de dooden levendig maken? Voor kort ging de 'Oud-Hoogstudentenbond van Westvlaanderen' (de Oud-Hoogstudentenbond) aan den bisschop van Brugge vragen dat, in de katholieke kostscholen en seminariën 'de studenten van Vlaanderen zouden mogen vlaamsch spreken op zondagen en feestdagen, en op hunne wandelingen in den buiten...' (sic). De bisschop antwoordde 'dat er aan dien wensch... moeilijk kan toegegeven worden.' Hij heeft gelijk: als men onnoozel genoeg is om deemoedig iets te gaan afbedelen dat geen mensch u ontnemen mag, dan kan men niet genoeg vernederd en getart worden, de vuist in den nek voelen. Indien de echte Vlaamsche Beweging in die geesten stak, maar de echte, hoort ge, dan zouden zij weldra met elkaar overeenkomen om Vlaamsch te spreken overal en wanneer het hun belieft, en niet alleen op zon- en feestdagen! En wat zou de bisschop doen vóór de ongehoorzaamheid van allen? Dat heet ik 'practisch'. Als men ons onrecht doet ligt de schuld aan ons,

en aan ons alleen. Spijkt dat in 't hoofd der jeugd, dat is moreeler dan uw eerbied voor de 'macht'.

Vlaanderen wil worden; en als we 't beweren voelen wij ons - een minderheid - gedreven door een machtigeren drang, die werkelijk *is*. Maar weinigen kennen welbewust hunnen wil, en handelen. Is 't dan niet ellendig dat die weinigen, waar zij als flamingant optreden, zooniet al hun kracht, wat overdreven is, maar toch het beste deel hunner kracht verkwisten aan nuttelooze werking? Zij rekenen op de wet, op de staatsinstellingen om hun volk te hernieuwen, en bij de 'radikaal'-vlaamschgezinde partijlieden slaat dat tot de verdrietigste stelselmatigheid over. Het 'beginsel' der vervlaamsching van alle instellingen - goede of slechte, om 't even - moet vooral geëerbiedigd worden, en men bekreunt er zich weinig om, of zulks nu en dan luttel of geen gevolgen heeft. Wij glimlachen, wanneer in de Kamer een afgevaardigde 't wenschelijk acht, 'dat de hofhouding voortaan gansch samengesteld weze uit tweetaligen', maar eigenlijk is geen diepere en duurzamere invloed op ons volk te verwachten van de ontelbare verzoekschriften door een Nationaal Vlaamsch Verbond opgesteld. Het wordt velen tot een levensideaal, heel de officiële papiererij, die niemand leest en ons reeds millioenen kost, in 't vlaamsch te doen vertalen, - alsof men niets beters te doen had! Bracht Coremans het volgende niet uit, in de discussie der begrooting van rechtswezen (zitting van 22 Jan. 1895): 'Ik verzoek den achtbaren Minister van Rechtswezen.... voortaan geene andere tenzij tweetalige wetsontwerpen aan de Kamer over te leggen. Voor degenen onzer collega's, die het Nederlandsch niet machtig zijn, kan dat meer of min onaangenaam wezen; maar laten wij het zeggen zooals het is: worden door de Kamer niet veel ontwerpen gestemd zonder dat men den tijd gehad of het noodig geoordeeld heeft ze te lezen? Zoo hebben we daar die lijvige begrootingen, overgrooten

bundels; hoevelen onder ons - laten wij maar openhartig spreken - lezen ze van het begin tot het einde? en toch nemen wij deel aan de stemming! - En zou de stemming over eenen nederlandschen tekst, welke niet door allen zou begrepen worden, toch zoo iets buitensporigs wezen, als daarmee voldaan wordt aan de allereerste behoefte: een volk wetten geven die het lezen en begrijpen kan.'

Laten we de kortzichtigen in de poelen der politiek ploeteren, schreeuwend om hervormingetjes, maatregeltjes, verordeningetjes: zij zullen onderzinken met alles waaraan zij zich vastklampen. Wie weet of weldra alle sporen van hun onvruchtbaren wil niet verdwenen zijn? Want iets vreeslijks en geduchts is er nu, dat stil en onvermijdelijk voortwerkt: de vormen onzer maatschappij brokkelen af, gedurig af, en men leeft met onrust over zich, want men voelt dat de tegenwoordige staat vallen zál, al kwam zelfs geen revolutie zijn val verhaasten. Stort het huis morgen in, wat worden uw wetten? Vervlaamscht maar wat ineen gaat breken! Alle jonge en strevende krachten wringen zich los van den dwang, ontkennen de wet inzoover 't hun mogelijk is, keeren den rug naar uw parlementen en heel uw bureaucratie, naar al die vergeefsche gebaren en die woorden die naar den dood rieken. De leegte van den dood hangt reeds over al de gebouwen waarin gij met bezige handen vlaamsche opschriften beitelt. Verwijdert u van wat sterven gaat. Al wat thans door den staat gesticht wordt blijft dor en nutloos, al wat nog op het gezag steunt verliest aan echt innerlijk leven. Kijken we verder dan 't onmiddellijke, het toevallige, 't voorloopige; onze daad zal het zuiverst, het direct-doelmatigst zijn, als we werken op hetgeen zich voortdurend ontwikkelen zal, den geest zelf die onze Beweging bezielt, - het diepe gemoed der menschen, dat steeds onder de gisting der eeuwen broeit, steeds naar meer zelfstandigheid en uitbreiding van zijn eigendom wil.

Zelfstandigheid is kracht om zijn zedelijke wereld te scheppen, en elk dezer woorden is vol beteekenis. Naar zelfstandigheid gloeit heel onze tijd op. De oeconomische omwenteling is slechts een deel van wat thans gebeurt; wij staan vóór een nieuwe samenvatting van 't leven. Een Gedachte groeit, die als het Christendom heel den mensch zal omsluiten; de armen van een kruis van kennis gaan zich uitstrekken, uit den nacht slaan ons reeds vlammen tegen 't gezicht. En terwijl heel een jeugd wacht, het hoofd vol duistere glories en de handen bevend van voorgevoel, - wroeten de hervormings-partijen in hun politiekje voort, elkaar bestrijdend, want van het Wordende ziet elke één zijde en houdt die voor 't geheel. Maar zij die begrijpen wat de synthesis wezen kan, en waarom de Vlaamsche Beweging, het oprechtst en edelst streven dat in België opkwam, gedragen is door den wil zelf die de groote herschepping voorbereidt, die zullen alle gedeeltelijke oplossingen verwerpen, en recht naar *de* eenige vraag dringen, inziende dat hier slechts één droom te verwezenlijken is.

Berlijn, 5 Nov. 1895. AUGUST VERMEYLEN.

Door het Zomereren

Woud, macht van vuur, o majesteit van vuur, o lang en
stâeg branden bij staf-vlammen van heel wijd gestraal
der zon: vloeiend gloei-koper en óm-hakkend staal; -
woud, in 't steeds nauwer zijn van 't zomereren gevangen;

woud, krachtloos woedend in uw hel van heete smart:
het traag-fatale zijn van uw oneindig branden,
ik kom tot u met ál de knel-kracht van mijn handen
en ál het hatend leed dat óm-wroet in mijn hart,

en met mijn armen, sterk-gewrocht aan reuzen-daden,
en met het vloekend woord van mijn vloek-wrangen mond,
en met mijn brein, door straal aan straal van zon gewond,
en met mijn schoudren, zwaar met muiterij beladen;

Ik kom, - ik die als gij den zomer heb gevoeld
in een dorst-warmen kus naar mijn ziel óp-fonteinen,
streelend en worgend in een vloed van passie-pijnen,
die gansch mijn lichaam tot een opstand heeft door-woeld;

Ik, will'ge banneling der maffe, ontzielde steden,
gestaald in 't hijgend werk van 't zomereren, overmand
door 't knarsend steigren van den óm-kloppenden brand, -
ik kom tot u, o woud: mijn blakend huis, getreden.

Ik kom getreden tot uw klam-naakte eindloosheid,
zich machtloos boomend in een zucht van hijgend willen,
om uwe heete woede en uwen haat te stillen,
gij, die het vlammend beeld van mijne woede zijt.

Want ik zal worstlen in mijn haat, - want ik zal kampen
met ál de krachten van mijn gramschap, aangegroeid
tot een wijd-staat'gen wil waar de zee-wind door woeit,
tot dat het bloed van 't zomer-beest omhoog zal dampen;

want ik zal zweepen in mijn ijver, grootsch en noest,
tot dat, wild-steigrend naar de zonne, héen zal varen
het gulzig zomer-beest met vurig-rosse haren
dat úwe kalme ziel in mijn ziel heeft verwoest.

En dan, - dan zal ik in een dampend blijheids-hijgen,
te vreden over 't werk van mijne bloed'ge hand,
mijne armen uit-gestrekt tot zegnen, gansch het land
den looden zomer-slaap in wonne zien ontstijgen;

dan zal 'k - weer rijk in liefde en weer arrem in haat -
over het bloedig werk van mijne hand te vreden,
terug-gaan naar het leven der ontslapen steden
waaruit een dank-toezang mijn glorie tegen-slaat.

*
**

De boomen langs den weg hebben de' avond in stralen:
heel rechte staven gouds op elken bronzen stam,
nu de zon in een plas van purper - bloed en vlam -
vér in het laaiend West van heete pracht gaat dalen.

De boomen hebben de' avond, stam aan stam; 't geblaêrt
is een hemel van gouden beef-sterren bij plaatsén,
waar 't rosse gloei-gestraal zijn helheid komt weer-kaatsen
en gansch een reuzen-spel van tintel-weelde baart.

Want de avond, - roode dood der zomerschemeringen -
 waar de groote schim der lange vrede door waadt,
 en, breed gewiekt, in zwaar-kloppende rythmen, slaat
 de warme, innige zang der dampende avond-dingen;

de avond, - weelde van goud, weelde van purper - ziet:
 is in zijn zalig kleed van paars aan t' neder-zijgen;
 terwijl de zon, - bol van rood gloren - bij het stijgen
 der laatste stralen, hare laatste wonne giet...

En, - o de boomen hebben de' avond, en de weiden
 hebben de' avond; en 't is een dampend, hijgend heil
 van alme, kalme rust en wijde vrede, wijl
 de lucht zijn goed-serene pracht van geel gaat breiden.

En ik heb de' avond... Gloed van een vér-edel zijn,
 opbruischend steigren van die laatste zonne-vonken:
 uw diepe beelden-zang heeft mijn oor toé-geklonken,
 en 'k drink uw warreme ode als een zeer gullen wijn --

De avond - En 't is een vlucht van wonder-grootsche droomen,
 als de barnende sprong van een vuur-vleuglig paard
 dat, bremstig hunkrend naar de helle sterre-vaart,
 zich naar de' oneind'gen horizont stoer òp durft boomen;

van wondre droomen, stout zich banend eene baan
 door 't breede fabel-licht der vuur'ge deemsteringen,
 zich banend eene baan van goud, en bij het zingen
 van laaie zangen tot een glorie willend gaan.

De avond - En 't is een werk, gebaard door reuzen-handen,
 tot een zeer hoog paleis van pralend zijn gebouwd,
 waar-boven, glinstrend als een klomp van gloeiend goud,
 een groote toorts van hoop haar vlamme staat te branden:

een groote vlam van hoop, zich breidend tot een gloed
 van wel-wijd stralend licht als van een wereld-zonne,
 en met een barnend net van sprankelen omsponnen
 dat gansch 't zeer hoog paleis van sterren tintlen doet.

De avond - En 't is een stad van óp-geroepen leven
 waar 't kolossale zijn van eene godlijkheid
 in een subliemen wil van volle gratie, wijd
 aan iedre menschen-ziel een zaligheid wou geven;

waar iedre menschen-ziel vér boven schijn en dood
 zich scheppend gansch een schat van heil'ge, wisse beelden,
 door een zoel-langen weg van goedheid, tot een weelde
 van warme teederheid en medelij'n vergroot --

o Avond, - balsem-wijn in de' avond-kelk geschonken,
 in zaal'ge won gesmaakt door mijnen droomen-mond:
 mijn brein, door 't martlend wee van 't zomeren gewond,
 heeft uwe vreê verstaan en heeft uw heul gedronken.

Avond; - en mijner ziele, ontkracht en moe-geleefd,
 was in uw stilte gansch de groote troost beschoren;
 en mijne ziele mocht de intieme zangen hooren
 waarvan de tril-muziek in uw wijd zwijgen beeft.

Avond; - en ik heb de' Avond... o Breed avond-zijgen,
 o Zonne-schemering in uwe purpren zee:
 ik voel mijn brein de brug naar uwe oneind'ge vreê
 en 'k weet mijn ziel de deur van uw oneindig zwijgen.

K. VAN DE WOESTIJNE.

Scheppingsdag

'T WAS vol-middag. Bloeiend gloeide, in de heetgroene schitterlucht, de stage siddervlam der zon. Haar adem streek met schier zegend geweld, en hijgende hartstocht toog over dit eindlooze geschroeide landschap.

Onder den onmeetbaren boog van den steeds deinzenden horizon, ten westen, de breede zilveren plas, de tot zee geworden stroom, langs de zandbanken in plechtig nadenken voortvloeiende; daarnaast, de lage polders, openbuikend uren wijd, neergestrekt ter ontvingenis; ginds ver, de sombere heide, paarsch en bar, gelikteekend door de gapende kloven, gebult door de steile heuvelen, als lag ze nog onder den vloek en de overweldiging der oude cataclysmen..., en hier het razend-wilde woud, met zijn gefolterde leefkracht en overal te bersten staande rijpheid. Uithuilend was zij in de met hevigheid opschietende boomen, in de verwoed-wanhopige kronkeling der takken, in de weelderige haardossen der woudreuzen, en, verfijnd-wellustig, in de blauw-groene bladeren, tong-vlammen met siddering lekkend de luchten...

Welke blijheid overal, welk goddelijk opgloriën in dit groeien, dit groeien van alles!

Die zuivere ongebondenheid, die uiterste passie der reine dingen, allen als pas geschapen, door menscheregel noch -wet gehinderd noch ontreind!

En al die dingen ze waren nog ongezegd, nog ongenoemd. In een uitverkoren stonde geheel zich één voelen met al deze bloeisels, en dan een naam hun te geven, een eenvoudigen melodischen naam! Adam, o eerste Dichter, noemer van het ongenoemde! Hoor toch, de vogelen fluiten mij de namen in de ooren, vleidend luwen de winden en fluisteren de eerste taal. Een

tak die breekt en vóór mijn voeten valt, zegt zelf mij het woord. 't Gonst en bonst alom, nieuw leven gaat en vergaat in één oogwenk, begin en einde van alles.

Wilde haarvlechten van droomboomen slieren over ravijnen; stilte omhult ze en geheimenissen waren er om, alsof aan hen nog iets hing van de droomen waarin ik ze reeds eenmaal ontwaard moet hebben. In gedrochtelijke bochten kruipen de wortelen den uitgezogen grond over, haastig en met begeerigheid; met hun vieze afschilferende huid wroeten zij weldra ergens weg diep in den grond. En wat verder, daar wuiven weelderig de varens en spreiden haar sporen rondom, in gedurige herschepping.

Door gindsche heesters baan ik mij een weg: boven op den begroeyden heuvel omvat men het dorp, de velden, het gouden wiegelende koren, met de zwaar neerhangende rijpe aren; - het dorpje met zijn oude torentje, en erom de nederige woningen geschaard, als simpele menschen neergeknield - en alle wegen leiden naar het kerkje...

Ik was vermoeid van gaan. 't Was of ik 't heele Leven op mijn schouders gedragen had. Met vernieuwde hoop den berg op, en me neergevlijd op 't mos, de wijd-opene verwonderde oogen op deze prachtnatuur, op den blauw-zilveren stroom, op de hei, dan weer op den polder, en eindelijk op de velden en de menschen...

'k Ging een deuntje fluiten, van de vogels afgeleerd, toen opeens een gezicht mij achteruit deed deinzen. Daar, terzijde van den wegel, waren twee menschen. Ik hield mijn adem in, eerbiedig, als zou ik een heiligschennis begaan.

In een lijst van heel oude boomen stonden zij. Twee op elkaar klevende monden, die er nog slechts éénen uitmaakten, dit alleen zag ik eerst. Elkaars ziel ophevelend, stonden zij daar, ineengestremgeld, verloren, de vleeschgeworden

begeerte. Zijn struisch-geknobbelde armen klampten haar om en tilden haar zacht van den grond op, zij raakte de aarde niet meer en ging geheel in hem wegsmelten. Geen spier vertrok op hun groote verbleekte gelaten, waarin de strakke oogen met een waanzinnigen gloed dof vonkten. In de wildheid van dien éénen kus lag de scheppingsdrang van geheel dezen dag. Hun overvloedige zwarte haren liepen in elkaar en regenden over hun schouders; van hun taaie wezenstrekken was bijna niets meer zichtbaar.

Onbeweeglijk stonden zij, te midden dit woud van eeuwigheid. Hij was wel de bevelende kracht, zij de gelatene dienstmaagd van haren heer; hij, een zwijghuis, norsche slimme oerkrachtige Boer; zij, wellustige vleezige deerne, geschapen voor het heil des vleesch, de breede heup vaardig voor het heilige Werk. Ruig en zwart als de aarde zelve, schenen zij uit grond gekneed. Zij hadden de stem gehoord, en daar waren zij: hij verzwolg haar, hij slokte haar op - en zij, zij gaf zich...

Zij zagen niets, zij hoorden niets meer, dan zichzelf - zij waren geheel zichzelf, en in de opperste daad des Levens vergaten zij de wereld....

De boomen ruischten het tevredene smeltende hooglied der communie boven hunne hoofden. Zachter zoefden de winden door de twijgen, verkwikkend. In de verte klonk helder 't gezang van een vogel.

.... Met behoedzame schreden keerde ik terug, stil, verontrust, bereid om het uit te schreien. Mijn vermoeienis was verdwenen, en ik moest wederom gaan, gaan...

In den grooten diepblauwen plas zakte traag weg de zon, die alles aureoolde, in rossen gloed bronsde. De bosschen stonden in brand.

Toen zonk ook de rust van dezen vallenden avond in mij, en langzaam genaakte ik, langs de droomende zacht wiegelende korenvelden, het dorp.

De boeren arbeidden nog in de schemering. En, terwijl de laatste glansen de koppen verguldden, bleef ik opeens getroffen staan: tusschen de werkers ontwaarde ik hen, mijn twee menschen, met meerder hardnekkigheid dan ooit wrochtend aan de taak: zij, met open mond en deinende borst, de schoven stevig vastbindend, en in vollen tas wegdragend op den wagen, het breede lijf nog verbreed door den zwaren gang; hij, pikkende met starren zin, kin naar voren, mond toegebeten, onafgewend oog, en met gebaren op en neer, terwijl het zweet zijn slapen bevochtte... - beiden met de groote hernieuwde kracht ná de schepping.

In onstoorbare plechtigheid neeg de zon, en gleed zacht weg onder de kim: zij ook ging nu rusten, moede van dezen Scheppingsdag.

EMM. DE BOM.

De Socialistische Partij en hare Drijfveeren

HET sociale vraagstuk bepaalt zich enkel tot een staathuishoudkundige kwestie; 't brandpunt van het vraagstuk is de klassenstrijd; kapitaal en arbeid, burger en proletariër staan als vijanden tegenover elkander: dáár hebt gij de hoofdbeginselen der socialistische partij, zooals men ze uit haar programma en uit hare handelingen opmaken kan. Die enkele stellingen bevredigen de meerderheid harer aanhangers en de orthodoxie der voorgestelde hervormingen wordt eraan getoetst.

Zijn die beginselen dan waarlijk een grondslag stevig genoeg tot krachtig handelen?

Men stelt immers een al te simpel schema op met de gansche hedendaagsche crisis tot een staathuishoudkundig vraagstuk te herleiden. Al wie ze in haren oorsprong en in hare ontwikkeling bestudeert, komt weldra tot de overtuiging dat zij den mensch in zijn geheel aangetast heeft en dat heden de smart niet enkel het volk treft, maar wel dat zij algemeen is. Het is zelfs niet noodig geschiedkundige opzoekingen ter hulp te roepen om te bewijzen hoe ongegrond zulk een al te eenvoudige oplossing is. Hoe verkeerd zij is, bewijst reeds hare onmacht tot het uitleggen van menig verschijnsel dat zich om ons voordoet.

Treffend is het door Merlino⁽¹⁾ aangewezen voorbeeld van Italië, waar de nieuwe gedachten in zekere provinciën snel binnendrongen, terwijl andere gewesten, waar de economische toestand nagenoeg dezelfde was, er niet vatbaar voor waren. Deze opmerking is op de meeste landen van Europa toepasselijk. Van nog grootere betoegende kracht is, m.i., het volgende feit

(1) L'Italie telle qu'elle est. Blz. 370.

dat onlangs elkeen heeft getroffen: terwijl de zoogenoemde 'liberale' partij dagelijks meer achteruit gaat, behoudt de katholieke partij nagenoeg hare vroegere stellingen, zooals blijkt uit de belgische wetgevende verkiezingen in 1894 en dit jaar zelfs uit de gemeenteverkiezingen in Italië, waar de katholieken, die er voor de eerste maal deel aan namen, een zoo verpletterende zegepraal behaalden. De katholieke afgevaardigden behooren nochtans even goed tot den burgerstand en zijn even erge kapitalisten als de liberale; door de religie alleen zijn zij van deze gescheiden. Zij zeggen dat God hen bijstaat en beschermt, en waarlijk, zij hebben gelijk! want hun god bestaat werkelijk en oefent nog als levende gedachte zijn gezag uit in den geest van heel veel menschen. Bij 't naderend gevaar trachten de meeste liberalen zich bij de katholieken aan te sluiten en met hen, door een heele diplomatie van wederzijdsche toegevingen, ééne eensgezinde conservatieve partij te vormen. Men weet dat Crispi reeds in zijn vaandel voert: 'Met God, met den Koning, voor het Vaderland!'⁽¹⁾ Ook in Duitschland hebben de be-houdsgezinden zich vereenigd om eene 'Umsturz-Vorlage' voor te stellen; het mislukken daarvan ligt aan de katholieken die bij voorbaat misbruik van hun zegepraal wilden maken. Dat buiten het parlement, onder den burgerstand vooral de geleerden zich tegen het ontwerp verzetteden, kan ook niet uit economische gronden afgeleid worden. De naar waarheid strevende geleerde, wiens dagelijksch werk het ontleden der feiten is, zal een natuurlijke tegenstander zijn van alles wat de gedachte wil stremmen; hij zal vooral niet dulden dat de vrijheid der gedachten beneden het peil gehouden worde, door zijn bewustzijn reeds bereikt.

Indien hij met de gedachte eener volkomen autonomie van den mensch geen vrede heeft, is dit te wijten aan de eenzijdigheid zijner psychische werkzaamheid, die hem belet de gevolgen

(1) Rede te Napels gehouden op 10 Sept. 1894.

te ontwaren, van eene streng volgehouden kritiek tot op elk geestesgebied doorgevoerd, en die alleen het werkelijke eerbiedigt, - eene kritiek welke hij reeds in zijn bijzonder vak toepast, - ofwel aan de sleur van een bestaan vol van de vooroordeelen eens tijdvak van autoritarisme, waaruit een antinomie der reine rede en der practische rede ontstaan is, die hem niet meer toelaat die stellingen aan de kritiek te onderwerpen, welke men hem van kindsbeen af als axiomas heeft ingeprent en die hij sinds dien werktuigelijk herhaald heeft.

De strekking der socialisten om enkel de economische zijde van het sociaal vraagstuk voor oogen te houden, komt voort uit het buitengewoon gewicht dat heden aan de stoffelijke belangen der arbeiders wordt gehecht. Dat de bestendige zorgen voor het dagelijksch brood den mensch, die niet genoeg te eten heeft, gansch innemen, niets is natuurlijker. Maar wat moeten wij denken van hen die de sociologie op hun gemak studeeren, en toch meenen dat alle menschelijke krachten enkel tot het stoffelijk welvaren van eeniegelijc moeten strekken. Zij zijn slechts lage vleiers, als zij het volk willen wijsmaken dat alleen het volk lijdt en de rijken gelukkig zijn; en hun leugens zijn des te wreeder daar ze bij den proletariër een hoop verwekken die nooit kan verwezenlijkt worden. Zie, het economisch vraagstuk is opgelost, doch de ongelukkigen die in volle vreugde hun zegepraal genieten willen, staan nu, uitgeput door een langdurigen strijd, vóór een ander vraagstuk veel meer ingewikkeld dan het vorige, het zedelijke en religieuse. Want de mensch leeft niet bij brood alleen. Men kan 't niet dikwijls genoeg herhalen: de omwenteling wier voortteekens reeds zichtbaar zijn, zal het niet bij eene verbetering der maatschappelijke inrichting laten, zij zal den mensch op zijn eigen herscheppen, in zijn innerlijkst wezen: het bewustzijn van zijn persoonlijkheid en zijne levensopvatting.

Het begrip van den klassenstrijd werd ook in eene valsche richting vereenvoudigd. Aanvankelijk een uitdrukking om kort en treffend eene zeer ingewikkelde reeks van sociale verschijnsels samen te vatten, werd zij later voor hen, die ze steeds herhaalden een volkomen werkelijkheid, hun geest had langzamerhand het symbool geobjectiveerd. En deze schepping van hun verbeelding wordt ons voorgesteld als basis van het 'wetenschappelijk socialisme'.

Men kan onmogelijk de maatschappij in kapitalisten en arbeiders, uitbuiters en uitgebuiten verdeelen, in elk onzer medeburgers is een uitbouter en een uitgebute. Ieder die geld gebruikt, draagt bij tot den omloop van het kapitaal. Hij die onder het kapitalistisch stelsel niet wilde buigen, zou buiten de wet staan. Nog minder zou men het bestaan kunnen begrijpen van iemand die in 't geheel niet werken zou; die zou zelf geen mensch meer zijn! Van den rijkste tot den armste, van den ergsten verdrukker tot den felst verdrukte gaat men trapsgewijze over de lange reeks der middelstanden: tusschen de uiteinden is het antagonisme volkomen; naarmate men het middelpunt nadert, komt de ongelijkheid minder scherp uit, verdwijnt de strijd tusschen de onderscheidene belangen. Hoe anders zou de arbeider kunnen kapitalist worden dan door een plotselinge verandering van zijnen toestand; nimmer zou hij allengskens kunnen rijk worden.

Door verscheidene andere oorzaken wordt de 'klassenstrijd' nog meer ingewikkeld: b.v. door den trap van bewustheid, den aard der werkzaamheid van den mensch of van het midden waarin hij leeft. De socialistische partij heeft geen rekening gehouden met deze factoren, daarom ook stuitte onlangs hare propaganda op onoverkomelijke hinderpalen. Zij had zich bijzonder bezig gehouden met de belangen van den fabriekarbeider, en nu zij hare propaganda op den buiten wilde uitbreiden, mislukte zij: het collec-

tivisme dat haar hoogste doel geworden was, ging tegen de wenschen van de boeren in. Daaruit volgde een strijd in de partij zelve. Er zijn nochtans slechts twee, even gevaarlijke oplossingen: ofwel zal men toegeven, van 't collectivisme afzien; en dan scheidt niets meer die socialistischen van den democratischen burger, zelfs het verre ideaal niet, het zondagsideaal; ofwel zal men zich om den boer niet meer bekreunen en hem zeggen dat hij zich onderwerpen moet, - en in dat geval moet de partij voluit bekennen, dat zij niet de zaak van gansch het volk dient, maar enkel die van een bijzondere arbeidersklasse.

Bij de sociaal-demokraten in Duitschland vloeien erge twisten uit die kwestie, op den partijdag te Breslau was zij het brandpunt der beraadslagingen. In België heeft de socialistische partij de overhand in de koolmijnen-districten, in de industrieële gewesten; in de landbouwstreken doet zij weinig voortgang en toch wenscht de boer dat zijn lot verbeterd wordt en vraagt hervormingen, zooals bewezen wordt door den bijval der kristene volkspartij in Vlaanderen. In Italië breidt zij zich meest in het noorden uit, waar de nijverheid vooral heerscht; haar centrum is te Milaan, het zuiden ontsnapt aan hare tucht⁽¹⁾.

Het intellectueele proletariaat gaat meer tot de anarchie over, want de socialistische partij bekreunt er zich niet om. En ook de kleine burgerij, - de kleine nijverheid, de kleinhandelaars, - lijdt onder het samenvloeien der kapitalen, waardoor het collectivisme in de hand wordt gewerkt.

Na ingezien te hebben dat de 'klassenstrijd' niet tweemaal veelzijdig is, mogen wij vaststellen dat in dien strijd de socialistische partij vooral het belang van den arbeider der groote

(1) Het soc. dagblad 'Asino' te Rome uitgegeven is door de soc. partij als niet overeenstemmend met de leer der meerderheid veroordeeld en wordt vaak bestreden. Al de orthodoxe soc. bladen worden ten noorden der hoofdstad uitgegeven.

industrie beoogt. Ziedaar de economische zijde van het vraagstuk. Nu wil ik het nog in zijn heel onmiddellijke werkelijkheid onderzoeken, zooals het zich uit de handelingen der partij voordoet. Wij hebben de hoofdmassa der partij leeren kennen, maar er bestaat eene gewichtige minderheid die oorspronkelijk uit zeer verschillende klassen is samengesteld. De socialistische redenaars, de afgevaardigden zijn grootendeels burgers, en leven als burgers voort; dus zouden in economisch opzicht, altijd volgens de socialistische leer, hunne belangen in strijd zijn met die der werklieden, welke zij nochtans willen vertegenwoordigen. Wat komt er dan van den 'klassenstrijd'? Zijn die heerschappen als bij tooverslag in proletariërs herschappen, omdat zij socialistische redevoeringen uitgesproken hebben? Zeker neen; zij blijven burgers als vroeger, en zijn het dikwijls evenveel door hun levenswijze als door hun inkomen.

Als slotsom krijgen wij van den 'klassenstrijd' het volgende begrip: al wie tot de socialistische partij behoort, haar programma toetreedt, ze in de verkiezingen ondersteunt, is in strijd met degenen die ze bevechten. Niet enkel door eenvoudig logische gevolgtrekking kom ik tot een zoo platte uitlegging van 't socialistisch uithangbord. Ziehier eenige naïeve bekentenissen, om het vorige te staven: 'van jaar tot jaar werd de beweging van den 1^{en} Mei meer bepaald en verbreedde zich tot een echte en uitsluitend socialistische betooging,'⁽¹⁾ die dus voor doel heeft de verwezenlijking van 't socialistisch programma te eischen. En aldus: "t algemeen stemrecht is den werkersstand voordeelig in zoover de socialistische partij hem geleerd heeft er een goed gebruik van te maken."⁽²⁾ Is dat duidelijk genoeg? De betooging van den 1^{en} Mei mag niet de beweging van gansch een volk zijn dat uit natuurlijke aandrang naar verlossing haakt, zij

(1) *Lotta di classe* - hoofdorgaan der ital. soc. partij - 1895 n^r 18.

(2) T.a.p. 1895 n^r 21.

moet door de socialistische partij geleid worden en voor doel hebben de parlementen tot goede inzichten te brengen, ze te bewegen tot het stemmen van het achturenwerk, van 't algemeen stemrecht, enz. Dat zelfde algemeen stemrecht is niet op zich zelf een goede inrichting die de burgers in staat stelt hunnen wil ann de regeering te doen gevoelen; neen, het zal enkel goede uitslagen opleveren indien het werkt in den zin der socialistische partij. Wat beteekent dat anders dan wat alle politieke partijen beweren, die alle op de trom slaan om hun waar uit te venten, en 't eenige en onfeilbare middel bezitten, dat de crisis moet afweren. Geeft hun 't gezag in handen, en 't land is gered!

Moet men daarvoor den hervormer spelen om ons nog eenmaal op die zelfde ellendige komedie te onthalen, die wij reeds zoo lang beu zijn?

De verstandigste leden der socialistische partij begrijpen nochtans dat men die vragen niet naar willekeur mag vereenvoudigen door zoo maar zekere oorzaken van kant te laten, die de gemakkelijke oplossingen in den weg staan, of is het dan genoeg het ontelbaar legioen ervijanden van het nadenken voor zich te winnen door het voorgoochelen van een mooie schikking.

Een italiaansche socialist dien de meerderheid der partij ter wille van de tucht het stilzwijgen wilde opleggen, zegde het volgende: 'Wij zullen trachten te bewijzen dat het begrip van den klassenstrijd dat wij in ons vaandel voeren en dat velen werktuigelijk herhalen "gelijk een klokkenspel" niet zoo eenvoudig is, en dat het om uitgelegd te worden in een zin die toepasselijk zou zijn op de verschillende streken en de verschillende tijdvakken, meer inzicht en onpartijdigheid eischt dan ze wel denken.'⁽¹⁾ Elders teekent hij protest aan tegen 'het dom fanatisme van die puriteinen voor wie Marx God is, en Engels zijn profeet, en die elkeen voor overlooper en bijna voor anarchist - een doodelijke beleedi-

(1) FIL. TURATI in de *Critica sociale*, 1895, n° 8.

ging - uitschelden, die niet vlakaf de opstandelingen in Sicilië verloochende.⁽¹⁾ Die zelfde puriteinen hadden Loria in den ban geslagen, omdat hij de waardeleer van Marx had durven hekelen, waarop de *Critica sociale*⁽²⁾ ze met de volgende woorden heel juist schetste: 'zij hebben voor hun gebruik het socialisme tot een klein getal droog mathematische begrippen herleid, die hen dienen om een negatieve en stuitende werking uit te oefenen, en niet alleen buiten maar ook binnen de partij zelve; dat gaat zoover dat zij meenen dat het kermis is als zij een oneenigheid uitdiepen, een banvloek uitspreken of eene scheuring verhaasten kunnen.'

Maar 't zijn slechts enkelen die zóó spreken: men aanhoort ze nauwelijks in de openbare besprekingen; men stemt, en verstikt liggen zij onder de massa. De meening der meerderheid geldt als wet, en die meening is bijna altijd de oppervlakkigste; als zij maar een net voorkomen heeft en gemakkelijk te begrijpen is!

Wij vinden bij de socialistische partij een karaktertrek, die wel haar alleen niet eigen is, doch die bij haar zoo scherp uitkomt dat hij voor haar kenschetsend wordt, namelijk het volstrekt oppergezag der meerderheid, de onderdrukking der individueele denkwijze door die der meerderheid, welke zelve enkel 't gevolg is eener overeenkomst met de denkwijzen van anderen, en van de min of meer geestdriftige vervoering der massa onbewusten. Laten wij de zaak juist inzien en de beginselen vergelijken die de wijze van werking der socialistische partij bepalen met het hierarchisch stelsel der katholieke kerk: hier is gehoorzamen de regel, hier voeren enkel erkende hoofden het woord; de persoonlijke vrijheid is uitdrukkelijk beperkt; maar ofschoon de opvoeding die ze genoten hebben er op uitging hen aan het dogma te onder-

(1) *Critica sociale*, n° 9.

(2) T.a.p. n° 10.

werpen, is zij nochtans zoo breed dat de hoofden het doel der kerk en hare middelen bewust zijn, en men verwachten kan dat ze hun gezag met heel veel beleid uitoefenen, en nauwkeurig de te volgen richting kennen. Bij de socialisten is de drang van het getal de opperste macht; er zijn daar geen uitdrukkelijk erkende hoofden, alhoewel ze als dusdanig bestaan: zij die 't slimst zijn om dien drang te vatten, om die kracht te gebruiken. En het zijn noch de oprechtsten, noch de geleerdsten. De oprechte mensch denkt er gedurig om hoe hij zijne gedachten zou kunnen verwezenlijken, en hoe ze logisch te ontwikkelen; die bezigheid laat hem niet toe de driften der massa te bestudeeren, hare bewegingen na te gaan, en het oogenblik af te wachten om ze om te vatten en te bedwingen. De heerschzuchtige, de verwaande die in de lenigheid van zijnen geest genoegten schept en hierin een blijk van kracht ziet, dat hij een andere gemakkelijk om den tuin kan leiden, slechts die geven zich aan zulk een werkje over. Hun belang is vooral te doen gelooven dat door het stemrecht een ieder vrij is zijne eigen meening uit te spreken, en dat dus de beslissing der meerderheid de wet moet zijn.

Een onbewuste meerderheid die den oogenblikkelijken prikkel volgt, en eerezuchtigen die ze leiden, ziedaar dus de partij. Wie tot de partij overgaat, maakt afstand van zijne persoonlijkheid en mag enkel de partij dienen, zich voor de zaak van de partij opofferen. Zijne kracht, zijn verstand behooren aan de partij, slechts ten nutte der partij mag hij er gebruik van maken. Indien hij grondig een sociaal vraagstuk bestudeerd heeft, met elk feit rekening gehouden, het beredeneerd volgens de logiek van zijnen geest, moet hij zijne meening aan 't oordeel der partij onderwerpen, en indien de meerderheid het tegenovergestelde van zijne meening beslist, dan zal hij zich niet alleen moeten onderwerpen maar zelfs het besluit dat met zijne meening strijdt, in het openbaar verdedigen. Om van een denkend

mensch zulk een afstand van zijn eigen persoonlijkheid te vergen, moet men, als grondbeginsel voorop stellen, dat de meerderheid steeds gelijk heeft; dat wil dus zeggen dat eene massa instinctieve menschen een juister en stipter begrip der sociale ontwikkeling heeft dan een bewust mensch; dat honderd menschen blindelings gekozen in dat opzicht honderdmaal meer waard zijn dan één onder hen; dat kortom het bewustzijn geene rol speelt.

Dat men er zóó toe komt de rechtvaardigheid van 't voltrokken feit enkel omdat het voltrokken is, te verdedigen, is maar natuurlijk. De socialisten schrikken niet voor die gevolgtrekkingen terug: 'Heden, zegt een onder hen⁽¹⁾, overtreft het belang der italiaansche burgerij de belangen van het proletariaat. Dat valt niet te loochenen en 't moet onvermijdelijk zóó zijn, evenals het onvermijdelijk is, dat wanneer men een gewicht van twee kilos op de schaal van een balans legt en op de andere een gewicht van één kilo de balans naar de zijde der twee kilos overhelt. Het feit is noodzakelijk en uit reden van zijne natuurlijke noodzakelijkheid zelve is het ook rechtvaardig'. De man die zoo redeneert, wil ons daardoor bewijzen dat de socialisten 'geen utopisten zijn'.

Maar laten wij elkander wel verstaan: wat het zoogenoemde 'wetenschappelijk' socialisme een 'feit' noemt, is het positieve feit, onmiddellijk materieel, het feit welk onmiddellijk onder de oogen of de hand valt, het feit dat men in cijfers uitdrukken en in een statistiek boeken kan. Van wat met die maat niet gemeten kan worden is er geen spraak, noch van den zieletoestand die de schrandere beschouwer onder de feiten bespeurt, noch van de richtingen die men door langdurig nadenken uit de studie der werken kan afleiden. Daarom zal het ook niemand bevreemden dat de socialisten enkel twee wijzen van werking voor mogelijk houden: de wettelijke werking en het geweld⁽²⁾. 't Is

(1) L. BISSOLATI: *Critica sociale*, 1895, n^{rs} 6 en 7.

(2) Zie de redevoering door E. van der Velde uitgesproken op de vergaderingen der belgische werkliedenpartij (in Augustus 1895) waar men de taktiek der partij in de gemeenteverkiezingen besprak, verder al de scheldwoorden die de socialisten de anarchisten naar 't hoofd gooiën en die enkel 't gevolg zijn van dat misverstand of liever onverstand.

alsof zij volstrekt niet wisten dat er eene onwettelijke werking kan bestaan, die met de gewelddaad niets gemeens heeft, en die toch 'positieve' uitslagen kan hebben.

Nu ook wordt het ons klaar waarom de socialistische partij slechts de economische zijde van het sociale vraagstuk ziet en hoe het komt dat voor haar alle historische strijd tot eene botsing van belangen der standen inkrimpt. Het is inderdaad enkel de economische kwestie die eene rol speelt, zoolang de mensch vervolgd wordt door de zorgen voor het dagelijksch brood; zoodra hem zijn onderhoud voor eenige dagen verzekerd is, komt er leven in al zijn vermogens, hij denkt, de dingen die hem omringen trekken zijne aandacht, hij vergelijkt en overweegt. In dit oogenblik doet zich een nieuw bestanddeel gelden, waardoor de zuivere werking van 't economisch midden gewijzigd wordt. Indien men nu van dat bestanddeel afziet, houdt men geen rekening met het psychische leven van den mensch, men vergeet dat de mensch evenveel en misschien meer genot vindt in het denken, in het gadeslaan der dingen, in het overwegen dan in het eten, en dat nevens de lichaamsbehoefte er niet min dringende geestesbehoefte bestaan.

De mannen, die de sociologie tot de studie der economische vraagstukken beperken, zijn de leerlingen van die anderen, die beweren dat onze physico-chemische kennis voluit alle biologische verschijnselen omvat. Uit de voorgaande ontleding zien wij duidelijk dat de werking der socialistische partij zich voordoet als eene uiting van het materialistisch begrip; daar het uitgaat van het zuivere feit en alles loochent wat niet onder bereik der zinnen valt, besluit het door 't bewustzijn een epiphenomeen te heeten en zegt dat elke beweging van den mensch zoo streng noodzake-

lijk bepaald wordt door een psychische oorzakelijkheid als door een mathematische wet.

Het 'wetenschappelijk' socialisme zou met veel meer recht het materialistisch socialisme heeten.

Het is gemakkelijk te begrijpen, waarom het materialisme zooveel bijval gevonden heeft bij het gewoon publiek. Al wie heden genoeg onderwijs genoten heeft, om onder zijn woordenschat eenige blinkende uitdrukkingen te bezitten, die wat naar grieksch of latijn rieken en daarbij het ernstig doctoraal uitzien hebben van het ex cathedra gezegde, meent genoeg te kennen om maar zoo voor de vuist elk vraagstuk hoe ingewikkeld ook, op te lossen; 't zij nu over politiek, over wijsbegeerte of over kunst. Al die menschen lijden onder het half-weten; zij werpen alle overleveringen over boord en hebben slechts minachting voor het 'bijgeloof' en voor 'dwalingen' van het 'duistere tijdvak' der middeleeuwen, toen het kristelijk geloof almachtig heerschte. De materialistische leer was als voor hen gemaakt: zij is eenvoudig, eischt van hare belijders geen groote geestinspanning; zij heeft voor alles een antwoord klaar, en is er best toe geschikt eene sociale gelijkmaking in de hand te werken, want zij laat niet toe iemand een hoegenaamden voorrang toe te kennen.

De hoofdoorzaak van het tegenwoordig evenwicht van het materialisme is in de moderne wetenschappelijke methode te zoeken, die bijna uitsluitend, eene nauwkeurige ontleding der feiten, van den onderzoeker vergt. Het positivisme zelf heeft er toe bijgedragen; het wijst inderdaad de metaphysische vraagstukken van de hand, onder voorwendsel dat die vraagstukken voor onze hedendaagsche kennis niet stellig genoeg zijn; en wie weigert zekere vraagstukken aan te vatten die zich toch dagelijks aan elken mensch opdringen, is er niet ver af ze ontkennend op te lossen.

Waren ook de vorige bewijsgronden van weinig waarde om

die algemeene beschouwingen over den zin van het wettelijk socialisme te staven, dan zou men, om te bewijzen dat zij juist zijn, slechts hoeven de dagorde aan te halen waarbij de houding der partij in zake van militarisme bepaald wordt; zij werd gestemd op het internationaal socialistisch congres te Brussel, in Augustus 1891. De dagorde van Domela Nieuwenhuis stelde voor, op eene oorlogsverklaring door eene algemeene werkstaking te antwoorden; zulks werd verworpen, en de volgende dagorde, door Vaillant en Liebknecht voorgesteld, werd aangenomen:

Het Congres:

‘Overwegende dat het militarisme, dat op dit oogenblik op Europa drukt, het onvermijdelijk gevolg is van den voortdurenden toestand van openlijken of verborgen oorlog, een toestand die noodlottig voortspruit uit het uitbuiten van den mensch door den mensch en uit den klassenstrijd die er het gevolg van is;

Verklaart dat alle pogingen die de afschaffing van het militarisme en den algemeenen vrede tusschen de volkeren voor doel hebben - hoe edel ook de inzichten wezen - vruchteloos zouden blijven indien zij de kwaal niet treffen in haar economischen oorsprong.

Dat enkel de verwezenlijking van eene socialistische inrichting die de uitbuiting van den mensch door den mensch afschaffen zou, een einde kan stellen aan het militarisme, en een bestendigen vrede kan doen heerschen.

Dat dus degenen, die aan den oorlog een einde willen stellen, tot plicht hebben en er belang bij vinden, zich aan te sluiten bij de internationale socialistische partij, die de eenige partij is van den vrede.

Het Congres,

Tegenover den toestand van Europa die dagelijks dreigender wordt en de chauvinistische ophitsingen van de regeerende standen in de verschillende landen;

Roept al de arbeiders der geheele wereld op tot krachtdadig en aanhoudend verzet tegen alle oorlogszuchtige neigingen en tegen de verbonden die ze begunstigen en om de zegepraal van 't socialisme te verhaasten door de ontwikkeling der internationale inrichting van het proletariaat;

Verklaart dat dit het eenige middel is tot 't afweren van de ramp eens algemeenen oorlogs, waarvan de arbeidersstand al de kosten zoude moeten dragen;

En stelt, in ieder geval, tegenover de geschiedenis van 't Menschdom, de heerschende standen verantwoordelijk voor de mogelijke gebeurtenissen.'

O niets ontbreekt er aan, niet waar? noch de economische oorsprong der kwaal, noch de klassenstrijd, noch vooral - en dit komt in elken zin terug - dat enkel de socialistische partij den toestand verbeteren kan. Ik dring er niet op aan om weer te toonen hoe belachelijk het is de werklieden op te roepen tot krachtig verzet - ik vraag me af door welke middelen - tegen alle oorlogszucht, als men kort te voren eene dagorde verworpen heeft, die 't eenige wat in hunne macht ligt voorstelde: het werkstaken. Maar ik zou geen treffender voorbeeld kunnen vinden om aan te wijzen tot welke afdwalingen de geest kan leiden die het stelselmatige betracht, dat het menschelijk verstand in stijve theoriën gevangen houdt en dat geen duidelijk begrip van de werkelijkheid meer duldt. Dus erkennen die menschen dat de hedendaagsche sociale vormen in 't geheel niet meer aan de behoeften van de meerderheid der burgers beantwoorden, dat indien zij toch nog bestaan, het slechts kunstmatig is door het geweld dat de gezaghebbers in handen hebben; zij weten dat dit geweld, waardoor de vrije beweging van de meerderheid gestuit wordt, slechts door het bestaan van een leger mogelijk is, en dat zonder den steun van dit leger elke burgerlijke regeering zou ineensstorten, - en diezelfde menschen, instêe van eerst en

vooral het leger, dat alleen nog het ineensstorten der moderne inrichtingen verhindert, aan te vallen, raden het volk aan voor de zegepraal der socialistische partij te strijden, en indien het intusschen door de oorlogen gedund wordt, geduldig betere tijden af te wachten. Zij zijn dan reeds zoo verblind, dat zij niet meer inzien dat van alle instellingen het leger in aller geweten den meesten afkeer verwekt! Het socialisme heeft slechts een bepaald aantal aanhangers en zijne zegepraal mocht wel nog wat verre liggen, maar daarnevens zien wij de groote meerderheid der menschen een diepen afkeer voor den oorlog gevoelen en instinctmatig 't leger haten. Evenmin als de werkman, wenscht de burger soldaat te worden; de epauletten alleen lokken hem aan, doch een leger kan niet enkel uit officieren samengesteld zijn. De van lieverlede ontwikkelde gevoelens zijn niet meer in overeenstemming met de levenlooze instellingen; deze oneenigheid - m.i. de hoofdoorzaak der omwentelingen - kan niet geschat worden en valt buiten het bereik van 't economisch vraagstuk. Hoe zou een socialist kunnen begrijpen dat naarmate eene inrichting minder noodzakelijk toeschijnt aan degenen die onder haar staan, zij des te bouwvalliger wordt?

Hoe vermetel is het niet van 'wetenschappelijk' socialisme te spreken en de anarchistische gedachten utopieën te heeten, wanneer men zelf het bewijs levert van zulk een gebrek aan practischen zin en van dergelijke onbekwaamheid om voet te vatten in de werkelijkheid.

Een laatste vraag eischt opheldering. Welk is eigenlijk het gehalte van dat 'Wetenschappelijk Socialisme'? Welk zijn einddoel? Welke onbeperkt vrije baan wil het voor ons openleggen? Dat elkeen zijn honger zal kunnen stillen is slechts een tijdelijk doel of een deel er van, dat zal niet 't moeielijkste zijn dat de mensch bereiken wil, want wij weten dat indien alle volwassen menschen dank aan de verbeterde hedendaagsche werktuigen

eenige uren aan het werk besteden, zij alles kunnen voortbrengen wat voor de stoffelijke behoeften van allen noodig is. En als het vraagstuk opgelost is, valt er dan niets meer te zoeken? In het socialisme kan er geen kwestie zijn van ontwikkeling der persoonlijkheid want het laat den mensch niet toe op eigen hand te handelen, het schrijft hun voor slechts de Partij te dienen, in de Partij op te gaan opdat hare werking ééne zelfde richting insla en zich in een enkel willen uite. Maar streeft die Partij naar de verwezenlijking van haar eigen einddoel, of offert ook zij zich op voor een hooger bestemming? 't Antwoord daarop laat zich uit den laatsten zin van voormelde dagorde voorgevoelen.

Ja, de Partij dient de zaak der Menschheid!

Welk is dan die Menschheid waaraan allen zich moeten opofferen, zij die alleen een egoïstisch doel mag beoogen? Is de menschheid niets anders dan het gezamenlijke geheel der menschen, dan is haar doel niet anders dan het gezamenlijke der individueele doelen; hebben deze 't recht niet te bestaan, dan ook het eerste niet. Het helpt niet dat men ons zegge dat wij voor het toekomstige menschedom werken moeten, want zijn menschheid zal ook niets anders zijn dan de som der individueele eenheden waaruit zij zal bestaan en zij zal buiten het doel dier eenheden geen eigen doel kunnen hebben. Dus, indien de Menschheid niet een wezen is, dat eene persoonlijkheid op zich zelf heeft, wat ik niet kan onderzoeken en wat voor mijne rede onbegrijpelijk is, dan is zij eene ideale menschheid, een abstractie, een symbool, dus eene schepping van uwen geest. Gij zijt aan uwe eigen schepping verslaafd zonder het zelf te weten, want ge hebt ze zoo wel geobjectiveerd dat ge u inbeeldt dat zij buiten u bestaat. En terwijl ge allen vervloekt die een egoïstisch doel betrachten, ligt ge in aanbidding voor een denkbeeld van uw *ik*.

De Goden vergaan maar helaas de afgoden blijven.

Nauwelijks ben ik uit den dwang der kerk verlost, nauwelijks

heb ik den geheelen last van oude vooroordeelen en beklemmende zedeleeren afgeworpen, of men wil mij in die zelfde slavernij, die nu maar een anderen naam draagt, terug dwingen. Ik zou het hoofd moeten buigen en op de knieën neerzinken voor de Menschheid-God die zich aan mij nooit geopenbaard heeft en wier wil me door wereldlijke priesters uitgelegd wordt. Maar die godsdienst, evenmin als elke andere zal mij voor zijne dogmas doen buigen. Want ik weet dat indien er werkelijk een menschheid bestaat, haar oorsprong in ons is, zij in ons leeft, en wij ze in ons moeten vinden. Ik alleen weet met welke banden ik aan de andere menschen gehecht ben, en ik alleen kan die banden vinden. Slechts zij die zich die opzoeking willen getroosten, met als enkel doel de waarheid, en zich door geen hoegenaamd gezag laten beïnvloeden, die alleen noem ik mijn evenmenschen.

JAC. MESNIL.

Variatiën en Gevolgtrekkingen

I.

De Kunst heeft het uitzicht van het open veld; het is een wijde opvolging van bouwlanden, zich uitbreidend tot in het oneindige. Maar op dit oogenblik worden de bouwlanden van het voorplan alleen omgespit en bezaaid: Schilder-, Beeldhouw- en Bouwkunst.

Ze worden beploegd door een menigte mannen, weinig met de eigenlijke uitgestrektheid dier landen in evenredigheid, wijl, verderop, de volkomenste eenzaamheid heerscht en de grond is overgeleverd aan de woekerplanten, die, niet uitgewied, de aarde verarmen. Daar nestelt de vergetelheid met haar droef kerkhofgewas; de lijken, die er rusten, heeten: Pot- en Plateelbakkerij, Glasbewerkerij, Goud- en IJzersmederij, Meubel-, Kant-, Borduur- en Tapijtwerk. Men zette het raam open en men zal die verlatenheid kunnen aanschouwen.

Maar is de herinnering aan het weelderig groeisel, dat eens die braakliggende velden overdekte, niet voldoende om in u het almachtig verlangen op te wekken ze opnieuw te herwinnen, de stilte en de er op nedergedaalde ongeluksvogels te verjagen en aan de mensen, welke vóór de Kunst zullen blijven stilstaan, en zullen nadenken, gelijk vóór een heerlijk landschap, het vergezicht te toonen van een veld waar, zoo wijd het oog dragen kan, het leven zegeviert?

II.

De pogingen der kunstenaars werden tot nu toe slechts gericht tot de kunstatken die zij ontwaarden; zij dachten goed te doen - daar zij niet beter wisten -

een der rollen, boven het Stuk aangeduid, te aanvaarden: die van schilder, van beeldhouwer, van bouwkundige.

Zij voelden zich slecht te moede in die rollen, maar hun geweten bleef niettemin rusten in deze gedachte: dat het Stuk des te beter zou gespeeld worden naarmate velen dezelfde rollen zouden vervullen en er aldus nooit gebrek aan spelers zou zijn.

Dat het Stuk - tooverspel of drama - tot slechts drie rollen gebracht, eene zeer onvoldoende samenvatting was en, om waardig de Kunst te verbeelden, een ander, talrijker optreden van spelers en figuranten noodig was, betwijfelden zij niet eens!

Niet dat men een grooter getal personen dan heden op het tooneel zal vergen, maar wanneer eene oneindigheid van andere, ook onontbeerbare rollen zullen bijgevoegd worden, zullen wij niet meer eene menigte van spelers zien, allen terzelfdertijd de drie zelfde rollen uitschreeuwend.

De verwarring is des te onbeschrijflijker, daar wij ons weinig bekreunen om dien naast ons, tenzij om ons meer dan hem door scherper kreten of woestere gebaren te doen opmerken. Onze gebuur handelt insgelijks zóó met ons, derwijze dat wij eer doen denken aan een waanzinnigen, buitensporigen, razenden volkshoop - en hoelang reeds? - dan aan het schouwspel van de natuurlijke, grootsche en serene opvolging der verschillende tooneelen van dat schoone drama der Kunst!

III.

De zuivere Kunst kan zich maar herscheppen door de medewerking van allen, *welopgeleid*. Ik wil zeggen - allen *volgelingen*; en niet wezens gewend aan de werking van hetzij gelijk welke overheid, altoos onvruchtbaar makend en vervloekt!

Vrije volgelingen, alleen door de Gedachte onderworpen,

geleid door het verlangen naar de glorievolle uitvoering van eene symphonie, die gansch onze vroomheid zal eischen, want uit het gemeenschappelijke werk van ons allen, uit het werk van ieder van ons, van ieder van ons volgens zijne vermogens, *strevende naar hetzelfde einddoel*, zal eens eene ontzaggelijke muziek opgaan, die licht onze eeuw - hoe deze ook in alles het nuttige betrachtte - beheerschen zal!

Verlaat integendeel de gelederen, zonder u af, en zeer ellendige tonen zullen gehoord worden, nauwelijks voldoende om de neusstemmen van eenigen die over zaken spreken te verdooven.

Hier en daar zal men wel eene aangename melodie opvangen - maar zie, wij zijn met zoovelen en wij zijn verplicht ons heesch te schreeuwen, om beter dan onze nabuur gehoord te worden.

Zulks vermoeit ons erg, en daar ieder hetzelfde doet is het tegenwoordig een beklagenswaardig wangeluid! - Het is de wilde wanorde van een gansch orkest, waarvan de uitvoerders zich op dezelfde speeltuigen hebben geworpen.

IV.

Sinds de Kunst verdeeld werd in 'Schoone Kunsten' en in 'Nijverheidskunsten', 'ondergeschikte en mindere Kunsten', is het natuurlijk dat iedereen aan de 'Schoone Kunsten', die de *Aristokratie* vormen, offerde en dat de andere Kunsten versmaad werden. Men verlangt geen proletariër te zijn - zelfs niet in Kunst - men ondergaat dien toestand, in plaats hem te zoeken; en ditmaal werd niets meer gevergd om een edelman dan om een dienstplichtige te zijn.

Allen edelen - Allen eerste vioolspelers!! Ik wil zeggen dat wij allen schilders, beeldhouwers en bouwmeesters zijn, dat er geene potbakkers, goud- en ijzersmeden, glasbewerkers, scheppende meubelmakers, kantwerkers noch mozaïsten meer bestaan.

Zij, die zich heden zóó noemen, zijn handelaars, ziel en handen verkoopend, achter hun winkelramen in hinderlaag liggend om den glimlach van den voorbijganger te bespieden en de min of meerdere lusten te berekenen welke deze gevoelt om 'in het magazijn' te treden.

Om tot hun doel te geraken gebruiken zij alle middelen - de bedriegelijkste het liefste.

Men ga de ontwikkeling der vitrien na, alsmeê hoe men zich bekommert om pralerij, en men zal de juiste maat hebben van het steeds klimmend verval van het tentoongestelde produkt!

Het leelijkste voorwerp en het meest vervalschte voortbrengsel worden met den grootsten pronk aan het publiek vertoond, hetwelk er door verblind, zijn leven vergiftigt met Leelijkheid, zijn lichaam met Vervalsching!

In den tijd der kunstnijverheid bestonden geene vitrienen. De ambachtslieden woonden in de winkels; zij werkten onder de oogen van den voorbijganger, hem aldus toonende én de eerlijkheid van hun bedrijf én de zuiverheid van de gebruikte stoffen.

De waardigheid, het zedelijke loopen, zoowel voor ambachtsman als voor kunstenaar, gevaar. Beider ijdelheid is even groot en de onwetendheid van hun ambacht oneindig.

Ik zou niet eindigen met teleurstellende bestatigingen, waarvan de volgende niet de geringste is: de eigenzinnige en heimelijke vijandschap welke die ambachtslui voeden tegen hem, die ongelukkig genoeg is op hen te vallen, om hun te vragen, hetzij een volmaakt voorwerp, hetzij een ander nog nooit door hen gemaakt. Met een 'met wat komt ge u toch moeien!' dat gestadig op hun lippen ligt, zouden zij opeens elk pogen tot verbetering of invoering bepaald tegenhouden, indien een kracht u niet dwong hun te ontrukken hetgeen zij loochenen, hen gebogen te houden boven hetgeen zij verafschuwen.

Wij voelen het, iets goeds moet ontstaan door hen aldus met

geweld te hebben gedwongen - was het dan maar alleen doof hen te hebben doen meten de kracht van onze hoop en onze overtuiging en de diepte van het Geloof dat wij hebben in het herbeginnen van Alles, in de eeuwigheid der Kunst en in de veropenbaring van de rol, welke ieder van ons zal te vervullen hebben, en die niet wegblijven kan, opdat eindelijk eene kunst zou ontstaan, die van ons tijdsleven, zijn stempel en geen anderen dragende, die onze verzuchtingen door alle tijden heen zou vereeuwigen, gelijk zij het deed voor voorgaande beschavingen.

Naar het Fransch van HENRY VAN DE VELDE.

Rouw

I

DEN elleboog steunend op de tafel, liet Paula haar tragisch bleek gezicht, in kommerlijk gepeins gefronst, tot tegen de lange slanke vingers zinken. Strak staarden haar oogen in den scherm der lamp, in wier schel afgeperkten lichtkring de geelblonde geaureoolde krullekop opglansde van haar jongetje, gebogen over een groot wit blad, waarop hij figuurtjes krabbelde.

Reeds veertien dagen zonder tijding van hem... O die man, hoe was zij hem moê, hoe haatte zij hem om zijn onmacht en zijn geveins, om zijn beestige dwingelandij, zijn belachelijke jaloezie, zijn vunzige en beleedigende gierigheid! Was het door hem niet, dat zij hier thans, drie hoog, te Amsterdam mocht zitten kniezen, na als een gevaarlijk dier in angst België te hebben moeten ontvluchten?.. Voor de wraak van zijn 'wettige', die furie! om schandaal te mijden bij die goeie burgers! om hem, den onbevleete, in de openbare meening niet te schaden! Laffe kerel, die haar jaar aan jaar met mooie woorden paaide, na haar dit kind, dit 'misverstand', op de armen gezet te hebben; die haar gedurig voorloog van aanstaande scheiding en spoedig huwelijk, en, - de sukkelaar, of de slechtaard! - nooit iets bereiken kon - of wilde! De schoonste jaren van haar leven waren zóo voorbij gevlogen, en daar zat zij nu, geketend aan dien man, zonder iets aan het leven te hebben, zij, vol van de vertwijfelde begeerten en angstige voor gevoelens

der vrouw die naar de dertig gaat... Ja, zij beminde hem niet meer, zij kreeg een afschuw van hem; maar 't kind bond en dat geld, waar zij immer om twisten en bedelen moest... Want sedert die geschiedenis met dien Daalman hem ter oore gekomen was, had hij zich ellendiglijk willen wreken door haar en zijn kind in nood te laten.

Ja, die Daalman... ach daaruit zou ook al niet veel voortkomen. Zeker, hij hield misschien wel van haar, zooals hij zeide, maar echt ernstig had hij 't toch niet voor... dát was voorbij... en dan, weêral geen geld... Toen zij elkaar in Brussel ontmoetten, was het voor beiden een tijd lang geweest, of heel de wereld was weg en zij leefden alleen voor elkaar. Zij had zich heel en al met wellust gewarmd in die naar haar opvlammende passie van den jongen man. Er was in zijn verschijning iets innigs en reins, dat oprechte en stille, wat bedeesde, bijna nuchtere van den jongen man die lang kuisch geweest is en opeens eindelooze schatten van hartstocht openlegt. Zij had weldra gevoeld, dat zij een oneindige heerschappij over hem bezat, en, aangenaam gestreeld door dit bewustzijn, was zij zelf meer en meer tot hem genaderd, in een dagelijksche verjonging, en het waren eenige maanden geweest van brandende hartstocht, van wellustige overgave. Het was geweest als een vrucht, die zij met bevende handen aan den mond hadden gebracht en met dwepende oogen verslonden... Ach hun waan-liefde, broos speelgoed, bij den eersten ruwen stoot der werkelijkheid in hun handen gebroken! Zij scheidden, en toen zij elkaar wederzagen, was de vervreemding gekomen. In de beslissende seconde van dit weerzien, hadden hun oogen zich vragend gepeild, en beiden hadden eensklaps geweten, dat het gedaan was... Zij werden toen goede kameraden, wandelden door de stad en glimlachten samen, wanneer zij verliefde paartjes met ineengestrengelde armen ontmoetten, in de naïef hoovaardige uitstalling van hun onnoozelen waan.

Ironisch ondervraagden zij elkaar over hun sentimentaliteiten, en hun grootste bitter genot lag in 't versmiden van alle jaloersch-zijn. Zoo verdorden zij op regelmatige wijze hun gemoed. Tot, op een dag, toen de smartlijke comedie hen beiden de keel toewrong, in een hopeloos trachten om 't verleden te herscheppen, dat met zijn gloor van herinnering uit de verte nog immer wenkte als een onwaarschijnlijke droom, zij weder tot elkander waren genaderd, en in zijn armen had zij toen geweend van schaamte - want zij voelde het zóo wel, dat de liefde was weggegaan van hen... En, ongeloovig, zelf gebroken van ontgoocheling omdat het doode verleden niet herop te wekken was, had hij haar getroost met kussen, die hem werktuigelijk en vreemd schenen... En hij had beloofd, steeds aan haar te zullen zijn - en alles te doen wat zij verlangde - zoodra hij kon... Ach, woorden, alles woorden... neen, hij geloofde zelf niet wat hij zegde, hij dorst niet het onmogelijke doen... En zoo bleef zij tusschen die twee onmachtigen hangen, het hart vol tweespalt, met langzaam aangroeienden haat tegen beiden, en tegen heel die wereld, die haar uitstootte. Nu zij het land verlaten had, was het een gedurig geschrijf, vol kreten van verlangen en van moêheid, van hopeloos gepoog en klagelijke zelffoltering. Opeens was er in Daalman's brieven een verbitterde toon gekomen, en nu was het bijna twee weken geleden dat ook hij nog iets van zich had laten vernemen...

O maar het moest een eind nemen, zij moest weten hoe zij het had, wat haar te doen stond, zich van heel dit verleden losscheuren, een betrekking zoeken desnoods, vergeten, vergeten... Dat zij ook zoo kinderachtig geweest was, zij de reeds zoo vaak ontgoochelde, aan dien waan van een redding te gelooven! Zij voelde zich als een overal vervolgd beest, alles verliet haar! Dat de vertwijfeling haar geen booze gedachten ingave, want zij begon zich in staat te voelen aan alles een einde te maken...

Zij schrikte eensklaps op. Men had op de deur geklopt. Het was de juffrouw, die het avondmaal binnenbracht.

‘Geen brief gekomen voor mij, juffrouw?’ vroeg zij, met starre angstoogen, als trachtte zij 't antwoord uit haar bolle bleeke gezicht te stelen.

‘Nog niet, madame... de laatste post ging even voorbij.’

Zij beet op haar lippen, en bedwong haar onrust onder een zenuwachtig gebaar.

De juffrouw schoof op haar pantoffels onhoorbaar de tafel rond, de oogen neergeslagen, ter sluik naar het jongetje kijkend, dat, door zijn teekening opgeslorpt, niets hoorde.

‘Wat is Heintje vlijtig van-avond. Ik heb hem nooit zoo wijs gezien.’

De kleine keek op, met een gloeiend hoofd, waarin zijn twee blauwe oogen met vreemden ernst schitterden, en zweeg, alsof hij diep in gedachten was.

‘Wat maak je daar toch allemaal, Heintje?’ vroeg zij, met een voos lachje, terwijl zij haar melkwitte dikke hoofd over zijn papier boog, en aandachtig toekeek.

‘Dit is een wagen, een mooie groote prachtige wagen, daar zit papa in... en dat bennen allemaal meneeren die er achter loopen, en met hem meegaan...’

‘Heerejee, maar dat is een wonder! Kijk u toch eens, madame, dat heeft de jongen daar alles waarachtig puur levend nagebootst...’

Zij naderde, nog steeds weg in gedachten, het hoofd zwaar van kommernis en zieke verbeelding, en nam haastig het blad op. Maar zij verschoot, bekeek de juffrouw met een geheel ontdaan gelaat, en riep luid:

‘Maar dat is een lijkwagen!... God, God, wat die jongen voor nare invallen heeft... Is dat geen lijkwagen?... Foei, scheur dat kapot!’ en zij verfrommelde het papier met een plotselinge

woede, terwijl de juffrouw bedremmeld zachtjes wegschoof, en de kleine angstig keek, met de geheime vrees van slaag... Met groote oogen bleef hij zijn mama aanzien, onwetend en vragend naar opheldering. Toen zij niet sprak, begon hij stilletjes te eten, en er heerschte een verschrikkelijke stilte...

Zij greep naar papier en inkt, krabbelde op een papiertje eenige regelen, en kleeedde zich aan, met een koortsige haast.

‘Gaaf ge weg, m ... - moet ik alleen hier blijven, m ?’ zei de jongen, de oogen vol tranen.

‘Ik loop een brief naar ’t station dragen; ben dadelijk terug.’

Zij liep de straat over, in het gewoel der voorbijgangers en het schitterlicht der winkelramen.

‘Gij schrijft niet. Ik maak er uit op, dat gij breken wilt, alles als afgedaan beschouwt. Ik wil u niet tegenhouden. Maar doe mij   en genoeg, en tracht te vernemen, of “die kerel” nog leeft. Reeds veertien dagen liet hij me zonder tijding, en ik ben in verlegenheid...’

Toen zij tehuis kwam, vond zij den jongen huilend, dat mama niet weer zou komen; de juffrouw had alle moeite gehad hem te stillen. Paula ontkleedde hem, en legde hem in het bed. Anders lag hij als een groot warm pak elken nacht zoo gezond rustig daar, de armen om haar hals gesnoerd, en sliep door met regelmatige zoele ademtocht. Nu wemelde hij den ganschen nacht, en droomde, en weende zachtjes, met onsusbare droefheid. Wat ging er toch in hem om?

‘Mama, waarom komt p  niet meer?’ vroeg hij.

‘Wel manneke, papa komt, morgen, overmorgen... slaap toch, mijn ventje... ge maakt me ziek.’

Maar hij weende maar altijd, tot hij met pijnlijk hijgend borstje weldra in slaap lag, terwijl twee dikke tranen op zijn wangen hangen bleven.

't Was een stormige nacht. De wind joelde door den schoorsteen. Zij hoorde allerlei geruchten in de stilte buiten. Opeens was 't haar of zij zich hoorde roepen. Zij wipte 't bed uit en luisterde aan de trap. Zij vroeg of de juffrouw haar naam geroepen had. 'Nee, madame, niets' zei een slaperige stem achter een deur, een verdiep lager, 'ik slaap, is u niet wel?' Dan was het een slot dat kraakte, het venster opeens door den wind opengeworpen... De schrikbeelden stonden in haar hoofd overeind... O er wás iets, er wás iets! alles was anders, die jongen die zoo vreemd deed, de geheele wereld was zoo raar. Zij sloeg in angst de twee handen vóór de oogen die niet weenen konden, voelde haar hart inkrimpen, en bleef zoo den ganschen nacht half wakend half droomend, de oogen strak gericht naar het kleine nachtlampje dat langzaam in de dikke duisternis wegbrandde.

II

De hollandsche avond-express op Brussel zoemde de antwerpsche heide door. Eindeloos lag ze, links en rechts, zonder starren nog. De geheimzinnige mastebosschen, zoo verschrikkelijk geruischloos, met de sombere verloren wegen, donkerden op tegen het malven westen. Door de takken heen vlamde de ondergaande zon, reusachtig groot, ijlend met den trein meê, de bosschen doorborend, als een brandend schip varend in de lucht.

Wezenloos door het gesloten raam van het derde-klassecompartiment starende, zat Paula. De kalme droefheid van dien avond zonk in haar, met een zwijgend meedoogen. In haar bleeke hand frommelde zij een tienmaal gelezen brief. Haar grijze oogen flauwden week in haar strak gelaat, als van was. Zij zag niet naar den meneer, die haar schuinweg uit zijn hoekje aan het andere raam onbeschaamd zat te monstereen, door zijn nijpbril, nu en dan koketteerend met zijn lange bruine knevels

die hij gedurig streelde en opstreek, de gemeene vrijmoedigheid van den handelsreiziger nu en dan uitluchtend in een muffig zelfvoldaan geeuwte. Hij knipoogde terzijde tegen een ander reiziger, en beiden wisselden een stil glimlachje, terwijl hun lustoogen gedurig gleden naar het belangwekkend vrouwtje, aan haar lichaam kleefden, over haar wangen gleden, haar lippen bezoedelden.

Wat rolde die trein langzaam, en dan weer hoe bliksemde hij den polder door! Reeds twinkelden de roode signaallichten en electrische lampen aan de dokken, toppen van scheepsmasten, groenig beglansd, spookten op..... Eindelijk, een zucht van verlichting: de proestende locomotief raasde de spoorhalle binnen, eenige heeren verlieten het coupé, een vrouw steeg in; en, na eenige minuten oponthoud, gierde de trein weer weg, met blij geratel sissende over de rails, regelmatig bons-stampende, in een doffen, soezigmakenden rhythmus...

Onder het twijfelachtige licht dat van boven nederzwakte, poogde Paula, meer en meer onrustig, den brief te herlezen. Aan haar slapen tikten de zenuwen met stalen vingers op de maat van den trein, en haar oogen aten stukken zinnen: 'Pijnlijk nieuws - elk uur gevreesd u plots hier te zien - weet ge dan bepaald nog niets? - zeer erg moet het met hem toch zijn - geen hoop meer, zegt men - o ik kan u niet álles zeggen - morgen, morgen... - *hou u toch sterk* - heb zooveel meelij met u - arm lief! - wees toch sterk...'

O zij las het duidelijk, tusschen die koortsachtige regelen met pijnlijk gewrongen letters, het woord niet uitgesproken, het onheil overal spokend. Hij had het haar niet direct durven zeggen... Nog klampte zij zich vast aan een vage hoop, maar doordenken dorst zij niet, te vreeselijk. En zij herlas nóg eens: 'geen hoop meer, zegt men...'

Het station Mechelen was voorbij en de sneltrein holde

Brabant door. De reizigers waren alle uitgestapt, behalve de ploertige handelsreiziger met zijn laffe snor, die haar maar altijd met kwijl-zoete oogen begluurde. Zij voelde zich zoo moê; vijf uren sporens hadden haar leden verstijfd; zij zwijmde haast van matheid, en o, dat kloppen in het hoofd, 't was of de trein over haar hersens bolde. Het schemerde haar vóór de oogen, en zij had geheel willen dood zijn, nu in haar vermoeden oprees de ellende der aanbreekende dagen, alleen, zonder steun, en 't kind... En het deed haar zeer, als de beet van een vuil dier, de indringend-vriendelijke vraag van den lastigen reisgenoot, die zocht om een gesprek aan te knopen, vroeg of zijn sigaret haar niet hinderde. Door haar verdroogde keel wou geen geluid, en schuw drong zij zich in den hoek zonder antwoorden.

Een huivering ging over haar: dáár lag de stad, de gebrekkige voorgeborchte-huizen die zij herkende, met hun triestige afgepelde tuintjes vol rook van stoomwagens, het lamplicht door roode gordijnen blinkend, 't familieleven daarachter, zoo veilig en warm, 't familieleven dat zij nooit gekend had, zij, steeds op reis, dolend in den vreemde, als een gejaagd wild.

't Was of al haar zenuwen met één knak braken, toen opeens 'Bruk...sel...le!...' klonk. Zij richtte zich op, maar werd door den schok op haar bank teruggesmeten, haar beenen zakten ineen. Haar bevende vingers vatten krampachtig een valies, en in de koudwitte theatrale helderheid van het electrische licht, door de roesemende massa van reizigers en hotel-aankondigers heen, stapte zij haastig naar den uitgang...

Twee handen grepen de hare. Daalman stond vóór haar, met zijn lang bleek baardeloos gezicht, als een seminarist. Hun oogen zegden een somberen groet. Zij stapten het groote plein op, en zwegen.

Opeens bleef zij staan, en alsof iets in haar keel scheurde, zei ze dof, smeekend:

‘Zeg het ineens, Emile... wat is het... is hij...’

Hij sleurde haar mede als een pak, gebroken.

‘Heb moed, Paula... ik kan u hier niets zeggen.’

Zij begon te snikken, kon niet meer verder.

‘Schrei nu niet’, morde hij, ‘wees nu niet kinderachtig... Laat ons eerst buiten al dit gewoel zijn... De menschen kijken u aan. Toe, beheersch u...’

Hij leidde haar tot aan den boulevard. Onder de boomen stond zij stil en klaagde als een stervende:

‘Emile, Emile, zeg het toch... wat is er... zeg het in éénmaal...’

Hij zweeg, zelf stikkend, met ongeduldig gebaar.

‘God, God, waarom toch! waaróm... moet mij dát ook overkomen! ben ik dan zóo slecht...’ lamenteerde haar stem.

‘Ik zal u niets zeggen, eer ge kalm zijt...’

Zij werd woedend.

‘Kalm!... weg, ik wil er heen, ik moet dadelijk weten...’

Hij trok haar met zacht geweld tot zich, maar zij maakte haar arm los.

‘Toe, wees verstandig. 't Is zoo erg niet als ge denkt. 't Moest misschien zoo gebeuren... Ginds is het hotel. Laat ik een kamer vragen. We moeten van de straat...’

Lijdzaam volgde zij. En in de stilte van de eenzame laan, den steil klimmenden weg op, hoorde men alleen haar snikken. In de verte bromde de stad als een groot hommelnest.

Zij stonden voor het hotel. Daalman nam haar valies, en trad binnen. Een kamer op het derde... De kellner, dik ziek-bleek gezicht met bakkebaarden als een joodsch bankier, had een slecht grijnsje, als wilde hij te kennen geven, dat hij wel wist, waarvoor een jong man zoo een kamer huurt, stemde toe uit de hoogte, als een gunst. En al de smerige herinneringen aan vroeger

nachten in de hotels garnis rispten omhoog als kwalijk verteerde kost.

Toen hij buitentrad, zag hij Paula niet meer. Verdwenen! Verontrust tuurde hij naar links en rechts, liep de straat uit, bemerkte haar niet. Toen, eenklaps, begreep hij: zij was naar dat huis gelopen, zij zou aan de mensen gaan vragen wat hij den moed nog niet had gehad haar te zeggen. Maar indien zij den weg tot hem niet weervond? Zij zou toch zeker geen onzinnige dingen in 't hoofd krijgen?

Hij draafde de straat op en af, met stijgende vrees voor het naderende oogenblik. Eindelijk zag hij haar in de verte, langzaam kwam zij op hem toe.

Zij zag hem niet aan. Zij weende niet; zij snikte inwendig. Hij murmelde haar naam, en wilde haar arm nemen. Maar zij maakte hem los, en, alsof hij niet bestond, keek strak vóór zich uit, als gehypnotiseerd door de donkere verte. Hij voelde de onmacht van woorden, en stapte nu zwijgend naast haar.

Zij wist. Tot het laatste oogenblik had zij getwijfeld, gehoopt. Nu de slag was gevallen, wonderde het haar dat zij zoo ongevoelig was. Die snikken waren werktuigelijk, en zij hoorde ze aan als was het niet uit haar gemartelde borst dat zij oprezen. Hoe vreemd nu opeens de heele wereld. Was er waarlijk iets gebeurd? Wat? Die huizen daar, ze stonden zoo zwijgend en kalm gesloten, de lucht bleef koud en helder, de starren vonkelden erin, de grond was wit van sneeuw. Alles toch gemoedelijk en rustig. Een zware hand lag over hare gedachten, gepletterd onder den zwaren druk. Zij zag Daalman naast zich gaan, als een trouwe schaduw, en het scheen haar goed zoo, dat hij zweeg. Niemand bestond meer buiten haar zelf.

Zij bestegen de halfverlichte trap van het hotel, zwijgend volgend den kellner met de brandende kaars voorop, zij beiden in de schaduw van zijn rond lichaam. 't Was als in een lijkhuis,

't was of drie schimmen de trap opgleden. Daalman bestelde een limonade, de kellner verdween met zijn grof aanmatigenden knechtekop. Eindelijk sloot Emile de deur der kamer dicht, en naderde met uitgestoken handen tot haar, die zich in een zetel had laten neervallen.

'Paula... mijn arm kindje!' zei hij. Zij keek hem niet aan, en hij liet zijn armen zakken.

'Gij weet het nu.... Waarom niet gewacht tot ik het u zegde...' fluisterde hij, zich naast haar neerzettende en haar hoofd omhelzende. Zij liet hem doen en zag hem met twee doode oogen aan.

'Dood... ach mijn Henri is dood...' nokte zij. Hij koosde haar, zonder iets te kunnen zeggen. 'Ver van mij gestorven... zonder dat ik iets wist.... ik heb hem niet meer mogen zien.... niet éénmaal... hem géén woord kunnen zeggen...' Haar tranen braken opeens uit. 'O misschien heeft hij om mij geroepen... en ik was er niet...'

En luide riep zij nu uit, dat *hij* haar eenige liefde geweest was. Zij was al de ellende vergeten van hun twistleven, en triomfeerend, uitdagend, wierp zij het Daalman toe, die als geknakt haar woorden aanhoorde.

'Wees niet boos dat ik het u zeg... aan *hém* alleen hing mijn hart - *hém* had ik boven alles lief!' En zij gevoelde de behoefte het te herhalen, als een ontzondiging, een boetepreveling, heerlijk requiem, het uit te schreien tegen hem en tegen zich zelf, als een verantwoording, omdat zij hem bedrogen had...

'U mag ik dat zeggen, want gij alleen kunt me begrijpen, Emile, die ons leven kent...'

Ja, hij begreep. In de bitterheid van dezen eenigen oogenblik was geheel zijn liefde vergaan in een eindeloos meedoogen voor deze rampzalige ziel die in haar onbewustheid zich plotseling voor hem openlei. Hij voelde zich niet gekwetst, hij voelde zich

geen minnaar meer, en zijn oogen zagen op haar neer, zacht uitlichtend de vergeving, om die verloochening van hun schoonen droom, van den brozen waan hunner doode passie...

‘Paula...’ zeide hij langzaam, met in zijn stem een vreemden zachten klank, hartstochtloos, ‘denk toch niet dat gij alleen zijt...’

‘Ach Emile, zwijg... alles is leeg voor mij, alles is uitgestorven... ik zal Henri spoedig volgen... O, dat gij mij zóo verlaten kon... en uw armen jongen... die zóo om u gevraagd heeft...’

En zij verdedigde hem; hij hadde haar wél gered, maar hij kón niet, de arme... Zij had een behoefte goed van hem te zeggen, En zij omhelsde Emile en legde haar hoofd op zijn borst, en, heel en al verloren, stamelde zij passiewoorden op *zijn* borst voor den andere: ‘O dáár voelde ik mij veilig, aan zijn sterke borst... het was of niemand hem mij had kunnen ontstelen... En toch is hij weg - voor altijd!...’

De vermoedinis deed haar ineensstorten. Emile legde haar te bed. Weldra sluimerde zij in. Hij zette zich op een stoel naast haar, en terwijl hij dit kind van smart, met haar mooi uitgestreken blank gelaat, beschouwde, wies in hem opeens een scherpe woede van jaloezie. En een ironisch droeve glimlach kwam op zijn lippen, toen hij bedacht haar kussen van vroeger, hun weelde, en haar ondelgbaren haat voor dien andere...

III

De bijna opgebrande kaars wierp in de kamer een flikkerenden schijn. Daalman was ingesluimerd, toen hij opeens gewekt werd door een banger, verdoofden kreet. Hij sprong recht, en sloeg het bedgordijn wijd open.

Zij zat rechtop, de oogen opengesperd, met door den schrik verdwaasde blikken. Huiverig drong zij tegen hem aan, wees

naar een hoek van de kamer, en stamelde, klappertandend:

‘Daar... dáár... Emile... ziet ge 't niet... daar is hij! O verlaat me niet... kom hier... blijf hier...’

Hij suste haar als een krank kind, en smeekte haar rustig te blijven, de hersenschimmen te verjagen... Zij sliep in zijn armen tot den morgen voort.

Toen zij elkander voor 't eerst in de klaarte van den dag aanschouwden, bemerkten zij samen hun ellendige vermoeide trekken. En Daalman herinnerde zich hun ontwaken na een dier nachten van liefde eertijds, met het zalige gevoel van de laatste vermoeinis, wegzwevende in de morgengroet-omarming, tevreden elkaar weer te vinden zijde aan zijde.

Zij ontbeten zwijgend. Terwijl zij vóór den spiegel haar toilet eindigde riep zij hem. Haar oogen zwommen achter de lange wimpers en waren rood gerand.

‘Wij zullen naar het kerkhof gaan, niet waar?...’

Hij bekeek haar met een doordringenden blik en antwoordde stil: ‘Goed.’

‘Ik zou om mijn hoed wat rouwkrep willen doen’, zegde zij. ‘Dat kost niet veel.’

Hij gaf haar zijn geldbeurs, zonder iets te zeggen. Zij gingen de stad in. Zij wilde zijn meening kennen over een rouwhoedje, dat zij zag liggen vóór een raam. Zij kocht het. Het stond haar zeer lief. Hij begon het een bittere scherts te vinden, dat zij hém over al die dingen raadpleegde, maar zij scheen zoo onbewust, dat zijn medelijden aangroeide naarmate hij zich dieper gekrenkt voelde.

Zij ontmoetten een bloemenverkooper. Paula kocht een prachtige struik mimosa's en een tuiltje violen. Hij weigerde er van aan te nemen, en zij drong niet verder aan. De koude wind woei in haar gelaat en verfde het met een lichten blos. Zij zagen er uit als een paar verliefden. Zij vond beter te voet te gaan, om

geld te sparen: dat kon men aan een krans beter besteden. Zij scheen geheel ingenomen met haar bezigheid, en onwillekeurig bemerkte zij zelf dat zij tevreden was. O zij hadde al de bloemen willen koopen, om ze op haar armen Henri zijn droevig doode lichaam te kunnen uitspreiden, als liefdewoorden, als snikken van rouw. Zijn graf had zij willen verzorgen, er mooie bloemen planten met eigen hand, ze dag aan dag gaan begieten, en daar met hem gaan spreken - alle dagen!

Zij had Emile's arm genomen, en sprak tot hem met zachte vriendelijke woorden. Hij voelde zich aangedaan, ondanks al het zeldzame van den toestand, die hem op sommige oogenblikken schier deed glimlachen. Indien de menschen die daar voorbijgingen eens konden vermoeden, dat hij zijn lief leidde naar 't graf van zijn meêdinger, over hem in den dood zegevierend.... En dan weer vond hij 't niet belachelijk, en, alle eigenliefde wegwerpende, dacht hij alleen aan het raadselachtige dier vrouweziel, lichtzinnige vlinder, over alle gevoel heenfladderend, met wat uiterlijkheden tevreden. Dat egoïstische kleine wezentje bemerkt niets buiten zich zelf, acht heel de wereld gelukkig als het gelukkig is, en vervult de lucht met zijn echte of ingebeelde smart, maar steeds om zich zelf! Daalman liet echter niets merken. Hij vond het ten andere goed dat zij zich naïef gaf zooals zij was, en het was goed ook, dat de oude verbleekte schim van hun kortstondige illusie niet heropgewekt werd. Zóo voelde hij zich zuiverder, en, sterk door zijn volkomen verzaking aan elke ikzuchtige bedenking, liet hij zijn meedoogen gaan tot deze kleine schreiende kinderziel, in haar onbewustheid wreed, maar dieper rampzalig dan hij die haar begreep...

Zij waren aan het kerkhof. De bediende duidde hun het versch gedolven graf aan; de grond was nog omgewoeld en men bemerkte voetsporen. Er hingen eenige kronen aan het houten kruis, waarop zijn naam in witte letteren geschilderd was.

‘A mon époux chéri’ - ‘à mon cher père’ las Paula. Zij liep om het graf, met zachte voeten, als vreesde zij te hard te treden op den grond waaronder de man lag die de vader was van háár kind, die háár man was, niet voor de wereld, niet om op een krans te zetten met kunstmatige letteren, maar voor haar hart zelf, haar Henri, dien zij alleen bemind had...

Daalman bleef op een afstand staan, en durfde haar nauwelijks aanstaren. Zij weende niet. Zij onderzocht met bange nieuwsgierigheid al de kransen, las de opschriften, las altijd weer dien naam, en strooide mimosa's en viooltjes over den grond... Zij stond met starre oogen daar, als sprak zij inwendig tot hem.

Emile voelde zich uren ver uit haar gedachten. Een oogenblik moest hij de aanvechting bekampen om vóór haar oogen, in razenden nijd, op dit graf te gaan dansen, om haar naar 't hoofd te werpen die aarde waar zij hem nu in haar hart verloochende, hem die haar met al den waanzin der jeugd had vergood... Hij wendde zich af; hij schreide.

Zij bemerkte het, en zeide niets. Eindelijk ging zij, met heftige snikken naast hem tredende. Langs de arduinen zerken met gouden opschriften heenstrunkelend, doolden zij rond.

‘God, God... daar ligt hij, koud onder die aarde... ik was zoo dicht bij hem... hij moet het gevoeld hebben...’

Daalman voelde al zijn medelijden wederom terugkeeren. Hij wischte zijn tranen af, en vatte met liefde haren arm.

Aan den ingang stond een man met kransen. Zij wilde er een hebben, en Daalman reikte haar zelf een papier, waarop zij met bevende hand schreef: ‘tot aandenken aan mijn Henri.’

Zij hechtte de kroon aan het kruis, weende in stilte, en volgde hem toen naar buiten...

Tegen den avond geleidde hij haar naar het station. De trein stond gereed om af te reizen. Sprakeloos wandelden zij over het perron. Hier waren zij vroeger ook geweest, in hun gestolene

liefdetijd, toen zij samen de stad ontvluchtten, ver van dien man, dien zij toen haatte...
De trein floot reeds.

‘Emile, gij zult mij schrijven... gij zult nog tot hém gaan, niet waar?... ge zult mij zeggen hoe het er uitziet... zijn graf verzorgen...’

Hij verbleekte, en antwoordde niet.

Het was tijd om afscheid te nemen.

‘Ach, hoe gaarne bleef ik hier...’

Hij meende een oogenblik, dat zij aan hem ging denken. Maar zij voegde erbij:

‘Ik zou elken dag tot hem kunnen gaan...’

Zij stapte in den wagen, en reikte hem de hand; toen bemerkte zij zijn kalm bleek gelaat, als onder een uiterste krachtsinspanning bedwongen tot een zachte uitdrukking. Was het een plotselinge openbaring in haar? Voelde zij, dat ook hij...

‘Arme kerel’ zuchtte zij, en zij boog zich tot hem, om een zoen.

‘Vindt gij?’ vroeg hij, met kroppende stem, zich afwendende om zijn ontroering te verbergen.

Maar zij hervatte zich snel. De bediende sloeg het raam dicht. En terwijl de trein onder een scherp gegil wegreed, hoorde hij haar snikken:

‘Adieu... Henri...’

EMM. DE BOM.

Onmacht

I

Ik weet het niet wat van mij worden moet
Na al dit rustloos pogen, nimmer slagen;
'k Heb vruchteloos een beeld in mij gedragen,
Ik heb den adem niet die 't leven doet.

En geest en hart, zij waaien droeve vlagen
Van kille leegheid in 't verdord gemoed;
En de aarde kwijnt; met haar gij, 't laatste goed
Waaraan 'k mij klamp, gedenkend vroeger dagen.

Waarom moest gij dan komen in den nood,
Ik riep u niet; wat dood moest zijn, wás dood,
En voor de rest, - ik had het ook gedragen, -

Gij hielpt toen goddelijk dit leven schragen;
Maar ziet gij niet, nu gij mij wilt verlaten,
Dat ik het weer, maar meer dan ooit, moet haten?

II

Ik heb geboet toch, lange, lange jaren,
De schoonste die een God me weigren kon,
Ik zag ze vloeï'n, bij andren, als de bron
Van 't hoogst geluk dat zij hier konden garen.

Ik zag 't en ging mijn weg, wars van gebaren,
Mijn weg, waarop slechts éénmaal blonk de zon,
- 't Was een laaie oogenblik, - maar ik verwon
Ook dien, en de andren die er achter waren.

O nieuw geluk, aan mij geopenbaard
Met al de jeugd die 'k nog niet had geleefd,
'k Heb wel voor uw te grootsche macht gebeefd,
Toch was die dag wel jaren boete waard.

Nu voel ik weer den nacht me stil besluipen
En de uren traag den leêgen tijd doorkruipen.

III

Is dat het leven, 't slingren tusschen polen
Die, zich verwijdrend steeds, mijn ziele spannen?
Reikhalzend zoekt mijn gansche kracht te bannen
Die eeuwige onrust achter hen verscholen.

O altijd uitzien naar dat uur van rust
Dat toch niet komt en 'k weet, niet komen zal;
Waarom, mijn leven, jaagt gij door 't heelal
Zoo 't innigst wezen dat toch niemand kust?

Gij zelf, o woord, ik prees in u 't geluk,
Het steunpunt van een al te zalig leven,
Zijt gij een brok te meer slechts in het stuk
Dat ik hier speel? - Waart gij me dan gegeven
Opdat ik u op rijm en mate zet,
En 't tragisch leven boei in een sonnet?

Afscheid

O droeve zangen uit een droeven tijd
Wat zijt ge ver van mij en mijn verlangen;
Een oogenblik blijf 't hart nog aan u hangen,
Dan zij 't voorbij, voorbij dan voor altijd.

't Is nu genoeg, o lieve, droeve zangen,
Te lang reeds heb ik aan uw zij verbeid,
Want zie, 'k heb alles u nog niet gezeid,
Of al uw wee wil weer me 't hart omprangen.

En 't mag niet meer; de tijd vergt and're zangen,
De tijd die wild zijn wieken om ons slaat;
Zijn wereldaâm koelt mij de heete wangen
En stelpt de smart, en wekt weer liefde en haat,
En 't lied dat wordt het lied van mijn verlangen
't Zal staan en slaan, als uit dien tijd een daad.

ALFRED HEGENSCHIEDT.

Stroomingen in de Diepte

DE hevige drang naar zelf-ontleding, die in mij van jongs af gebiedend optrad, deed me dikwijls navorschen welke de eerste oorzaken dier ziekte waren, die later mijne betrekkingen tot de buitenwereld zoo zeer verdraaien zou. Maar in weerwil mijner pogingen ben ik er nooit in gelukt, een enkele klare herinnering uit mijne kinderjaren in het veld van mijn bewustzijn weder te brengen: uit dat tijdperk van mijn leven bleven slechts onduidelijke beelden in mijn geheugen over, als die vage vormen die in het halfdonker van onzen geest zweven, wanneer wij 's morgens opstaan na een troebelen slaap, door droomen verschrikt, bezeten door een geheimen angst, eene benauwdheid, eene zinsdwaling, die langzamerhand door de opgaande zon verstrooid wordt. Een geheime angst - dat was het ja wat ik voelde, iedermaal ik mijne kindsheid oproepen wilde, en me verbijsterde in het peilen dier duisternis, bevolkt door stervende schaduwen, onbepaalde, onvatbare schimmen.

Eene zekere bezwijming der aandacht was het eerste verschijnsel dat ik voor een kenteeken van mijne opkomende ziekte houden kon. - Ik gebruik ongaarne het woord: *ziekte*, want het is me onmogelijk in de langzame verandering van mijn wezen een echt pathologisch karakter te ontdekken. - Ik was toen vijftien jaar. Mijne verbeelding, opbrandend door het lezen van romantische werken, toonde mij het leven in reuzige en afwisselende droomgezichten. Soms, van af den vervelenden tekst waarop ik als vlijtige leerling zwoegde, loste zich een woord op dat

mijnen geest trof, er ineens gedachten ontrolde, beelden heensnellen liet: in een oogenblik was ik ver van de werkelijkheid weggedragen, in vollen vizioenen-hemel.

Reeds in dien tijd was me de eenzaamheid lief. En dat ontwikkelde zich van jaar tot jaar, want mijne neiging tot zuiver bespiegelende studiën stemde moeilijk overeen met de utilitaire strekkingen der meeste jongelingen van mijnen ouderdom, wier eenig doel het veroveren eener bevoorrechte stelling in de maatschappij was. Tusschen hen en mij kon er geene overeenkomst van gedachten bestaan. Hun gesprek was voor mij onbelangrijk; hun werkzaamheid scheen me woelig en nutteloos. Ik voelde me gansch bijzonder aangetrokken tot de problemen die zij verwaarloosden, tot de bezigheden die zij overtollig en zelfs schadelijk verklaarden. Ik doorgrondde met voorliefde die geheimzinnige wetenschappen, heden vervallen, waarvan de middeleeuwen menig raadsel bezaten; ik smaakte genoeg in de spitsvondige betwistingen der godgeleerdheid; driftig ging ik dwalen in de ontoegankelijkste, de ingewikkelde metaphysische vragen.

Door gedurige oefening kreeg mijn verstand verbazende kracht en buigzaamheid. Weldra drong zich de gewoonte van het nadenken en het redeneeren zoodanig op, dat ik die niet meer ontkomen kon. Een onbedwingbare behoefte aan meditatie beheerschte mij, en wanneer alle stof tot bespiegeling in mijn buitenwereld ontbrak, nam ik mezelf tot onderwerp, en ontleedde me langzaam, kunstig, nauwkeurig. Meer dan ik heeft geen mensch zich ooit ingespannen, om het 'ken uzelf' volkomen te verwezenlijken. Mijne bewustheid kwam tot een zoo overwegenden invloed, dat zij de reeds zwakke macht van mijnen wil verminderde. Het mecanisme van al mijne daden nam zij uit elkaar, en die welke vroeger werktuiglijk volbracht werden, eischten voortaan van mijn slappen wil eene uitputtende verkwisting van kracht.

Hoe zeldzamer mijne aanrakingen met de wereld werden, des te pijnlijker waren zij. Wanneer de omstandigheden er mij toe dwongen, in betrekking tot onbekenden te komen of zelfs tot menschen met wie ik niet dagelijks omging, dan gevoelde ik eene onrust, die stijgen kon tot angst. Door de samentrekking van heel mijne psychische werkzaamheid op één enkel punt, was ik dikwijls verstrooid; midden in een gesprek was ik in ééns wèg, doch op eene bijzondere wijze, zonder dat de persoon met wie ik sprak iets bemerkte: men had gemeend, dat slechts een deel van mijn ziel, het innerlijkste deel, ontvluchtte: de uitgesproken woorden raakten tot mijn brein en ik antwoordde verstandig; maar die processus werd volbracht als een eenvoudig reflex. De woorden die ik waarnam, en de woorden die ik uitte waren mij niet bewust. Eigenlijk was dat geen verzwakking der aandacht, zooals ik me 't eerst verbeeldde, maar een afwijking mijner aandacht, die, tot een onophoudelijk onderzoek van mijn zelf geroepen, zich alleen met moeite op de buitenwereld terug begaf. Tusschen de buitenwereld en mij hing een soort van sluier, een waduwing van nevel. Ik zal juister die sensatie bepalen, wanneer ik zeg dat ik niet meer rechtstreeks de dingen zag, maar wel het beeld dat zij in mij vormden: dat beeld dat wij in normalen toestand onmiddellijk, onbewust terugbrengen op het object waardoor het voortgebracht werd, verscheen me als een subjectief beeld, werkelijk in zoover de droom het zijn kan, en alleen door redeneering gelukte het mij, dat beeld in de uiterlijkheid vast te stellen.

Die lastige toestand verergerde zoodanig dat hij onverdraaglijk werd. Ik moest me gedurig inspannen om voet te vatten op den grond, om me vast te klampen aan de werkelijkheid; ik hield mijne gewaarwordingen terug in het veld van 't bewustzijn, ik vergeleek ze, ik wilde mij wijsmaken dat zij waarlijk uit eene aanzetting van buiten voortkwamen. Maar dat gestadig aanpas-

singswerk putte mij uit. Ik leed er ook onder, dat ik mij zelf niet meer bezat: de eenheid van mijn wezen was gebroken, de splitsing verdiepte; waar zou zij ophouden? Welken uitslag *moest* zij hebben? Er waren in mijn ziel diepten van onbekende, waarin mijn ontleding nooit ingedrongen was, waarin zij nooit zou indringen, welke ook hare macht ware. Van daar kon de crisis opduiken, ineens, en me breken. Eene gestadige onrust spookte in mij op en hield mij omvangen, eene onrust zonder bepaalde oorzaak, zonder bepaald onderwerp, - verschrikkelijk en leêg.

De schrik werkte op mij als een revulsief middel. Met pijnlijke verbaasdheid en inertie had ik tot dien dag de ontwikkeling bijgewoond van die zonderlinge ziekte, die me langzamerhand van de wereld afzonderde. Ik besloot die noodlottige verandering van mijn wezen, ten koste van wat ook, in te houden. Ik herpakte mij en onderzocht koelbloedig mijn toestand. De afzondering waarin ik leefde was een zeer anormale levensstaat. Ik vergeleek me bij den gevangene die, jaren lang in 't halfduister en 't stilzwijgen van eene cel opgesloten, verdwaalt in duizeling zoodra hij vrij het licht terugziet - of beter bij den monnik die zoolang zijn gedachte in een enkelen ideeënkring samengetrokken heeft, dat hij de aarde vergeet. Ik ook had me verloren in een soort van innerlijk visioen, ik had van mij alles verwijderd wat me stoffelijk ervan afleiden kon. Hoe mocht ik ontkomen wat deel uitmaakte van mijne geheele ziel? Hoe kon ik de gevolgen van een lange, langzame innerlijke werking afschaffen? Zou ik op mijn stappen terugkomen? Langzamerhand weer achterwaarts deinzen, ten koste van gedurige krachtinspanning? Dat vergde eene overgrootte energie, en die ontbrak me. En dan had ik met mezelf moeten strijden, want mijne liefde voor de eenzaamheid was met mij geboren en niet meer weg te cijferen. Ik bleef ijskoud tegenover wat men heden het *Vermaak* noemt. De gewoonlijk

geprezen verstrooiingsmiddelen moesten dus, in mijn geval, krachteloos blijven: nooit voelde ik me zoo eenzaam dan midden in talrijk gezelschap: het alledaagsche van 't gepraat gewisseld onder menschen die, even elkaar kennend, slechts op het gebied van gemeenplaatsen en gewoon gescherts kunnen samenkomen, gaf me dadelijk den wensch in, niet meer te hooren, niet meer te zien wat rond mij omging. Van de zorgen en bezigheden dier menschen stond ik zoo verwijderd, ik was zoo diep van hen gescheiden, dat soms de zin hunner gebaren voor mij verloren ging: vóór mijn oogen bewogen vormen; maar die bewegingen volgden geen der door mij gekende impulsen, en ik meende spoken te zien voorbijgaan.

De stem zelf mijner vrienden kon me soms tot hun gedacht niet wakker roepen. Indien de zeldzame uitverkorenen op wie ik al mijne liefde samengeschaard had, mijne aandacht niet afdrijven konden van mijn gedurig zelfonderzoek, hoe kon ik hopen dat vreemdelingen, onverschilligen, er in gelukken zouden? En toch, alleen een menschelijk wezen had de macht mij te redden: de uitdrukking die wij de dingen verleen wisselt af naar onze luim, de natuur zelf neemt de schakeeringen van ons gevoel aan, en zij zou zich slechts door onvaste verschijnselen doen kennen, hadden wij niet den onweerstaanbaren stroom van het leven. Dat impuls is voor mij oorspronkelijk, het is de eenige waarheid die zich mijner intuïtie openbaart; wat leeft is werkelijk en bestaat buiten mij, het leven bezielt mij zooals het de wezens bezielt die nevens mij bewegen; door het leven voelen wij genegenheid tot elkaar, in het leven vereenigen zich subject en object, en worden één. De werkelijkste daad is aldus die welke het volledigst, het directst het leven uitdrukt, - de daad der voorttelling.

Zoo liep mijne mijmering uit op eene enkele oplossing, de liefde alleen kon de eenzaamheid afbreken die langzamerhand mijn ziel omhing, de liefde in al hare vruchtbare sexualiteit, de

liefde die twee levenden vereenigt door wie het leven zich uitbreiden wil.

Maar terstond zag ik practische moeilijkheden in. De liefde kon onmogelijk den verwachten uitslag hebben, indien zij een kenmerk van koopbaarheid droeg, zooals doorgaans het geval is in de beschaafde wereld: wanneer het zoeken naar vermaak de liefde vervangt, is er geen ware, volledige vereeniging meer: de vleeschelijke vereeniging is voor de twee wezens die zich verbinden het eenige middel om hun eigen genot hooger te helpen; en het genot van beiden harmonizeert zich niet, het ontwikkelt zich afzonderlijk en stijgt eenzaam op. Ik moest dus eene vrouw vinden, die óf nog instinctief genoeg was, óf reeds bewust genoeg om zich van zelf te geven, door natuurlijke aandrift, zonder te rekenen: eene onderlinge aantrekking *moest* ons tot elkaar brengen. Ik wilde niet ontkennen hoe onmogelijk eene dergelijke ontmoeting was, maar de zeldzaamheid zelf van het middel vermeerderde voor mij zijne waarde; hoe meer ik het onbereikbaar vond, hoe zekerder werd ik dat het de hoogste krachten bezat. Ook, toen het toeval me vóór de vrouw stelde die mijne hoop verwezenlijkte en in wie een der gedroomde vormen vleesch geworden was, had ik onmiddellijk de overtuiging dat ik gered was.

Zij was onbedachtzaam en spontaan als een kind. Zij ging zonder aarzelen van de gedachte tot de daad over, en alles wat zij begeerde nam zij. Het begrip der zonde kende die heidin niet, en haar lijf had de sterke en vrije schoonheid der naakte beelden uit de oudheid. Zij kwam tot mij, schaamteloos en trotschdriftig, en gaf zich. Haar verlangen sprong los met een schriklijk geweld: ik werd opgelicht, meêgesleurd in een zoo duizelige vlucht dat alles, in mij als rond mij, wankelde en ineenvloeide. Ik bemerkte niets meer, ik redeneerde niet meer,

niets was me nog bewust. Ik was bezeten door den barbaarschen gloed dien zij me inblies.

Met haar verwezenlijkte zich een droom mijner eerste jeugd. Al die oplopende drift, die vuurglans, had ik voorgevoeld, gehoopt. Mijne visioenen van vroeger verschenen weer 't een na 't ander, opgeroepen door de tooneelen die 'k beleefde; zij gingen door mijn geest, vêr en verbleekt, soms in eens uitgewischt onder 't lichtgestraal der directe gewaarwordingen, maar zij vermengden zich niet met deze, behielden toch hun nuance van verleden, hun eigen bekoring. Mijn droom van weleer had eene jongheid, eene frischheid die niet meer mijn waren, en ik was degene niet meer die hem gedroomd had: de verwezenlijking was *te laat* gekomen.

Zoodra zij opdook maakte zich die gedachte van mij meester en liet me niet meer los: *het was te laat!* Hoe had ik, die gewend was me zoo streng te ontleden, aan de mogelijkheid eener innerlijke omwenteling kunnen gelooven, eener plotselinge zielscrisis? Was 't niet onzinnig de schielijke ophouding eener langzaam voortschrijdende ziekte te hopen, en de onmiddellijke terugkomst der normale betrekkingen? En dan, die onbewuste vrouw, had zij de macht mij te genezen? Zekere gewesten mijner ziel zouden haar voor altijd onbekend blijven; mijn leven was voor haar een ondoordringbaar geheim. Zij beminde mij eenvoudig, zonder zich af te vragen waarom, en gaf zich geheel: mezelf geheel en spontaan geven, dat kon ik niet meer: *het was te laat!* Ik bezat me niet meer, ik was niet meer één. De liefdeshoogtijden stortten zich niet uit in de eenzaamheden van mijn wezen. Ik betrachtte mezelf nog immer; ik poogde te onderscheiden wat er in mij omging, maar niets verscheen me duidelijk, en toch wist ik zeker dat het *te laat was*.

Zij had de intuïtie eener beminnende vrouw, en bemerkte spoedig mijne verstrooidheid. Mijne oogappels toonden mis-

schien, somtijds, die ondoorschijnendheid die de oogen zonder uitdrukking laat, en ont-dekt dat de geest de indrukken van de buitenwereld niet meer gewaar wordt. Zij hield stil midden in een streeling, en brusk: 'gij droomt!' Ik ontwaakte en kwam weer tot haar: zij was over mij gebogen en hijgend en wild bekeek ze mij: 'Waaraan denkt ge?' voegde zij weldra bij, en ik begreep, naar den vergramden en ijverzuchtigen toon harer slem dat zij dacht: 'Aan *wien* denkt ge?' Was zij niet onbekwaam een droom te vatten die met geen tastbaren schijn overeenkwam?

Ik glimlachte droevig en poogde haar zoo klaar mogelijk de despotische zorgen van mijn geest te schilderen, de ontvluchtingen mijner ziel naar eene ideale sfeer, mijne eenzaamheid. Zij luisterde aandachtig, onbeweeglijk, de wenkbrauwen gefronsd, gansch gespannen naar mijn woorden. Maar zij begreep die niet, zij begreep alleen dat ik me niet geheel wegschonk, dat een deel van mijn wezen haar ongenaakbaar bleef. Dan herhaalde ik haar dat ik haar uit al mijne macht beminde; ik verzekerde dat zij me zooveel bezat als ik mezelf bezat; ik smeekte haar mij te helpen, en zelf de hoogste poging te doen indien zij me de kracht om die zelf te wagen niet geven kon. Onzinnige wenschen! Wat baatten hare handen die me streelden, hare lippen die brandden tegen mijne lippen, haar lichaam dat eng mijn lichaam omprangde en hem al zijne trillingen meêdeelde? Wat baatten me zelf haar blikken die me griezelingen van genot door het vleesch schoten? Alleen de banen mijner zinnen waren voor haar open, en geene leidde tot het middenpunt mijner ziel.

Zonder hoop liet ik haar mijn lijf ten prooi, want ik wist dat zij de macht niet meer had om mij te redden. Toen brak hare drift uit en deed uit haar al de wellust spruiten waarvan een vrouw natuurlijk de geheimen bezit. Ik beefde voor schrik toen die barbaarsche jeugd, door liefde en gramschap bedwelmd, zich op mij wierp: ze nam me en droeg me meê tot het

paroxysme van 't geluk en de smart. Zij maakte het orgasma langer en wreeder; het scheen me dat zij al de gevoelige van vezels mijn wezen zoo hoog spande dat de geringste beroering die breken zou; zoo spande zij die de eene na de andere, geduldig, onbepaaldelijk lang, en dan in eens liet ze die alle springen. Gedurende een verloop van tijd dat me niet bewust was, bleef ik op eene duizelingwekkende hoogte hangen, geheel trillend onder het even aanroeren van een adem, - en plots, wanneer de kracht die me omhoog hield hare werking staakte, stortte ik in den afgrond. De verblindende en plotselinge dood, een schok, een bliksemslag die me in volle levensparoxysme neerschichtte.

De eerste verwondering dier vreugden welke tot smart verkoortst werden, verstrooide zich spoedig. De gewaarwording van die al te lange zenuwen-overprikkeling, met de schielijke ontspanning daarna, verloor de aanlokking van 't onverwachte. De schokken der spasmen schudden wreed mijn lichaam en lieten het verstomd neerzinken, maar zij klonken zeer ver van mij af, gaven me den vluchtigen indruk van een phospheen, onderbraken zelf niet mijn innerlijken droom. Zij hadden gewerkt als de revulsieve middelen in extremis toegediend, die bij den stervenden een kunstmatige krachtsontwaking veroorzaken, de illusie geven van een kortstondigen terugkeer van leven, op welken dan eene snellere afdaling in den dood volgt.

Het ongelukkig kind dat, op mijne bede, die hoogste poging had gepoogd, streed zoolang het hare kracht toeliet. Van onze eerste ontmoeting af, van haren eersten blik had zij zich gansch geschonken; nu offerde zij zich allengskens voor mij op; elke stond verminderde de kracht harer jeugd, den rijkdom van haar bloed; zij gaf zich weg, zij putte zich uit, maar hare liefde verzwakte niet; zij scheen integendeel nog te groeien; alleen hield die haren wil recht; zij was de laatste warmte van haar lichaam, de laatste klopping van haar hart.

Moest ze niet sterven, opdat ik leven zou?

De eenzaamheid die ik gepoogd had te ontvluchten had me op afdoende wijze overwonnen. Ik bevond me in een toestand van dwaling en verbaasde verstomming: bij mijne uiterste vermoeienis voegde zich een duisterder, smorender gevoel dan de wanhoop: vastgesloten duisternis omving me, onbeweeglijke duisternis die geen dageraadsstraal verstrooien kwam: in mij, rond mij, de leegte. In het stilzwijgen en de afzondering verliepen effene dagen; me rekenschap te geven van mijn toestand zocht ik niet meer, ik bleef bewegingloos. Het eerste verschijnsel dat mijne aandacht wakker riep was de buitengewone snelheid waarmede mijn lichaam weer kloek werd. Men had bijna gezegd dat voldoening zijner vleeschelijke behoeften al zijne functies aangeprikkeld had. Nooit was ik zoo gezond van lichaam geweest.

Indien ik het geluk niet gevoelde dat uit de volledige harmonie van het wezen vloeit, dan is 't omdat er bij mij een wanklank op zedelijk gebied bestond. Nadenken toonde mij dat de feiten die logische gevolgtrekking kwamen bevestigen. Ik had tegen mijn eigen impulsies gestreden, ik had getracht de natuurlijke ontwikkeling mijner persoonlijkheid kunstmatig te doen stilstaan, en krachtens beginselen a priori had ik mij den dwang van willekeurige wetten opgelegd. Moest *ik* wel gelooven dat de betrekkingen van mensch tot mensch in haar gewoonlijken vorm een noodzakelijk karakter dragen en dat het onmogelijk was te leven zonder er zich naar te schikken? Ik had een uitzonderingsleven gewenscht. Waarom moest ik dan terugschrikken voor de ongewone toestanden in welke ik mij bevond? Waarom in eens stilstaan bij de gedachte dat men op niemand meer gelijkt, dat men alleen is, eenig? De baan die ik eerst uit eigen beweging betreden had was *mijne echte* baan. Er van afwijken was mijne dwaling geweest.

Naarmate die overtuiging in mijnen geest drong voelde ik

mij herleven, de innere nacht verdween. Toen steeg in mij de levensvloed, die mijn lichaam weer bezielde had, als een lentesap naar omhoog, bereikte de toppen, en heel mijne opblakende ziel bloeide uit. Eindelijk verscheen mij het licht, de eenheid stelde zich vast in mijn wezen, ik was gered. Hoe kwam het dat ik niet vroeger klaar zag? Hoe had ik als een verval geacht wat werkelijk een hooger graad van ontwikkeling aanwees? Indien de functie van een lager centrum bij mij werktuigelijk werd, zou het werkingsveld der hoogere centra zich uitbreiden. Wat baatte het mij, allengskens het bewustzijn mijner betrekkingen met de mensen te verliezen? Hoe vreemder me de wereld der verschijnselen werd, met haar afwisselenden aanblik, hoe meer zou ik aan bepaaldheid der redeneering, aan intuïtie-kracht winnen. Van dag tot dag lijnden zich mijne gedachten juister af. Daar geen sensatie me nog storen kwam, kon ik op haar al mijne aandacht samentrekken. Ik loste gemakkelijk de metaphysische vraagstukken op die me vroeger het ingewikkeldst hadden geschenen, en al de dialectische spitsvondigheden waren voor mij een spel.

Nooit vooral had ik het leven zoo rechtstreeks gevoeld. Ik zag niet meer de vormen der dingen, ik onderscheidde geene lijnen of kleuren meer, ik werd zelfs de minder specifieke indrukken van licht en warmte niet meer gewaar. Neen! ik voelde rond mij het leven woeden, wassen, vermenigvuldigen. Het waren niet meer mijne vijf zinnen die me in betrekking tot de natuur brachten, het was een nieuwe zin, een innerlijke zin die zich spoedig ontwikkeld had zoodra ik er van afgezien had, mij wanhopig aan de bedrieglijke werkelijkheid der verschijnselen vast te klampen.

De ontwikkeling is volbracht.

De laatste boeien, die me aan de buitenwereld verbonden, zijn gevallen. Ik weet niet wat mijn tastbare schijn geworden is, ik

weet niet of hij nog in de menigte der stervelingen gemengd is, of zijn voorbijgaand bestaan voltrokken heeft. Ik weet niet meer waar ik ben, ik kan me geen plaats meer aanwijzen in den tijd noch in de ruimte. Gevoel, gedacht, wil, beweging vloeien ineen en zijn alleen nog het Leven. Ik leef in alles wat leeft en door alles wat leeft. Het Leven, het trilt in mij, het ademt, en stijgt, en vloeit en ebt in mij. Het Leven is in mij zooals ik in hem ben, eindeloos, eeuwig, identisch, immer één, het Leven of ik, het - Leven, God!

JAC. MESNIL.

Herfstdag

Laag hangen wolken in den najaarsdag;
 Om alle takken spreidt zich tinteling
 Van 't zonnelicht, dat glanst de neevlen door. -
 De hemel vult zich aan met zachten lach
 Van weelde, die eenmaal te zingen hing
 In 't malsch genot van frisschen zomergloor.

De wind komt op; hij wentelt afgemat
 Om stramme stammen, waar geen zomerblad
 Geen groene bloesem prijkt, want moêgekweld
 Zoo staan zij, geel en paarsch, in 't blakke veld;
 Het zonnegoud valt op hun kruinen neêr,
 Hun kruinen rossig-goud in 't najaarsweêr.

En als het scheemring wordt en de avondstond
 De zon doet dalen achter 't blank tapijt
 Van mist, is 't of heel de aard een groet haar zond,
 Want uit der dingenzielen, wijd en zijd
 Ontstijgt een walm, die hoog de lucht doordringt
 En als mat-zilver door de neevlen zingt.

Herinnering

Nog draag ik meê in 't oog dien dag van gloor:
Vóór mij lag 't water stil, door 't licht beschenen
Van de avondzon, die, met haar vuurgen kring,
In 't parelgroen van avonddroomen hing.
Toen wou mijn ziel, met 't zoet gezongen koor
Der golventonen, meê ter zonne henen.

'k Zie steeds die gouden visschersbooten gaan
Opwaarts, door 't blanke vlak, met zacht geklater,
Haar zeil gevuld met zoelen zomerwind.
Daarop, in reven, beeft het zonnelint,
Lijk lang gestraal van licht op 's hemelsbaan. -
'k Zie steeds die booten wiegen over 't water.

En immer gaan zij voort, haar vorenstevē
Ter zon, haar zeil ontplooid, in 't dansend zog
Van andre booten, die voorbij reeds zijn.
Het schemerlicht komt op haar zeilen beven,
Het schuim ontvalt haar flanken, loom en log,
En drijft in 't groen van avondwederschijn.

En wijder breiden de eindelooze weiden
Haar eeuwig groen, haar kalmend vergezicht;
En zie: waar aarde- en hemellijnen kruisen,
En boomen eeuwenoude twijgen spreiden,
Daarachter weent het stervend zonnelicht
Van zaalge moêheid, nu het heên gaat ruischen.

Vaak denk ik aan die booten, door den doom
Diens avonds zeilend, wijl, met goud begoten,
Haar masten kraakten van het stollend bloed
Der zon; ik zie nog altoos in mijn droom
't Opvaren van die gouden visschersbooten,
Alle verzwindend in den zonnegloed!

VICTOR DE MEYERE.

Een omkeer in de zedelijke begrippen⁺

HOE moeilijk valt het om zich te ontworstelen aan de denkbeelden, die men van jongs aan heeft geleerd! Zelfs al waant men vrij te zijn van vele vooroordeelen, telkens betrapt men zichzelf op gebrek aan doordenken, op overblijfselen uit een oude wereldbeschouwing. En al weet men er theoretisch niets tegen in te brengen, toch gevoelt men zeker in de praktijk een soort van afkeer van personen, die handelen in een geest, zoo geheel indruischende tegen de gebruiken en gewoonten.

Voor al op zedelijk gebied is dit het geval.

Wat is zedelijkheid?

Het volgen van hetgeen de zeden voorschrijven.

Dus iemand is zedelijk als hij leeft en handelt precies zooals de meerderheid zulks gebruikelijk acht en goedkeurt.

Maar zijn dan die zeden goed?

Zijn ze te verdedigen door de rede?

Ziedaar de vraag.

Er bestaat immers een tirannie der zeden en waar wij optreden tegen alle tirannie, daar moeten wij ook deze onder de oogen zien en bestrijden.

Multatuli geeft in zijn *Ideën* eenige juiste opmerkingen ten beste over dit onderwerp. Als hij beweert dat de mate van

+ In het e.k. nummer zal onze medewerker A. Vermeylen deze gedeeltelijke behandeling van 't zedelijk vraagstuk naar eigen zienswijze bespreken.

Wij dringen er op aan dat onze medewerkers niet verantwoordelijk zijn dan voor wat zij zelf onderteekend hebben: *V.N. en S.* wil aan de woorden van zijn prospectus houden: *dáár alleen* is een 'richting' van ons tijdschrift te zoeken.

RED.

vrijheid meer door de *zeden* dan door de *wetten* wordt bepaald, dan heeft hij daarin volkomen gelijk. Hoeveel moeite heeft men zelfs om een wet toegepast te krijgen, wanneer zij strijdt met de zeden?

‘Geen wetgever, al gebood hij over tienmaal meer soldaten dan 't getal bewoners van een land, zou durven bevelen wat nu de zeden voorschrijven. En omgekeerd, wij buigen ons onder zeden die we niet zouden aannemen, als ze waren voorgeschreven door 'n wetgever, hoe machtig ook.’

Men dringe door in het leven en men zal weldra tot de konklusie komen dat dit waar is.

‘Een misdadiger wordt gestraft met gevangenis, zóó lang... de zeden voegen daarbij: levenslange verachting.

‘De wet spreekt van ingezetenen... de zeden van onderdanen.

‘De wet zegt: de Koning... de zeden: Zijne Majesteit.

‘De wet geeft keus van kleeding... de zeden schrijven *zulke* kleeding voor.

‘De wet beschermt het huwelijk in *z'n burgerlijke* gevolgen... de zeden maken van 't huwelijk een godsdienstigen, zedelijken - dat is: zeer *onzedelijken* - band.

‘De wet, hoe ze ook de vrouw mishandelt, blijft haar toch nagenoeg beschouwen als minderjarige, of als iemand die onder curateele staat... de zeden maken de vrouw tot slavin.

‘De wet staat toe dat men natuurlijk ter wereld komt, de zeden plagen, vervolgen, mishandelen 't kind dat het leven intreedt zonder pas.

‘De wet geeft zekere rechten aan de ongehuwde moeder méér zelfs dan aan de getrouwde... de zeden stooten die moeder uit, straffen haar, verdoemen haar.

‘De wet, op 't stuk van legitieme portiën, spreekt van *kinderen*... de zeden maken verschil tusschen jongens en meisjes, wat de maat betreft van opvoeding en onderwijs.

‘De wet erkent noch vordert belastingen, dan vastgesteld op *die* wijze, met *die* voorzorgen... de zeden doen ons schatting betalen aan ijdelheid, domheid, dweeperij, geestdrijving, gewoonte, bedrog.

‘De wet behandelt wel de vrouw als minderjarige, maar belet niet - niet rechtstreeks althans - hare ontwikkeling... de zeden dwingen de vrouw onwetend te blijven of zelfs waar ze 't niet is: onwetend te schijnen.

‘De wet drukt nu en dan, de zeden altijd.

‘Zoo dom is geen wet, of er zijn zeden dommer.

‘Zoo wreed is geen wet, of er zijn ruwer zeden.’

En nogmaals geeft hij het volgende ter overweging:

‘Welke wet gebiedt de verwaarloozing van de opvoeding uwer dochters? Welke, dat gij uw vrouwen maakt tot onbezoldigde huishoudsters? Dat doen de zeden.

‘Welke wet schrijft voor, uw kinderen naar school te zenden, en hunne opvoeding uit te besteden tegen kwartaalhuur? Dat doen de zeden.

‘Waar is de wet die u dwingt uw kroost te laten chloroformiseeren door Dominé Splitvezel? Dat doen de zeden.

‘Waar wordt u verboden uw gezin *genot* te geven? Waar gelast, het te plagen met kerkgaan, preëkpluizerij, katechisatie, en oefening in allerlei dingen die 't niet noodig heeft omdat die dingen niet bestaan? Dat doen de zeden.

‘Waar staat geschreven dat ge den uwen een geloof moet opdringen, dat gij zelf hebt opgegeven sedert lang? Dat doen de zeden.

‘Waar is bepaald dat uwe vrouw niet mag meêspreken over de belangen van uw huis, dat toch ook *hare* belangen zijn, en over de belangen van *hare* kinderen? Dat doen de zeden.

‘Waar wordt voorgeschreven dat ge uwe dochter ter deure uitzet, als ze u een kind toont, dat de vrucht is van liefde, van

verrassing... ja, al ware 't de vrucht van lust en lichtzinnigheid? Dat doen de zeden.

‘Waar, eindelijk, is bepaald dat een flauw, lafhartig: *dat is zoo 't gebruik!* een wettige reden zou wezen ter verschooning voor 't schenden der hoogste, alleen heilige, wetten van het gezond verstand? Dat doen de zeden.’

Uit een en ander zien we hoe de zeden ons veelal belemmeren in het zedelijk zijn. Vergelijk ook Multatuli's schoone uiteenzetting in zijn Vrije Studie.

Welk een verbazende tirannie de zeden over allen uitoefenen, dat valt niet te beschrijven. Van de wieg af wordt men belet in zijn vrije bewegingen en verstandige ouders hebben één langen, aanhoudenden strijd te voeren met bakkers, onderwijzers, katechiseermeesters, dominees, enz. om te trachten hun kinderen althans eenigzins te onttrekken aan het verkrachten der natuur.

Meisjes staan daaraan nog erger bloot dan jongens, want al is er in de latere jaren ook eenige wijziging gekomen in de begrippen, toch blijft de hoofdzaak eener fatsoenlijke meisjesopvoeding, om haar aan te stellen 'tot opzichtster over de linnenkast van den man, tot uitsluitend brevetmachine om zijn eerwaard geslacht aan den gang te houden.’

Waar in 't openbaar te gemoet is gekomen aan den wensch, om de opvoeding der meisjes gelijk te maken aan die der jongens, daar wordt in 't geniep dit streven geknot. Men heeft b.v. burgerscholen voor jongens en voor meisjes afzonderlijk en hoewel gemeenschappelijke scholen voor beiden veel meer gewenscht zouden zijn, wij vinden het in elk geval ongepast om het onderwijs der jongensscholen beter en vollediger te maken dan dat der meisjesscholen, gelijk zulks in de praktijk geschiedt. Men zie het leerprogram voor beiden en men zal zien dat het zoo is. Een meisje is na het afloopen van den vijfjarigen cursus heelemaal niet in staat om het eindexamen te doen, dat voorge-

schreven is voor jongens. Dat is onbillijk tegenover de meisjes, want daardoor staan beiden voor den schijn gelijk en toch niet in werkelijkheid.

Bij een nieuwe wereldbeschouwing past ook een nieuwe zedeleer en wanneer wij meermalen in strijd komen met zedelijke begrippen, die voortvloeien uit die nieuwe wereldbeschouwing, dan komt het omdat wij ons nog niet geheel wisten los te maken van de oude beschouwingen, wij zetten maar al te dikwijls nieuwe lappen op het oude kleed. Dit kan en mag niemand verwonderen, want wij ouderen badden het veel moeilijker dan de jongeren. Immers wij hadden eerst af te leeren en dan aan te leeren. Tegen die zware taak zagen velen op en ook waren er genoeg die halverwege bleven staan.

Daarom een revolutie moet plaats vinden in de zedelijke begrippen en daartoe allereerst in ons denken. Wij moeten radikaal breken met de oude zedeleer, die uitgaat van een verkeerd punt. Wij moeten de rede verheffen tot eenige leidsvrouw ter beoordeeling onzer handelingen en haar evenzeer de kontrôle toevertrouwen over onze daden. Wij moeten tevens zien hoe dubbelzinnig en tweeslachtig de toongevers dezer maatschappij zijn door te meten met twee of meer maten, naar gelang het belang zulks meebrengt of vordert.

Wij willen daarvan eenige staaltjes geven aan de lezers vooraf verzoekende zich aan niets te ergeren, maar zich alleen de vraag te stellen of hetgeen wij zeggen, al dan niet strijdt met de rede, want alleen het onredelijke is voor ons onzedelijk.

Men vergete niet, dat wij hier niet de grondslagen eener nieuwe zedeleer leggen, neen, het is ons te doen om duidelijk te maken hoe de menschen als huichelaars oordeelen met twee en drie maten.

Onze strafwet, onze zeden, alles is gebaseerd op den grondslag van het privaat bezit, maar de groote massa vraagt zich niet

eenmaal af of die grondslag wel deugt, of deze wel stand kan houden voor de wetten der logika, voor het gezond verstand.

Wij gaan zoover om de overtreders dier wet te minachten en te beschouwen als misdadigers en toch misschien zijn zij de wegbereiders eener betere periode, waarin minder zal worden geleden dan in dezen onzen tijd.

Gaat in onze gevangenissen en onderzoekt, wat zult gij dan vinden?

Negen tiende gedeelten van al die misdadigers, die daar ongesloten zitten achter slot en grendel, ze hebben gezondigd uit armoede, als het zondigen is; hun misdaad bestond daarin dat zij arm waren en dat zij zoo brutaal waren om liever hun hand uit te steken en te nemen wat zij behoefden dan dat zij stil en gelaten, zelfs zonder protest, den hongerdood te gemoed gingen. Zij vergrepen zich aan het 'heilige' eigendomsrecht, zij waren zoo dom dat zij zich niet onderwierpen aan een orde die zij niet gemaakt hebben en waarvoor zij bedankten - en terecht! - zich te onderwerpen.

Schreef niet de bekende hoogleeraar Albert Lange een woord, wat verdiende verspreid te worden op de vleugelen van de vier winden, ten einde gehoord te worden aan de vier uiteinden der aarde? Dat woord luidt aldus: 'dat een mensch een zonder zijn toedoen gemaakte of geworden rechtsorde erkent, wanneer deze hem alles en elk aandeel aan de goederen en genoegens der maatschappij ontzegt en hem zelfs ontroofte de middelen zich zulke goederen op een stuk van den aardbodem door zijn arbeid te verwerven, dat is evenmin te verwachten of te verlangen, als dat een man, dien men voor vogelvrij verklaart, de leden der maatschappij, die hem vervolgen en brandmerken, zal ontzien. De maatschappij moet, als zij zulke ontferden in haar schoot bergt, verwachten dat deze het vuistrecht te baat nemen en als zij met velen zijn, dat zij de geheele bestaande

rechtsorde omverwerpen en zich op de puinhoopen inrichten zooals zij kunnen, onverschillig of deze inrichting beter dan wel slechter is dan de vroeger bestaande. Alleen daardoor waarborgt de maatschappij zich een recht op het voortbestaan van haar recht, dat zij zich steeds bezig houdt om dit aan te passen aan de behoeften van allen, de gebreken in de grondslagen, waardoor het recht zijn doel mist, op zijde te stellen of in hun gevolgen op te heffen en dat zij in geval van nood zelfs bereid is tot een geheel nieuwen grondslag van het bestaande recht over te gaan.'

Welnu, men weerlegge deze stelling als men kan, het zal al doende blijken dat men daartoe niet in staat is.

Verbeeldt u ook dat men zedelijk gedwongen zou zijn een rechtsorde te erkennen, die u doemt tot hongerlijden, tot gebrek, tot zorg, tot kommer!

Gij hebt honger, de wet der natuur zegt dat gij voldoening moet schenken aan de behoeften van de maag. Gij ziet voedsel, dat in staat is hierin te voorzien, gij neemt het en ziedaar, men grijpt u en zet u gevangen.

Breng nu eens aan het verstand van iemand, die nog niet bedorven is door de zeden, dat hij verkeerd deed, dat hij een slechte daad verrichtte, dat zoo iemand een misdadiger is, hij zal het niet begrijpen.

Men praat van dieven, maar wat is een dief?

Wel, dat is iemand die steelt.

Goed, maar nu ben ik nog niet verder, want wat is stelen?

Dat is wegnemen wat u niet toekomt.

Nu zijn wij er nog niet, want nu rijst de vraag: wat komt mij toe?

En wat is het antwoord op die vraag?

Wat komt ons als menschen toe?

Voedsel, kleeding, dekking, huisvesting, ontwikkeling, ont-

spanning, in één woord de voorwaarden waarop ons het leven is geschonken.

Is men nu een dief, als men die voorwaarden mist en men eigent zich dezen toe?

Te gek om te praten!

En toch onze wetten, onze zeden stempelen hem als zoodanig.

Het tegendeel is waar. Zij, die u daarin belemmeren, zij zijn dieven, want zij ontnemen of onthouden u de voorwaarden van het leven.

Elkeen die een medemensch die levensvoorwaarden onthoudt of ontnemt, die is niet alleen een dief maar een moordenaar van zijn medemensch, want wie iemand de middelen ontnemt waardoor men leeft, die ontnemt hem het leven zelf.

En zijn het niet de besten onder de zoogenaamde voorgangers, zij die het meeste gezag hebben, die ons hetzelfde leeren?

Wat lezen wij van Jezus?

In het Evangelie van Markus, hoofdstuk 2, vers 23-24 lezen wij:

‘En het geschiedde, dat hij op den sabbat door het korenveld ging en zijne leerlingen begonnen een pad te maken, de aren plukkende. En de Fariseën zeiden tot hem: zie, waarom doen zij op den sabbat wat niet geoorloofd is? En hij zeide tot hen: hebt gij nooit gelezen wat David deed, toen hij gebrek had en honger leed, hij en die met hem waren? hoe hij ging in het huis Gods, ten tijde van den hogepriester Abjathar, en de toonbrooden at, hoewel het niet geoorloofd is die te eten behalve aan de priesters en hoe hij ook aan hen gaf, die met hem waren?’

Wat is hier de pointe in het verhaal?

Dat er wetten bestaan, maar dat er omstandigheden zijn, waarin men de wet gerust mag overtreden. De wet schreef voor, dat niemand van de toonbrooden mocht eten tenzij de priesters,

maar toen David en de zijnen honger hadden, toen overtraden zij de wet. Dus met andere woorden: boven de geboden, waaraan men zich heeft te houden, staat de wet van het zelfbehoud en dus als men honger heeft, dan is men volgens Jezus gerechtigd, om tegen het gebod te handelen. Nog duidelijker: een hongerlijder behoeft zich niet te storen aan de bestaande wetten, voor hem bestaat maar één behoefte, nl. om zijn honger te stillen en daartoe is hij gerechtigd, ook al verbieden alle wetten hem dit.

Overigens in het boek der Spreuken lezen wij reeds (hoofdstuk 6:30): 'men doet een dief geen verachting aan, als hij steelt om zijn buik te vullen, dewijl hij honger heeft.'

Luther, de groote hervormer tot wiens eer men standbeelden opricht, schreef bij de toelichting van het gebod: 'gij zult niet stelen', in den Grooten Katechismus (deel X zijner gezamenlijke werken) het volgende:

'Anders weet ik wel, welke scherpe rechten men kan invoeren, maar nood breekt ijzer en kan ook wel een recht breken; daar nood en geen nood zeer scherp onderscheiden zijn, ook ongelijke tijden en personen maken. Wat buiten den nood recht is, dat is in den nood onrecht. En wederom wie bij den bakker een brood uit den winkel neemt zonder nood, die is een dief, doet hij het uit honger, dan doet hij recht, want men is verplicht het hem te geven.'

Dus alweer hetzelfde, nl. dat een hongerlijder het recht heeft om in de behoeften van zijn maag te voorzien, tegen alle bestaande wetten in⁽¹⁾.

- (1) De katholieken zijn evenmin afkeerig van die leer, mits het maar in hun kraam te pas komt. In den *Cours Complet d'Instruction chrétienne à l'usage des écoles chrétiennes par Marotte*, vikaris-generaal van den bisschop van Verdun (1874), uitgegeven onder goedkeuring der bisschoppen, leest men toch: (bl. 181)

Is het geoorloofd om een slechte handeling te volbrengen of zich er over te verheugen, wat het voordeel moge wezen dat er uit voortvloeit?

Het is nooit geoorloofd om een slechte handeling te volbrengen of zich er over te verheugen om het voordeel dat er uit voortvloeit. Maar het is geoorloofd om zich te verheugen in een voordeel, al spruit het voort uit een slechtheid. B.v. een zoon kan met genoegen de erfenis aanvaarden, dien de moord van zijn vader hem bezorgt.

Is men altijd schuldig aan diefstal als men eens anders goed neemt?

Neen. Het kan gebeuren dat hij wiens goed men neemt, het recht niet heeft om er tegen op te komen, wat b.v. plaats heeft, wanneer hij die eens anders goed neemt, verkeert in den uitersten nood en dat hij zich beperkt om te nemen wat hij noodig heeft om er uit te komen of wanneer hij in 't geheim zijn naaste bij wijze van vergoeding wegneemt, daar hij niet anders kan krijgen wat deze hem rechtens verschuldigd is.

En bl. 276:

Kan men soms vrij blijven van de verplichting om terug te geven, wanneer men gestolen heeft?

Ja.

En welke zijn de redenen die toestaan om de teruggave te verschuiven?

Die redenen zijn:

1° fysieke onmacht, dat wil zeggen den toestand van den schuldenaar die niets heeft of in den uitersten nood verkeert;

2° zedelijke onmacht, d.w.z. den toestand waarin de schuldenaar niet kan teruggeven zonder zijn juist verkregen positie te verliezen, zonder te vallen of zijn familie in ellende te slepen of zonder zich bloot te stellen aan 't gevaar om zijn goeden naam te verliezen.

De wet van zelfbehoud gaat boven alle wetten.

Evenzoo dacht Frederik II, ten onrechte bijgenaamd de Groote, de bekende koning-wijsgeer er over, toen hij in een brief van 3 April 1770 aan d'Alembert schreef:

‘als een gezin zonder eenigen bijstand is en in den afschuwelijken toestand, dien gij schetst, dan zou ik niet aarzelen om te verklaren dat voor hem de diefstal wettig is;

1° omdat het overal gestuit is op weigering in plaats van op hulp;

2° omdat het nog grootere misdaad zou zijn om zichzelf,

zijn vrouw en zijn kinderen het leven te benemen dan om iemand te ontlasten van het overvloedige;

- 3° omdat het voornemen om te stelen deugdzzaam is en de daad daarvan een onvermijdelijke noodzakelijkheid wordt.

Ik ben zelfs overtuigd dat er geen enkele rechtbank gevonden wordt, die als de waarheid van het feit is gekonstateerd, zoo 'n dief niet zou vrijspreken. De banden der maatschappij steunen op wederzijdsche diensten; maar als deze maatschappij samengesteld is uit meedogenlooze mensen, zijn alle verplichtingen verbroken en men keert terug tot den natuurstaat, waarin het recht van den sterkste alles beslist.'

Kan het duidelijker gezegd worden?

En toch veroordeelt elke rechtbank voortdurend zulke personen!

De zoo hoog geprezen kardinaal Manning zei: 'noodzakelijkheid kent geen wet en een hongerlijdend mensch heeft een natuurlijk recht op *een* deel van zijn buurmans brood.'

Telkens en telkens hetzelfde, zoodat wij gerust in theorie kunnen vaststellen dat allen het hierover eens zijn: vraag eerst werk, geeft men geen werk, vraag dan brood en weigert men werk en brood, welnu dan heeft men het recht brood te nemen.

Want er is een recht dat gaat boven alle wetten en dat is het recht op het leven. Primum vivere, eerst leven - dat is een aloude stelregel.

Toch staat onze strafwet overal lijnrecht hiertegenover, toch veroordeelen de zeden den man, die uit nood gedwongen zoo handelt!

Wij zijn overtuigd dat het privaatsbezit de oorzaak is van de meeste, zoo niet van alle rampen, en toch zijn wij genoodzaakt bij de opvoeding onzer kinderen van jongsaan het begrip van privaatsbezit er in te brengen. Het kind kent noch erkent het privaatsbezit. Laat het in eenvoud en natuurlijkheid gaan, het zal

nemen waar het lust in heeft zonder zich er om te bekommeren aan wie het toebehoort.

Het heele begrip van 'snoepen', van 'stelen' wordt er door ons ingebracht en dus kunstmatig aangekweekt. Dat is *jou* pop of: dat is niet van *jou* maar van dat andere kind, of: daar mag je niet aankomen, want dat behoort je niet - ziedaar wat het kind telkenmale hoort. Later op school brengt de onderwijzer er het begrip van privaatbezit nog sterker in. Elk kind heeft zijn eigen kastje, krijgt zijn eigen griffel en schrijfboek. Wanneer het kind iets wegneemt van een ander, dan wordt het bestraft, ook al neemt het iets van een ander, dat ruimschoots van dat artikel voorzien is.

Wij pompen het begrip van privaatbezit er allemaal in en wat het ergste is, wij *moeten* dat doen om het kind te bewaren voor schade, want wanneer het zijn natuur volgde, het zou weldra in aanraking komen met de politie en door een verstandigen (?) rechter opgezonden naar een opvoedingsgesticht om voor altijd bedorven te worden.

En om zichzelf nu een brevet van braafheid te geven maakt men willekeurig splitsingen in de begrippen, zoodat onder zekere omstandigheden in dezen of genen stand iets goed is, wat overal elders afkeuring zou wegdragen. Zoo eischt de soldateneer dat men den beleediger op een duel onthaalt. Neem b.v. den handel, wat is deze anders dan eene groote bedriegerij? Franklin zei reeds even duidelijk als waar: handel is bedrog, oorlog is moord. Wat is handel? Een zaak die 3 gulden waarde heeft, te verkoopen voor 5, 6 of meer en een zaak die zulk een som waard is, spekuleerende op allerlei omstandigheden, voor minder in te koopen. 'Als twee ruilen, moet er een huilen', zegt het volkssprekwoord, wel een bewijs hoe in den handel altijd een bedrogene is en waar een bedrogene wordt gevonden, daar is ook een bedrieger. Wanneer een bende dieven tegenover elkander

eenige usanties in acht neemt, is het daarom geen bende dieven? Zoo gaat het in den handel, maar als men zich nu niet onderwerpt aan die gebruiken, kan men dan direkt bestempeld worden met den naam van schelm, oplichter, enz.?

Het is mij nooit mogen gelukken om een onderscheid te zien tusschen het zoogenaamde flesschentrekken en tusschen den handel. Wat is de handel anders dan een groote afzetterij? Wie nu beschikt over een groot kapitaal, die vindt het minder prettig dat er kapers op de kust komen en tracht door een groot geschreeuw de aandacht te vestigen op hen als bedriegers, ten einde de aandacht van zichzelve af te wenden.

Tolstoï zegt van den koopman dat zijn 'gansche handel berust op een aaneenschakeling van bedriegerijen, trekt voordeel van de onwetendheid of van den nood: hij koopt de handelswaren beneden de waarde en verkoopt ze weder verre daarboven. Men zou meenen dat de man, wiens gansche werkzaamheid berust op wat hij zelf bedriegerij noemt, zich moest schamen over zijn bedrijf en zich, zoolang hij met zijn handel voortgaat, nimmer, christen of vrijzinnig kan noemen.'

En van den fabrikant, dat hij is 'een man, wiens gansche inkomen bestaat uit het loon dat aan de werklieden onthouden is en wiens gansch bedrijf berust op een gedwongen en overmatigen arbeid, welke geheele geslachten ten gronde richt.'

Van een burgerlijk, kerkelijk of militair ambtenaar zegt hij, dat hij, 'die den staat dient om zijne eerezucht te bevredigen of, wat meer het geval is, ter wille van een traktement, dat door het arbeidende volk wordt opgebracht, zoo hij, wat zeer zelden voorkomt, het geld al niet regelrecht aan de schatkist onsteelt, zich beschouwt en door zijns gelijken wordt beschouwd als het nuttigste en deugdzaamste lid der maatschappij.'

Van een rechter, een prokureur, 'die weet dat op zijn uitspraak of zijn eisch honderden, duizenden aan hun huisgezin

ontrakte ongelukkigen in den kerker of in het bagno opgesloten en krankzinnig worden of zich van het leven berooven met glasscherven of door zich dood te hongeren' zegt hij, dat 'zij zoo zeer overheerscht worden door huichelarij, dat zij zelve en hun gelijken, hunne vrouwen en hunne betrekkingen volkomen zeker zijn, dat zij daarbij zeer goede en zeer gevoelige menschen kunnen wezen.'

Inderdaad zoo steekt de wereld vol met huichelarij, en deze is zoodanig doorgedrongen in merg en been, dat niets bij de meesten meer in staat is verontwaardiging te wekken, hoogstens een hoonlach.

Tegenwoordig ijveren vele soliede en eerlijke (!) handelaren tegen het flesschentrekken, maar waarin verschilt hun handel van die flesschentrekkerij?

Onlangs stond er een korrespondentie uit Londen in het *Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage* van iemand die geducht optrok tegen het flesschentrekken. Zoo schreef hij: 'het kapitaal van den flesschentrekker is: onbeschaamdheid; zijn materieel is schrijfpapier, bedrukt met mooie en kloek-klinkende hoofdjes, een penhouder en een paar pennen. Nummer één - de onbeschaamdheid - kost hem niets, want ze is waarschijnlijk zijn vaderlijk erfdeel, en de pennen en 't papier krijgt hij ergens op krediet of hij wordt er aan geholpen door een collega, die hem grootmoedig aanbiedt, hem te "etablisseren" als domicilie voor geruiterde wissels.'

Maar hoeveel handelshuizen, nu respectabel en gezien, hebben het zoover gebracht door valsche berichten, door bedrieglijke noteeringen, door foutieve opgaven? Legde b.v. Nathan Rothschild niet den grond voor het reusachtig fortuin dier familie door het valsche bericht, dat de verbonden mogendheden bij Waterloo verslagen waren, direkt naar Londen over te brengen? De staatspapieren vielen toen met verbazende

snelheid, hij liet door zijn agenten alles opkopen wat hij kon krijgen en toen de waarheid bekend werd, kon hij zijn slag slaan door zijn beurszwendelarij. Millioenen 'verdiende' hij door dien slag.

Gaat zoo het eene fortuin voor en het andere na eens nauwkeurig onderzoeken en gij zult op hetzelfde feit stuiten.

Is het krediet in onze maatschappij een zegen of een vloek? Wij meenen een vloek, en toch wat is handel zonder krediet? Dus de grondslag deugt niet. En wat doen nu de flesschentrekkers? Zij ondermijnen het krediet en als zoodanig verrichten zij een goed werk, dat toegejuicht moet worden.

Ik neem den flesschentrekker geenszins in bescherming, ik heb zelfs een instinktmatigen afkeer van flesschentrekkerij, gevolg waarschijnlijk van vooroordeel, maar ik stel hem op een en dezelfde lijn met den handelaar, wiens 'eerlijkheid' en 'goede trouw' voor mij niets te beteekenen hebben.

Een staaltje van koopmanseerlijkheid, waarover ik eens een gesprek had met een algemeen geacht groothandelaar. De man deed o.a. in indigo en had op monster een heele partij 2de kwaliteit verkocht aan een buitenlandsch huis. Dit accepteerde de lading niet, daar volgens die firma de lading niet conform was aan het monster. Dit was nu het geval niet. Onze koopman kende zijn lui, hij wist dat de chef dier andere firma niet erg op de hoogte was van het artikel. Wat deed hij? Hij vermonsterde de lading en wist dezelfde waar tweede kwaliteit aan die firma te verkoopen voor 1ste. Door die hoedanigheid won hij behalve zijn koertage ruim 30.000 gulden met één slag. Dit vertelde de man in mijn tegenwoordigheid als een heldendaad, als een daad waar hij grootsch op was. Ik keurde dit af en zoo ontspoon zich een heel gesprek, waaruit men tevens leerde wat die man verstond onder eerlijkheid. Op mijn vraag toch wat hij dan eerlijkheid noemde, kreeg ik dit antwoord: kijk eens, u doet

niet in indigo en vraagt u mij of ik u niet wat indigo kan bezorgen, welnu als ik dan geen goede waar lever of afzet, dan ben ik oneerlijk, want gij zijt niet in het vak en ik doe u een vreindendienst, maar als iemand wel in indigo doet, dan meent hij er verstand van te hebben en hij moet dan maar beter uit zijn oogen zien, hij zou het mij niet geleverd hebben. Ziedaar nu het begrip van eerlijkheid, wat die man erop nahield. Men bemerkt dus, dat in den handel ook begrippen van eerlijkheid bestaan, alleen deze verschillen zeer van die van anderen.

Luther zei zeer terecht: 'Jonker Woeker spreekt: waarde, zooals nu het gebruik is, doe ik mijn naaste een grooten dienst, dat ik honderd gulden leen tegen vijf, zes, tien ten honderd en hij zegt mij dank voor zulk leenen als een bizondere weldaad. Zou ik dat niet zonder woeker met een goed geweten mogen nemen? Wie wil een geschenk voor woeker houden? Hier zeg ik: laat roemen, zich opsieren en versieren wie wil, stoor u daar niet aan, blijf vast bij den tekst: men zal voor het leenen niets meer of beter nemen. Wie echter meer of beter neemt, dat is woeker en heet geen dienst, maar heeft zijn naaste schade berokkend, zooals met stelen en rooven geschiedt.' En dan voegt hij er bij: 'het is niet alles dienst en goed gedaan aan den naaste, wat men dienst en welgedaan noemt: een overspeler en overspeelster doen elkander ook een grooten dienst en welgevallen; een krijgsman doet een moordenaar en brandstichter een grooten dienst, dat hij hem op straat helpt rooven, lieden en land bevechten.'

En welke benaming men aan de zaak geeft, dat is hetzelfde. Een handelaar in waren zal niet tevreden zijn tenzij hij 40 à 50% 'verdient,' de geldhandelaar wordt uitgemaakt voor een woekeraar, als hij 10% vraagt. Welke reden bestaat daarvoor? Is suiker of koffie dan als waar iets anders dan zilver of goud? De grenzen van geoorloofde winst of rente en woeker, heeft men

dan nooit kunnen bepalen. Alle rente is feitelijk diefstal en of het nu 1 of 5 of 10% betreft, dat komt in beginsel op hetzelfde neer. Dat er rente betaald kan worden, dat is het bewijs dat hier of daar de arbeid bestolen moet zijn, want kreeg de arbeid zijn rechtmatig loon, er bleef niets over om rente van te betalen.

Alle woekerwetten beteekenen dan ook niets, want steeds kon en kan men ze ontduiken. En zoo bestaat er geen enkel argument dat in staat is den handel tot iets eerlijks te maken en flesschentrekkerij te veroordeelen zou zijn alsof tusschen beiden een ander dan gradueel verschil bestond. De hedendaagsche handel is feitelijk geheel en al flesschentrekkerij.

Ik geloof zelfs dat de flesschentrekkers in het ondermijningswerk der maatschappij deze rol vervullen, daar zij bijdragen het krediet onmogelijk te maken en dus een der middelen aan de hand doen om het privaatbezit onzeker en onmogelijk te maken.

Valsche munterij is een misdrijf dat zwaar gestraft wordt. En waarom? Omdat de staten het monopolie van valsche munterij voor zich willen behouden. Immers alle staten zijn op 't oogenblik valsche munters, om niet te spreken van de vorsten van vroegere tijden, van wien het bekend is dat zij allen valsche munters waren.

Wat toch doet onze regeering?

Zij stopt ons een rijksdaalder of vijf frankstuk in de handen, zet daarop dat zoo 'n stuk 2 gulden 50 cents of vijf frank waard is en toch de zilverwaarde van dat stuk is ietwat minder dan de helft. Wij krijgen dus de waarde niet van het stuk en toch door den gedwongen koers moet elkeen zoo 'n stuk aannemen ter waarde van het bedrag dat er op staat aangegeven. En doet nu een partikulier hetzelfde, koopt hij zilver en munt hij het, zoodat hij er de helft op wint, dan wordt hij bij ontdekking vervolgd en veroordeeld als valschen munter.

In het weekblad *De Amsterdammer* stond in een der nummers

van den vorigen jaargang een zeer geestig plaatje, voorstellende den minister van justitie gezeten achter een tafel en op den voorgrond ziet men een heer, die gepakt is door twee rijksveldwachters en zich sterk verweert om gebracht te worden naar den minister van justitie. Het is de minister van finantiën, de bekende ekonoom M.N.G. Pierson. En er onder staat geschreven:

Minister Pierson: Laat los, ik ben zooveel als de vertegenwoordiger van den Nederlandschen staat.

Rijksveldwachters: Praatjes! deze kerel staat aan het hoofd van een complot; ze geven guldens uit, die maar 47⁵ cent waard zijn.

Men leert den kinderen dat zij onderdanigheid en liefde schuldig zijn aan hun ouders. Een der geboden luidt: eert uw vader en moeder. Maar waar staat vermeld dat ouders hun kinderen moeten eeren? Zou Multatuli geen gelijk hebben, waar hij dit een voorschrift noemt, uitgevonden ten gemakke van ouders die gebrek voelden aan geestelijk evenwicht en te lui waren of te droog van hart, om liefde te verdienen? Hij zegt zoo juist: 'kinderen, gij zult mij niets te danken hebben, dan wat ik deed ná uwe geboorte en zelfs dat niet. De liefde vindt haar loon in zichzelf.' Men kan toch geen liefde vorderen, 'omdat er eenmaal iets geschiedde, waarbij ik volstrekt niet dacht aan u, omdat ik iets verrichtte vóór gij bestondt.' Welke reden hebben kinderen, om dankbaar te zijn jegens hun ouders, terwijl deze wereld voor de groote massa een plaats der kwaal en der ellende is?

Hoe geheel onwaar is de verhouding tusschen man en vrouw, hoeveel vooroordeel bestaat er op sexueel gebied. Max Nordau heeft een boek geschreven, dat hij betitelt met den naam: de leugens der maatschappij. Daarin behandelt hij de godsdienstige leugen, de monarchisch-aristocratische leugen, de politieke leugen, de huishoudelijke leugen en de huwelijksleugen.

Inderdaad een zeer leerzaam boek, dat uitgebreid kan worden tot in het oneindige, want onze geheele maatschappij is zoodanig doortrokken van leugen, dat allen gedwongen zijn om onwaar te zijn. Men probeere het eens om waar, in elk opzicht en tegenover elkeen waar te zijn, men houdt het geen dag uit in een leugenachtige maatschappij als de onze van top tot teen is.

En al de mannen en vrouwen, die den strijd tegen leugen en vooroordeel en huichelarij, op welk gebied ook, hebben aanvaard, zij worden uitgemaakt voor heele en halve gekken, voor neurastenici (zenuwlijders), wier werken men ô zoo mooi vindt, maar wier beginselen men zoo hard mogelijk tegenwerkt.

Tolstoï in zijn welsprekend pleidooi tegen het militarisme, getiteld: het rijk Gods in ulieden, waarin hij over de christelijke maatschappij in naam van Christus een vernietigend vonnis uitspreekt, beschouwt het aldus dat de menschen door een vernuftige inrichting zijn vastgeklonken in een cirkel van geweld, waaraan zij niet kunnen ontkomen. Vier middelen werken samen om dien invloed op de menschheid uit te oefenen, te weten:

- 1° het bang maken;
- 2° de omkooping;
- 3° het hypnotiseeren van het volk;
- 4° het militarisme, waardoor de regeeringen de macht in handen hebben.

Bijna elkeen weet dat hetgeen zij doen, slecht is, maar slechts enkelen durven tegen den stroom oproeien of breken met de openbare meening. Juist die tegenstrijdigheid van weten en doen, geeft aan de wereld het huichelachtig masker, dat den oprechten mensch zoo akelig aandoet.

De meerderheid staat of zegt te staan op den bodem des christendoms en zij slaan de beginselen van Christus, althans wat op naam van hem staat geboekt, stuk voor stuk in het aangezicht.

Men vergelijke de wet der tien geboden met de werkelijkheid, welk contrast!

‘Gij zult den naam des Heeren niet ijdel gebruiken,’ dit wil met andere woorden zeggen: gij zult niet zweeren, welk gebod nog door Jezus is verduidelijkt door zijn gezegde: uw ja zij ja, uw neen zij neen, wat bovendien is, dat is uit den booze. En de heele maatschappij hangt van eeden aan elkander! Hij die weigert ze te doen, wordt uitgestooten en ziet zich buitengesloten van tal van betrekkingen.

‘Eert uw vader en moeder’ - zoo luidt het gebod. Daarover spraken wij reeds met een enkel woord.

‘Gij zult den sabbatdag heiligen’ - en hoe worden de arbeiders afgebeuld, zoodat tal van menschen geen rustdag hebben! Vraagt aan uw patroon de doorvoering van dit beginsel en gij staat weldra zonder iets op straat.

‘Gij zult niet dooden’ - en alle christelijke mogendheden staan tot de tanden toe gewapend om elkander te vermoorden. Wee den jongeling die weigert zich te laten africhten in het moordenaars vak, hij kan er zeker van zijn, dat hem het leven tot een hel wordt gemaakt. Zelfs de wapenen en vaandels worden ten strijd gewijd door dienaren der christelijke kerk!

‘Gij zult niet echtbreken’ - en de huwelijksverhoudingen zijn van dien aard, dat men gerust kan zeggen hoe er tweeërlei prostitutie bestaat, nl. de buiten-huwelijksche en die in 't huwelijk, want is het huwelijk niet verlaagd tot een wettelijke prostitutie? Waar geld en niet liefde de hoofdzaak uitmaakt bij het huwelijk, daar moet de prostitutie wel het aanhangsel van het huwelijk zijn.

‘Gij zult niet stelen’ - en wij leven in een maatschappij, waarin volkomen van toepassing is, wat Burmeister zegt over de Brazilianen: ‘ieder doet wat hij meent ongestraft te kunnen

doen, bedriegt, benadeelt, exploiteert zijn naaste zooveel hij kan, in de overtuiging dat men hem evenmin ontziet.'

'Gij zult geen vals getuigenis spreken' - en de eene mensch is voortdurend bezig den ander door zijn vals getuigenis ten gronde te richten!

Het is een algemeene oorlog van allen tegen allen, waarin men zich niet ontziet de laagste en gemeenste middelen tegenover elkander te gebruiken.

'Gij zult niet begeeren' - en dat in een maatschappij, waarin door de ontbering van den een de lusten van een ander opgewekt worden tot zulk een gevaarlijke hoogte, dat niemand schier bewaard blijft voor de afgunstige blikken van zijn medemensch.

Alle zedeleen vloeien over van geboden of voor het meerendeel verboden. Telkens: 'gij zult', 'gij moet.' Welnu kan dit een grondslag zijn voor een gezonde zedeleer? Daar zal het wezen: denkt, onderzoekt en handelt ten slotte dienovereenkomstig. De onafhankelijke moraal zal dus een geheel andere wezen dan die tot nu toe gepredikt werd.

En toch elk dier geboden wordt letterlijk vertrapt en vertreden, want men predikt ze met de lippen en slaat ze in 't aangezicht in het leven. Elkeen, die zijn verstand gebruikt en oogen heeft om te zien, ooren om te hooren, die moet getroffen worden door de ontzaggelijke kloof tusschen ideaal en werkelijkheid. Neemt het voorschrift: wat gij wilt dat de menschen u doen zullen, doet hun alzoo en gij bouwt daarop een socialistische maatschappij op. Toch worden de socialisten het vinnigst bestreden juist door de naamchristenen, die zich tooien met den naam om de zaak des te beter te kunnen verloochenen.

Onze geheele maatschappelijke inrichting en samenleving is gebaseerd op huichelarij, verdedigd en gehandhaafd door geweld.

Kan de redelijk denkende mensch daaraan zijn goedkeuring schenken?

Alles letterlijk alles moet herzien worden zoodra de maatschappij verlost is uit de economische banden, waarin zij ligt vastgeklonken.

Wat is de kunst anders dan kunstjesmakerij? En dat kan niet anders, want niet de edele aspiratie, die den kunstenaar drijft tot scheppen, maar het geld verdienen is de hoofdzaak. Daarom moet de kunstenaar, wil hij zijn mond openhouden, zich wel schikken naar den smaak of wansmaak van Maecenassen en dat zijn veelal parvenus die millionairs zijn geworden.

Wat is de wetenschap anders dan weterij, samengeperst in het keurslijf der akademische kennis? Hoe weinigen der baanbrekers op wetenschappelijk gebied bekleeden een zetel aan onze hoogeschoolen! Kon niet Busken Huët met recht getuigen: 'de wanden der akademische senaatskamers zijn bedekt met de somtijds botte beeltenissen van begaafde middelmatigheden. De portretten der eigenlijke wegbereiders ontbreken.'

Daarom een algemeene herziening in elken tak van wetenschap is noodig en dus er is werk genoeg aan den winkel, als een revolutie ons bevrijdt van 't juk, dat nu loodzwaar drukt op de maatschappij. Men zal in den aanvang van wege de veelheid misschien niet weten wat aan te vangen. Een heele schoonmaak zal gehouden moeten worden in onze bibliotheken, opgevuld met nietswaardige en onware boeken, geschreven niet om de wetenschap vooruit te brengen, maar om de machthebbers te believen en als handige advokaten hun argumenten in handen te spelen, waarachter zij zich zouden kunnen verbergen om den schijn van recht en waarheid aan te nemen.

In het schoone boek *La morale sans obligation ni sanction* (de zedeleer zonder verplichting of wijding), geschreven door den te vroeg gestorven wijsgeer Guyau werd ik getroffen door deze

woorden: 'wij hebben niet genoeg aan ons zelve; wij hebben meer tranen dan we noodig hebben voor ons eigen lijden, meer vreugde dan voor ons eigen bestaan gerechtvaardigd is.' Ligt in die woorden niet de kern der moraliteit opgesloten? Want of men wil of niet, men moet meedoen en schuift men niet zelf voorwaarts, men wordt voortgeschoven. 'Men heeft *behoefte* om anderen te helpen, om met zijn schouder mede te helpen duwen aan den wagen dien de menschheid pijnlijk voortsleept, in elk geval men draait er om heen.' Diezelfde behoefte, die men terugvindt bij alle sociale dieren, is in verhoogde mate aanwezig bij den mensch, die immers de rij der sociale dieren sluit.

Laat elk dus het zijne doen, om dien wagen voort te duwen en zorgen dat men zich niet in zelfingenomenheid afsluit in een kleinen kring, maar het oog geopend houdt voor de groote wereld rondom ons, niet veroordeelend maar verklarend de daden van anderen, hoezeer zij van de onzen verschillen. Eenmaal zal dan ook van ons getuigd worden wat Longfellow zoo schoon getuigt:

hoe men eens een voetspoor nalaat
in den zandzoom van den tijd:
voetspoor, dat misschien een ander,
die op 't levens golven zweeft,
of aan 't strand wordt neergesmeten,
als hij 't ziet, den moed hergeeft.

Sept. '95.

F. DOMELA NIEUWENHUIS.

Letterkundige Kroniek

SINDS eenige jaren bezitten wij eene Vlaamsche Academie. Doorgaans schijnt zij te vatten dat stille bescheidenheid haar wel staat. Eéns in de vijf jaar reikt zij een tamelijk zware som uit aan wie 't beste werk van dat lustrum schreef; dan stijgt uit haar midden een stem op, die de noodzakelijke woorden uitspreekt: officiëel scheidt zij het slechte van 't leefbare, en leert welke baan onze letteren voortaan opmoeten.

Weer heeft de Stem gesproken, en hare anders lichtvervlogen klanken heeft het Staatsblad van 1ⁿ Februari opgevangen. Voor mij levert dat stuk geen belang op; aanmoediging van kunst door den Staat doet meer kwaad dan goed, en ik keer liever den rug naar al wat 'die heeren van den ghestoelte' onder elkander bedrijven. Doch in den beperkten kring onzer literatuur is het verslag van den vijfjaarlijkschen wedstrijd eene gebeurtenis, waaraan velen nog immer een betrekkelijk gewicht hechten.

De eerste bedoeling der Stem, wie er achter steekt en wat zij eigenlijk orakelt, is niet altijd gemakkelijk te vatten; noch welke eeuwige beginselen den rechter als toetssteen dienen. Dat Goethe's *Italiänische Reise* als *Reise nach Italien* betiteld wordt zal wel een *lapsus calami* zijn; doch hier en daar ontvang ik duidelijk den indruk dat de heer Coopman, verslaggever, van schrijvers gewaagt die hij met bijzonder weinig aandacht heeft doorlopen; en met wat meer belezenheid had hij toch juister de gezagvoerende geesten, op wie hij zich beroept, kunnen uitkiezen. Om zoowat met jongere literatuur meê te doen rept hij van Jacques Perk (niet Perck, zooals daar viermaal gedrukt staat): had de heer Coopman - die toch nergens blijken van zeer

verfijnd kunstgevoel geeft - zelf kunnen ondervinden wat Perk eigenlijk is, hij zou met dat gevaarlijk voorbeeld weinig spelen.

Hij bemerkt ergens dat 'onze letteren snakken naar geleerde critiek, die nieuwe paden opspoort en aanwijst' en elders: 'onze letterkunde, die broodnoodige (*sic*) behoefte heeft aan onpartijdige en gezonde critiek' - doch hier struikelen wij weêr over al die onbepaalde of geijkte oordeelvellingen, gewone toevlucht van den Vlaamschen criticus: het zal geen mensch meer verwonderen, dat Wazenaar geeselend striemt 'als een Juvenalis', dat die of die novellist 'smakelijk' vertelt, dat enkele zijner natuur-tafereeltjes 'inlijsting verdienen', dat dit of dat versje 'gelezen en herlezen zal worden', en dat de *Pentteekeningen* van Dr Snieders 'wel degelijk pareltjes zijn' (van het zuiverste water). In dat 'puik' verslag duikt nochtans - al krijgen wij die comische bewering ten beste: 'Wij zetelen als rechter, en de rechter verricht geen beulenwerk' - eene min gewone hoedanigheid op: de brutale toon der vonnissen. Dat heet ik nieuwe paden opsporen en aanwijzen! Men heeft ons genoeg vernielingszucht verweten: ik stel vast, dat het, in dit land, de jongeren zijn, die met kalme en rustige overtuiging spreken; waar wij het over onze literatuur en onze kunst hadden, hebben wij nooit iemand aangevallen. Nu worden ons - soms in doekjes van schijnheilige goedertierenheid gewikkeld - voorbeelden van nijdige en moedwillige aftakeling in overvloed gegeven, door een officieele jury.

Ik wil niet nazoeken welke intriges onze Academie bezighouden, en wat er achter meer dan één slibberigen volzin van dit verslag zitten mag. 'Das sind Lokalverhältnisse'. Maar het is wel leerrijk na te gaan wat eigenlijk het critiekstelsel onzer jury uitmaakt. In hoever zijn eenige oordeelvellingen gerechtvaardigd, in hoever valt er te luisteren naar de wenken die zij voor de toekomst geeft?

Ik weet niet of de heer Coopman vroeger - in een tijd toen hij, Vondel en Bilderdijk vergelijkend, nog niet achten kon dat Bilderdijk 'de volste en breedste akkoorden... aan het machtig orgel der Nederlandsche taal' ontlokte - na gansche dagen van gejaagdheid, zich een avond aan de illusie van het eeuwige overgegeven heeft, en met bevende hand, bedwelmd, vol melodieën die hem naar de keel stegen, met al den gloed die in hem woelde, met zijn in-eens helder hoofd, met zijn geheel lijf dát schreef wat hem eerst in woorden niet uit te drukken scheen. Hoe vergeet hij dan dat het eigen *leven* van het kunstwerk, dat wat ons rechtstreeks aandoet, wat iets tot kunstwerk maakt - ontspringt uit een één-voudige daad van al 't optijend onbekende in ons, daad die in zich zelf een rythmeering is, een 'organizeering', en, alleen, den verwezenlijkten vorm van 't gevoelde bepaalt, het hooger evenwicht van het levend-schoone.

Om die één-voudige daad der schepping, de eenheid van 'vorm' en 'inhoud' omvattend, schijnt de heer Coopman zich niet te bekreunen. En daar hij ook geen ander criterium bezit (hij steunt alleen op een voorraad middelmatige gevoeltjes, wier onderlinge overeenkomst slechts in hun middelmatigheid te vinden is), oordeelt hij doorgaans 'op den wilden boef', hier de metriek, daar de gedachte critizeerend, nu eens onder oogpunt van schoonheid, dan eens van 'sentiment'; menigmaal zelfs van een standpunt uit, dat met het kunstwerk bepaald niets te doen heeft, als wat hier 'zedelijkheid' wordt genoemd.

Misschien verg ik te veel van onze rechters. Als ik lees dat in een gedicht van Hilda Ram, 'het metrum niet dichterlijk genoeg is' (namelijk: niet *symmetrisch* genoeg), en dat daar de rythmus soms hapert, 'daar het niet te weten is hoe men lezen moet, waar het *accent* valt'; als verder aan de Mont verweten wordt dat velen zijner jambische vijfvoeters met een trochaeus of een dalenden spondaeus aanvangen, en dat 'in zulk geval, het

verzen maken... geene moeilijkheid meer oplevert', - dan vrees ik dat de heer Coopman al veel te ver van de poëzie staat om nog te begrijpen dat een echt goede 'vorm' zonder echt goeden 'inhoud' niet bestaan kan, en omgekeerd. Ik heb de *Iris* van Pol de Mont niet gelezen. Maar indien ons uit *Iris* werkelijk 'muziek' toeruischt, laat staan 'zielbedwelmende muziek' - en door dat woord bedoelt de verslaggever wel meer dan uiterlijke welluidendheid der klanken - dan is er ook werkelijk een zielsmelodie in te vinden, of een mooi en teederwarm gevoelen voor 't afwisselend spel van 't dadelijke rond ons, een liefde voor de bewegingen van 't leven, dat wij in 't geringste en snelst voorbijgaande erkennen, een liefde voor de schoonheidsharmonie van 't wezenlijke; en dan kan een melodieuze gebaar rijker aan 'inhoud' zijn dan 'eene schoone gedachte, een verheven gevoel', enz. Ofwel heeft de Mont alleen met geluiden en kleuren gegoocheld, belust op effectmakerij, zonder dat zijn hand geleid werd door het noodzakelijke zijner waarnemingen: maar dan moeten valsche noten door elk vers huppelen, en dan moet de 'vorm' bepaald slecht zijn. Het deuntje van 'vorm en inhoud' werd al zoo vervelend-dikwijls afgemaald, dat ik niet langer aandringen wil.

Het gemis aan alle eenheid van critiek bij den keurraad der Academie, treft ons vooral wanneer wij, na de aftakeling van *Iris*, den heer van Droogenbroeck in triomf zien dragen. Bij de Mont, zegt de keurraad, vindt men 'vorm', waarin veel drift zit, 'zinnelijke drift vooral', maar geen gevoel; nochtans was het dienzelfden keurraad volstrekt onmogelijk in de *Sproken en Spreuken* iets meer dan den 'vorm' te loven, en daar kwam dat zinnetje over 'zinnelijke drift' zelfs niet te pas. Van Pol de Mont wordt bemerkt dat hij te veel onder den invloed der vreemde letteren staat, doch de heer van Droogenbroeck bekent zelf dat hij zijn werk 'den Zangers en Kloosterlingen der Oosterlingen'

heeft 'afgeluisterd en nagefluisterd'. En onder de meêsleepende verheerlijking der Droogenbroeck'sche onderwijzers-wijsheid, worden toch al heel rare dingen gezegd; 'Hij sla dit boek niet op, die in eenen dichter eene zusterziel zoekt, welke instemt met eigen verzuchting of tot het licht opwekt 't geen verholen sluimert in 't oemoed; - door beelderige uitdrukking, genoten heil nogmaals genieten doet, of het verarmd en schier verdord gevoel verfrist door weelde van weedom; - den geest, tijdelijk en lijdelijk, van het aardsche ontvoert op de vleugelen der verbeelding; - boeit door de schildering van bruisenden hartstocht of zalft met woorden van troost en sterkt met hope's zegening. Niets van dit alles biedt dit boek hem aan; het gunt hem zelfs geen vluchtig kijkje in het tooverpaleis van *Duizend en ééne Nacht*. Kalm verwittigt de dichter den bezadigden lezer'... enz. Maar lieve hemel! wát biedt het boek ons dan aan? En wat, buiten het metrum, heeft het gemeens met kunst?

Ik hield er zoo erg niet aan, 'een vluchtig kijkje te gunnen in het tooverpaleis' van des heeren Coopman's critisch gephantazeer, en liet hem gaarne aan 'de vleugelen zijner verbeelding' over, had hij niet over Guido Gezelle eenige woorden geschreven, die me tegen de borst stuiten als een slechte daad. Over Gezelle stapt hij spoedig heen, en zijn zonderlingste begrippen verwonderen mij niet meer, wanneer ik verneem dat de heer v. Droogenbroeck 'grooter *kunstenaar*' is. Wien is het ooit ingevallen, die twee dichters maar te vergelijken? Ik erken graag, al schijnt mij de hier zoo bewierookte oude derwisch maar een droog Rückertje van beperkter vernuft, dat hij, en in 't algemeen onze parnas-siaansche school, veel bijdroeg tot de loutering en de verrijking onzer taal, tot de lenigheid en veelzijdigheid onzer poëzie. Ik weet ten andere ook, dat Gezelle, in den loop van zijn leven, veel 'berijmd strooisel' voortgebracht heeft; ver van alle dilettantisme schreef de West-vlaamsche pastoor voor het volk rond hem, dat

volk dal hem zoo lief heeft, en versmaadde het niet, 'zielgedichtjes' voor doodprenten te vervaardigen; al zijn alledaagsche daden van hoop en troost werden heel natuurlijk tot versjes, soms wel alledaagsche versjes; en daar bij hem leven en kunst één waren, liet hij onlangs, oprecht als hij is, alles drukken wat hij ooit schreef, aan den tijd en zijn volk de keuze overlatend. Maar ik weet ook dat Guido Gezelle, in zijn goede stukken - nevens Albrecht Rodenbach, het krachtigst gevoel van Vlaanderen - onze fijnste *kunstenaar* is, en de *oorspronkelijkste*. Zijn werk staat er natuurlijk, van zelf: een leven door geloof bezield, rustend in den Heer, - Gods openbaring beminrend, met eene zoo werkelijke liefde, in 't zoete leventje van bladeren en vleugelen, in al de afwisselingen van nevel en zonne en milden dauw over de West-vlaamsche akkers. En zijn kalme liefde, zijn goedronde oprechtheid, voelt zoo kinderlijk en fijnradig kiesch, dat zij een zang *is*, - muziek van tevens hoog- en vol-luidenden strofenbouw, waarin elk woord, elke klank, zijn geschikte plaats heeft, en zijn juist gewicht. En geen als deze bescheiden uitverkorene - zóó rechtstreeks meêvoelend met den ploegenden boer en het meisje dat bidt en al wat toch de ziel van Vlaanderen is, dat eenige zijner gedichten tevens aan Vondel en aan 't volkslied herinneren - géén wortelt zoo vast in zijn eigen grond, herschiep op zoo eigenaardige wijze taal en rythmus, bracht zooveel nieuwe bewegingen, zelf-gevoelde, in onze opkomende dichtkunst.

Nu, in zijn ouden dag, na dat leven dat één gedicht is, schenkt hij ons zijn gezamenlijke werken, met dien laatsten bundel, *Tijdkrans*, waarin hij het breedste en zuiverste van dat leven geeft, en de hoogste klanken wellicht die in onze literatuur ooit zongen. En dan komt 'k weet niet welke jury den grijsaard zeggen: dat boek is het 'zwakste' dat gij geschreven hebt, uwe 'groote hoedanigheden staan er, over het algemeen, lager; (uwe) minder goede merkelyk hooger', gij wordt oud, uw hand

is aan 't zinken... Kijk maar naar den sjeich van Droogenbroeck den makamen-drijver, die weet wat onze taal en onze kunst is, 'wars van alle verknoeiing'...

Neen, Gezelle: gij leeft in heel het volk. Indien hier iemand weet wat gij voor onze toekomst beduidt - gij die veertig jaar vóór ons aangevangen hebt - dan zijn het niet eenige ouden, voor de kunst sinds lang afgeleefd, maar de nieuw-opkomenden. En wij zijn hier heel een sterke jeugd die u bewondert, en veel hooger stelt dan al wat thans aan 't dichten is.

*
**

Nu we zoo ongeveer weten wat de keurraad onder 'vorm' verstaat, is 't misschien overbodig, na te zoeken wat voor hem de innerlijke vereischten van het kunstwerk zijn. Zeer ingewikkeld is zijn aesthetiek niet: het kunstwerk moet 1° de middelmaat houden tusschen 'realisme' en 'idealisme', en 2° 'nationaal' zijn.

De bekroonde roman - *Een dure Eed*, van Virginie Loveling - won het van zijne mededingers, toen het eindelijk aankwam op besluiten, 'omdat wij vast overtuigd zijn, dat het nationale, om vele gewichtige redenen, en meer dan ooit, moet deel uitmaken van het innig wezen onzer letterkunde'. En elders: 'Wat de jury in Hiel bijzonder schat en wil doen uitschijnen, is het nationale, het vaderlandsche, het door en door Vlaamsche; het zijn de edele gevoelens, het opwekkende, het verbeterende, dat, als de ziel, huist in zijne laatste schriften'. Deze plaats is kenmerkend: het nationale wordt vereenzelvigd met wat de keurraad zedelijkheid noemt; hij bezit eenige vaste denkbeelden omtrent de eerlijkheid en de 'edele gevoelens' van ons volk, en past dat criterium, dat streng persoonlijk is en met literatuur niets te zien heeft, op al onze zoogezegd 'realistische' romans toe. Wij hebben altijd gedacht dat de

kunstenaar slechts één regel te volgen heeft: 'waar' zijn, d.i. *oprecht*, zichzelf getrouw; heeft hij zich ontwikkeld in evenwicht met al wat hem vormde, wat hoeft hij dan 'nationaal' te *willen* zijn? En verwezenlijkte hij in zijn schepping, met een liefde die méér dan alle moraal is, de hoogere harmonie van het geheimzinnig-ademende schoone, wat gaat hem dan 'uw' zedelijkheid aan?

Hadden de critici van den vijfjaarlijkschen wedstrijd hun beoordeeling niet gesteund op een dogma, een begrip van 't 'ware' en 't 'goede' dat *buiten* het kunstwerk gegrepen wordt, dan ware de vergelijking tusschen *Een dure Eed* en *Het Recht van den Sterkste* wel heel anders uitgevallen. De boeren van Nevele, die Buysse zeker anders gezien heeft dan Virginie Loveling, schilderde hij zooals *hij* die zag; van zijn werk onthoud ik alleen dat er eene natuurkracht in woelt, waarnevens de bekroonde roman, met zijn vuns fabeltje en zijn stokkerige zinnnetjes, toch maar heel droog en bloedloos uitkomt. Doch zie: Buysse 'heeft talent, veel talent', maar hij verdient 'den slag der roede' (*sic*) omdat men hem met 'zijne gulden pen' ziet 'modderen in den laster'...

Wanneer die kunst, die 'zich verschuilen moet als de jongeling voorbijgaat met zijne verloofde of de moeder met haar kind', a priori vermaledijd wordt, dan steunt de keurraad op eenige aanhalingen van gezaghebbende vernuften. Maar hoe kwam er de heer Coopman toe, den schrijver van *Les petites Cardinal*, Ludovic Halévy, 'die toch niet de eerste de beste is', als voorvechter der zedelijkheid erbij te sleuren? Verder droomen we vóór een afdoende bewering van... Alex. Dumas fils: 'Toute littérature qui n'a pas en vue la perfectibilité, la moralisation, l'idéal, l'utile en un mot, est une littérature rachitique et malsaine, née morte'. Denken dat de heer Coopman nog verder zou gaan in de uitstalling zijner belezenheid

was al heel vermetel; maar een officiële jury kan soms het ondenkbare bereiken: na de verzekering dat het naturalisme dood is: 'Bewijzen genoeg liggen voor de hand; doch, als Vlamingen en Belgen, willen wij enkel aanhalen, wat het Brusselsch-Fransch dagblad *le Petit Bleu*, in den loop van dit jaar schreef...' enz. Nu, dat heet ik den nagel op den kop slaan!...

*
**

'Een nieuwe tijd breekt aan; en, naar deze keurraad het insgelijks heeft opgemerkt, ook voor onze letteren. Daarom is hij streng geweest voor de jongeren, die elders nieuwe paden zoeken; dankbaar en lovend voor de ouderen, die volhouden, omdat ook zij gevoelen, dat er iets nieuws komen moet, en hunne beste krachten inspannen om den weg voor dat onbekend nieuwere langzaam voor te bereiden, opdat het nieuwe gegriffeld zij op het verleden, de schakel tusschen hetgeen was en is en worden moet niet meer afgebroken worde...' Zoo vat de heer Coopman samen wat zijn ziensblik ontsluisde.

Streng geweest voor de jongeren: dat de Meyere meêdoet 'aan gekkemanspoëzie' is inderdaad streng - en kiesch - uitgesproken. Wat niet belet dat hij toch in een hooger en gedachtenkring leeft dan de meeste dichters waarover gij 't in uw verslag hebt. Nochtans wilt gij de jongeren niet erg plagen: 'wie... bezorgd in de toekomst blik, luistere even, met vriendelijk geduld of vaderlijke hoop, naar den gonzenden zwerm onzer wordende dichters; hij luike het oog niet voor de bezielde jeugd van *Nu en Straks*, die, in dreunenden draf, voortsnel in een' wolk van stuivend zand en zilverloovertjes'... Ei zoo! zilverloovertjes! stuivend zand, artikels als *Rhythmus* en de *Herleving der Vlaamsche Poëzie*? Maar wanneer werd er nog zoo'n 'gegons' in een Vlaamsch tijdschrift vernomen? En de gedichten van Prosper Van Langendonck, die snellen ook voort

‘in dreunenden draf’? Hier is dan in ‘t geheel geen spraak meer van die ‘tragedie van een menschenhart’, die gij - na Kloos - in Jacques Perk ontdekt hebt? En dat alles zoo van ‘elders’ overgenomen? Maar wanneer steeg er uit ons land nos een stem als die van Alfred Hegenscheidt? Wat komt gij ons praten van die ouderen, die den weg voor ‘t onbekend nieuwere ‘langzaam’ voorbereiden, als het daar al stáát, dat nieuwere in verzen als *Muziek en Leven*? Stuivend zand! Gij zult er nog in stikken!

Die jongeren hebben hier een nieuw literair leven doen ontstaan - dat schemert ook wel in menigen zin van uw verslag door - en gij kunt niets méér, dan pogen ná te zeggen wat zij, maar veel bepaalder (v. Langendonck, in *V.N. en S.* 1e reeks, VI-VII) uitgesproken hebben: dat een classiek tijdperk onzer letteren nakend is, hogere synthesis van het leven onzes volks, alleen te verwezenlijken door wie ‘gedragen op heel het verleden’ is.

Wij zouden ook wel van *ons* ‘vriendelijk geduld’ mogen spreken.

AUGUST VERMEYLEN.

Marialiedje

Ik heb u lief en ken u niet,
Ik weet niet wat me in 't hart geschiedt
Als in uw oogjes klaar en blauw
Mijn eigen aanschijn ik aanschouw.

Gij zijt van mij, ik voel het toch
En toch zoo vreemd weer, vreemder nog
Dan al wat van u, kindje zoet,
Ik gissen durfde en heb vermoed.

Ik droomde van u meen'gen nacht
Toen de engel boodschap had gebracht,
En toen verstond ik beter u
Dan 't vleesch en bloed dat gij zijt nu.

Uw oogen zijn zoo eindloos diep,
't Is of uit hen Gods stem me riep,
Zeg, kindeken, blijft gij bij mij,
Of keert weldrâ gij tot Gods zij?

Ik druk aan 't hart u, kindje teer,
En durf het toch niet al te zeer,
Dat gij niet lijdet menschenpijn,
O zwak en tenger kindekijn.

O kindeken, 'k versta het niet
Van waar gij komt, waarheen gij ziet,
En niet het lot dat 't uw zal zijn,
Maar 'k min u, 'k min u, hart van 't mijn!

Slaap zacht, mijn kindje, droom nu zoet,
Droom dat een engel u behoedt,
Uw moeder bidt, uw moeder zingt,
Haar zegen op uw hoofdje zinkt.

ALFRED HEGENSCHIEDT.

Voor een Kerstmisoratorio '94.

De anarchistische Beweging

I. Hare Strekking

DE aanvallen tegen de anarchisten verraden over 't algemeen kwade trouw of onwetendheid; de bestrijders kunnen hunne gedachte niet vrijmaken van de heerschende staatkundige vormen; hooren zij een zeker aantal menschen gelijke sociale meeningen uiten, zoo vereenigt zich het begrip daardoor bij hen ontstaan noodwendig met het idee partij; ook spreken zij van een anarchistische partij met leiders en programma. Dit programma takelen zij samen door hier en daar uit anarchistische schriften plaats en te halen betreffende economische vraagpunten - de eenige waar zij belang in stellen - en het mogelijke voorkomen van een anarchistische wereld. Maar terugkeeren tot de oorspronkelijke gedachten die de anarchistische beweging in 't leven riepen, trachten haar wijsgeerige beteekenis te vatten, daaraan denken zij niet, zij zouden er zelfs niet aan kunnen denken, want hooger dan de stoffelijke realiteiten des levens, boven den strijd om het dagelijksch brood en de uitspanning van elken avond, bestaat er niets voor hen! Laat ons niet moe worden het te herhalen: indien de socialisten aan de economische zijde der maatschappelijke hervormingen zulk aanzienlijk overwicht toegekend hebben dat het schijnt of dáar alleen voor hen de oorzaak ligt van de tegenwoordige onrust, richten daarentegen de anarchisten zich tot den geheelen mensch, want de menschelijke gedachte wil thans haar richting veranderen, al de oude zedelijke begrippen worden tallenkanten ondermijnd: het leven zelf krijgt een nieuwe beteekenis. Het leven der meeste menschen van nu mist een bepaalde richting, het is vol toeval en ijdelheid: zij leven dag in dag uit, trachten

zich te verstrooien, den tijd te dooden, en loopen het geluk na. Nu is dit geluk-naloopen onzin, vermits het geluk niets anders is dan het bewustzijn eener verhouding, der overeenstemming van ons innig wezen met de natuur, met onze gedachten en onze daden.

Voor de oprechte aanhangers der afstervende religies blijven de levensvragen klaar en heeft onze maatschappelijke inrichting een welbepaalden zin. Maar met elken dag worden zij zeldzamer, zij wier geloof in den christengod hecht stand houdt: de menigte betrouwt slechts nog wat vage geloofsartikelen, zonder verband; zij herkauwt de leerspreuken eener verouderde moraal, voor haar zonder grondslag, zij gehoorzaamt wetten waarvan zij de stuwende gedachte niet vat, alleen door kracht van inertie en omdat zij de nieuwe wegen niet kent, beweegt zij zich nog altijd in dezelfde richting; maar diep en pijnlijk voelt zij het onnutte eener beweging, die tot niets meer van wat in haar werkelijk leeft, in verband staat.

De oer-mensch zag overal werkelijkheid: hij stond als een kind tegenover de buitenwereld⁽¹⁾. Hij geloofde aan de macht der dingen, wyl zij hem tegenstand boden. Elke beweging was voor hem de uiting van een leven, van een wil, want hij verklaarde de verschijnselen op subjectieve wijze naar het criterium dat hij vond in het gevoel zijner eigen werkzaamheid. De natuurkrachten waren in zijn oogen eigenschappen van wonderbaar machtige wezens, wier bedoelingen hem onverstaaenbaar bleven. Dubbele zwakheid veroorzaakte zijn onderwerping: lichamelijke zwakheid, gepaard met verstandelijke zwakheid, die hem niet veroorloofde de oorzaken der verschijnselen te erkennen. Ook bedwongen zijne evenmensen hem door twee

(1) Dit is Stirner's gedachte. Vgl. *Der Einzige und sein Eigentum*, Leipzig, Ph. Reclam jun., blz. 17 en vgg., 24 en vgg.

hoedanigheden: de eenen door hun kloek lichaam, beter bestand tegen klimaat, ziekten, vermoeinis; de anderen door hun verstand, dat door de oppervlakte der dingen heen drong, en gebeurtenissen voorzag, wier verschijning geheimzinnig en verschriklijk voor de menigte, hen kalm liet, zichzelf meester, en bijgevolg meester ook van al wie bevreesd waren. Vandaar de overheersching der oude volkeren door krijgers en priesters: deze beide kasten moesten noodwendig elkander de hand reiken om wederzijds hun macht te bevestigen. De grondslagen hunner overeenkomst waren zoo hecht dat zij steeds zijn blijven bestaan, zich aanpassend aan de nieuwe maatschappelijke vormen.

Wie gelooft dat willende krachten van buiten een almachtigen invloed kunnen hebben op het lot der stervelingen en dat sommigen de macht bezitten zich met die krachten in verband te stellen, ze te verstaan, ze tot bedaren te brengen, die neemt tevens het beginsel der natuurlijke onderscheiding tusschen de menschen aan en aanvaardt het bestaan van wel-onderscheiden klassen. Van dan af is de maatschappelijke orde een bovennatuurlijke orde: men miskent die gelijkheid van bouw, die organische verbinding tusschen alle menschen, waarvan wij eerst heden ten volle bewust geworden zijn. Nooit werd de natuurlijke, spontane neiging die elk individu drijft zich volkomen te ontwikkelen, door eenigen godsdienst of regeering gewettigd: alle dwingelandij zou onmogelijk geweest zijn, hadde het onderdrukken dezer neiging niet als een deugd gegolden.

Slechts den materiëelen, brutalen vorm van de slavernij schafte de christenkerk af. De volledige ontwikkeling der persoonlijkheid die bij de heidenen, voor de minderheid, mogelijk was, werd door haar onwederroepelijk veroordeeld. Zij nam een eeuwige Waarheid aan, een objectieve Waarheid die de mensch door de intuïtie niet onmiddellijk bereiken kon: daarom moesten

er ook vertolkers dier Waarheid zijn, begenadigde priesters. Ook aanzag de Kerk de gehoorzaamheid - welke natuurlijk de hiërarchie meêbracht - als eigen aan den mensch en uit den goddelijken wil gesproten⁽¹⁾. Aan de ellendigen, de verhongerden, de zieken, aan allen wier aardsch bestaan enkel lijden was, beloofde zij als belooning een eeuwig leven, waar de eersten de laatsten zullen zijn en de laatsten de eersten; zij vervalschte den zin van Christus' woorden; zij preêkte aan het volk 'mijn rijk is niet van de wereld', en het leven harer bedienaars bewees ten overvloede dat zij een koninkrijk in deze wereld wilden; aan de rampzaligen beloofde zij het in den hemel, dat denkbeeldige koninkrijk, en bekende daardoor stilzwijgend dat geen recht geschiedt op aarde, terwijl Christus nochtans gezegd had: 'het Koninkrijk Gods is binnen ulieden'.

De Hervorming deed een krachtdadige poging, zooniet om de menschen, dan toch om de menschelijke gedachte te ontvoogden; maar de oorspronkelijke oorzaak harer onderwerping liet zij bestaan: Christus bleef voor haar de zoon Gods, de Bijbel het boek der eeuwige Wijsheid: wel is waar mocht iedereen hem vrij uitleggen: maar de menschelijke geest bleef bevangen in dien onwankelbaren tekst.

Men moet tot onze eeuw komen om de wijsbegeerte beslissend het oude absolutum te zien vernietigen: zij toonde dat de wereld onze voorstelling is; dat, indien er een wil door het heelal is verspreid, die insgelijks in ons is, en wij hem alleen dáar kunnen erkennen en begrijpen. Wat wordt er dan van het gezagsprinciep? Waarop steunt het? Er kan geen spraak meer zijn van 'het handhaven der orde', vermits die orde niet meer aan enkelen geopenbaard wordt, maar door allen kan worden begrepen. Een waarheid, die door den menschelijken geest

(1) Zie Thomas Aquinas: *Summa theologica*, Pars 2da 2^{dae} Quaest. CIV.

begrepen kan worden, heeft het geweld niet noodig om zich in te planten. Nooit heeft men gendarmen gebruikt om de lieden te doen gelooven dat de aarde draait, maar men heeft er gebruikt om hen te beletten het te gelooven. De anarchisten zeggen tot den mensch: wilt gij weten waarin uw leven bestaat, zie in u zelf en rond u; verhef niet uw oogen ten hemel, laat ze nederdalen tot de aarde wriemelend van wezens die leven als gij en wier organisme zooveel gelijkenis heeft met het uwe: behelp u met de wetenschap, en de wetten die gij zóo zult erkend hebben, zult gij vanzelf naleven; het zal niet meer noodig zijn u te prediken dat alle menschen broeders zijn, gij zult weldra ingezien hebben dat wat de eenen van de anderen onderscheidt zeer gering is in vergelijking met wat allen gemeens hebben, en dat zij zich niet in een zelfde omgeving bewegen kunnen zonder elkaar te helpen, zonder gedurig hunne gedachten te wisselen.

De ontkenning van het gezag voert tot omwerping van geheel de heerschende zedeleer. Wie zal voortaan beweren de scherpe lijn te mogen trekken tusschen goed en kwaad? Eertijds mocht men het wagen: er was een goddelijke Wet. Goed en kwaad waren twee tegenstrijdige principen - God en de Duivel - die elkaar de zielen betwistten. Thans zijn zij niet anders meer dan het bijzonder voorkomen dat menschelijke daden in onze oogen aannemen, een vorm die zich wijzigt naar den aard van elk onzer. Het is waarschijnlijk dat het begrip van goed en kwaad volkomen verdwijnen zal: de mensch zal trachten al zijne vermogens harmonisch te ontwikkelen; zijne daden zullen geleid worden door zijn *innerlijken rythmus* - ik bezig deze thans gebruikelijke uitdrukking bij gebrek aan een meer bepaalde -, hij zal zoeken wat met dezen rythmus in eenklank is, zal mijden wat er van afwijkt. Ongetwijfeld zal hij zoo het Goede, het Schoone en het Ware verzoenen, die in onzen tijd

veelal elkaar vijandig zijn; hij zal ze samensmelten tot een enkele breedere, algemeenere voorstelling.

Met het begrip van het Goede verdwijnt het begrip Plicht, en dat is de hoogste verlossing van het ik. Geen verplichting meer opgedrongen zonder begrijpelijke reden! Geen dwang meer die alle vrije poging verlamt en slechts afkeer en opstand verwekt! Men zal niet langer zeggen tot de ongelukkigen gedoemd tot uitputtenden en slecht vergoeden arbeid: 'onderwerpt u, draagt zonder morren het lot dat u in een weinig vermogenden staat deed geboren worden; zij zult *de verheven vreugde kennen van den vervulden plicht!*' De kinderen die vragen: 'waarom moet men werken?' zullen niet meer moeten hooren: 'omdat men zijn brood verdienen moet!' 'Men moet zijn brood verdienen!' Dat is inderdaad het eenige verstandige antwoord dat iemand die de tegenwoordige maatschappelijke orde aanneemt geven kan! Dus, wanneer die dringende noodwendigheid u niet dreef uw brood te verdienen, zoudt gij niet werken? - Wij, anarchisten, zeggen: de arbeid is de natuurlijke uiting der menschenlijke bedrijvigheid; de gezonde mensch heeft de behoefte en is gelukkig zich te bewegen, al zijne organen in gang te houden, zijn ziels- en lichaamskrachten te ontplooien, dit is zoo waar dat zij die in onze maatschappij, dank aan hun vermogen, lui zijn, zich kunstmatige bezigheden hebben geschapen, en hebben uitgevonden wat men gemeenlijk het Vermaak noemt, wat niets anders is dan een ingewikkeld stelsel van kunstgrepen bestemd de verveling van een leêg bestaan van zich af te weren.

Zie hiervan de gevolgen. De arbeid was een plicht, een dwang, dus iets pijnlijks! De mensch werd er toe veroordeeld voor de erfzonde te boeten. De mensch werkte tegen den innigen drang van zijn binnenste, en men beloonde hem voor deze smartelijke inspanning. Deze belooning behoorde hem alleen

toe: hem, die niet werkte, moest men beletten zich er meester van te maken. Dat was de rechtvaardiging van den eigendom en van het geweld dat dien eigendom moest beschermen. - Voor de anarchisten is de arbeid den mensch van natuur eigen en zij willen hem de vrije keuze van zijn arbeid laten: vandaar geen reden meer om dien te beloonen, geen eigendom, geen geweld. Daar ieder behoeften heeft, zullen het deze behoeften zijn welke het verbruik regelen zullen: en 't komt me gemakkelijker voor de behoeften van een individu te bepalen dan de geldwaarde van zijn werk! Daar de behoeften voorbijgaande zijn en onmiddellijk na haar voldoening verdwijnen zoo kunnen zij geen grondslag zijn van den eigendom.

Deze ontkenning van den eigendom is de anarchistische gedachte die 't meest de aandacht heeft getrokken. De meesten zelfs vereenzelvigen ten onrechte anarchie met communisme.

Dat de opbrengst van hunnen arbeid als hun volkomen eigendom ontkend wordt, verbaast hen het meest; zij zeggen: 'het voorwerp dat wij met eigen handen, zonder iemands hulp hebben gemaakt, behoort het ons niet uitsluitend toe?' 'k Zal hun gedachte nog verder drijven, 't geval uitkiezen dat voor hun meening het voordeeligst schijnt en vragen: 'Het denkbeeld in mijn hersenen geboren behoort het mij alleen toe, heb ik er een eigendomsrecht op?' Wel neen! Dit denkbeeld ben ik slechts bewust ter stonde dat het een gedaante in mij aanneemt: doch het heeft zich buiten mijn weten allengs in mijnen geest ontwikkeld, het is het gevolg van duizend factoren, van boeken door mij gelezen, van gesprekken waaraan ik deel heb genomen, van dingen door mij waargenomen, kortom van gansch mijn verkeer met de menschen. Zeker mijn geest heeft een bijzonder richting, een eigen wijze om de bestanddeelen der gedachte samen te brengen, die tot de wording van mijn denkbeeld heeft meegewerkt; maar deze bijzonder richting die het gevolg is der

organische neigingen waarmee ik geboren ben, heb ik geërfd; dat wil zeggen: mijne natuurgaven verbinden mij met het menschdom. Ik zie dus niet in hoe ik mij met recht het gansche monopolie van mijn denkbeeld zou mogen toeëigenen. Voelt trouwens niet ieder de behoefte zijn denkbeelden mede te deelen? Is men niet gelukkig, wanneer men een werk voortgebracht heeft, het aan zijne vrienden te toonen, te vernemen welke gevoelens het in hen opgewekt heeft? Welk mensch is op dit gierigaardsgenot belust: zijn denkbeelden voor immer in zijn binnenst opgesloten te houden?

Wil dat zeggen dat men niets mag *bezitten*? Geenszins! Wij nemen alleen niet aan dat de eigendom van wat het ook zij als een onwrikbaar recht gevorderd wordt.

Dat recht heeft geen anderen grond dan het begrip: volstreckte Waarheid, goddelijke Wil, dat ik hierboven aangeduid heb. Voor den eigendom moet hetzelfde onderscheid als voor de vrijheid gemaakt worden. Gij zijt de eigenaar der opbrengst van uwen arbeid in dezen zin dat men u tot afstand ervan niet mag dwingen, evenals gij vrij zijt omdat niemand gerechtigd is u tot de eene of andere handeling te verplichten. M.a.w. geen dwang van buiten moet de ontwikkeling van het individu belemmeren. Van een psychologisch standpunt uit doet zich het vraagstuk anders voor: zooals ik reeds bewezen heb, komt ons werk door aller samenwerking tot stand, het behoort allen toe, ieder mag er voordeel uit trekken. Onze vrijheid is zeer betrekkelijk daar onze daden bepaald worden door den invloed van uitwendige oorzaken op het ik, hetwelk zich allengs heeft gevormd onder de veranderingen door onze gewaarwordingen in onze erfelijke neigingen aangebracht, - aangezien wij allen dezelfde logica, dezelfde wiskunde aannemen, zonder ze zelfs op de proef te kunnen stellen.

Wijl zij dit onderscheid niet gemaakt hebben staan de

zoogezegde liberale partijen tegenover de hedendaagsche crisis volkomen machteloos, en komen zij er zelfs toe ze te loochenen. Nauwelijks hadden zij uit de wetten geschrabd al wat de slavernij berechtigde, den mensch zijn lichamelijke vrijheid verzekerd, of zij achtten hun taak vervuld: zij wierpen den eenling in de maatschappij met de toezegging hem tegen de struikroovers en de sluipmoordenaars te beschutten en hij bevond zich te midden van een verwoeden strijd waar allen met ongelijke wapenen aan deelnamen, de eenen zeker te overwinnen, de anderen met het voorgevoel van hun onvermijdelijke nederlaag. Deze toestand is wellicht pijnlijker dan de vorige: want de eenling beseft thans wat hij zou kunnen tot stand brengen, indien al zijn inspanning niet zonder eenig nut verspild werd. Daaruit nieuwe opstanden waar de liberaal niets van begrijpt: ook blijft hij werkeloos, wordt door de zich om hem heendringende menigte overrompeld en loopt dagelijks gevaar verpletterd te worden.

Ik geloof in deze enkele bladzijden de hoofdstrekking der hedendaagsche anarchistische beweging en haar diepliggende oorzaken aangewezen te hebben. De anarchististen erkennen dogmas noch hoofden, ook is het duidelijk dat de denkbeelden waarover zij eensgezind zijn, des te vaster staan, daar zij de persoonlijke arbeid zijn van elk hunner. Laat ons rechtuit bekennen dat deze denkbeelden meestal nog tot geen volledige ontwikkeling, tot geen vaste uitdrukking zijn gekomen, wat de taak hunner bestrijders moeielijk maakt. Zij staan tegenover oprechte werkers, afzonderlijk trachtend naar een maatschappelijken vorm in overeenstemming met het nieuwe levensbegrip dat de mensch zich eigen gemaakt heeft. Hoe kunnen zij anders dan - willens of onwillens - de echte beteekenis der anarchistische beweging miskennen?

II. De Tegenwerpingen

Wordt gij er toegebracht vóór zoogezegd ontwikkelde menschen meeningen uit te spreken die u van sympathie voor de anarchistische gedachten kunnen doen verdenken, dan is het bijna zeker dat, bij de verrassing en de stilzwijgendheid door uw woorden noodzakelijk verwekt, de deftigste meneer uit het gezelschap u streng zal zeggen: 'ik durf hopen dat gij de misdaden niet zult verschoonen van die gevaarlijke waanzinnigen, die blindelings moordtuigen onder de menigte gooien en onschuldigen treffen'. Gij zult hem zeker heel natuurlijk antwoorden: 'ik keur ze noch goed noch slecht. Ik tracht ze te *begrijpen*; ik *oordeel* niet', wat uw tegenspreker zal doen opspringen met de vaste overtuiging dat gij geen begrip van goed of kwaad hebt, dat het zedelijk bewustzijn totaal bij u ontbreekt.

Dat uit iederen anarchist een bommengooier kan groeien is een zoo algemeen verspreide meening dat men menschen die de maatschappij willen hervormen en zich nog somwijlen omwentelingsgezinden noemen aan de verdedigers der vrijheidsleer hoort vragen 'of zij de propagandisten der daad al of niet voor partij-genooten erkennen'. Zulke vreemde vraag kunnen alleen menschen stellen, die de partijzucht zoodanig onteigende, dat zij geen andere dan een gezamenlijke werking meer begrijpen en elk begrip van persoonlijke verantwoordelijkheid verloren hebben.

Deze algemeen verspreide meening is gemakkelijk uit te leggen. De meeste menschen worden de evolutie der geesten niet gewaar eer een plumpe en grove daad hun het bestaan ervan openbaart. Een denkbeeld ontstaat, ontwikkelt zich, wordt besproken, verwekt woorden en boeken, verbreidt zich allengs verder: de 'ontwikkelde' lieden vermoeden niets, eten, drinken en slapen gerust. Op zekeren dag dringt dit denkbeeld in hersenen die onmiddellijk en onstuimig terugwerken en onver-

wachts berst het los. Dadelijk algemeene schrik. In de plotseling beroerde hoofden neemt de onbeduidendste aanslag reusachtige afmetingen aan. Elkeen vreest voor zijn leven. Hoe kon zulk een misdaad ontstaan? Waar vandaan? Wat beduidt zij? De regeerders zien de 'maatschappelijke orde' in gevaar en onmiddellijk nemen zij uitzonderingsmaatregelen, die als onwederlegbare bewijzen blijven van den waanzin die hen verzon. Is dat niet de geschiedenis van de propaganda der daad, onlangs? De bommen die over eenige jaren losbarstten verkondigden den minst scherpzinnige *dat er iets omging*: 't waren als zichtbare teekens van de diepe beweging der geesten. Dat tijdstip was historisch noodzakelijk. Het bracht het proces tot rijpheid. De botsingen werden heviger, de burgersregeeringen bedreven onherstelbare misslagen, in den geweldigen strijd vergaten zij alle voorzichtigheid en hun eigenlijke drijfveeren kwamen allerduidelijkst aan 't licht.

Ik geloof dat degenen die deze crisis deden uitbreken niet tot het zuiver besef kwamen van de rol die zij vervulden. Van *propaganda der daad* spreken heeft mij immer onnoozel geschenen. Men doodt niet ter wille eener theorie, maar door een theorie tracht men zijn moord verstandelijk te vergoelijken⁽¹⁾.

De misdaad heeft met de rede niets te maken. Zij is een hartstochtelijke daad en haar oorsprong ligt in de individueele gevoelens. En op welk ander gevoel komt het in dit geval aan, dan op een gevoel van opstand tegen de maatschappij, van verontwaardiging wegens het onrecht waarvoor niemand bijzonder aansprakelijk is, maar waaraan allen deel hebben? Waarlijk,

(1) De russische nihilisten begingen dezelfde dwaling toen zij zich verbeeldden door redeneering tot iemands dood te mogen besluiten en wiskundig den doodslag te berekenen. Van alles hielden zij rekenschap, behalve van de innigste, diepste bewegingen van hun wezen. Men leze Dostojewsky's *Misdaad en Straf*, als men wil weten wat daaruit voortvloeide.

ziedaar wat sommigen drijft zich aan de wetten te onttrekken, de gevestigde instellingen door geweld te bevechten; en zij die door de ellende tot wanhoop worden gedreven en beseffen hun hongerlijdersbestaan niet te kunnen ontduiken dan door zich te vernederen en te kruipen, vinden eindelijk een eenvoudige zelfmoord onvruchtbaar, en dat 'wie sterven wil niet alléén moet sterven'; zij staan op en dooden met dat verbolgen gebaar dat Tailhade mooi vindt! Wat bruit het hun op wien de slag valt? 'Ik zal geen onschuldige treffen als ik den eersten burger den beste tref', sprak Léauthier. 't Is waar, ja, 't zijn niet alleen diegene die hij burgers heette, maar zijn wij niet allen gedeeltelijk aansprakelijk - indien er iemand aansprakelijk gesteld worden kan - voor de misdrijven der maatschappij, vermits wij meêdoen in deze samenleving, meêdoen aan haar wetten die opgedrongen worden, aan haar gebruiken die van onzen eigen wil afhangen?

Het duidt een buitengewoon impulsief en jeugdig karakter aan, als menschen verontwaardigd opspringen en krachtdadig naar buiten terugwerken bij de schandelijke tooneelen die ons dagelijks voor oogen komen⁽¹⁾. Werkelijk zijn de meeste propagandisten der daad zeer jong. Romantisch zooals men dit is op dien ouderdom, wanneer men zich verbeeldt de wereld te kunnen omkeeren; want dan voelt men zich gestuwd door een overvloedige wilskracht en kent de onoverwinbare traagheid nog niet waarop men stuiten zal. Groot is bij hen de rol der verbeelding. Hun misdaden hebben niets gemeens met de vroegere politieke moorden, die voor doel hadden het vaderland uit de knellende handen van een dwingeland te verlossen. Zij nemen een symbo-

(1) De wording van eenige anarchistische aanslagen heeft Georges Eekhoud uitstekend ontleed in zijn verhalen, duidelijker, vollediger en levendiger dan in een psychologisch-kritische studie zou kunnen gedaan worden.

lisch karakter aan. Zeker wist Caserio b.v. wel dat hij niets aan de maatschappelijke instellingen ging veranderen door Sadi Carnot te dooden, dat hij een goedigen, argeloozen en machtelloozen burger zou doen omkomen, dat na het verdwijnen van dezen voorzitter der republiek er een nieuwe zou worden gekozen, die noch beter noch slechter zou wezen en niet meer gezag zou hebben dan zijn voorganger. Aangenomen zelfs dat Caserio een oogenblik heeft gedroomd door zijn daad een algemeene beweging te verwekken, dan was het nog niet een mensch, Sadi Carnot genaamd, welken hij niet persoonlijk kende en tegen wien hij geen haat koesterde, dien hij treffen wou, doch wel den voorzitter der republiek. Is niet de voorzitter het zichtbaar *symbool* van den republikeinschen staatsvorm? Hem is opgedragen de republiek op feesten en plechtigheden te vertegenwoordigen, in haar naam hem opgelegde woorden uit te spreken, zich met zekere eere teekens te vertoonen aan 't volk dat een tastbare voorstelling der abstracte dingen noodig heeft. Zoo kwam het dat Caserio die de maatschappij wou treffen en zich in Frankrijk bevond, Sadi Carnot heeft gedood.

Tot gelijke gevolgtrekkingen zou men geraken, door ontleding van de meeste feiten die onder den titel 'propaganda der daad' begrepen worden. Men zou er de echte drijfveeren van vatten; men zou erkennen dat zij even 'deugdzaam' verdienen genoemd te worden als zekere politieke misdaden, door de geschiedschrijvers van den burgerstand geprezen, en als de gewelddaden der christelijke 'martelaars'. Alhoewel de gewetensvrijheid aan 't hoofd der grondwetten van al onze staten geschreven is, toch *is het niet toegelaten* zekere onderwerpen bedaard te bespreken⁽¹⁾: men *moet* een heiligen afschuw voelen voor deze

(1) De meeste regeeringen hebben deze beperking der vrijheid van gedachte wettelijk bevestigd. De fransche heeft de bekendmaking der debatten verboden in de rechtsgedingen tegen de anarchisten; de italiaansche heeft bijzondere commissiën ingesteld voor welke het als een misdaad geldt zich anarchist te noemen; de duitsche regeering had in de Umsturz-Vorlage voorgesteld, ieder woord of geschrift geschikt om sympathie (sic) voor een propaganda-daad in te boezemen, als strafbaar te beschouwen; voorts maakten allen het bespieden en het verklikken tot deugden wanneer zij ten nadeele der anarchisten uitgeoefend werden.

'afgrijpselijke' aanslagen die getuigen van een volkomen gemis aan zedelijk gevoel bij de daders, van de vernietiging van alle menselijkheid, enz, enz.. Let wel dat de lieden die zoo spreken juist degenen zijn die geen ander handboek van moraal kennen dan het strafwetboek. Gansch overbodig is het te bewijzen dat al wie onze maatschappelijke instellingen in hare hoofdtrekken goedkeurt, meteen de schelmstukken billijkt van de rijke bankiers en de handelaars, alsook de geldafpersingen, de speculatiën, de hooge interesten aan lieden uitgekeerd die enkel hun naam aan ondernemingen verleen, de luiheid en het parasitisme der bureaucratie, de verhoering der dagbladpers, de ruwe en verlagende tucht van het leger, en dergelijke. Verder is het duidelijk dat het strafwetboek eenvoudig de uitdrukking is der belangen van de heerschende standen en slechts verre betrekkingen heeft met de zedelijke begrippen. Dat zijn bijna alledaagsche waarheden. Wie ze loochent, loochent ze uit onwetendheid of uit belang. Hoe kan ik den mensch vertrouwen die van geen andere grenzen aan zijn daden weet, dan die door de wet gesteld, of liever door de materiële bekrachtiging dezer wet, door den gendarm die er achter staat? Wanneer ik verder overdenk dat deze mensch in een maatschappij leeft waar zijn onmiddellijkste belang hem drijft mij te bedriegen, dan voel ik mij door die wetten zeer slecht beschermd, die - behalve hun innerlijke ontoereikendheid - daarbij gewoonlijk opgesteld zijn derwijze dat zij voor verschillende uitlegging vatbaar zijn.

Ik kan alleen in volle vertrouwen omgaan met een mensch

die zijn zedelijkheid in zich zelf heeft. Noch de vreess Gods, noch de voorschriften der zedeleer zijn mij een voldoende waarborg. God en de zedeleer zijn uitwendige machten, het zijn meeters die men bedriegt. Wat de eenling zich eigen gemaakt heeft, wat deel uitmaakt van zijn wezen, dat alleen is duurzaam, dat alleen laat mij toe mij met hem te vereenigen. Dood ik niet, zoo is het niet omdat de eene of de andere goddelijke of menschelijke overheid het mij verbiedt, maar omdat ik een instinctieven en hevigen tegenzin voel voor menschenmoord, omdat ik lijd als ik niet alleen een mensch, maar welk levend wezen dan ook zie of hoor lijden. Zoo doende, volg ik geen enkel voorschrift na, roep ik geen gewetensleer ter hulp: ook behoort ik niet tot hen welke den anarchist die een bom onder het volk heeft gegooit naar het schavot sleuren en een held van den officier maken die ongelukkige Afrikanen koelbloedig vermoordt, onder voorwendsel dat zij tot een ondergeschikt ras behooren dat beschaafd moet worden.

Men zal zeggen dat ik de zedeleer vernietig: des te beter, zoo het een zedeleer geldt die uit een absoluut standpunt haar wetten opdringt. Vurig wensch ik dat mijn geweten geen rechter meer zij die mijn daden veroordeelt of goedkeurt namens wetten aan een uitwendige gerechtigheid ontleend, dat het daarentegen gansch in mij terugkeere, het bewustzijn zelf worde der innerlijke harmonie van mijn wezen; want voor mijn medemenschen zou het een reden zijn om vertrouwen in mij te stellen, voor mij zelf een reden om mij te verheugen.

De hierboven aangeduide tegenwerping reikte geenszins zoo verre: geen enkel burgerman zou mij zoo wijd op dezen weg volgen. Alhoewel hij het loochent, hecht hij aan zekere stellingen de waarde van dogmas; wanneer gij ze wilt bespreken, trekt hij zich onmiddellijk terug; hij beweert dat gij er niet mede instemt bij gemis aan zedelijk gevoel, of aan gezonde rede of aan gezond

verstand. Achter deze woorden schuilt het verbod de vrije kritiek op ieder denkbeeld toe te passen.

Na de bespreking van het zedelijk standpunt op die wijze verminkt te hebben, zal uw tegenspreker u plotseling vragen, met de hoop u in verlegenheid te brengen, hoe een maatschappij zonder regeering noch bestuur werkzaam zijn zou. Zulk een vraag bewijst dat de steller niet in staat is zich een natuurlijke, spontane organisatie te denken die zich zonder geweld onder een niet-bureaukratischen vorm zou handhaven, en dat hij zich geen cultuurstaat kan voorstellen verschillend van den onze. 't Is inderdaad opmerkelijk dat deze vraag den algemeenen bouw der toekomstige maatschappij niet betreft, maar de bijzonderheden. Ik heb verstandig-schijnende menschen hooren vragen: 'hoe zou men den spoordienst in een anarchistische wereld inrichten?' Kropotkin heeft heel een boek *'De Verovering van het Brood'* geschreven om te bewijzen dat die stoffelijke bezwaren volkomen uit den weg te ruimen zijn en dat de maatschappelijke instellingen in de richting door de anarchisten aangewezen kunnen geleid worden, zelfs bij den hedendaagschen stand der wetenschap. Ik weet niet of het zelfs noodig is op dergelijke vragen te antwoorden. Duidelijk is het dat de nieuwe sociale vorm niet uit de hersenen van een mensch zal geboren worden, gelijk Minerva gewapend uit de hersenen van Jupiter kwam. De denkbeelden die hem zullen doen ontstaan, zullen zich in de geesten ontwikkelen en zich reeds veel vroeger sterk afteekenen. Hij zal 't gevolg zijn van een langzame verstandelijke verwerking en van het voortdurend indringen nieuwer bestanddeelen. Men beweert dat deze vorm communistisch zal zijn; dat kan, maar dat is niet noodzakelijk. Noodzakelijk is het daarentegen dat de autonomie van den eenling er in gewaarborgd zij, want dit begrip autonomie, het behoort ons thans en is onafscheidelijk van ons geworden. Hoeveel tijd er zal verlopen eer de evolutie der gedachten op een

gelijkmatige evolutie der instellingen zal uitloopen, weet ik niet én daar houd ik me niet meê bezig: geen mensch kan de stonde voorzien waarop zulke ingewikkelde verschijnselen zullen komen. Men moet alleen de diepe strooming volgen, zich op haar laten drijven, daarin ligt geheel onze wijsheid; het verlangen naar zelfbewustzijn in onze medemenschen opwekken, daarin ligt geheel ons trachten. Vrees niet, de instellingen zullen zich in dezelfde richting moeten bewegen.

Zij die verklaren dat de verwezenlijking eener evolutie in de door de anarchisten aangewezen richting onmogelijk is, kunnen tot drie hoofdtoorten teruggebracht worden: de eersten willen niet begrijpen; zij beweren dat er niets nieuws onder de zon is; dat men reeds in de oudheid het communisme en het collectivisme heeft beproefd; dat deze theorieën even oud als de wereld zijn. Het is nutteloos hun te antwoorden, want de mensch die niet inziet dat er geen twee oogenblikken zijn die historisch gelijk zijn, evenals er geen twee volkomen gelijke dingen zijn, de mensch die niet weet dat alles een eeuwigdurend worden is, kan niet een natuurlijk verschijnsel begrijpen, des te minder een sociaal verschijnsel.

De anderen zijn niet in staat te begrijpen, zij houden staan dat de anarchisten den mensch tot den natuurstaat willen terug voeren. De algemeene beschouwingen waarmede deze studie aanvangt, toonen genoeg hoe valsch deze stelling is: ik heb de meening reeds uitgesproken en zal ze verder nog ontwikkelen dat een anarchistische inrichting der maatschappij mogelijk wordt enkel omdat de menschen tot zelfbewustzijn komen, tot het besef van de organische banden die hen aan elkander hechten, van de ware grondslagen der vereeniging, welke alleen werkelijk en oprecht bestaat, wanneer de overeenkomst gansch uit vrijen wil geschiedt, zonder dwang 't zij van de regeering, 't zij van de noodwendigheid, en indien zij goed het te bereiken doel en de te gebruiken middelen kennen. De menschen strijden al

duizenden jaren om te komen tot dat bewustzijn, hetwelk de anarchistische samenleving totaal zal onderscheiden van den wilden volksstaat waarmêe men ze wil vergelijken. Wie dit niet begrijpt, kan niets van de hedendaagsche beweging begrijpen. Dat de menschen die niet kunnen begrijpen bovenmate talrijk zijn, is geen wonder, wanneer er zelfs veel zoogezegde geleerden zijn, die het bewustzijn een bijgevoegd verschijnsel heeten dat door een welgeregeld psychisch samenstel gemakkelijk kon gemist worden.

Ten slotte, om aan degenen te antwoorden die beweren dat alle menschen eerst goed moesten zijn om zonder regeering samen te leven, zou met Tolstoï voorafgaande vraag kunnen gesteld worden: 'Volgens de voorstanders van den staat zouden de slechten de goeden geweld aandoen en ze overheerschen, als er geen gezag was dat de goeden thans toelaat de slechten te bedwingen.

Maar door deze verzekering besluiten de voorstanders der hedendaagsche instellingen bij voorbaat tot de onbetwistbaarheid van het beginsel dat zij moeten bewijzen. Zeggen dat zonder gezag de slechten de goeden zouden overheerschen is als bewezen beschouwen dat de goeden thans aan 't hoofd der regeering staan en de slechten zich onderwerpen. Dit evenwel moet juist bewezen worden?⁽¹⁾.

En Tolstoï bewijst dat de tegenovergestelde hypothesis waarschijnlijker is.

Daarenboven, het is opmerkelijk dat het vraagstuk slecht gesteld wordt ook door zekere anarchisten: volgens hen zou de mensch van nature goed wezen, de oorzaken der meeste misdaden zouden den hedendaagschen maatschappelijken vorm uitsluitend eigen zijn, de uitteraard booze menschen zouden

(1) *Le Salut est en vous.* blz. 253.

wangedrochten zijn die hun ontstaan te danken hebben aan den abnormalen toestand waarin zij leven en zouden in een anarchistische samenleving niet kunnen geboren worden. Grootendeels waar is deze leer; ongelukkiglijk onttrekt zij zich niet aan het begrip van goed en kwaad, waarover ik het reeds had. Oorspronkelijk was de mensch noch goed noch slecht - hij onderscheidde nog niet wat later eerst dogmatisch vastgesteld werd, - hij volgde zijn behoeften, zijn aandrift, zijn begeerten; hij kende er slechts stoffelijke beperkingen aan toe en bevredigde ze als hij hierdoor niet tegengehouden werd. Men moet zich dus alleen afvragen of het in den aard der menschen ligt elkander bij te staan en lief te hebben. Beslissend kunnen wij er niet op antwoorden. Hier zullen zekere lieden 'de wetten van den strijd om het bestaan' aanhalen om mij te bewijzen dat de menschen onvermijdelijk elkander moeten bevechten. Maar wie Darwin's theoriën begrijpt, weet heel goed dat zij eerder het tegenovergestelde aantonen⁽¹⁾.

Deze gewelddadige strijd om het leven bestaat slechts onder individus eener zelfde soort, waar deze samengedrongen zijn in een woonoord dat geen voedsel genoeg opbrengt om aller behoeften te voldoen: vooral voor het behoud der soorten welke over geringe weermiddelen beschikken en tegen de ongestadigheid van het weêr slecht gewapend zijn, is de onderlinge verstandhouding der individus onontbeerlijk. En weinig dieren zijn in dit opzicht slechter voorzien dan de mensch; zijn spierkracht is niet groot, hij kan niet heel hard lopen, geen enkel zintuig is bij hem scherp ontwikkeld, hij heeft geen haar dat hem van de koude kan vrijwaren, ten slotte hij plant zich langzaam voort; zijn drachtijd is van langen duur. En zijn verstand, zal men zeggen: gewis! maar dit verstand was aanvankelijk nauwelijks aanwezig, en kon het tegen de oorzaken van vernieling opwegen,

(1) Zie o.a. *Descent of Man*. Part I Ch. 3.

wanneer de eenling eenzaam bleef? Mijns inziens niet. De omstandigheden zelve van den strijd om het bestaan hebben den onderlingen bijstand en diensengevolge het maatschappelijk verkeer in de wereld gebracht.

Reeds in den beginne drong zich deze onderlinge bijstand den menschen als noodwendig op; doch thans beseffen wij wat hij uitgewerkt heeft en welke voordeelen er aan verbonden zijn. Wij weten dat onze soort zich op die wijze heeft gehandhaafd en ontwikkeld en dat de spontane samenwerking der individueele krachten tot een gemeenschappelijk doel het best ertoe geschikt is, de voortbrenging te vermenigvuldigen. De alledaagsche ervaring toont aan hoe tastbaar deze waarheid is; men mag verwachten dat de geesten die ze aanvaarden er gansch het gewicht van zullen vatten, den innerlijken samenhang dien deze solidariteit in den arbeid zou brengen, en de nutteloosheid van een op 't gezag gegronde inrichting erkennen. Onder deze voorwaarden zijn de oorzaken der meeste misdrijven en euvel daden opgeheven; hartstochtelijke misdaden zouden enkel blijven bestaan, maar deze werden nooit door wetten tegengehouden! Meent gij dat een mensch door woede, jaloerschheid, liefde bezeten, door de vrees voor de eene of andere wet wordt beteugeld? Het ware belachelijk zoo iets te beweren. Zulk een mensch is op dat oogenblik door acuten waanzin aangegrepen en beheerscht zichzelf zoo min als bij een hooger aanval van koorts. Hij moet verpleegd worden en men zal verhinderen dat zedelijke aandoeningen al te sterk op hem inwerken door hem lichamelijk en zedelijk te versterken. Daar ik mij geen meer verslappende levenswijze kan verbeelden dan de onze, denk ik ook dat in dit opzicht de anarchistische evolutie heilzaam werken zou.

III. De Tegenstanders

Van al onze bestrijders zijn de katholieken de eenigen die rechtuit en volkomen tegenover ons staan: hun uitgangspunt verschilt wezenlijk van het onze; in het beginsel gescheiden, blijven wij ook gescheiden in de gevolgtrekkingen. Als wij, hebben zij een samenvattend begrip van het leven; wij kunnen elkaar ontmoeten en elkaar bestrijden op elk gebied. Ook met hen alleen is het ons mogelijk - op voorwaarde dat zij noch dweepzuchtig noch oneerlijk zijn - vruchtbaar te redetwisten: zij weten dat de kennis der menscheziel de grondslag aller sociale wetenschap is, en dat de zedelijke en Godsdienstige vraagstukken zoo hoofdzakelijk, zoo onherleidbaar zijn als de economische kwesties. Zij zijn de menschen van het verleden en het geloof in hun openbaring verzwindt van lieverlede in de geesten: maar zij kunnen ons nog inlichten over wat zij waren, en over 't geheim dier macht welke zij zoo lang ongerept handhaafden en die zoo langzaam wegsterft.

De oude liberale partij is de partij welke de anarchisten met de meeste hardnekkigheid en zelfs met de hevigste wreedheid vervolgt. Van haar hebben wij niets anders dan een louter stoffelijke, doch volkomen machteloze vervolging te duchten. Haar verval, dat reeds van lang dagteekent, en wel van den dag toen zij aan 't bewind kwam, teekende zich in de laatste jaren zoo scherp af dat het haast een duizeligen val geleeke.

De historische rol der liberale partij is in den grond vernietigend geweest. Omwerping der grondslagen van het oud regiem, ziedaar het werk der vorige eeuw, voorbereid door de denkers, voltrokken door de Omwenteling. De liberale partij was haar rechtstreeksche erfgenaam, doch voegde er niets aan toe. Aanvankelijk, toen zij worstelde tegen de pogingen tot restauratie, kon men wanen dat zij een eigen leven leefde. Maar weldra

bleek ten duidelijkste haar ontkennend karakter: buiten de kritiek der katholieke dogmas was zij volstrekt gedachtenleeg; zij was zoo onmachtig tot een eigen werk, dat haar programma zich eindelijk herleiden liet tot den kreet 'weg met de papen!' Hoe wil men dat een partij regeere, indien haar beginselen de macht niet rechtvaardigen die zij in handen heeft? Reeds wees ik op de machteloosheid waarvan de liberalen blijk geven wanneer zij aan het hoofd der staten staan; die machteloosheid verergert van dag tot dag, de eerste oorzaak ervan ligt in hun verkeerd begrip van de vrijheid. Zij begrijpen niets van de tegenwoordige crisis, van de oploopen, van de gedurige volksbewegingen. Zij vragen zich af waarover de arbeider klaagt: is hij niet vrij te komen en te gaan, te werken of ledig te loopen naar eigen goeddunken, de voorwaarden welke men hem voorstelt te aanvaarden of te verwerpen? Zeker! Alleenlijk vergeten zij - of veinzen te vergeten - dat heden de toestand zóo is, dat de werker nergens voordeelige condities genoeg vinden kan waardoor hij aan de armoede zou kunnen ontsnappen, en dat, zoo hij niet degene aanneemt welke hem worden aangeboden, hem geen andere vrijheid gelaten wordt dan van honger te sterven.

De oude liberaal is tegen elke inmenging van den staat in de maatschappelijke vraagstukken: de staat bepale zich tot de rol van gendarm, van 'koopman in veiligheid'; hij bevoorrechte niemand en make zoo weinig wetten mogelijk! Indien het liberalisme tot in haar uiterste konsekwenties de kritiek doorvoerde welke het eenige beginsel van haar handeling was, het zou noodzakelijk besluiten tot de afschaffing aller wetten. De liberaal gelooft niet meer - ten minste niet diep, niet werkelijk organisch meer - aan het bestaan van God, van een hoogere, objectieve Waarheid die het gezag billijkt en den mensch aan strenge zedelijke voorschriften onderwerpt. Hij heeft gespot met den godsdienst: de banden tusschen den mensch en den hemel

zijn verbroken. Voor hem wordt de mensch geboren, afgezonderd, zonder verband met andere wezens, hij is *eenig*; het *ik* wordt daardoor het middenpunt der wereld, in hemzelf liggen de drijfveeren zijner handelingen, hij is de maatstaf van alles, hij is Gode gelijk. Na zulke praemissen *moet* een onmeedoogend logische geest besluiten tot de afschaffing van alle wetten, tot de vrije botsing der individuëele eenheden, tot den openlijken worstelstrijd van allen tegen allen. Stirner alleen had den moed daartoe: hij zette de godsgedachte na tot in haar laatste wijkplaatsen, joeg haar op overal waar zij zich verschuilde, spoorde haar na tot in haar laatste gedaantewisselingen; toen hij eindelijk in zich zelf de eigenschappen der godheid terugvond, wierp hij ze op zijn beurt af, deed het ik terugkeeren tot zijn scheppend niet, en kwam eindelijk in het diepste nihilisme te recht. Zijn geest was vooral afbrekend, hij dreef tot in haar uiterste gevolgtrekkingen de kritiek der grondslagen zelve van ons maatschappelijk leven door. Hij heeft de baan geheel gezuiverd. Zijn werk is ons eigen geworden: dank aan hem is een nieuwe totale opbouw thans mogelijk.

Dit rein vormelijk begrip van het individu heeft aanleiding gegeven tot wat men heden noemt *vrije mededinging*: hardnekkige worsteling tusschen strijders die niet gehoorzamen dan aan de engste drijfveeren van eigenbelang. Met wezens die allen verschillend zijn, die allen *eenig* zijn, is een samenleving onmogelijk, zoowel een gezag-samenleving, die 't bestaan eener uitwendige besturing insluit, als een vrije maatschappij, die alleen gegrond kan zijn op de organische gelijkaardigheden bij degenen die ze samenstellen, en zich niet zou kunnen vormen indien er geen wezenlijke verwantschappen van bouw tusschen de menschen bestonden. De burgers hebben zich deze onmogelijkheid willen ontveinzen: zij hebben het ik, den *eenige*, achter den mensch verstopt. Doorgrond den zin welke zij in

deze benaming leggen, gij zult bemerken dat heteen rein begrip, een schema is: 't beste bewijs is dat zij spreken van rechten en plichten des menschen. Van den werkelijken mensch - d.i. van de fundamenteele organisatie die ons allen gemeen is, van al wat ons bewustzijn bereiken kan - kennen wij nauwelijks de anatomie en de physiologie, en minder nog de psychologie. Thans zijn wij op zoek naar den mensch, noodwendige basis der toekomstige maatschappelijke vormen: 't is *over* den mensch *heen* dat het ik zich ontwikkelt.

Nu de wetten, door de burgerlijke regeeringen uitgevaardigd geen objectieve, volstreckte beginselen meer moeten bevestigen, kunnen zij geen ander doel hebben dan de bezittingen der heerschende standen, hunne gewone genietingen te verdedigen. 't Zijn alleen die bezittingen, die genietingen welke 't leven in de oogen des burgers mogelijk maken: uit zichzelf heeft het leven immers voor hem geen beteekenis; hij hecht zich aan niets, hij is noch van den hemel noch van de aarde; hij is het slapste, onsamenvangendste der schepselen. Wanhopig klampt hij zich vast aan de sensatie, die alleen in staat is hem te bewijzen dat hij bestaat: deze verdooft zijn aanvechtingen tot gewetensontwaking, zij doet zijn zenuwen trillen en geeft hem een waan van beweging, van hartstocht, van drama; zij redt hem uit de verveling, die altijd gereed is hem te bespringen. Ook heeft hij haar een echten godsdienst toegewijd: hij verbetert ze, verfijnt ze; al de krachten zijner verbeelding wendt hij aan om ze af te wisselen. Het dilettantisme, dat zulke overwegende plaats inneemt in de hedendaagsche kunst, heeft geen andere bron dan die vertwijfelde jacht naar de nieuwe sensatie. De strafwetten, de eenige die wezenlijk en van werkelijke macht zijn, hebben hoofdzakelijk voor doel 't onvervreemdbare bezit te verzekeren van de middelen om die sensaties, die genietingen te behouden.

Dat die ontredderde partij welke zich liberaal noemt niets

begrijpt van de tegenwoordige beweging, en in haar aanvallen van machteloze razernij tegen ons al de brutale macht aanwendt waarover zij beschikt, zulks is natuurlijk en noodwendig. Wij berusten en wachten kalm het einde van den aanval af; maar dubbel smart ons, vooreerst het verlies van zoovele jonge gezellen in wie het leven zoo hevig heerlijk ontbloeien wou, dan het armelijk en belachbare schouwspel onzer beulen die, onstuimig en ontzind, bulderen en tieren, hun armen in de lucht werpen, en in arren moede ter hulp roepen hen voor wie zij van oudsher niet dan smaad en verfoeiing overhadden!

Bij 't getal onzer tegenstanders moeten wij tot ons groot leedwezen velen rekenen onder hen die zich heden socialistes noemen. Ondanks den gemeenschappelijken oorsprong en het nog warme aandenken van een gezamenlijk handelen, bejegenen deze lieden ons als vijanden en bevechten ons met evenveel verbittering als de burgers. Elders heb ik het karakter gekenschetst der socialistische partij⁽¹⁾ welke de parlementaire taktiek heeft aangenomen en nu de verovering der openbare macht langs wettelijken weg betracht: ik heb aangetoond dat zij niets meer voorstaat dan de oogenblikkelijke belangen van een bijzondere klasse van arbeiders, dat zij eenvoudig den tegenwoordigen vorm van overheersching wijzigen wil, dat zij op haar beurt de spontane ontwikkeling der eenlingen belemmert krachtens beginselen en theorieën; ik heb het wordingsproces en de diepliggende oorzaken dezer *involutie* van het socialisme aangewezen.

Hier zal ik er mij toe bepalen aan te duiden op welke wijze de socialistes de anarchisten aanvallen. Eigenlijk bevat hun weerlegging geen enkele bewijsvoering, zij schepen eenvoudig alle vruchtbare redetwisting af. Eerst verkondigen zij luide

(1) Zie *Van Nu en Straks*, Januari 1896: 'De socialistische Partij en hare Drijfveeren'.

dat wij niet wetenschappelijk zijn. Bemerk wel dat het woord 'wetenschappelijk' in hun mond een bijzonderen zin heeft: zij meenen daarmede niet dat wij onbekwaam zijn de feiten aandachtig en nauwkeurig waar te nemen en daaruit streng logische gevolgen te trekken, maar wel dat wij zekere theorieën niet aanvaarden welke zij als onbetwistbare waarheden beschouwen. Om in hun oogen wetenschappelijk te schijnen, moet men het materialisme belijden - of ten minste het positivisme, dat meestal niet anders is dan een schamel materialisme - men moet erkennen dat de economische vragen al de andere insluiten en alle sociale verschijnselen verklaren, in één woord dat al de staatkundige, zedelijke, godsdienstige strijden zijn, en altijd geweest zijn, de uitdrukking van den klassen-oorlog.

De hypnotiseerende macht van zekere woorden over de geesten spruit gewis hieruit voort dat nu, dank aan de tegenwoordige uitbreiding der publiciteit, deze woorden dagelijks honderdmaal ooren en oogen komen treffen: zoo bereiken zij de hersens waar zij zich standvastig inprenten, want zeer zeldzaam zijn de lieden die er een persoonlijk overwegen tegenover stellen. De woorden beantwoorden geen enkele gedachte, geen enkel vast begrip: de mensch herhaalt ze werktuigelijk, bij alle gelegenheden; hij heeft ze zoo dikwijls gelezen en gehoord dat hij hun een geheimzinnige macht toekent en gelooft dat zij de oplossing aller vraagstukken bevat. Zoo komt het dat de ongelukkigen, die herhaaldelijk de vergaderingen der socialistische partij bijgewoond en haar dagbladen gelezen hebben, eindigen met op alles wat men zegt onveranderlijk te antwoorden; 'klassenstrijd', 'materialistische opvatting der geschiedenis', 'wetenschappelijk socialisme', en zij zijn verbaasd wanneer men nog durft het voor en tegen bespreken, nadat zij deze wonderspreuken uitgesproken hebben. De macht der woorden en het niet nadenken

der geesten alleen verklaren hoe 't komt, dat een groot getal lieden een leer als wetenschappelijk hebben aangenomen die beweert dat de maatschappelijke verschijnselen uitsluitend voortspruiten uit de economische toestanden. Om een maatschappelijk verschijnsel voort te brengen moeten de economische factoren ten minste terugwerken op *menschelijke organismen*. Hoe wilt gij u rekenschap geven van dit sociaal verschijnsel indien men deze organismen niet kent? Deze organismen leven, zij denken, zij zijn bewust, zij zijn tot zelfgewilde bewegingen in staat, hun handeling beoogt een vastgesteld doel. Nochtans schijnen de socialisten totaal niets van de menschelijke psychologie af te weten: zij nemen er geen hoegenaamde notitie van in hun toekomstberekening. 't Is waar, zij zeggen u, dat in een naar hun inzichten ingerichte samenleving de wetenschappen en kunsten een groote uitbreiding zouden nemen. Maar dat is alleen een platonische verzekering. Want deze maatschappij, waar zooals wij weten alles op de strengste wijze verordend zou zijn, zou gemaakt zijn voor menschen die geen andere wezenlijke behoeften zouden kennen dan de voeding en de voortteling, en wier verstandelijke behoeften als luxebehoeften zouden beschouwd worden.

Wanneer de socialisten ons willen vergelijken met de manchesterianen (ik wil wel toegeven dat dit niet immer een eenvoudig lastermiddel is), bewijzen zij dat zij volstrekt niets begrijpen van de anarchistische denkbeelden. Waarlijk ik zie niet in welke gelijkenis er mag zijn tusschen het 'maar laten gaan' in een maatschappij waar de eenen alles bezitten en de anderen niets, en de vrijheid aan elk eenling zich onbedwongen te ontwikkelen in een samenleving waar geen enkele kunstmatige oorzaak tot ongelijkheid hen verdeelen zou, en waar zij 't bewustzijn zouden hebben van de innige banden die de eenen solidair maken van de anderen.

Men bemerkt bij de autoritaire socialisten een aanhoudende bezorgdheid om de anarchisten met de burgers op één lijn te stellen. Zij voelen waar de schoen hen wringt. Niet alleen naderen zij door hun politiek van dag tot dag meer tot de burgerpartijen, maar uit hun leven zelf blijkt niet dat zij bewust zijn van 't gewicht van hun dagelijksch gedrag en van hun handelwijze tegenover anderen: zij hebben al de gewoonten van de maatschappij die zij veroordeelen. Wanneer zij deelnemen van een socialistische club, de economische vragen bespreken, dagorden stemmen en hun stemrecht uitoefenen ten gunste der orthodoxe kandidaten, dan gelooven zij genoegzaam gearbeid te hebben om een betere toekomst voor te bereiden! Ook blijven de talrijke burgers die men onder de hoofden en vertegenwoordigers der socialistische partijen aantreft, ondanks hun artikels en hun redevoeringen, doorgaans diep doordrongen van al de burgerlijke kleinzieligheden en vooroordeelen. Heeft men niet onlangs nog een dier salon-advocaten, een beroemd socialistische afgevaardigde, in tweegevecht zien gaan met een gommeux ten gevolge van een twist ontstaan in een theatertje om de nietigste reden?⁽¹⁾ Rond die zaak werd de gewone schaamteloze dagblad-reclame gemaakt die men kent. En toen de ploert gekwetst was, tot meerder glorie van den socialistischen leider, den trots van zijn schermmeester, was aan de eer voldaan! Zoodus, die lieden welke tegen den oorlog declameeren, bezigen

(1) Het geval dat ik hier aanhaal is het meest kenmerkende dat ik ken, maar is geen uitzondering. Integendeel, de socialisten die een tweegevecht afwijzen zijn eene uitzondering. Onder die loffelijke 'uitzonderingen' zal ik gewag maken van Enrico Ferri, die vóór eenigen tijd op werkelijk duidelijke wijze de uitdaging van 'k weet niet welken parlementairen voorvechter beantwoordde. Het is niet overbodig er aan te herinneren, dat Ferri een wetenschappelijke persoonlijkheid is, en dat hij Merlino verdedigde.

om hun persoonlijke geschillen te slechten, dezelfde wapenen die zij veroordeelen wanneer zij dienen moeten om over de staatsgeschillen te beslissen! Waar zit hun eer dan, dat zij die beleedigd achten door de onbeleefdheid van den eerste den beste, en hersteld door een gegeven of gekregen degenstoot? Een duel heeft alleen reden van bestaan voor hen die er nog een 'godsoordeel' in erkennen. Elk andere die in tweegevecht gaat wijkt terug voor het vooroordeel: hij wijkt terug ofwel uit zwakheid, omdat hij den moed niet heeft het misprijzen der dwazen te trotseeren, ofwel uit behendigheid, omdat hij er een middel tot reclaam in ziet. In beide gevallen bewijst hij dat hij met hart en ziel in de burgerlijke maatschappij staat.

't Is nog eens de burgerlijke polemiek die wij herkennen wanneer wij zekere socialistische hoofden de anarchisten voor krankzinnig hooren uitmaken of beweren dat zij te kwader trouw zijn. Ik heb van 'polemiek' gesproken; in waarheid zijn het eer verdedigingsmiddelen welke de regeerders of aspiranten tot de regeering tegen ons gebruiken; ik zal ze later bespreken, die middelen, welke rechtstreeks schijnen voort te vloeien uit Bazile's voorschrift: 'Laster! laster maar! er blijft immer wat van over!'

In het kort, tusschen de beide samenvattende begrippen van het leven, dat der katholieken hetwelk uitsterft, en dat der anarchisten dat zich vormt, is er geen plaats dan voor fragmentarische denkbeelden, onvolledige, vergeefsche verzoeningspogingen. Het oude liberalisme zieltoogt; de radicalen en de democraten, die zich langzamerhand van hem hebben losgemaakt, laveeren en wankelen, weten niet welken weg uit. De socialistische partij stelt een economische hervorming voor en beweert op die wijze de hedendaagsche crisis op te lossen. Ongelukkiglijk laat het volk, voor wie heden de economische vragen een geheel overwegend gewicht hebben, zich door dezen waan gaarne verlokken. Vandaar de bijval der socialistische partij in de ver-

kiezingen. Zeker, moest deze aan 't bewind komen, zij zou het er niet lang volhouden; want de werklieden zouden zich weldra rekenschap geven van hun dwaling. Zij zouden voelen dat brood niet genoeg is om te leven. - 't Is het brood niet dat den gevangene ontbreekt! - Een nieuwe krisis, wreeder, pijnlijker en wanhopiger dan de eerste zou uitbreken. Dat zij die klaar zien ten minste licht geven konden aan de ongelukkigen die naar diepere afgronden snellen! Dat het nieuwe tijdvak niet in te zware smarten geboren worde!

JAC. MESNIL.

Dagen van Onmacht

I.

De wenteling der heem'len en 't geduchte
 Branden des wereld-adems duizendvoud,
'k Heb 't al bedwongen, en mij opgebouwd
In 't midden van de schepping die 'k bevruchtte,

Ik die - zooals een droomschim voor het lichte
 Groeien des dags vergaat in zonnegoud -
Den dood verschroeide in 't licht mijns oogs, en houd
Mij pal in luister thans, en lach noch zuchte.

Straalglanzend gloort rust die niet einden kan,
En 'k droom mij eeuwig, tronend in den ban
 Van eenzaamheid, en onbeweeglijk licht.

O zeeë-melodie der lieve!....
 God van steen,
 Hier zit ik, 't hoofd omhoog en de oogen dicht.
- Zacht als de dood welt in me diep gewezen.

II.

Media vita in morte sumus.

'k Zit onbeweeglijk in den dag die draait
 En op de steenen vlakten licht beweegt.
 De dagen draaien in koudklare leegte
 Nooit door windstrooming van de zee bewaaid.

't Kleurlooze licht, dat dezen berg omzwaait
 Met vreemd gelaai, onroerbaar stil als zweeg 't
 Daar buiten mij voor eeuwen, vreet en veegt
 De vormen weg, in ijlheid vèr verlaaid.

En toch, tóch draag 'k versteend in mijne borst
 De tranen van de wereld, ik die torst
 De kroon van wie weenen noch sterven mag....

Maar reeds zoolang troon 'k eenzaam in de pracht
 Van eeuwig bleeken en onvatbren dag,
 Dat 'k niet meer weet of dag dit is, of nacht....

III.

Zomermiddag

Vlij u hier onder warme schaduw,
 En versterve in het mijmerend lied,
 In het lied der boomen uw lied.
 Zie hoe rein en eenzaam hun donker
 Met het eindeloos hemelgeflonker
 Verglijdt in de effen en langzamen vliet.

Ach kind, weet ik nog of ge droef zijt,
 Weet ik nog of ge lacht of niet?...

Ons lachen en twijflen en weenen
 Vervliegt in 't gestraal als doom,
 Verbrandt als de morgendoom.
 Het licht, kristallige bronnen,
 Vliet met de uren zoo stil van de zonne...
 Hoor 'k het licht, of den soezenden boom?

Licht, geuren en vormen versluim'ren
 Tot één onbeweeglijken droom.

Weet ik nog of ge lacht of droef zijt,
 Mijn ziel, over wie zich besloot,
 Als één broeiend licht zich besloot
 De verte en de tintelgewelven
 Van den dag die verblindt zichzelve,
 Onroerbaar en groot, als de dood.

IV.

'k Ben als een land dat strekt in middagzon
 Onmeetbaar liggende akkersvlakte en deining
 Van woud en duin, tot waar de horizon
 Vergaat in 't licht van eigene verreining.
 En 't evenwicht der wereld koelt den gloed
 Van mijn verzwarend vleesch en broeiend bloed
 Tot eindloos liggende aarderust en deining
 Van krachten die geen menschhand overwon.

In stralenspel leeft met de jaargetijden
 Mijn ademing, zwaar van den geur der aard'
 En uit mijn borst gevloeid gaat blinkend glijden
 Door 't lage land der stroomen trage vaart.
 Mijn ziel beweegt in ademing en vloeiden,
 En groeit in 't menschedom, dat toch niets vermoeden
 Zal van mijn ziel, onwankelbaar als de aard,
 En breeder dan zijn lijden en verblijden.

Doch hooger dan mijn zelfgeruste vreê,
 En dan mijn lichtdoorglorde dampen zweven
 - Herin'ring van welk diepvergeten wee,
 Of voorgevoel van onbegrijpelijk leven,
 Waaruit mijne eeuwige vastheid is ontstaan,
 In wiens geheim ik weder wou vergaan, -
 Voel 'k over mij de reis der wolken zweven
 Der groote wolken komend van de zee.

V.

Als een zang die langzaam en machtig wiegt,
 Uit de verte aanslust en dan weêr vervliegt,
 En op nieuwen wind
 Me nauwer omwindt,
 Hoor 'k steeds het geruisch van de zee.

Waar ik ben.... ik wandel langs zonnestranden,
 Alleen met het ruischen der baren die branden,
 Zachte branding die schuimt
 Naar de guurklare ruimte,
 Witte ontrolling van lucht en zee.

En de golven stijgen in zingende reien
 Naar den grooten lichtdag waar spelemeien
 De duizend gezwinde en
 Witvleuglige winden
 Langs gouden wegen over de zee.

Ik ga door de dagen, maar overal
 Is haar ruimte en vreemd ruischende golvenval,
 Zij roept me als gebod
 Van mijn eigen lot
 Uit de stemmen der liefde, de zee.

Zij wenkt me uit de blikken die liefde ontsloot,
De blikken van vreugde en lachenden dood...

Een doodzang zoo frisch
Als een kinderstem is
Zingt de bron van al leven, de zee.

Haar aanwezigheid houdt mijn ziele omvangen,
Mijn ziele zoo ziek van ruimte en verlangen

Naar de onoverwinbare,
De onbezinbare,
De nooit-verandrende zee.

Wieglied, doodlied, machtig en stil,
Wieg mijne ziel die vertrouwen wil,

En vol duizeligheên
Nu staat zoo alleen
Voor u die Tan allen zijt, zee.

VI.

O dat bepaalde steeds, dat vast als wanden
 Steeds onbegrepen, zielloos, lag verspreid,
 'k Omvatte en brak 't op mijne borst, en branden
 Deed ik de wereld rond mijne ijdelheid,

Maar onvoldaan..... 'k Schouw over dóóde landen,
 En dieper dan waar stem van glorie schreit,
 Voel 'k mij omwonden door geheime banden,
 Bemeesterd door wat steeds blijft ongezeid.

Gij die niet liegt, o nijg de groetenis
 Van uwen glimlach, lieve, en dat subtiele
 En reine dauw van goedheid mij verfrisch'...

O dat 'k u voele, en me in uw blik verniele
 Als in een zee, want hij eerst lescht mijn ziele,
 Die dood, die 't hoogste van al leven is.

AUGUST VERMEYLEN.

Zang om de Lente

De laatste stralen, - waze waaier - vaag zich stavend
in de effen harmonie van roze: héen-gekwijnd,
nu heeft de schuine schijn der zon zich uit-gelijnd:
oranje glorie-stad zich teeknend tegen de' avond.

Wijd, in een purpren wade, baadt de al-maagdlijke aard
als in een breede zee van vrede en van geweten.
Ver, aan de grenzen van de vlakke, niet te meten,
staan zwaai-stil, stam aan stam, de boomen zwart geschaard.

En ál-om: rust, met iets van staêg-geweven beven,
en iets als adem, warm gedragen indie rust. --
o Ginds die glorie-stad haar gloren onbewust?
o Gansch die slapende aard vergetend zich te leven?...

En ál-om: lange stilte in rythmen, wijd-gebreid
lijk 't slagend aadmen-gaan uit wiegen, dons-gedoken...

- Een vrouwe heeft haar wijdsch en slaap-zwaar haar gespreid,
hare oogen heeft ze, moe van sluimren, traag ontloken,
haar handen heeft ze naar de glorie-stad gestoken.

De avont is óp-gegríjst, hoog tol exieme starren,
 en zingt zijn geuren-walm in lang-zalige zangen;
 doeken van zoeve rust slapen op 't ál-Verlangen,
 en de open aarde ligt den hemel aan te staren.

De weelde-boomen langs de breede zege-wegen
 zwaaien een ode van heil in hunne ritsel-kruinen,
 en de oude stammen, bij het zwellend Lente-deinen,
 voelen, kallem bewust, het worden in zich wegen.

En om de tuinen waast de Vrede, in wis berusten
 dat in dat Duister 't woelend Lichten wordt geboren.
 En ranke leeljen voelen zich tot wassen beuren
 naar gudsend Morgen-zijn waar rijkheid uit zal bersten...

Avond van zaligheid óp-glooiend in kalm wachten,
 avond: serene maagd die scheppings-moeder zijt,
 avond waar door de wijd-trillende Vrede glijdt
 - in breede siddering - der heil'ge ontvangnis-nachten;

avond en aarde, avond en boome', avond en tuinen, -
 o zaad dat zwelt, en blad dat knopt, en bloem ontloken:
 onze oogen hebben ginds de sterren áan-gestoken,
 ons strevend hopen zwaait in de ode van de kruinen.

Avond - en is ons 't heil van 't komend Goed verborgen:
 hoor hoe de geuren-zang den hemel tegen-slaat,
 voel de alme vrede-wijn die neêr-vloeit, zie de Daad
 zich kloppend eene baan naar de' onbeperkten Morgen.

o Werkt mijn weel'ge zee 't wijd breiden van het licht
dat óp-ruischt - kalm visioen van malve - in 't weelde-dagen...
Zie, dat de weel'ge zee, in 't wind-stil wiegewagen,
ons ál de zilvren hoop, die ómgepareld ligt
op 't eindloos-roze vlak, ter open ziel komt dragen.

Nu rijst, in de alme rust van 't geen heil stralen moet,
de groote gouden zon uit de óm-gerondde vore
van de' onbepekten horizont, in purper gloren; --
nu stuwt de weel'ge zee naar 't wijd-hopend gemoed
het glad deinende zijn van 't nader-stralend goed...

o Zee en zon van goed en goud bij 't klimmend dagen:
ik heb het wegend kleed van 't smeekeend wee gedragen. --
Komt nu (het kome zoet als goud-vloeienden wijn)
het tril-wiekende lied van lang gelukkig zijn
tot heel den middag der gul-volle lente-dagen?

Landschap: boomen van jeugd, bij 't óp-stralende blaken
 van zonne-vlakken, in schettren, scherp, op de daken;
 en óm: de wijde tocht van stroomen, - rijke stroomen
 gekomen tot een meer als van glooiend goud-laken.

Op, door het goud-gezegend blauw, geeselen striemen
 van klaarte die het heil van 't open lichten lacht;
 en de aureate horizont van eële pracht
 schijnt in een purpren wrong de aarde om te willen riemen.

Zie: vogels draaien gek door 't wonnig zonne-zijn
 dat zich uit-straaft tot brand van snerpe licht-oranen;
 en enkel deze vree: de vree der staat'ge zwanen
 op 't peerlen-telend vlak van 't breede meer-gedein...

o Lente, die daar tiert in 't vreugde-hijgend streven,
 Lente: breed-flakkrend zijn van wijdsche heerlijkheid,
 Lente, die 't bloeiend vuur van 't bremstig gloreu zijt
 dat ik, tot zang en daad, door hoofd en hand voel beven, -

Lente, o Lente, in de macht van gloei-zaaiende Goden,
 gierend uw wellust bij het zwoegen van uw willen:
 ik, zat van nieuwe zon en vreugd-schatrende gillen,
 zing u Hymnen van goud, gulzig wassend als Oden.

KAREL VAN DE WOESTIJNE.

Biologie, en Geneesheeren der Maatschappij

I

SINDS men zich eraan gewende, de maatschappij als een samenhangend geheel te beschouwen, is het woord 'sociaal' erg in zwang gekomen, zoo erg dat we soms vreezen voor de geheime macht van zekere woorden over het gedacht. Dikwijls zit er achter den klank niets, en menige armbloedige opvatting, aan wie haar liefde voor dat woordje een valsche jeugd verleent, wordt door de snobs der wetenschap als koningin onthaald. De boeleerzucht van dat woord deed zelfs verrassende wangedrochtjes al te vroegtijdig ter wereld komen. Ditmaal willen wij slechts de aandacht vestigen op wat men 'sociale pathologie' begint te noemen.

Het is niet lang geleden dat het woord opdook, en zijn gebruik is nog beperkt; maar het zal wel spoedig veld gaan winnen. Voor het academische jaar '93-94 kondigde het programma der Vrije Hoogeschool van Brussel een leergang van 'maatschappelijke pathologie' aan, die echter nooit gegeven werd. Het socialistisch studentencongres van Turijn bracht hetzelfde onderwerp op zijn dagorde, en dit jaar geeft Prof. Delbastée, in de 'Extension Universitaire', eene reeks van lessen over 'de maatschappelijke ziekten'.

Wat wordt eigenlijk door 'sociale pathologie' bedoeld? Als wij aannemen dat de 'maatschappij' iets anders is dan een eenvoudig nevens-elkaar-staan van individus, zooals het individu iets anders is dan een samenpakking van cellen, en de cel iets anders dan een samenpakking van wat de theorie 'atomen' noemt; als wij aannemen dat de 'samenleving' der individus,

als maatschappij, nieuwe betrekkingen, nieuwe behoeften, nieuwe hoedanigheden voortbrengt, een heel nieuw organisme, gedreven door menigvuldiger, steeds meer en meer ingewikkelde en onbepaalde werkingen (die hoe langer hoe meer moeilijk uit te rekenen zijn): dan zal de 'maatschappelijke pathologie', of juister gezegd de 'pathologische sociologie', zich bezighouden met de onvolmaaktheden, de misvormingen, de stoornissen der nieuw voortgebrachte 'organisatie' (in zoo ver wij die 'ziekten' doelmatig kunnen ontleden en haar echt gewicht schatten). En dan blijft nog te zien of het bestaan zelf eener 'pathologische sociologie', als afzonderlijke indeeling dier wetenschap, te rechtvaardigen is.

Doch onder voorwendsel van 'pathologische sociologie' wordt ons heel iets anders voorgelegd: men bestudeert de ontaarding, het alcoholisme, enz.: dus, ziekten der enkele individus; die ziekten ontvangen zeker van het maatschappelijk midden een zeer eigenaardig karakter, en oefenen een merkelfijken invloed op de maatschappij uit, door de groote hoeveelheid der menschen die er door aangetast zijn; doch op zich zelf genomen zijn zij geenszins wat men in zuiver wetenschappelijke taal eene 'sociale ziekte' mag noemen.

Er wordt reeds gewaagd van sociale therapeutiek, sociale gezondheidsleer, wat weet ik al. Wie schrijft: 'Le droit, c'est la grande hygiène sociale', houdt er een vergelijking, een figuurlijke spreekwijze op na, wat zeker zijn recht is. Maar als iemand zegt dat stedelijke reinigheidsdienst 'hygiène sociale' is, dan heeft hij geen ander doel dan zichzelf en zijne werken meer klank en schijn te verleen.

Die verwarringen zijn grootendeels te wijten aan de inrichting der geneeskundige studiën op de Hoogeschool. De programmas worden bepaald door de eenzijdige, baatzuchtige behoeften van het *beroep*, vooral in de faculteit der geneeskunde.

Een in de praktijk ervaren medicus is 't ideaal; algemeene gedachten en beschouwingen worden zóó geschikt dat de student zich die zoo snel mogelijk, dus oppervlakkig, zou kunnen aanschaffen. In de candidatuur leert hij den normalen mensch kennen, in het doctoraat den zieken mensch. Zoo stelt zich in den geest het valsche beeld vast eener volstreckte tegenstelling tusschen het normale en het niet normale, eene scheiding die rein wetenschappelijk niet gerechtvaardigd is. Zoo ontstaan vooroordeelen omtrent 't een of ander verschijnsel, waarvan men spreekt zonder te vermoeden dat met tijd en stond, uitgestrektheid en intensiteit moet rekenschap gehouden worden. Zoo komt men er toe, niets meer te weten van het echte, het werkelijke bestaande, dat altijd samengesteld is, en gemengd in voortdurende afwisseling; en wanneer wij dan later vóór dat werkelijke staan, moeten wij al 't geleerde zoo spoedig mogelijk vergeten, wat de meesten doen, en ons zelf weer opvoeden, wat weinigen volbrengen. Zou men nu al de dwalingen der geneeskunde in de sociale wetenschap laten indringen?

Maar de Biologie zelf, in haar geheel en met hare echte methoden wetenschappelijk opgevat, mag zij een overwegenden invloed op de sociologie uitoefenen? Mogen in die nieuwe wetenschap hare wetten overgebracht worden? Dat is verkeerde methodologie.

Van een geschiedkundig standpunt uit zien we dat een opkomende wetenschap hare wetten ontleent aan eene andere, minder gecompliceerde, 't geen wellicht hare ontwikkeling gemakkelijker maakt, doch later haar eigenaardig bestaan verhindert. De biologie was physisch en scheikundig vóór haar de celtheorie van Schwann zelfstandigheid schonk. Met Quetelet was de sociologie physisch, en heden is zij nog erg biologisch; die methode die men haar eigen denkt, de geschiedenis, is toch ook tamelijk biologisch sinds Lamarck en Darwin. Het is ook wel

zeker dat de kennis eener eenvoudigere wetenschap noodig is tot het aanleeren eener meer complexe; het individu, al is het in de maatschappij ingelijfd, blijft aan biologische behoeften onderworpen, en de socioloog moet de biologie grondig kennen. Maar het kan niet geoorloofd worden, dat de syntheses die de feiten der biologie samenvatten, gebruikt worden tot het resumeeren der *meer ingewikkelde* feiten welke de sociologie bestudeert.

II

De ontarding, een verschijnsel dat in de biologie als zeer schadelijk gekenmerkt wordt, vermits het tot de spoedige verdwijning van het individu of zijne nakomelingen leidt, kan nog eene andere dan eene 'pathologische' beteekenis hebben. De stelsels der biologie omtrent dat verschijnsel zijn niet noodzakelijk toe te passen op de leer der maatschappelijke betrekkingen. De ontarde vermenigvuldigt zich niet meer, maar zijn kracht kan zeer positief in een andere richting werken. Waarom zou geen maatschappij kunnen bestaan, met groepen die 't geslacht voortplanten, nevens anderen die zich tot een verschillend doel specializeeren, biologisch ontaard zijn, maar nochtans zeer nuttig in de gezamenlijke werkzaamheid der samenleving? Menige dierenmaatschappij biedt ons hiervan een voorbeeld. De verwarring in 't behandelen van 't vraagstuk der ontarding is vooral aan de veralgemeening eener verkeerde methode te wijten.

De meeste 'deskundige' werken vonden grooten bijval: zij waren pseudo-wetenschappelijk, brachten veel anecdoten, losten de meest ingewikkelde raadsels op eenvoudige wijze op, en vleiden den ingeboren haat der mediocratische menigte tegen hen die niet in 't gelid loopen, en wier kracht zich hooger verheft dan de algemeene lafheid. Wat niet 'normaal' was moest

verdwijnen. Alle middelen waren goed om de maatschappij eens flink te genezen. Wat maar naar degeneratie rook werd van zijn troon gesleurd, alle recht op bestaan werd den gedegeneerden ontzegd.

Vragen we wat men door het abstract begrip 'normale individu' dekken wil, dan wordt ons geantwoord: het normale individu is dat welk in volkomen evenwicht staat met het midden waaraan het zich aan te passen heeft. Het begrip normaal bedoelt dus een evenwicht tusschen twee dingen, en men wijkt van de gegeven bepaling af, zoodra men één dier dingen als uitsluitende maat gebruikt. Nu, de sociale geneesheeren nemen, in de praktijk, het midden als bedingende maat: het midden verandert, en slechts wie in dezelfde richting verandert wordt behouden; wie zich in een andere richting dan het midden ontwikkelt is anormaal en blijft niet bestaan. Maar waarom mag ik dan niet evengoed het individu als maat van het midden nemen? Waarom zou ik niet evengoed, waar gerept wordt van aanpassing der individus op het midden, mogen spreken van aanpassing van 't midden op de individus? Dit alleen om te toonen hoe onlogisch te werk gegaan wordt. Zoodra het menschelijk bewustzijn - dat alleen voor materialisten een eenvoudig uit te leggen verschijnsel is - zoodra 't bewustzijn optreedt, dat het midden naar zijn eigen wil óm te scheppen tracht, en zich zijne eigene wereld bouwt, worden de zaken veel ingewikkelder dan eerst vermoed wordt.

De verkeerde toepassing der bepaling van 't begrip normaal veroorzaakt een verwarring tusschen de begrippen 'anormaal' en 'ontaard', waaraan de apostels der sociaalthapie haast dezelfde beteekenis geven. Een individu, dat niet in evenwicht is met wat het omringt en in eene andere richting zich ontwikkelt, kan zijn maatschappelijk midden mét zich doen veranderen: dat individu blijft bestaan. Van 't oogenblik dat men de onder-

linge betrekkingen der menschen beschouwt is er met den invloed der biologisch ontaarden op de 'normalen' rekenschap te houden; het kan zelfs gebeuren dat de biologisch ontaarden de meerderheid uitmaken. Wat geeft u dan het recht, hém ontaard te noemen, die anders dan een dergelijk midden opgroeit, maar de kracht heeft om zichzelf geheel te verwezenlijken, in volkomen evenwicht met zichzelf en de wereld van zijn bewustzijn, - in evenwicht met een midden dat komen zal? Overigens, het is tamelijk onverschillig of die artsen der maatschappij, die altijd met een stem van zekerheid spreken alsof zij alle waarheid vasthielden, dien man hoogachten of niet, normaal noemen of niet, hem recht op bestaan erkennen of niet: zij worden voortgetrokken door den greep zijner vuist. Hij is de kracht, en zij moeten volgen, dat ze morren of niet.

Maar zelfs al was er geen misverstand in 't gebruik der woorden anormaal en ontaard, zou 't overbrengen van biologische opvattingen op 't gebied der sociologie af te wijzen zijn. Een overgroote hoeveelheid menschen, die werkelijk biologisch ontaard zijn, spelen in de algemeene werkzaamheid der gemeenschap een rol die ons alle bewondering afdwingt. En zij zijn niet alleen hoogst nuttig, zij zijn *noodzakelijk*. Uw 'normalen' zijn de lieden die in zich alle vroegere toestanden samenvatten, maar de reactie op het maatschappelijk midden, en al wat naar verder wijst, komt van ontaarden.

Zij versnellen den val der vermolmde bestanddeelen van onzen tijd: de ontaarden verdwijnen noodzakelijk, maar - zij verdwijnen niet alleen; zij sleepen veel onnatuurlijks met zich in den dood meê. Doch niet alleen zijn zij de macht van vernieling, die zich als donder en bliksem een weg door dit leven baant, maar ook positief is hun werk van 't uiterst gewicht. Zij zijn de eeuwige gerevolteerden, die al hun krachten inspannen naar de wordende droomen. Van al wat ons begeestert meent

men een voldoende kritiek te leveren, wanneer men vaststelt dat de ontaarden zich rond onze gedachten samenscharen. En waarom niet? Waarom zou hun werking te verwerpen zijn? Ik weet dat het hoogste alleen door den gansch geëquilibreerden mensch bereikt wordt, maar ik weet ook dat ontaarden hem helpen, bij wie men een steviger en taaier wil vindt dan bij de 'normalen'. Zij telen geen kinderen, maar zij kunnen hun geheel leven door een beeld der toekomst zijn, de toekomst zelf. Zij zijn het alleen die de gedachten hardnekkig dóórdruwen, tot het einde toe; zij alleen, die krachtig genoeg zijn om evenredigheid te brengen tusschen gedacht en daad. Zij zijn de scheppers. De bioloog zal bemerken dat zij voor de vermenigvuldiging van het ras geen waarde hebben, maar de socioloog zal erkennen dat zij de geschiedenis van morgen maken. Ik weet hoeveel er onder u zijn, mijn goede ontaarden, voor wie de oer-beweging aller vreugd en schoonheid, de groote liefde van man tot vrouw onmogelijk was, die in onzen tijd, onder de verdoemenis der onnatuurlijkheid die ons omringt, nergens meer de loutere diepe bronnen der menscheijkheid, de oorsprong-reine bronnen der vrouwelijke liefde vinden kondt, om uzelf er in te herscheppen; ik weet hoe velen, wier droom te hoog was, daar rondliepen met een gloed in zich dien zij niet uitwerken konden, met dien gloed in hun borst en hun gehallucineerde oogen, met een kreet in hun keel als een bazuin naar den hemel geheven; en dan, verder dan al de verrotting rond hen, met al de smarten die zij uit zich scheurden en al 't onbekende dat in hen woelde, met al de vlammen hunner nutlooze liefde, de geduchte liefde van hun scheppende godheid, een ontzaglijken brand ontstaken in den tijd die nog komen moet, een kolom van vuur die den weg toont. Al de groote genieën van deze eeuw hebben, als Christus - die ontaarde! - voor ons geleden om ons te verlossen.

En al kónden zij ons niet verlossen, al hadden zij slechts voor zichzelf bemind, al hadden zij alléén geleefd, in communie met een godheid die zij schiepen, al waren zij door u als geheel 'nutteloos' voor de gemeenschap geacht, dan zouden wij, kunstenaars, nog daar zijn om ze met innige liefde te noemen, want heden meer dan ooit schijnt alle schoonheid in hún handen te rusten. Buiten hen bestaat heden de kunst niet meer. Zij zijn de laatsten die de Harmonie weten. En al zijn er ook die niet in het hoogere scheppen hun hartstochten zuiveren, maar zich wanhopig in de gehennas der onnatuurlijke driften en der 'misdaad' werpen, de gloeiende drang die hen stuwt *is in den grond dezelfde*. Ik zal met den grooten hoop naar hun braaien niet blaffen onder de ophitsing der 'Moralpaffen', ik wil hun zelfs het kleine muntstuk van mijn meêlijden niet betalen: ontaarden, mijn vrienden, gij zijt één groote familie, eenige erven, thans, van al wat ooit aan schoonheid voortgebracht werd, eenige bezitters van al wat aan wordende schoonheid nu stijgt en glanst.

III

De invloed der biologie op de sociologie, die aanleiding gaf tot deze bespreking van het degeneratie-vraagstuk, is nogal algemeen, en treft ons ook in de meer bijzondere wetenschappen, die de werkzaamheid van den mensch bestudeeren: de geschiedenis, de vergelijkende literatuur, enz. Om het ontstaan en de ontwikkeling der voortbrengsels van den menschelijken geest te verklaren, heeft men 'k weet niet welk bargoensch uit de biologie overgehaald, en zich al te dikwijls met dien schijn van 'wetenschap' vergenoegd. Het gevaar was des te grooter toen de biologie nog onder den overwegenden invloed van physica en scheikunde

stond; en thans nog bemerkt men dat zekere geleerden, die b.v. voor de ontwikkeling eener instelling of eener algemeene gedachte de ontwikkeling eener cel als plan van uitlegging gebruiken, maar biologische vulgarisatie-boekjes kennen, wat tot menig materialistisch misverstand leidt. Als voorbeeld dier materialistische vereenvoudigingszucht hoef ik alleen nog op den bijval en de grove toepassing der 'théorie des milieux' op de geschiedenis der letterkunde te wijzen.

Misschien heeft die algemeene invloed der biologie dan eene hoogere beteekenis. In de wetenschap zooals in heel ons werkelijk leven trachten wij naar een samenvatting, een eenheid. En meer en meer wordt die eenheid, zooals hier vroeger aangeduid werd, het begrip van het leven. Dat verklaart wellicht den invloed der biologie, maar zonder hem daarom te rechtvaardigen.

Wij moeten ons hoeden voor al te spoedige syntheses. Indien de levensharmonie naar welke wij trachten, in ons en in de betrekkingen met ons medemenschen, waarlijk komen zal, dan kan zij niet uit *één begrip* spruiten, maar langzaam opkomen uit diepere stroomingen, maar zichzelf verwezenlijken door de samenwerking van de geheele samenleving, om als wezenlijke 'daad' te bestaan, die eerst later door ons bewustzijn erkend wordt.

FRANS HEUVELS.

HOUTSNEDE VAN LUCIEN PISSARRO UIT ESTHER HOOFDSTUK 2 VERS 17

Een Ongeluk

Il y a des malheurs qui arrivent d'un pas si lent et si sûr qu'ils paraissent faire partie de la vie journalière.

MONTALEMBERT.

AL verscheidene keeren was hij halfwakker geweest, maar telkens weer weggedommeld in eenen soezeligen slaap, - een onrustig vermoeiend wegzijn in een vreemde wereld, en vechten met zotte, domme droomspoken, in een verward mengsel van onaaneenhangende gedachten en gebeurtenissen in 't onmeugelijke; een volkomen vergeten van zijne geweune doeninge en voortleven in eenen afmattenden slaap achter eene slemperij. Hij lag half verstikt in de laf-heete lucht van dien pannen zolder, te woelen op eenen stroozak. Een schok die heel zijn lijf deed daveren snakte hem recht en sloeg hem uit al dat aardige, weer in de geweune wereld; met de ziekachtige weekheid daar rond zijn hert... zijn holle hersenen en moede oogen,... en die vage herinnering aan al 't gene van gister en het aardige van zijn droomen; dat alles ging nu aan 't draaien, en aan 't schijveren met de pinkelende stofjes die in het bijtend streepje zonne, dat door zijn glazen dakpanne boorde, kwamen spelen tot op zijn voeteinde.

Zijn hoofd - of neen, 't waren zijn hersens, het kasken waar al zijne gedachten in zaten - ging weg van op zijne schouders en 't danste uiteen, smolt weg, verdeeld in honderdduizend kleine beetjes die heel den zolder deurwarrelden. Hij leefde buiten zijn lijf,... de lijnen die zijn eigen wezen vormden betastte hij

nu en hij vond ze vreemd, gelijk hij een meubel zou vast gehad hebben. Nu was hij zijne oogen kwijt en hij zag, uit andere, ontelbaar veel oogjes, zijn eigen persoontje daar liggen jaagbalgen op zijn stroozak: een ellendig klein ding, met verlept gezicht, een hoopje knokkige leden onder een grauw, mager vel, hier en daar gedekt met een beetje vuil hemd. Hij lag daar zoo belachelijk: een vernukkeld wezentje, danig ongelukkig. Zijn mond plakte van slecht vocht, en uit heel zijn lijf dampte een zure bierwasem met fletschen zweetgeur - hij was vies van zijn eigen lichaam.

Stillekesaan werd hij weer de gewone mensch van alle dagen, met nog iets waterigs aan de maag, eene zwaarmoedigheid in 't hoofd en onvaste leden; hij was flauw, had honger. Nu kwam heel die ellende van zijn ongelukkig leven, dat vechten voor 't bestaan hem weer vóór den geest; hij moest op, weer naar zijn werk, gaan zwoegen voor den kost, dat triestig leven gaan hernemen, dat werken-en-slapen van eenen trekos. En waarom leefde hij nu niet van einde-in, ten dake nêrewaarts lijk zijne makkers, die 't leven sleten lijk zij kosten, zonder overwegen, welgezind weg, ongevoelig? zoo iets lijk een werktuig dat, als de zonne uitkomt en 't dag wordt, armen en beenen begint te roeren, te draaien en te keeren heel den langen dag tot, als het weer avond en donker wordt, nêre valt en eenige uren dood blijft liggen met al de andere dingen. Hij rechtte zich op, stak zijne magere beenen in zijne broekspijpen, zijne armen in een vuile vest en zijne vermoeide leden droegen hem naar omleeg.

Moeder had zijne twee boterhammen in de linnen beurs geknoot en zijn pap uitgeschept. Hij vertrok met een 'God beware u jongen' en 't vrouwke keek haren jongen achterna tot hij buiten het steegje verdwenen was. Ze zag hem zoo geern, hij wist het en hij kende heel hare gevoelige liefde die hij zoo

dikwijls in een oogenblik van ruwe ongeduldigheid verstootte, maar 't speet hem toch achterna, al was 't dat hij er nooit geen blijken van gaf. Dat kleingeestig ouderwetsch vrouwke met hare vernepen manieren dat was zijne moeder; zijn vader was een dronkaard en verongelukt op zijn werk - dat was zijne afkomst, zij waren de schuld dat hij een zoo armtierig leven leidde. Hij ging altijd voort, zonder opkijken naar al 't gene rond hem krioelde, stap vóór stap op de glibberige straatsteen recht naar zijn werk. - Zijn werk, waarom moest hij werken, altijd dat eeuwig wroetelen, terwijl anderen leefden en genoten zonder iets te doen? hij had ook eens gemeend - maar 't was een droom geweest - iets te worden, hij had daar iets voelen kiemen daar in zijn binnenste, en 't had opgeschoten, uitgebloeid, hadden zij het willen verzorgen, maar z'hadden hem onmeedoogend verstooten, hem niet willen opnemen met hen naar omhoog, en hij was in dien poel gebleven alleen, heel alleen.

Daar vóór hem rees het op: een machtig groot monument in opbouw met eene zomersche gloriezon erachter, die haar vier tot hooge boven het dakgeraamte uitstraalde in den nog nuchteren hemel en heel dat reuzig gebouw daar zwart deed staan in zijn eigen schaduw.

Dat was zijn werk. - Heel die massa steenen had hij tot dat machtig geheel zien groeien en 't stond daar nu, een eendlijke blok met zwaar-massieve vormen, ingesloten - rechtgehouden zoo scheen het - door een warboel van vuilwitte staken en palen met planken gedweersd en deurkruist. Uit dat vuil mengelmoes van bouwvallige huizen: zwart berookte muren, binnenkamertjes, die voor den eersten keer het wit daglicht zagen, met flarden behangpapier en witsel, tusschen verrotte balken en kepers scheuns-en-recht, dat alles had zijn taaie arbeid doen vallen en verdwijnen en uit die diepgegraven grondvesten - dat zwoegen in die vuile eerde - waren, steen voor steen, die dikke muren opgerezen, gegroeid tot hooge in den hemel - met o, wat een moeite - om dan, van langs om meer verslankend op te schieten en dat machtig gebouw te vormen. Muur aan muur, doorwrocht en deurwroeteld, deur loopende pijlers verbonden,

langs smalle boogvensters tot die puntige trapgevels, toeloopend in een mastbosch van scheunsliggende kepers die het dak moesten dragen, heel dat onding had allengschen zin en beteekenis gekregen en was dat prachtig meesterstuk geworden dat daar nu vastgesteven stond in de blauwe lucht lijk een gekrystalliseerd tooverwoord.

Dat dag uit dag in herbeginnen, altijd aan 't zelfde werk, heel die roerende beweging van menschen en steenen, nu eens hoog in de lucht dan weer diepe beneden, dat onophoudend open-af klimmen langs die buigende ladders, dat alles had een zoo diepen indruk op hem gemaakt, was zoo vast in hem gegroeid dat hij bij 't eerste zicht als geslegen wierd met eene onmacht, een werktuigelijke moedeloosheid die heel zijn wezen beving en hem heel den dag deed werken als onder den dwang van een alheerschende godheid daargesteld onder den zinnebeeldigen vorm van dat reuzengevaarte waaraan hij wrocht. 't Scheen hem toen dat hij een onmisbaar deelken was van dat groot gebouw, een klein roerend deelken met een klein zierken overleg - somtijds - en noodlottig meêgesleurd in dien warrelenden kring, onder den dwang van die heeren, die den weg wisten uit al die schreven en lijnen van het groot plan, die heel dat groot werk in hun hoofd en op 't papier staan hadden en de macht bezaten om heel dat ingewikkeld machien in werking te brengen. En hij viel maar aan 't werk lijk een hond, in gang gesteken door het verdrietig geklop van den steenkapper, het schreemend gekrijsch van de bot-ijzeren marmerzaag en al dat gekleun en geklop en gehak ginder boven op de zoldering. Hij nam zijn houten bakje, vulde het met steenen en klom traag de ladder op. Hij was weer de verdrietige sul van verleden week, de gehypnotiseerde zenuwzak die zich liet meeslepen in dien woelenden wind van

geweunte en verdrietigheid, bedwelmd onder die ontzagwekkende grootheid die hij hielp voltooien, en voortgedreven door het overal najagende oogenpaar van zijnen strengen ploegbaas. En zijn hoofd deed zoo'n pijn en zijn hert was zoo waterachtig; zijn beenen plooiden onder de vracht.

Voort, altijd voort moest hij. Zijn hoofd leefde niet meer mede, zijne beenen gingen nog altijd de sporten op en af en die steenen, altijd die zelfde steenen, hoeveel reeds misschien, maar hij telde ze niet meer, en sleurde ze maar op, altijd voort.

't Scheen hem somtijds dat heel die massa muren, met stelling, werklieden en bazen al te zamen maar één enkel wezen uitmaakten: een soort van vreezelijke godheid, iets lijk een log monster met onmenschelijk wreede gevoelens. Iets dat moest gespijsd worden met al dat werkmanszweet, en dat heel die koortsige bedrijvigheid eene noodlottige meesleuring was van ongelukkigen die eens in dien afgeteekenden cirkel getreden waren om er nooit meer uit te kunnen. 't Scheen hem vandaag alles zoo onvast, die muren, waarop hij moest gaan, wankelden, en hij vond er een zoodanig plezier in, te kijken, lange te kijken naar beneden, ginder diepe waar de menschen mieren geleken en de groote arduinblokken kleene steentjes werden. Hij kreeg dan eene zoo weldoende kriemeling in de darmen, eene kitteling in zijn bloed,... en hij voelde zijn haar zinderen op zijn hoofd. - 'Was daar het middel niet om verlost te zijn van dien dwangarbeid, om uit dien sarrenden kring te geraken?'

Dan greep hij zich vast aan eene staak tot hij zijne zinnen weerkreeg, en hij ging weer naar beneden om andere steenen. 't Was van al dat bier. -

Gister was 't feeste geweest. Het houten dakgeraamte was opgetimmerd en op den top hadden ze den Meitak genageld -

het vreugdeteeken van de overwonnen moeilijkheden. - Hij pronkte daar heerlijk met zijne blinkend groene blâren zoo hooge in de lucht. De bazen hadden een dag verlof toegestaan en veel bier te drinken gegeven. Heel dien warmen dag hadden ze hun herte opgehaald, gedronken en gezongen en deur de straten geslenterd lijk wildemans. Hij ook had meegevierd, was overmeesterd geworden door den drank en altijd voort, van 't ruw verzet in de open lucht tot de beestige vermaken in die donkere hollen waar het volk zijn plezier - die opwindende kracht voor den arbeid van morgen - gaat zoeken. Dan was die dierlijke bedwelming gekomen, dat volkomen verliezen van alle bezinning, en hij had zich weergevonden, doodmoe, verzeeuwd en verhit, daar hooge op zijnen zolder onder de pannen.

Vandage ging het werk dubbel lastig. Die opkomende warmte, welke van 's morgens, als 't nog koel is, de stikkende, verlamdende hitte laat voelen van den zengenden middag, teisterde zijn keel en ingewanden; hij kon niet meer...

- 'Luierik!' was 't eerste woord dat hij naar 't hoofd kreeg. Hij stond op den hoogen trapgevel, en zette zijn vracht steenen neêr. Die u 'luierik!' speelde in zijn hoofd lijk de nijpende pijn van een zweeps slag. Hij stond daar doelloos te kijken in 't wijde, onverschillig aan al dat rond hem roerde en leefde. Er liep een rilling deur zijn lijf. De muur wikkeld... en zoo hooge, heel alleen, van niemand gezien; zulk een klein menschje in die blauwe lucht, in dat oneindige wijde.... In een klaarschijnend dubbelzicht zag hij zijn eigen figuur in al hare magere ellende, uitgesneden lijk een papieren schaduwbeeldje scherp afgeteekend tegen de klare lucht... een zoo miserabel dingetje... twee magere, houterige beentjes, een buikje, twee stokarmpjes en dat klein, alledaagsche, gemeene hoofdje. Dat was hij! Hij! Dat klein deeltje van die kolossale bouwmacht,

die mier op dien reuzenrug,... die zich maar te roeren had om hem beneden te schudden... zoo diepe!

Kijk, daar krijgt hij weer die weldoende kriemeling in den buik... hij heeft omleêge gekeken... nog eens... 't gaat zoo wel... iets lijk een gevoelen van willen afspringen, een zoo wulpsch vreugdegenot, iets lijk vliegen in blauwe, dikke lucht, heel zachtjes, traag vallend, o, zoo geestig,... en dan verlost zijn!... En toch was er vrees bij. - Niet meer kijken! Nog eenen keer... 't ging zo wel! - weer die zinding, dat krevelen deur heel zijn lijf en heel die vreezelijke diepte met al die miniatuurbeeldjes gaapte daar onder hem, en 't was dat muurke dat hem daar hooge hield... enkel dat muurke... een stoot... een klein beetje toegeven, vooroverhellen... o, wat een zaligheid... en hoe bange!..... Hij werd dronken van wellust, vreugdezat, benauwd, zijne oogen zagen niets meer... 't was lijk een zweven, een traag vliegen door de lucht en hij viel.

Bonzend op eene stelling... een scharreling met handen en voeten, eene planke die brak... een ijzelijke schreeuw en dan een lichaam, met opengerekte armen en beenen door de ruimte, een bliksemschicht, een plof als van een zak eerde en hij lag daar breed-uitgestrekt lijk iemand die te slapen ligt. Die noodschreeuw, dat akelig gehuil - die afscheidsroep van iemand die voor altijd heengaat - had lijk een elektrieken schok deur heel de omgeving gezonden: alle werk was stil gevallen en ze stormden naar beneden, en stonden in eenen grooten kring rond dien mensch... te kijken. Nu volgde eene groote stilte... die stilte die zoo zwaar drukt... bij het plotselings uitscheiden van zulke bedrijvigheid. 't Volk kwam toegestormd, in een woelen om nader... om te zien... Men trok den ongelukkige de kleêren open om te weten waar 't hem lette, anderen liepen om hulp terwijl altijd nieuwe zwerms volk toekwamen en die stilte verging in een geronk van

vragen en trappelen, en kermen van vrouwvolk. Hij lag daar, met dat rustig wezen omhoog gekeerd op den rug... ongeschonden, er kwamen eenige druppels bloed uit den mond. De oogen waren toe lijk van iemand die slaapt. - 'Afgevallen van zoo hooge' - 'Nog zoo jong' - dan anderen stonden luid te klappen, onverschillig, lijk bij iets heel gewoons, of ze keken naar hooge naar den muur en ze wezen malkaar hoe hij er was afgetuimeld.

Er kwam een woelig gedrang in de menigte - 'Zijn moeder is daar!' hoorde men vezelen. Men drumde, drumde om nader, om te zien wat uitwerksel... de vrouwen met dat snijdend gevoel van 't lijden dier moeder dat ze zoowel verstonden. De mannen gedreven om iets te zien... omdat elkendeen keek... Aller oogen waren gericht op dat vrouwke dat kwam aangelopen, met die vernepen kleine stapjes van oude menschen die hun haasten, en die twee angstig ziende oogen waarin al het leed reeds te lezen stond van de rampe die zij vermoedden. De menschen schoven eerbiedig terzijde lijk voor iemand die bevoorrecht is om te naderen, te zien 't geen het hunne is. - Deze die niet schuiven konden, wierden er onbermhartig uitgesleurd, vastgegrepen met hare kromme haakvingers die ze overal rond en in sloeg om naderbij te kunnen; te zien. 't Was haar... haar zoon die daar lag, de hare alleen: en zij moest erbij zijn.

Ze zag hem. Hij lag daar en hij was dood - de zoon, het kind dat ze van den morgen levend en gezond had zien vertrekken. Ze stond daar paf geslagen, tenden adem van 't danig loopen en de kele toegenepen door angst en vershot en verdriet - met heel dien ingehouden storm in de ziel die een uitweg zoekt om los te bersten. - Heur platte boezem zwoegde en heel heur mager, tenger lijfje rilde; ze beefde op hare beenen. Trage en lastig kwamen de snikken boven. - De menschen wachtten en zwegen, iets of wat ontgoocheld, verdrietig gemaakt deur die

stille smarte. Heur oogen waren staal op dat lijk gericht - die twee moederoogen - en hij keek haar niet aan en hij sliep voort, en... dat was nu voor altijd slapen... weg zijn:... hij zou heur nooit meer zien! Dat laatste sneed haar deur de ziel; een scherpe schreeuw kwam uit hare keel, ze sloeg heur bruine, magere handen te gâre hooge boven haar hoofd, wrong de kromme knokkige vingers, krampachtig ineengedrukt - heur vuisten, omleêge in haren schoot, en ze zonk machteloos op de knieën, met haar hoofd tegen 't zijne - 'o, 't is zoo jammer, 't is zoo jammer' kermde zij - 'o, 't is zoo jammer,' in die woorden lag heel die ontzaggelijke diepte van heuren weedom, al die samengeperste droefheid: - 'o! 't is zoo jammer.... zoo jammer...' herhaalde ze altijd voort; zij vond geen ander woorden om heur leed uit te drukken, en versterkte ze deur het gedurig herzeggen van 't zelfde. Hij bleef daar liggen... en zij bleef zitten en heel die menigte menschen stond stille te kijken, verslegen en getroffen deur dit heilig, plechtige lijden. En die drukkende stilte, dat zwijgen van al die menschen, die radeloze hulpeloosheid van dat volk... zij alleen die leed en huilde en heur kind niet helpen kon, en de menschen die niet helpen wilden; die machteloosheid priemde haar ziele, en dat verdraagzaam lijden veranderde in eene razende zinsverbijstering, eene verstierde woede. - Met een vreezelijken kreet - lijk van een getergd beest, een heesch gehuil dat rochelend opkwam uit heur droge keel, steekt zij heur door pijn stijfstaande armen - lijk twee stalen staven - onder de oksels van dat slak-hangend lijk, en met eene bovenmenschenlijke krachtingspanning, met eene door lijden gegroeide reuzenkracht tilt zij dat lijk op, drukt het tegen hare borst, heft het hooge op met hare uitgestrekte armen en draagt het, met lang neerhangende beenen, zoo voort... voort! in dolle vaart loopende voort naar huis, naar huis met heur! heur! kind, heur eenig kind; verre weg uit die onver-

schillige menigte die heur lijden onteerde; daar zou zij weenen, heel heur verdriet uitsnikken, woorden vinden, zoete woorden die haar kind moesten wakker schudden en levend maken! - Heel die samengepakte menigte had haar eerst gevolgd met de oogen - verslegen door dat plotselings uitbreken van die dolle woede, en dan waren ze haar achterna gelopen, nieuwsgierig.

'T en duurde niet lang, de mannen van de publieke rust - die flegmatieke paalstaken waartegen alle overdreven menschelijk gevoel, alle sublieme uitbarsting moet komen aanstooten - hielden ze tegen; ze wrongen die knokkige armen van rond dat lijk en namen het moederke - dat nu slak en lam hong - aan elken kant onder den arm en droegen het weg. Men voerde het lijk naar het doodenhuis.

Met een vervaarlijken vloek had de ploegbaas zijn werkvolk aan den arbeid gejaagd en heel die rollende machien weer in gang gezet.

De voorbijgangers haastten zich weg, en de zaag knersde, de beitel klopte, de hamer kleunde, de steenen werden omhoog gesleurd, en dat prachtig gebouw, de glorie eener wereldstad, stond te pralen in de gillend witte middagzon, alsof er niets gebeurd ware.

STIJN STREUEVELS.

Herfst

De stralen - wegen schril gebroken door de wolken -
 bibbren hun laatste reet door de zich krank-gewrongen
 stammen, rillend van herfst, en moe dier lange zon
 die - ál dat zoomren! - brak in snak-geslagen bonken
 op tak aan tak, in wilde woede: drille-dolken,
 en nu - de Herfst, de Herfst... - haar lam sterven begon.

De laatste stralen breken wit door de avond-wolken, -
 o rotsen wolken, gemuurd in de zwart-naakte aarde
 die - zie de maffe vlakte in lam ziek-zijn gebreid... -
 daar die marteling voelt der boomen, en, gebolgen,
 tot schok de rilling, die haar moeder-schoot door-waarde,
 wil stalen, - en slechts meer haar herfst-koortse onmacht lijdt.

En zie hoe de avond komt om de aarde en om de boomen,
 en voel hoe vlerken, - slagen leegte - loomen komen
 op de afgezwoegde borst die in dat herfst-zijn hijgt...
 - o, Komt dan nooit de dag dat kallem heil zal wezen,
 en zal dat - eeuwen! - altijd lijden zijn, en vreezen
 zoolang door de áf-gezwoegde borst nog 't leven snijdt?

En zal dat steeds die bangheid om uw vrucht zijn, aarde,
na 't storm-ontvangen, aarde, o maf-gezwoegde borst?
En zal daar steeds, naar 't rood geloei van 't gloeiend branden,
bibberende onmacht: net van veren knelle-banden,
onttoovren ál de kalme hoop die daar eens klaarde,
o Leven, oude dorst die ik te drinken dorst?

- Vuur-zuilen heb ik op mijn schoudren óm-gedragen
door 't sparkelen van laaie orkanen, vele dagen
om 't jaar dat, schril van brand, mijn wil aan stukken smeed;
en nu - 't is moe gekreun van uit-gewoeste woede -
die knalle vuren-tocht van passie uit ging bloeden,
nu draagt mijn torve ziel de knaag-kankrende beet.

Storm-zang

o Breek uw kloppen in uw steen-harden wil, hart, -
uw stoer-wild kloppen, hart gewronge' in gillend haten,
naar den wolk-brekenden zang die zijn woede knarst,
en slag-slag zijn razend geknal uit-één laat spatten.

Hart, breek uw kloppen, en zie hoe iedere knal-bes
van bliksems zijn purpren vlam open laat slaan, en
worden tot daad de macht der drange vuur-orkanen
waarin de taaie brand van 't zomeren verlaaid is.

Hart, hoor het brallen en het brullen van de wolken,
hoor het reuzig reeten van-één dier dondren slaan
bij bonken van machten die zich vereenen gaan
om zich tot zuilen van vernielen óp te kolken.

Hart, zie en hoor, - en voel hoe daar het worden wrocht;
voel in die marteling hoe star Leven van werken,
verkond in iedre vlam geslagen door de lucht,
geboren wordt in 't laai-gedreun dier donder-zwerken;

Hart, voel in 't bral gewoel der duisternis, het Licht
dat komt; voel hoe die schrik subliemlijk uit zal knallen
tot helden-daden die het schettrend zullen schallen
hoe blijheid in den schoot van 't wilde worden ligt.

Hart, voel; - hart, breek uw kloppen tot de rythmen van den
wolk-brekenden zang die over de wereld gilt;
o hart, gij stalen trots die staêg door haten wilt,
gij, die den heeten dorst der aarde in U voelt branden;

Hart, kloppe de slag, bonk op bonk, in U; de orkaan
kome tot zijn maat, 't steen van úw gil-kloppen breken...
En dra zal voor een Heil uw palle woede wijken
en uw haat zullen liefde-vlammen tegen-slaan.

KAREL VAN DE WOESTIJNE.

De Daad

The time is out of joint...

ONDER de 'jongelieden van dezen tijd', met wie ik door de toevalligheden des levens in aanraking kwam, heb ik er vooral één onderscheiden, wiens zonderling wezen mijn aandacht gaande maakte. De studie van zijn ingewikkeld samenstel heeft me een aantal maanden in onafgebroken nieuwsgierige opgewondenheid doen leven. 't Wondere was dat hij over 't algemeen tamelijk verkeerd beoordeeld werd; dat kwam omdat zij die hem meenden te kennen als maatstaf voor hun vonnis hun eigen oppervlakkigheid gebruikten. Niets uiterlijk opvallends was er aan hem. In zijn fysiek troffen alleen een paar oogen, zonderling wijd open in een gul gezicht. Van den tegenwoordigen jongeling, ik bedoel: van dien welken men als typisch voor dezen tijd zou mogen beschouwen, had hij zeer weinig; niet het droge, uitgesneden, scherplijnige zenuwachtige gelaat van den intellectuëele; niets van den poseur, die artistieke houdinkjes aanneemt; alleen nu en dan om zijn zwijgenden mond een droeve trek, iets onrustigs. Zijn gebaren waren zeldzaam, doch volstrekt niet gemeten. Hij scheen zich geheel over te leveren wanneer hij met u sprak. Doorgaans was hij opgeruimd; hij kon zich soms zeer vroolijk maken; zijn ernst was altijd vroolijke ernst; uitgelaten was hij zelden; hij zeide zijn diepste ontroeringen gewoon weg; als hij lachte, verstierf de lach niet dadelijk, lang bleef hij op zijn gezicht voortlichten, dat in die oogenblikken uitermate sympathiek was. Hij had heel en al de bewegingen van een uitstortelijke natuur, iemand die 't met de menschen en de dingen goed neemt.

Maar ik alleen had bemerkt hoe hij zich wist te bedwingen bij poozen, en hoe de deugd van zwijgen hem niet vreemd was. De eerste bijzonderheid die mij trof, was dat ik hem geen enkelen vriend kende; opeens kwam het mij voor, dat die man zich aan de menschen alleen decoratief voordeed en zijn innigste in zich besloot. Dat hij niettemin overal enkel voor een schappelijk joviaal gezelschap gehouden werd was juist wonderlijk. Ik besloot nader tot hem te treden, en onder het gulle decor den ernst en diepen grond te ontdekken. Want aan zijn plotseling zwijgen in een gesprek had ik gemerkt dat hij iets anders was dan waarvoor allen hem hielden.

Hij scheen eenige toeneiging voor mij te hebben. Ik ging dikwijls met hem wandelen, 't zij aan de Schelde, 't zij in den polder of in de heide. De eerste drie maanden kwam hij me nooit halen, maar langzamerhand scheen ons gesprek hem een behoefte geworden te zijn. Toen we een vijftal maanden lang elkaar twee of drie maal per week ontmoet hadden, ontvouwde hij zich op zekeren dag en legde zijn zieke zijde bloot. Daar ik dezelfde geestesgesteldheid als iets typisch aan meerdere jongelieden van onzen ouderdom meen opgemerkt te hebben, schrijf ik thans de uitkomst mijner studie neer, zoo trouw als 't kan, en zooals Alex Heylig (zoo noem ik mijn goeden ongelukkigen vriend) mij alles diep ontroerd bekende.

I

Een avond in April was hij mij zeer laat komen opzoeken; hij kwam altijd onregelmatig, nooit op een vastgesteld uur. 'Laat ons wat loopen!' Zijn gezicht stond strak, en was wat bleeker dan naar gewoonte. Ik bezag hem glimlachend, zette mijn hoed op en volgde hem zwijgend. De hemel geleeft een vuil moeras; zware donkere wolken dreven hier en daar, 't was vochtig en kil. Er waren haast geen menschen

meer op straat. "k Heb niets te vertellen, sprak hij haastig, maar ik wensch toch dat we samen zijn, waarom weet ik niet, 't is zoo 'n inval.' Ik hoorde zijn stem, die me vreemder klonk dan anders, en vroeg me af wat er in hem mocht omgaan. Hij was bedrukt, iets bezwaarde hem, de gepeinzen lagen op zijn voorhoofd, zijn oogen staken dieper in hun kassen. Hol klonken onze stappen in de leege straten, met hun armoedige zwarte huizen, hier of daar een met licht op de bovenverdiepen; we hoorden zelf het geluid, en voelden het omringende algemeene zwijgen op ons wegen.

De groote stompe toren der Sint-Jacobs-kerk stond vóór ons, heel en al met duisternis omhuld. Opeens steeg, aan 't einde der breede straat, een dof gerucht op. Het naderde meer en meer. Een aanzienlijke hoop menschen, als een kudde vee tegen elkaar aangedrongen, kwam aangedreven; een groot donker pak eerst, de geheele straat vullend, haastig alsof ze vluchtten. De geheele drom toog ons voorbij, zonder dat iemand opzag. 't Was of een smartelijke schok mijn vriend door 't lijf ging. Hij greep heftig mijn arm en kreet met verstikte stem: 'Landverhuizers!'

Er waren er over de honderd, meest allen gebogen onder den last van pakken. Vooraan een man met een pet en een uniform, gewis een bediende van den transatlantiek, die hen van 't station naar de haven leidde, waar de boot hen wachtte. Daarachter strompelden zij voort, mannen en vrouwen en kinderen, vele barrevoets, de mannen meestal met luidklinkende vernagelde waterlaarzen. De kleinste kinderen, in een sjaal gewikkeld, hingen, vastgebonden, aan den rug hunner moeders of oudere zusters. Het waren gansche gezinnen, meestal Polen en Duitschers van bij de russische grens. De kerels waren het zwaarst geladen en stapten kloek vooruit. Een lijdende trek lag op de vermagerde gelaten der vrouwen. Knapen van vijf, zes jaar, aan de hand van een grootere, huppelden moeizaam mede, met

slobberende broeken tot over hun hielen. Geen klank, geen enkel woord werd gehoord. De karavaan liep voorbij, als door een onzichtbare zweep gejaagd, altijd sneller, in den zwarten nacht vooruit. Er begonnen druppels te vallen; zij versnelden nog eens den pas.

Alex scheen als weggerukt. Ik durfde hem niet bezien; ik voelde wat hij dacht. Opeens greep hij mijn arm, zijn hand beefde, en met een schorre stem morde hij, mij onweerstaanbaar voortsleurend:

‘Meê! we gaan meê!’

Erbarmelijke kruisgang! De regen gudste neer, aanhoudend, doordringend kil, verstijfde de ledematen, doorstriede het gezicht. En altijd, geen klank, geen woord uit die voortvliedende menigte, door die verlaten straten in den nacht.

Van den grooten stompen kerktoeren vielen elf zware slagen.

Zij ijlden, als zielen in nood, hun ellendige have op hun schouderen voortzeulend. Er waren er met koffers geladen die niet voortkonden. Een jongen droeg een spade, een koffiekkan en een vogel in een muilt. Jonge meisjes gaven elkaar de hand. Een der mannen keerde zich nu en dan schielijk om, met een norschen blik naar de achterblijvers, maar zei niets. Een enkele, een zeer oude, was wel honderd meters achteruit en schoof suffend langs de huizen voort, naar niets kijkend, zonder gedachte.

Wij draafden immer mede, dicht aan elkaar geklemd, met opeengepreste tanden, met blinkende oogen, de borst hijgend, in een onuitsprekelijke opgewondenheid. Ik merkte onder 't gaan, dat Alex mij meer en meer vooruittrok. Onwillekeurig waren wij dichter en dichter bij de ellendige troep aangesloten: wij raakten hun ellebogen, hoorden hun adems gaan: wij maakten zelf deel uit van de bende...

Wij waren eindelijk aan de Schelde. De massa stroomde de hangars binnen; de vlam van een toortslamp, rood flakkerend

en walmend in den stortregen, wees de boot aan; een enge houten plank was gelegd om hen aan boord te laten stijgen. Hier begonnen ze te spreken, te razen allen door elkaar, worstelend om de eersten te zijn; eenige der mannen scharrelden hun volk samen; toen betraden zij het dek, waar zij, één voor één, in een donker hok afdaalden en verdwenen. Het rumoer hunner stemmen bleef nog eenigen tijd verneembaar.

Als versteend stonden wij aan den wal. 't Gelaat van Alex, in de roode klaarte, scheen mij bleek als van een doode; ik schrikte ervan. Ik wilde hem terstond wegstrijken, wel beseffend aan mijn eigen aandoening hoe dit plotselinge tragische visioen, dat dezen nacht voor ons vereeuwigde, hem pijnlijk moest aangegrepen hebben. Maar hij besteeg het terras aan de kade en bleef vandaar op het lompe zware vaarttuig staroogen, als op een heimelijk vreemd beest. Eindelijk mompelde hij:

‘Vagebonden... verdoemde zielen... de duivel zit hen op de hielen...’ En me eensklaps strak in 't gelaat beziende, zei hij met gloeiende oogen, schier waanzinnig harstochtelijk: ‘Kerel... zie... dát zijn nu mijn broers... dát zijn ze die ge daar ziet, met wie ik ben...’

Er kwam beweging op het donkere dek. Eenige opzichters wandelden over en weer. Er was geen plaats genoeg voor allen. Eenige der uitwijkelingen, schimmen in een mantel gedoken, traden te voorschijn, leunden tegen de borstwering aan, begonnen een pijp te trekken, en staarden lang naar het golvende zwarte water, dat tegen de kiel aanklotste. Alles was stil; de regen hield wat op; daarboven, een blinde troosteloze hemel, uitgespreid boven hun erbarmelijke hoofden.

II

‘Dat zijn nu de vijanden, hebt gij ze gezien? Het gelatene, het overal uitgestooten volk! Geen plaats

voor hen! Vagebonden, die zwijgend hun kruis voortslepen: dat zijn de verdachten, de gevaarlijken!’

Er was in zijn toon iets zoo sombers, zoo snerpend, dat het mij door 't hart sneed.

‘En zijn zij dan de eenigen? Zij wéten niet - maar ik ben als zij - hij stapte zenuwachtig over de stille straat voort - ik ben hier ook niet thuis - ik heb geen thuis - er is ook geen plaats voor mij!’

Hij vatte vertrouwelijk mijn arm. ‘En dàt mijn beste, dàt maakt ons kapot! Maar zal dit zoo duren? Ge hebt het me nooit gevraagd, maar nu weet ge waarom ik niet leven kan, - want ik leef niet! Ik werk niet! Ik kan niet: ik sta op den rand van 't leven, of wat onze tijdgenooten het leven noemen: al hun gezwoeg, gesjacher en geknoei schijnt me één nutteloos gebaar. Geen “vak” dat me aantrekt, ik haat de vakploerten. Daarom noemt men mij een onbruikbaar mensch. Mijn leven is louter betrachting. Ik zeg het u rechtuit: tot één ding maar voel ik me aangetrokken en de zedemeesters zullen er mij ten eeuwigden dage om haten: tot niets doen! Of beter: in alles is iets wat me boeit. Maar een “loopbaan”, een “sociale betrekking”, neen, ik ben er de man niet voor.

‘Wat zouden zij willen dat ik aanvang? geld scharrelen in den handel, onderlinge bedriegerij? mij verbruten in het leger of in een administratie? waar men u langzaam maar zeker verstompt, verbeest, waar uw edelste drijfveeren miskend, uw zelfstandigheid, 't beste wat in u is, dagelijks verknoeid, verboden wordt? of zou ik als advocaat, het gebrekkelijk kraam hunner wetten helpen rugsteunen, de menschen paaïen met wat holle woorden? En als ik bedenk, dat de natuurwetenschap, de geneeskunde, om haar zelve of tot meerder heil der menschen, misschien ook maar een nuchter droombeeld der schoolbanken, is... Ik zie geen uitweg, en ik zie er geen voor elk fier en open

jong mensch van dezen tijd. Want, eilaas, wij hebben een geweten! Ziedaar onze fout. En dat maakt ons passief; wij kunnen nog maar wat denken; tot handelen is ons, in dezen vervloekten tijd, elke weg afgesneden. O het is een aanhoudende kwelling, dat voelen dat men nooit meer den oogenblik zal kunnen uitleven - dat geen vreugd ons meer onvermengd is. Wij lijden allen aan de kwaal van Ibsens Gregor Werle: wij hebben een acute gerechtigheidskoorts, wij zijn zieke altruïsten! Maar wat kan men daartegen doen: wij kunnen onze handen niet adelen aan den zegenenden arbeid. De arbeid geeft geen schoonheid, geen geluk meer, dat is de ramp van dezen tijd. Dat vermoordt ons!

‘Wij leven in een tijd die organisch het leelijke voortbrengt. Zie eens - zei hij, en hij wees met verdrietige verachting op een smerig groot vierkantig pakhuis, stapelplaats voor koopwaren, plompe massa, dat heel den materialistischen geest van dezen tijd voor hem belichaamde. En in zulken tijd loopen wij rond, ging hij voort, dwepende met echte droefheid, wij dolen er rond, als vagebonden, verloren, we zoeken, we tasten, we willen er uit, met alles ontevreden. Sterk zijn zij, maar zoo zeldzaam, die zich in hun droom verschuilen kunnen. *Die* zijn geborgen. Maar is het niet pijnlijk dat het niet de werkelijkheid zijn kan, die ons de aandoeningen van schoonheid en geluk geeft, die wij ten minste zoo noodig hebben als brood? Alles wat uw oogen zien kwetst u, slaat u terneer. Daar, zie die straten, die verdoemde aaneenrijging van hokken voor beschaafde dieren, die muizevallen, die schandige barakken, die doodskisten voor levenden! Kon men al 't bestaande maar met een redeneering uit zijn geest schrabben! Maar het staat daar, het staat daar! Ziet ge 't niet? Daar staan ze, die wangedrochten - ze grijnzen u overal toe. Ga slapen en heb dromen, “zoek het land der Grieken met uw ziel” - en sta morgen op, daar staan ze nog, die huizen, die magazijnen, die stomme standbeelden: de alom aanwezige leelijkheid gaapt

u dom aan met verwaande slaperige ossenoogen! 't Is de tijd die ons krank maakt en wij kunnen het niet gebeteren. Wat kunnen we doen? We staan hier met handen, machteloos, en met ijdele droombeelden...

'In zijn droom leven - ging hij, na eenige minuten zwijgens voort, als beantwoordde hij zichzelf - om metaphysiek te worden, om wat vaag mystiek geleuter - en naar dat verleden terug dat we toch nooit geheel voelen. Neen, nú, nú moeten we 't hebben, dézen tijd moeten we bemachtigen. Want hoe hij ons ook plettere, wij zijn zijn kinderen toch, en wij alleen kunnen den nieuwen tijd maken, door den ouden te vermoorden.

'Wat brengen deze geslachten voort? Gij bemoeit u om kunst. Denk aan de Renaissance. Denzelfden dag dat een Michel-Angelo stierf, gaf de natuur een Shakespeare in de plaats. En om die zonnen wentelden sterren van minderen glans, maar allen geniale kerels! En thans, in uw literatuur! Wat halftalenten, dilettanten, wat recensenten! Dat vonnist dit tijdperk. 't Is een fataliteit. En toch hebben wij in ons zielen dat groote heimwee, dat alle groote tijden voorafgaat en inluidt. Uit de smarten die wij lijden zal de vreugde der latere geslachten geboren worden. Wij moeten er eilaas in berusten zelve maar schakels te zijn tot iets beters. Zelve zullen we geen kathedralen bouwen, als die daar - hij wees naar den toren die, als een eeuwig gebed in den nacht schimmig omhoog rees vóór ons. O waarom toch zijn wij allen zoo droef, zoo ontgoocheld? Zal er nog een morgen komen? Waar zijn de forsche handen om den dag open te scheuren, de vuisten om de toorts te omklemmen?'

III

Het lijden van mijn vriend Heylig was dat van de ál te zeer bewusten, geboren in een tijd als de onze,

welke alle begrippen ontleedt, omkantelt en omwoelt; de schoonste begaafdheid verdort, wanneer het geheele ik zich niet in evenwicht met zijn omgeving kan ontwikkelen. Zijn uiterst gevoelige ziel had dit eerder en dieper gevoeld dan velen uit dezen tijd; hij voelde zich alleen staan, geen mensch met andere menschen, alle verband was verbroken. De schrille tegenspraak tusschen het Idee, dat zijn eenige leven was, en de werkelijkheid die hem dagelijks nieuwe wonden sloeg, matte hem af, maakte van hem een 'betrachter', een contemplatieve. Maar, hij was niet sterk genoeg misschien om op zich zelf een geheele wereld te bouwen. Hij droeg in zich een eeuwig heimwee, en de liefde tot de menschen die in zijn borst brandde als een vlam verwarmde niemand. De schoone aarde werd hem dor; hij kon haar den belevenden adem niet inblazen. Hij behoorde tot die menschen, welke 't geweten van hun tijd zijn. Zou zulke natuur met de werkelijkheid te verzoenen zijn? Zoo niet, moeten dan wellicht de schoonsten en edelsten die thans opkomen, zij die de wereld der toekomst in hun boezem dragen, daarom in deze wereld vergaan?

Ik ging hem den volgenden dag opzoeken en troonde hem meê naar buiten. Ik vreesde dat het gedwongen stadsleven op zijn gemoed een noodlottigen invloed had, en hoopte dat de vrije natuur, de Moeder, die heul weet voor elke pijn, ook zijn wonde zou heelen.

Wij wandelden door de velden, dwars door den wijden volzalig uitgespreiden polder; onze oogen waren vol lucht en verte. Hij bleef zeer nadenkend; zijn gedachten waren elders.

'Hier sta ik dus met mijn gezond lijf, begon hij opeens, alsof er sedert zijn woorden van den vorigen dag geen nacht was voorbijgegaan, - en er is een macht buiten mij die mij belet mijzelf te zijn, dat is: "een mensch, die een vreugde heeft aan zichzelf", iemand wien niets deren kan, die vanzelf groeit, die zich verheugen kan in 't genot der schoonheid waar hij ze ook vinde. Als ik

dat gewaar ben geworden, heb ik mij gerevolteerd tegen een maatschappij die dit zoo eischt. Alléén echter, wat kan ik? Zeker moesten er andere menschen bestaan die dit ook voelen. Ik vond er zulke. Maar spoedig bemerkte ik welke grens mij van hen scheidt. Ik leerde ze kennen, die gerevolteerden, die “handelende” menschen welke de “propaganda” bedrijven. Altijd en overal dezelfde vijand: de daad! Er is iets schreeuwend belachelijk in hun doenwijze; zij stamelen afgeleerde, uit boeken saamgerakelde leuzen na, zij houden vergaderingen, praten in koffiehuisen. Zij meenen dat het voldoende is den mond te openen en tiraden uit te galmen, vol algemeene gedachten; zij hebben een gitaar waarop zij al de gemeenplaatsen natokkelen welke in de lucht hangen. Alles ijle opwinding, vaag enthousiasme, dat weinig onderscheid maakt tusschen in 't bloed gevoelden ernst en opgeblazen retoriek. Met een machtspreuk draaien zij de wereld om. Maar aan hun eigen zelf, daaraan denken zij niet. Wat stoute paradoxen uitboezemen, verwondering wekken bij brave burgerlui, dat is niet zoo moeilijk. Zij bekommeren zich om 't welzijn van Jan en alleman; ze zaaïen overal hun woorden rond in de naïeve overtuiging dat er eensklaps een wonder zal gebeuren; eigenlijk offeren ze zich gedurig op voor hun “evenmensch.” Nochtans, uw zelf is toch in den grond 't eenige dat u toebehoort, dat gij in uw macht hebt en hervormen kunt. Zijn leven heel en al met zijn willen en denken doen instemmen, voor zooveel dit thans kan, dat tracht er niet één. Indien zij 't deden, zouden zij weten wat ik lijd. 't Zijn allegaar apostelen, allegaar prekers, maar geen die genoeg eigenliefde bezit om zijn eigen leven te veranderen. Zij zijn mij niet hatelijk, want zij meenen 't goed, maar hoevelen ontmoette ik niet die hun oude lommen enkel voor nieuwe verruïlden? De gedurige clubmensch, de kuddemensch weer! Die “schoone zielen” dwepen en roezen waanzinnig met holle klanken... Als ik dan eindelijk inzag, dat

ook hier de “artisten” - die kanker van dezen tijd - de overhand begonnen te krijgen, toen keerde ik mij af, en zocht alleen mijn weg... -

‘Zoo heb ik ook lang hooren roepen dat er jongelieden waren die de Vreugde bezaten. Ik zocht ze op, bekeek ze met blijde oogen vol verwachting - en ik ging heen. Want toen begreep ik de schampere woorden van Verhaeren:

Ils sont là dix ou vingt, qui crient comme on aboie:
 Homme qui passe, vois,
 Nous soulevons, à bras tendus, la joie!

‘De vreugde! Ja, 'k weet het zoo goed als zij, er *is* een nieuwe vreugde in de lucht; zij waait om ons hoofden als een frissche wind van verre zeeën; zij zweeft nog maar óm ons, in vaag golven en speelsch stoeien; zij brandt nog niet in ons; maar wij maken ons reeds dronken aan de woorden die de blijde boodschap verkonden van haar komst, de woorden met open gelaten en heldere oogen, die nu tallenkante komen aangesprongen en gedanst...

‘Och, de vreugde! Zij beliegen zichzelf in rhythmisch proza - en de ontwaking is een ellendige hoofdpijn!

‘Wie *durft* thans gelukkig zijn? En wat is hun vreugde anders dan 't onschadelijk juichen van een kind met wat broos speelgoed? Vreugde en smart, zijn 't niet twee zijden van 't leven? geen van beide wil ik missen!

‘Weet ge waarvan ze allen bezeten zijn? Ze zijn *bang*! Het is de angst die hen luidkeels schreeuwen doet. Zóó is de vreugde niet. Die is stil, onzichtbaar, en zij wijkt waar blikken muziek van rhetoriek gemaakt wordt... Dit geslacht wil volstrekt de vreugde. Ha, ha!...’

Hij maakte zich vroolijk en werd uitgelaten, - dan opeens heel stil. Hij balde de vuist en verloor zijn gewone bedaardheid; er was iets als haat in zijn oogen:

‘Verdoemd, gij zijt allen intellectuëelen!’

‘t Was opeens een stilte. ‘t Was of er een leegte om hem ontstond, hij duizelde haast.

‘Du sprichst ein grosses Wort gelassen aus!’ verweet ik hem zacht.

‘En wat zouden zij wel van mij zeggen?’ vroeg hij eindelijk, half glimlachend.

‘Misschien... dat gij een dilettant zijt.’

Hij boog het hoofd. Met een armgebaar, als wierp hij een nachtmerrie van zich, antwoordde hij na een poos, met een zucht:

‘Ja, ja - wij allen zijn maar liefhebbers - wij allen, wij leven in onzen droom!’

Wij waren aan het voorgeborchte der stad terug. Vóór den winkel van een bakker stond een boer met een hondkar. Hij had daarbinnen een brood gekocht, en hij stond nu, vóór de deur, er in te happen tot over de ooren. De groote hond, met zijn goedmoedigen snoet, stond er braaf verlangend op te turen, met glinsterende oogen. De baas bemerkte het; hij nam het brood uit zijn mond en liet zijn gezel na hem bijten; hij herhaalde dit meermalen. De oogen van den hond blonken van blijdschap. Zijn staart draaide en wiebelde, zijn ooren spitsten zich in een gelukssiddering; hij wierp zijn lijf naar vóór en naar achter. De boer zag het beest lachend aan.

‘Die *willen* de vreugde niet, die *hebben* ze, zei de betrachter. Liefde alleen is vreugde.’

Hier verlaat ik mijn goeden armen vriend, die, zooals men ziet, dieper lijdt dan hij zelf vermoedt. Ik herhaal het: méér zulke zielen zijn er onder de jongelieden van heden. Ik trachtte zoo nauwkeurig mogelijk zijn karakter - het hunne - te schetsen. Mijn vriend woont thans buiten, bij de boeren. Moge

de zuivere lucht, de geurige dampkring der dennebosschen en het zicht der boeren met wie hij werkt (de daad!) hem alras, indien dit mogelijk is, genezen van de dorre betrachting - die niet *in*, maar *naast* het leven staat.

EMM. DE BOM.

De anarchistische Beweging

IV. De Verdediging der Maatschappij

SINDS eenige jaren hebben de meeste europeesche regeeringen de anarchisten buiten de wet gesteld. Ik heb reeds de aandacht geroepen op de buitengewone maatregelen die men tegen hen genomen heeft; zij beperken uitdrukkelijk de vrijheden door de grondwetten gewaarborgd. Voor den helderziende verraden de teksten reeds bij een eerste lezing klaarblijkelijk hun doel en zoodra men ze toepast wordt hun zin voor aller oogen duidelijk. Plots komen die bedoelingen voor den dag die de wet niet uitdrukkelijk durfde bepalen en die van een juristisch standpunt uit nauwelijks zijn te rechtvaardigen door de spitsvondigheden eener op zijn hoogst geschroefde chicane. Nu begint de hardnekkige, de stelselmatige vervolging: niemand heeft het wachtwoord gegeven, maar elkeen heeft het gehoord; en alles gehoorzaamt, alles wat een officiëel merk draagt, alles wat met de regeering in betrekking staat. Hoef ik hier feiten aan te halen: wie ze niet kent is te beklagen: hij heeft de dagbladen nooit met aandacht gelezen en nooit heeft hij een waarheidzoekenden blik om zich geworpen. Wel zijn de vervolgingen min of meer hevig volgens de onderscheiden zoogenoemde 'constitutioneele' staten die ze uitoefenen; dit verschil komt voort uit een gelijk verschil in den trap van ontwikkeling der onderscheiden volken en een min of meer lange opvoeding in de vrijheid. Kracht en bewustheid zijn de echte waarborgen voor de vrijheden der volken, niet de grondwetten. Op den stuipachtigen angst die de burgers aangreep na de aanslagen der propagandisten der daad, volgde heel natuurlijk een wilde terugstuit vol drift en hatelijkheden. Wij allen hebben

immers hooren raaskallen na de beruchte ontploffingen; die dood welke hen als bij toeval kon overvallen, zonder waarschuwing, als een plaag, die al hun plannetjes vernietigde, al hun berekeninkjes nutteloos maakte, die dood welke zij voelden als het uitwerksel van een wil die den hunne ver te boven ging en dát durfde verrichten wat zij zelfs niet dorsten droomen; de angst voor dien dood sloeg hen met blindheid. 'Lafaards' noemden zij de mannen die dagen lang de gedachte bij zich droegen van den dood welke zij gingen geven en ontvangen, die op gevaar van hun eigen leven ontplofbare stoffen toebereidden en die hun bommen wierpen met de quasi zekerheid dat zij de wedervergelding zouden ondergaan zoo gauw de kortmogelijkste gerechtelijke formaliteiten het toelieten. De meest onbewusten spraken van rechtvaardigheid, zij verweten de anarchisten dat zij onschuldigen, niet-aansprakelijken troffen; ziedaar weer een der schrilste kenmerken der hedendaagsche sociale instellingen: niemand is aansprakelijk. De regeeringen stelden zich onmiddellijk ten dienste van de 'naties', vertegenwoordigd door de menschen die het geld bezitten, dus tevens de rechten, en zij richtten de 'verdediging der maatschappij' in tegen de anarchisten.

Ik wil niet verder aandringen op de beteekenis der uitdrukking 'verdeding *der* maatschappij', zij valt in 't oog: het geldt stellig niet *de* maatschappij in abstracten en absoluten zin, maar *een* maatschappij, de hedendaagsche, waarin gezag, rijkdom, genietingen slechts eenigen ten deel vallen; natuurlijk verdedigen dezen een maatschappij waarin zij baas zijn: hij die eens het genot der overheersching heeft geproefd, gedooft niet meer dat de onderworpenen zich bevrijden en deelnemen aan de genietingen die voor hen waren bestemd en die in 't geheel niet meer begeerenswaard zijn van 't oogenblik af dat het geen voorrechten meer zijn en niet meer den nijd van anderen opwekken. De uitgebuiten die grootendeels nog helpen de instellingen van nu

in stand te houden, zijn onbewusten; zij hebben geen begrip van de maatschappelijke verhoudingen en worden gemakkelijk bedrogen, zelfs in hun onmiddellijkste belangen.

Zien wij liever eens na wat de burgerlijke regeerders onder 'zich verdedigen' verstaan: daarvoor hoeven wij slechts een der laatste uitzonderingswetten, b.v. de italiaansche, gade te slaan. De wet over de misdrijven bij middel van ontploffingsstoffen dreigt met kleinere of grootere straf, volgens de bom private ofwel openbare gebouwen heeft vernield, menschen enkel heeft gewond of gedood. Nu vraag ik, is het redelijk te beweren dat een mensch, die met een bom gooide, gevaarlijker voor de maatschappij is omdat ter stonde van de ontploffing menschen toevallig nabij waren en de eene of de andere doodelijk werd gewond? Waarom wordt een gevangenisstraf van 15 tot 20 jaar opgelegd in geval die wonden genezen; waarom een straf van 20 tot 24 jaar in geval zij een doodelijken afloop hebben? Die gevolgen liggen immers buiten den wil van den dader en hij kon ze onmogelijk voorzien? Waarom toch? Wel, omdat oog voor oog, tand voor tand de echte grondslag is der gerechtigheid onzer rechtbanken⁽¹⁾. Vijf jaren meer van uw leven worden u ontnomen, om het leven te vergelden dat gij vernield hebt. Waarlijk, er behoort een goede dosis onbewustheid of kwade trouw toe, om zoo iets 'verdediging der maatschappij' te noemen.

Nu ik vastgesteld heb dat achter het valsch opschrift 'verdediging der maatschappij' slechts wedervergelding en weerwraak van regeerders en rijken schuilen tegen hen die de ontoereikende instellingen willen omwentelen, instellingen die de

(1) De hierboven aangeduide bepalingen zijn volkomen in den geest der wetboeken die nog heden ten dage van kracht zijn in de grondwettelijke staten van Europa. Men sla slechts de strafwetboeken open onder het hoofd 'Misdrijven tegen personen'. (Artikels 398-408 en 427-430 van het belgisch strafwetboek.)

behoefden en de verzuchtingen der meesten in 't geheel niet meer beantwoorden, wil ik nog de middelen onderzoeken die de regeeringen gebruiken om de anarchisten te bevechten.

De hoofdmiddelen zijn het spioneren, het ophitsen tot geweld en de laster; de beide eerste worden van ambtswege gebruikt door de bedienden zelve van den Staat; de laster is van meer officieusen aard: zijn hoofdorgaan is de pers.

De instelling, algemeen bekend onder den naam van openbare veiligheid, stelt zich tot doel degenen te bewaken die zich tegen de maatschappelijke dogmas verzetten en een verdere uitbreiding der revolutionaire gedachten te beletten; zij moet de eenvoudigen naar den geest voortdurend angst aanjagen met het roode spook en de anarchistische hydra; want de regeeringen behandelen hun volken zooals zekere ouders hun kinderen met 't een of 't ander denkbeeldig wangedrocht dreigen opdat zij zouden gehoorzamen. Daarom vergenoegt zij zich niet met de bestaande feiten te overdrijven, te vervalschen of in een afschuwelijk licht te stellen, maar zij bouwt ook gansche samenzweringen op en drijft onbewusten en dwepers tot het plegen van aanslagen die zij daarna de anarchisten ten laste legt. Hier spreek ik echter niet van russische politiebeambten, want in Rusland en in de andere europeesche staten verschilt de regeeringsvorm tamelijk; maar heeft de duitsche minister von Köller niet verklaard in de bespreking der 'Umsturzvorlage' dat een regeering geen bezoldigde ophitsers kon missen en heeft niet België zelf zijn Pourbaix gehad?

In dit opzicht is niets stichtelijker dan het lezen van de processen tegen de daders van anarchistische aanslagen (of wat men daarvoor uitgeeft). Het geheele proces is voorbereid en opgebouwd om aan een samenzwering te doen gelooven en de anarchistische groepen of zelfs eenvoudige bijeenkomsten van vrienden voor te stellen als vereenigingen van misdadigers, wat

veroorlooft strengere straffen toe te passen en de aangeklaagden te schaden in de oogen van het publiek. In het proces der slachtoffers van den valschen Sternberg, in Januari 1895, vóór het assisenhof van Luik gepleit, hield de procureur des konings staande dat het hier een fijn gesmeed complot gold; hij sprak van een anarchistische inrichting, van een centraal bestuur, enz. Eenieder weet dat deze mooie verzinsels te niet gingen door de stukken van het geding en de getuigenissen; zij bewezen duidelijk dat de aangeklaagden - de meeste waren zelfs geen anarchisten bij name - de opstokingen van den russischen betaalden opruier hadden gevolgd, terwijl de regeeringen der groote mogendheden dezen ter hulp kwamen om hem te doen ontsnappen aan de vervolgingen die men *pro forma* tegen hem inspande. Omtrent hetzelfde tijdstip (Februari 1895) verschenen vóór het gerechtshof van Milaan eenige jonge lui van 17 tot 19 jaar, beschuldigd een vereeniging van misdadigers te zijn: het hoofdpunt der aanklacht betrof het laten drukken van een manifest dat de wet op het *domicilio coatto* hekelde. De quaestuur had haar verbeeldingskracht buitenmate moeten inspannen om op dezen eenigen grond de hypothesis van een uitgebreid anarchistisch complot op te richten: zij had geen huiszoekingen gespaard en beslag gelegd op dingen zoo bezwarend als de werken van Mazzini of een portret van Carlo Cattaneo! Die gansche bespottelijke zaak, met groote kosten en veel gerucht opgetimmerd, viel in duigen! Nog bespottelijker, zoo het kan, was het proces der medeplichtigen van Lega (November 1895): bij gebrek aan werkelijke feiten moest de quaestuur, volgens loffelijke gewoonte gedreven door hogere invloeden, diep putten in de schatten harer verbeelding; niets ontbrak er aan, noch misleidende uitlegging van onschuldige woorden, noch valsche getuigenissen, noch omkoopning van getuigen! niets werd verzuimd om het gestelde doel te bereiken; overigens, de machtige steun der

overheden van alle soort viel haar te beurt; ook ontzag de voorzitter van het gerechtshof zich niet de verdedigers en de getuigen ter ontlasting te doen zwijgen. Maar alle inspanning was vruchteloos: men kon zelfs den schijn van een complot niet doen ontstaan.

Deze drie voorbeelden kenschetsen de strekking, doch elk anarchistisch proces zou de rol der staatspolitie duidelijk maken en bewijzen hoe bedrieglijk haar benaming 'openbare veiligheid' is. Vergelijk het gewicht dat men haar in de verschillende landen toekent en gij zult weldra erkennen dat haar uitbreiding in onrechtstreeksche verhouding staat tot den trap van vrijheid en welzijn van het volk.

Die vaste wet is ook logisch af te leiden wanneer men als gegevens neemt de plichten die hun ambt den agenten der openbare veiligheid oplegt. Het is stellig dat een mensch zich moeilijk overgeeft aan 't spioneren, indien zijn zedelijke begrippen geen erge afwijking hebben ondergaan of als hij niet door honger gedwongen wordt het eerste het beste handwerk te aanvaarden: of is het dan niet vernederend, op last van anderen, heimelijk menschen te bespieden, wier eenige misdaad dikwijls is rechtuit te zeggen wat zij in volle vrijheid rechtuit hadden gedacht: niettegenstaande wat men er gewoonlijk over denkt, dunkt me dat het daarvoor betaalde geld verdacht ruiken moet! In Italië, dat van die geheime agenten overloopt, hoeft men slechts een zeker aantal onder hen gade te slaan - ook agenten in dienst-kleedij - en men zal er door getroffen worden hoe de meesten ontegenzeggelijk de kenmerken van ontaarding dragen. Waren Lombroso en zijn leerlingen enkel door het verlangen naar wetenschappelijke waarheid gedreven, zij zouden hun navorschingen op dat veld brengen in stede de zoogenoemde crimineele anarchisten met hun haat te vervolgen. Aard en beweegredenen van de anarchistische aanslagen laten in 't geheel niet

toe een organische ontaarding bij de daders te veronderstellen, terwijl de lust tot bespieden en verklikken, zelfs voor een gewoon mensch het teeken is van een oorspronkelijk gebrek. De staatspolitie heeft veel meer menschen vermoord dan de anarchisten en haar misdaden waren vooraf beraamd; zij werden langzaam, koelbloedig van bestuurswege uitgevoerd. Een ambtenaar der openbare veiligheid zelve, een oud-bestuurder van de strafkolonie te Port'Ercole⁽¹⁾, onthulde ons hoe men de ongelukkigen behandelde, die enkel op bevel der politie verbannen waren naar dit oord waar de malaria heerscht: onder hen waren grijsaards, idioten, menschen door beroerte geraakt, slachtoffers van persoonlijke wraak, die zelfs niet wisten wat anarchie is. Daar lagen zij door elkander, op onvoldoende wijze gevoed, nauwelijks gekleed met lompen, ziek, opgevreten door ongedierte en vergaande in vuiligheid, zij bleven er maanden lang zonder te weten waarom zij opgesloten waren: niet alleen had men ze willekeurig gevangen gezet, ofschoon zij enkel tot het *domicilio coatto* veroordeeld waren, maar zij mochten zelfs niet werken: een bevel van 't ministerie verbood het! Moet ik thans nog zeggen hoe de bijzondere commissies in 1894 aangesteld, te werk gingen om anarchisten en socialisten bij hoopen naar het *domicilio coatto* te bannen? Op straf van ontbinding waren die commissies ge-

- (1) Raf. Santoro. - Zijn stuk verscheen in het bijblad van den *Secolo* van 12 Mei 1895. De zeer nauwkeurig beschreven feiten er in onthuld, werden nooit gelogenstraft: integendeel, de regeering erkende ze onrechtstreeks als waar, want zij liet Santoro vervolgen, die voorzichtigheidshalve over de grenzen was gevlucht. De regeering eischte zijn uitlevering van Frankrijk, zonder ze echter te bekomen. In hetzelfde bijblad van den *Secolo* staat een verslag van Marescalchi, raadslid bij de prefectuur van Bologna, lid der provinciale commissie tot aanwijzing van het 'domicilio coatto'; in dit stuk worden de feiten aangehaald, waarop ik later zinspeel. Kortom tijd nadien werd Marescalchi door een der kiesdistricten van Bologna tot afgevaardigde gekozen.

dwongen zich te voegen naar de zienswijze der quaestuur, die volgens gewoonte overigens noch leugens, noch valsche getuigenissen spaarde. Er ware geheel een boek te schrijven om een denkbeeld te geven van de willekeur waarmee men in dit land omspringt met het volk, dat onwetend en verbeest, uitgemergeld door den honger, nog slechts eenige stuiptrekkingen van wanhoop vertoont en geen weerstand meer biedt aan de schandelijke seniele lusten der regeerende hoogere burgerij.

Het ondoelmatige dier brutale beteugeling valt in 't oog. Heden minder dan ooit kunnen de vervolgingen de ontwikkeling der gedachten tegenhouden. Ten slotte is elke uitzonderingswet voordeelig aan de vervolgdten; anarchisten en socialisten hebben het herhaaldelijk ondervonden. Op de wilde weerwraak die onmiddellijk volgde op de aanslagen van de propaganda der daad, volgden even onmiddellijk aanslagen van denzelfden aard; daarenboven wekte zij dikwijls de wraakzucht. De ontploffing in het Restaurant Very had plaats kort na de gezamenlijke aanhouding van een honderdtal anarchisten; de bom in den Liceoschouwburg te Barcelona was een antwoord op de terechtstelling van Pallas, die een aanslag op Martinez Campos had gepleegd.

De burgers zien wel in dat het geld door de regeeringen rondgestrooid om de anarchisten te bewaken, uit te dagen of onschadelijk te maken, ontoereikend is om de beweging te stuiten, want zij willen de officiële krachten versterken door in woord en schrift de openbare meening te misleiden. Zooals ik reeds gezegd heb, is de pers het werktuig van deze tegenpropaganda en het middel, de laster. Niet alleen begrijpen de journalisten de anarchistische denkbeelden niet, wat te verontschuldigen ware, hun onwetendheid en de noodwendige oppervlakkigheid hunner kennis in acht genomen, maar zij willen ze niet begrijpen, zij verwringen ze willekeurig. Hoe menigmaal lazen wij reeds dat de anarchie de algemeene wanorde is, eene

totale losbandigheid van zeden, de vernietiging van het huisgezin, de terugkeer tot een toestand van wilden? Hoe dikwijls hoorden wij de eerlijkste, de oprechtste, de reinste mannen smaden door lieden die te huis hooren in de vuilnis eener in 't geniep lasterende pers? Bakunin die zoo onverstandig de 'vader der anarchie' wordt genoemd, was volgens de bezoldigde lasteraars een russisch spion! Tolstoï, wiens eenvoudige levenswijze niet verdacht kon worden, moet het nu ontgelden dat hij in zijn jeugd champagne heeft gedronken! Herinner u maar op welk een losbarsting van stichtelijke verontwaardiging Elisée Reclus' verklaringen werden onthaald, toen hij de doenwijze uitlegde en goedkeurde van Pini, die de burgers zoo onbaatzuchtig 'onteigende', enkel om de anarchistische propaganda ook materiëel ter hulp te komen: de ergste koppelaars, de meest drieste schuimers van het journalisme, de meest schaamteloze knoeiers in vuile zaken, namen een verontwaardigde houding aan en vonden bij deze gelegenheid een schaamte in zich, die geen mensch ooit te voren in hen vermoed had! De propagandisten der daad werden nog erger mishandeld: eerst waren het gewone misdadigers, straatgespuis, gemeene lichtmissen; daarna, toen een weinig waarheid doorgedrongen was en die grove leugens onhoudbaar werden, trachtte men ze te doen doorgaan voor luiaards, voor leegloopers, voor verwaanden die streefden naar een zekere beruchtheid, die van zich wilden doen spreken. Als laatste uitvluchtsel verklaarde men ze waanzinnig.

Ik zou niet langer bij dit treurig betoog blijven staan, indien mannen die in de wetenschap een naam hebben, niet gansche boeken hadden geschreven om te doen gelooven dat de anarchisten waanzinnig zijn en dat men ze moet opsluiten, - wat gelijk staat met ze allengskens te dooden door de verschrikkelijkste kwaal. Die heerschappen liegen niet alleen, zij huichelen er nog een zekere menschlievendheid bij, zij geven zich den schijn als

wilden zij den dood van den zondaar niet. De theorieën van Lombroso hebben gerucht gemaakt in de wetenschappelijke wereld, men heeft ze moeten wederleggen; dat alles bewijst volop dat de liefde tot het middelmatige, de haat tegen alles wat zich verheft en onderscheidt ook gedrongen is binnen dien zoogenoemden 'tempel der wetenschap' dien de modernen beweren te hebben gebouwd. Nooit misschien werd een zoo valsche, een uit wetenschappelijk oogpunt zoo onhoudbare theorie opgesteld als die welke den 'Durchschnittsmensch', den gemiddelden mensch, voorstelt als den eenig gezonden en eenieder die van dit schematische type merkkelijk verschilt, als ziekelijk buiten de maatschappij wil sluiten. Werkelijk is heden deze theorie reeds opgegeven door alle eerlijke geesten wier kritisch vermogen niet gansch is getaand. Hoe 't ook weze, de burgerij heeft zich den genadeslag toegebracht, nu zij van het eerlijk en rein streven naar waarheid heeft afgezien op dit wetenschappelijk veld dat zij het hare noemt, en het beginsel verzaakt van het vrij onderzoek dat alleen nog haar bestaan wettigde.

V. De Propaganda

Buiten de omwentelingstijden is de individueële handeling het belangrijkste voor de anarchisten. Daardoor onderscheiden zij zich wezenlijk van hen die zich bij gelijk welke partij aansluiten, en heel bijzonder van de wettelijke socialisten. Bij dezen slorpt de gemeenschappelijke werking totaal de persoonlijke op: zelfs wanneer iemand alleen handelt, is 't op een bevel van de partij, niet uit eigen initiatief. De openbare man en de private maken er twee uit: 't gebeurt dat de daden van den laatsten de woorden van den eersten tegenspreken. De anarchist gelooft niet, dat de maatschappelijke kwestie enkel een economisch vraagpunt is en kan opgelost

worden door een zeker getal hervormingen bij middel van het gezag: zijne gedachte omvat het geheele leven en is één met geheel zijn zelf; wat hij ook bedrijve, - hij weze dan arbeider, kunstenaar of geleerde, - zij zal stralen door zijn woorden, zijn schriften, zijn werk; hij is anarchist, zoowel tehuis als op het marktplaats; hij weet dat men handelt, zelfs wanneer men de menigte niet met redevoeringen opwindt, en zelfs wanneer men niet stemt; hij overreedt wellicht even veel mensen door 't voorbeeld van zijn leven als hij ze met kracht van bewijsredenen overtuigt.

De zucht om aan zijn opvattingen een eenheid te geven, een richtsnoer aan zijn gedrag, het streven naar de innerlijke harmonie welke van zelf in den anarchist leeft, zijn uitnemend geschikt om het karakter te vormen. De mensch, die 't met zich zelf eens is, die welbewust 't verband vat tusschen zijn verschillende gedachten, zal in de daad ook doeltreffend en krachtig zijn. De gebeurtenissen zullen hem niet onverhoeds verrassen: zelfs in onverwachte omstandigheden zal hij dadelijk voelen wat te doen staat. Alleen onder zulke mensen is ware samenwerking mogelijk: uit eigen wil, met 't volstrekke geweten van het na te streven doel vereenigen zij zich; geen onderwerping van den eenen aan den anderen, vandaar evenmin verlies van krachten.

De anarchistische groepeeringsen vertoonen niet het gemaakte karakter van 'sociëteiten' of 'kringen' met comiteit, verordening, programma: de lieden die deel uitmaken van zulke kringen zijn meestal toegetreden uit neiging voor de strekking welke zij vertegenwoordigen; hun toetreding tot de standregelen is voor hen niets meer dan een vorm; het programma, dat zij zich verbinden te verdedigen, bevat veel meer vage desiderata dan scherp afgeteekende voorstellen; ook blijft het een doode letter en deze vereenigingsen zijn vooral een oefenplaats voor hen die zoeken te dringen in de vergaderingsen waar de macht werke-

lijker is. De anarchisten daarentegen vereenigen zich in bepaalde omstandigheden, wanneer een gegeven doel het gezamenlijk handelen noodwendig maakt; zij nemen geen verbintenis aan van algemeene draagkracht en op een onbepaalden vervalldag. Daar zij 't eens zijn wat het doel aangaat, zoo blijft hun alleen te beraadslagen over de middelen, en in zulk geval kan een beraadslaging vruchtbaar zijn, want zij heeft een stelligen grond onder zich en betreft een duidelijk omtrokken voorwerp.

Uit het oogpunt der propaganda - ik laat de samenwerking voor de voortbrenging of voor het verbruik terzijde, welke een anarchistisch karakter heeft en onrechtstreeks tot de verspreiding der gedachten bijdragen kan - is heden de gezamenlijke handeling tamelijk gering: zij is nuttig op het oogenblik als de geesten opgewonden zijn, wanneer de crisis nijpender wordt, in verkiezingstijd om de onthouding te bevorderen en de streken der politiekers aan te klagen, in tijd van werkstaking om den tegenstand in te richten en te beletten dat de wettelijke socialisten de spontane beweging der arbeiders doen afwijken. Anderzijds vormen de anarchistische bladen en tijdschriften natuurlijke vereenigingscentra, die de verstandhouding zullen helpen bewerken op den dag der uitbrekende omwenteling, wanneer een waarachtig optreden der massa noodig worden zal.

Het is onmogelijk theoretisch over de anarchistische propaganda te spreken: 't geldt hier een levend ding, in gedurige ontwikkeling, duizendvoudig en ingewikkeld, dat aan elke poging tot schematizeering ontsnapt. Een streng geschoolde partij handelt op maat en naar vaste regels: zoo krijgt zij een schijn van eenheid. Maar die eenheid is louter factisch: de tucht bezigt kunstmatige banden, zij dwingt, en de dwang brengt niet dan een valsche eenheid voort. De ware eenheid is spontaan, natuurlijk, organisch: men maakt haar niet, zij maakt zich. Nu reeds bestaat er meer echte solidariteit onder de anarchisten dan onder

de gezagssocialisten: de anarchisten erkennen elkaar zeer goed, waar het ook zij, zonder aan eenig verbond toe te hooren!

De onmiddellijkste, zichtbaarste doelmatige werking der anarchistische propaganda richt zich tegen het leger. Men gelooft vandaag niet meer dat het leger bestemd is om het volk te beschermen tegen de aanvallen van den vijand van buiten, tegen 'den vreemde': de meeste werkers begrijpen dat hun belangen hen veel nader brengen tot de werkers der andere landen dan tot de kapitalisten van hun 'vaderland': ook ziet gij hen trachten naar vereeniging over alle grenzen heen. En toch zijn zij nog talrijk de ongelukkigen, die al te zeer uitgehongerd werden om bewust te kunnen zijn, de naiëven die men nopens hun eigen toestand bedriegt, dronken maakt van vaderlandsliefde bij middel van woorden en klanken. Nooit zal men genoeg deze waarheid herhalen, hoe vanzelfsprekend zij ook weze, dat het leger heden voor doel heeft de burgerlijke instellingen te verdedigen, het volk door het volk te bedwingen⁽¹⁾. Onze wetten worden niet bekrachtigd door het geweten der individus, maar door de macht der wapens. Zonder den politieman, den gendarm, den soldaat, zou het wetboek een doode letter zijn. Zie het leger paradeeren op feestdagen: wie groet het? voor wie moet het buigen? Voor koningen, ministers, diplomaten, aartsbisschoppen, allen symbolen van den burgersstaat! Zie de soldaten die men africht om in hen alle initiatief uit te roeien, allen wil, om er werktuigen van te maken, werktuigen van den dood, en niet zooals men beweert mannen bekwaam om hun onafhankelijkheid te verdedigen! Zie de kinderen aan wie men gedurig praat van krijgsglorie, oorlogs-heldenmoed, en die men verstompt met patriotische deuntjes, op een ouder-

(1) De vraagpunten betreffende de rol van het leger en de beteekenis der vaderlandsliefde werden op de scherpste wijze behandeld door Tolstoï in *Le Salut est en vous* en in *L'Esprit chrétien et le Patriotisme*.

dom dat zij zonder weer en bij uitstek ontvankelijk zijn! Ga na hoe schaamteloos de officiële geschiedenis liegt, en gij zult weten waartoe het leger dient en wat er schuilt achter het woord vaderlandsliefde! Maar er zal geen twijfel meer in u blijven als een werkstaking uitbreekt en gij ziet dan de regeering zich haasten soldaten af te zenden in grooten getale om de eigendommen der invloedrijke patronen en bestuurders te beschermen, en om te trachten door de vrees de werkstakers machteloos te maken. De onschuldigste werkersbetooging dient heden tot voorwendsel van bespottelijke ontplooiing van gewapende macht: het is waard te bemerken dat juist in die landen waar het gezag der regeering onbegrensd is, waar de machtmisbruiken ontelbaar zijn, de militaire dwang en de geweldige uitdaging en bestraffing het hardvochtigst toegepast worden. Heeft ten andere de koloniale politiek niet voor hoofdzakelijk doel de openbare aandacht van de innerlijke ellende af te wenden, de ontknooping der crisis tegen te houden met bedriegelijke beloften van te veroveren schatten, den soldaat te gewennen in de brutaliteit der strooperij het menscheleven te misprijzen? Het inroepen van eenige economische redenen is niet voldoende om de worstelingen te verklaren van de meeste der europeesche staten in Afrika. De oorlog der Italianen tegen de Abyssiniërs is, uit economisch oogpunt, een dwaze onderneming: zij kost oneindig veel, brengt niets op en kan slechts den financiëelen val verhaasten. Maar een regeering, waarin zich nog de stichters der italiaansche eenheid bevinden en aan wier hoofd de zoon van den eersten koning van Italië staat, moest zich noodlottig in zulk een krijg werpen: nadat de burgerij het staatkundig ééne *Italië* had geschapen, heeft zij maar ééne zorg bewaard: deze abstractie, dezen titel, dit *woord* te doen schitteren: zij wil het volk diets maken dat dit *woord* een levende werkelijkheid is; zij wil dat men spreke van Italië als groote mogendheid, van Italië als koloniseerende natie, en voor-

taan is de ijdelheid haar eenige drijfveer. Het van nature zeer zinnelijke en nog zeer onbewuste volk laat zich begoochelen door woorden, klinkklank, praalvertoon, en de soldaten gaan, gaan steeds in grooter getal zich ginder laten doodschieten of bederven!

Zelfs indien de eerste oorzaken der huidige oorlogen van economischen aard zijn, dan kunnen deze oorzaken toch maar werken onder zekere voorwaarden, dank aan zekere middelen: waarom die oorzaken bevechten, wanneer het ons veel lichter valt die voorwaarden te wijzigen, die middelen te vernietigen? De autoritaire socialistes schijnen altijd te vergeten dat de mensch een geweten en een wil heeft en dat zijn terugwerking op de uiterlijke machten niet de eenvoudige gedaante van een reflexe beweging heeft. Als eenmaal een groot getal geesten het klare besef van de ware rol des legers zullen hebben en het onzinnige zullen begrijpen van wat men thans vaderlandsliefde noemt, dan zullen de soldaten niet alleen weigeren op hun broeders te schieten, maar de jongelieden zullen weigeren zich te laten aanwerven en de wapens te nemen. Van dien dag af zal alle autoritaire inrichting onmogelijk worden, en het zal gedaan zijn met de transcendente maatschappij die steunt op het goddelijk gezag, op dogmas van alle soort - zelfs op dat van de heerschappij des volks!

De regeerders voelen het zoo wel dat zij niets zoo zeer duchten als de propaganda in het leger, en dat zij met uiterste gestrengheid degenen straffen, die 'de soldaten van de volbrenging hunner militaire plichten weerhouden'. De zendbrieven der ministers van krijgswezen zijn daarover stichtend: zij toonen dat men den soldaat afzondert van allen belevenden invloed die van buiten komt, dat men hem de vrije lucht, de gezonde gedachten afsnijdt.

Ik sprak zooeven van de bewuste handeling der anarchisten

en de macht van eigen gewilde poging. Maar zooals in elk individu een enorm deel onbewustheid leeft, zoo gaat door elke maatschappelijke beweging een onderaardsche strooming, een diepe kracht die ons onweerstaanbaar meesleept en die wij ondergaan zonder er ons onmiddellijk rekenschap te kunnen van geven. Wie een blik werpt op den afgelegden weg begrijpt dat, buiten ons weten, een geheim werk in ons aan den gang was en dat onze behendigste berekeningen niet toepasselijk waren dan op de beweging aan de oppervlakte. Thans blijft ons ook over een oogenblik achterwaarts te zien, opdat wij den waren zin der huidige evolutie zouden erkennen, en voelen of waarlijk die diepe strooming ons draagt.

JAC. MESNIL.

Op Zee

Groote onvoldane, o albezielde Zee!
 Laat steigrend nu dien storm-hoogdag opjoelen,
 Zee! Zee, die twijfel-lach en kreet van wee
 Als scheurend uit uw diepst-grommend omwoelen
 Lost in het hijgend duizendvoudig meê-
 Opjoelend leven, dat in golf-krioelen
 Verlangt en zwoegt, of 't uit zichzelf zich streê,
 Om zijn diep eeuw'ge dieper toch te voelen!

Zee! eindelijk mijn! Hoog jubelt in mijn lijf
 Herboren kracht; met al uw golven drijf
 En golf ik op en neêr in blij vertrouwen.

- Straks zien we u, door de schemering gewijd,
 Tot rust uitglijden met zacht-glim'ge vouwen,
 Verlicht in eigen loutere eindloosheid.

Aug. 1894.

AUGUST VERMEYLEN.

Een Beeld van de Zee

Het stormig slaan der wild-bezielde lucht
 Benevelt de enkle sterren die vaag lichten...
 De zee zwelt hoog en breekt, in wilde vlucht,
 Haar golven grootsch en lichtend; en de dichte
 Regen, staêg-druppelend in luid geruisch,
 Koelt noch bedaart de slingers solfer-vlammen,
 Die, vlekken brandend in het warm gebruisch
 Der deining, ópbewegend krommen kammen
 Van vloeibaar vuur. Een gloed dringt welvend voor;
 En buldrend heffen, in zijn vuur-rood spoor,
 Zich baren half in 't licht; zij zijgen, stijgen
 Of schrijden schuimend voort, met brandend slaan
 Ophuילend tot waar lage wolken dreigen.
 De weerlichtvlammen door het duister gaan;
 Zij vuren boven zee en blauw verzinkt
 Haar neergeslagen klaarheid lang en luid
 In 't volgestreepte nat, dat toomloos klimt.
 En hooger rijst de gang der zee, waaruit,
 - Als uit een zee van vlam - de gouden strooken
 Van bliksemschijnen loopen, die zich, 'lijk
 Goudwegen gaan vernietgen in 't heerlijk,
 Omwazigd licht van licht-doorgloeide smoken.
 Dan giert laag-zwierend weer een rukwind neêr
 En 't is of 't stormend zwerk, met laaien val,

In 't zeelijf siddrend dringt: met eenen keer,
 Splijt zich de zee, en golven zonder tal
 Kentren, het scheurend diep gulpende inslierend.
 Gloei-stroomen, rood als vieren, steunen tierend
 Muren van water die, zich ruig opstekend,
 Voorovervallen tot weg-slingrend schuim.
 De diepte kreunt en zucht; de baren breken
 De baren stuk, en roerloos holt zich 't ruim
 Beneên. -

Verstommend stil blijft dan de zee
 Een stond... maar wilder, machtger komt en woedt
 Weer 't stormen. Duizend bliksems klatren meê
 En slaan de zee geklemd in vuurgen gloed,
 Die weer omhoog welft met der golven deining
 En wijd het zwerk doorstraalt met vlammenlijning,
 Met wederglans van solfer en van bloed.

Augusti '96.

VICTOR DE MEYERE.

Eene Jeugd

Aan F. Domela Nieuwenhuis.

MENIG jongeling uit dezen tijd moest zijn bewustheid, of zijn begeerte naar bewustheid, als een ziekte verdoemen, terwijl die ziekte hem toch noodzakelijk als zijn leven zelf voorkwam. De echte menschen van thans hebben geleden in al hun gedachten: hun werk en al hun daden achtten zij ontoereikend; zij hadden 't vreemd gevoel dat ze in onmacht en eenzaamheid moesten zitten, als zij niet één woord terugvonden, een woord dat lang vergeten was uit menschegeesten, maar allen weer in nieuwe helderheid vereenen zou. Hun verstand vergde allesomsluitende stelsels. En zie, het woord vonden zij niet, alle woorden waren zij moe, en eindelijk geloofden zij toch; geen raadsel losten zij op, en toch voelen zij zich thans bevrijd. Dat is de geschiedenis eener jeugd, die nu rijp wordt in de schoonste werkelijkheid van een rijken hooggroeienden tijd.

Zoo werd ze mij door een vriend verteld, in hare zichtbaarste bewegingen; onder het afgelijnde van wat hij zegde - want hoe kan men van zulke dingen spreken? - was het dieper gestroom van na- en voorgevoelens die geene taal verbeelden kan.

'Wij hebben meer gedacht, en vroeger gedacht, dan eene harmonische ontwikkeling het toelaat. Achter onze overmoedigste en gekste daden - achter die vooral - was er door heel onze jeugd een lucht van ernst - ernst dien ons romantisme met eenig genoegen tot smart deed wassen. In hare phosphoorglanzige diepte vol gerekte gebaren en bovennatuurlijke blikken, was heel deze

eeuw niet doorwongen van onze pijn? Het geloof ons door de opvoeding opgedrongen hadden wij als een kleinjongens-kleed van ons afgeschud: reeds voelden wij halveling dat wij in onszelf onze waarheid moesten zoeken, en niets zouden weten eer we ons eigen kenden. Wij bogen ons over ons leven, ontleedden en rangschikten al de vormen die wij aan zijn oppervlakte ontwaren konden.

"t Was op 't oogenblik dat onze losgelaten jeugd zich voor de eerste maal oprichtte naar 't honderdvoudige en volledige droombeeld van haar eigen volmaaktheid. Wij stonden vóór de wereld, met onze armen en onzen geest vol vernielende en scheppende kracht. Wij gingen onze aarde in bezit nemen. We hadden de dingen maar om te grijpen: Seid umschlungen, Millionen! en strekten de handen uit tot al waar opstand en vrije beweging uit sprak. 't Schoon en sterk heidensch leven dat we wilden! We ontvingen alle lusten als een nieuw geluk, en wilden ons toch aan alle smarten overgeven, - om dan boven het rumoerigste gespeel een geest te doen heerschen, waarin alle lusten en smarten, tot klare begrippen geworden, zich in vaste samenschikkingen zouden voegen. Een jaar van rijke ongerijmdheid, en boven al onze grootspraak was er misschien niets dat ons meer aantrok dan die ongerijmdheid zelve. Wij zochten de schelste tegenstellingen en de gekste avonturen, "om niets onbeproefd te laten"... Dat was alles zeer gewoon, maar zeer schoon, en wat we ook beweren mochten, ons harten waren vol hoop. Maar het vele nadenken kwam langzamerhand de vrije uitborreling van al 't oorspronkelijke, zelf-bewegende verkoelen. Wij zagen ons handelen, en hielden ons met wantrouwen tegenover onze aandoeningen. Ons wezen was gesplitst, wij leefden niet meer als een geheel. De onverwachte geur der dingen vervloog; onze koudroekeloze twijfel werd tot manie. Veel waren we moe dat we nog niet gezien hadden. De vrouwen zijn dom en haar omarming

breekt het hart, en alle wijn laat hoofdpijn na: reeds vóór de hoogeschool meenden wij ons “romantisch” tijdperk afgesloten. En achter ons jeugdig pessimisme stak het gevoel dat wij niets waarlijk bezitten konden. Wij stelden geen vertrouwen meer in de buiten-wereld en alles overgenomen, nog geen vertrouwen in de machtige onbewuste bewegingen van ons eigen diepste leven.

‘Ik was als een die trappen zonder eind in de duisternis afgaat. Het geloof had ik afgewezen, maar wat was me “wetenschap”? Ik haatte de vergoders der rede, zonder dat ik toen dien haat kon verklaren. De wetenschap scheen me een poëzie van lageren rang, waarin alle bepalingen ook maar beelden zijn, want elk ding kan slechts door zichzelf bepaald worden; haar aangeven van betrekkingen en waarden was mij een samenstel van aandoeningen en begoochelingen tot abstractie geworden. Ik klampte me vast aan de kunst, als vermoedde ik dat in haar, ónder hare vormen, iets van de oorsprongreine ademing der gehééle ziel voortleefde, en stelde hare waarheid hooger dan wat verstand alleen bereikt. Al had de wetenschap in vaste wetten de wereld gesloten, dan zelfs *bezat* ik de wereld niet; alleen 't inbezitnemen der dingen door mijn gehéél eenvoudig zelf liet de twijfel aan een werkelijkheid verdwijnen. Maar nu eerst voelde ik dat mijn zelf gesplitst was, als de ziel van heel dezen tijd.

‘De natuur was me onbegrijpelijk, haar noodwendig groeien en wentelen geschiedde te ver buiten mij; van mijn twijfel voelde zij niets; mijn pijnlijke scherts en mijn geesteszorgen waren niet in eenklank met den ontzachlijken zang van het lot. Even vreemd was me de maatschappij waarin ik leven moest: daar was alle eenheid - alle gezondheid - verloren; niemand voelde zich op zijn plaats, in wanorde en strijd ging elkeen naar zijn verval; de *innerlijke* samenhang was er niet meer; de mensen waren alleen nog saamgehouden door wat leugens, die de normale domheid onderhield, en wat dwang, in handen van een verguld

middelmatig gespuis waarvoor ik meer afkeer voelde dan voor 't ergste misdadigersgrauw der straatjes van ellende. Ik was alleen, - en hoe had ik in mezelf kunnen berusten? Het teeken van 't evenwicht ontbrak me: het geweten, dat ons verbindt met al wat we als oneindig voelen. Had ik 't eeuwige maar kunnen vergeten, mijn blik gewinnen aan 't enkele schouwspel van wat in tastbare vormen afwisselt! O worden, moeten worden! Maar al wat vervloeide en verging gaf me als een voorgevoel van den dood, dat me aantrok en toch onverdraaglijk was. Ik wilde mijn oogen vóór 't eeuwige sluiten, maar de zee hoorde ik overal rond mijn nietigheid aanslaan. Ik had het kruis gebroken, maar niet de behoefte aan God. En al kon ik hem soms vinden, zijn openbaringen bleven zonder verband met elkaar. Waar was het kruisingspunt van mijn vergankelijk en afgezonderd ik met al het onbegrijpelijke en ongezegde? Ik bezat geen maal tusschen 't eindige en 't oneindige.

'Eenige mijner vrienden trachtten zich af te zonderen door de kunst, maar in hun eenzaam werk klopte niet de geheime polsslag van 't levendig-worden, en 't verdorde in dilettantisme. Allen vluchtten wij onszelf, om ons te verwezenlijken in iets volmaakts en onbeperkts, dat geen vinden kon noch noemen. Wij waren misschien nog te jong om te weten dat het onmiddellijke leven rond ons ongelooflijk diep is, dat alle machten der hemelen en der aarde kunnen aanwezig zijn in een glimlach of in 't wonder van een liefdeblik. O die avonden, wanneer alcohol noodig was om hierbinnen het pijnlijk gewoel terug te slaan! Hij ontboeide een onverwacht bestaan in het hoofd. Eerst werd er om die vermenigvuldiging van den geest gedronken, later - om den sluimertoestand die er op volgde... Verder, altijd verder! En gedroomd! O duivelsche vernietiging! Daar stond gedwee die te wachten, de vrouw, die de sterkste smarten kan inschenken aan al wie de bedwelmende aantrekkingskracht der zonde liefheeft. Zij wachtte

gedwee in 't gas en 't kristal der “bar's”, bij de groene nachtgezichten. Hoe voelde ik mij verwant met haar, die verstooten loerde, op de grenzen eener beschaving zonder liefde en vreugd, een beschaving die haar eigen vuigheid samenvatte wanneer ze de groote onvruchtbare 't woord “fille de joie” op 't voorhoofd drukte. O die arme ontheiligde oogen, voor al wie zijn uitbrekende jeugd nutloos voelt! en die armen waarin men sliep als in een graf, - om toch in iets *werkelijks* tot voldoening te komen! Het was me als een troost, dat ik de walging voor mezelf kon wreeder maken... En dat was nog altijd menselijkheid, en dat was nog altijd liefde! liefde die tot vernietiging kon gaan. Want ik voelde wel dat ik den dood beploegde, en kwam er toe, de omarming te zoeken voor het doodsgedoele dat er op volgde... En dat bewustzijn, dat bewustzijn!... Het liep in wilde passie naar alles wat maar luid schreeuwde, om zich te verstompen. Daar stak ook misschien een weinig “romantisme” in, maar ik beklag wie hier glimlacht. Gebroken en wanhopig en de oogen leêg, hebben wij met den waanzin verkeerd; ik heb rond den dood gedraaid, hem van dichtbij gezien...'

‘En nochtans, rond mij handelde en verspreidde zich het duizendvoudige menschedom, - de groote naamlooze menigte, die haren “plicht” vervulde en niets van mijn wankelen en lijden wist. De nederigen en de kleinen, begrepen zij dus beter het leven? Waarom kon ik me niet verliezen bij die meerderheid, die werkt en niets vraagt, die gerust is en gelooft?

‘Ik begon te vatten wat het geloof in de samenleving beteekent; het geloof alleen sprak tot het geheele wezen van den mensch, kon 't bewuste en 't onbewuste in hem omvatten; in de eenheid van zijn geheimenis konden de menschen elkaar erkennen en liefhebben. Alleen rond een nieuw geloof zou een nieuwe gemeenschap groeien.

‘Maar een geloof schept men niet, en ik zwelgde in stelsels. De kern der samenvatting die ik droomde zocht ik in begrippen, alsof een gemeenschap op begrippen leefde! Ik bouwde in mijn verstand de eenheid aller dingen op, en zooals anderen God zeggen, zegde ik het Leven, de Rythmus, het Mysterie, wat weet ik al! Maar innerlijk voelde ik mij niet bevrijd, en ik wreekte me weldra op mijn eigen schepping: die wijsgeerige beschouwingen bevredigden nog minder dan de godsdienst mijner kinderjaren. Ik brak weer mijn wereld... Hoe kon ik me verlossen van al wat uit vroegere tijden op mij drukte, indien ik me onderwierp aan een onvoorwaardelijk, buiten mijzelf staande wezen, ik mocht het noemen hoe ik het wou? Als een jonge god moest ik in de natuur leven, zondeloos. Was mijn verstand niet de schepper van dat wezen, en van al zijn hoedanigheden! Ik alleen was maatstaf van 't goede en 't kwade, en in den grond was niets goed of kwaad. Ik wilde voor geen afgetrokken denkbeeld meer buigen. Menschheid, broederlijkheid: woorden! *Ik* was me de eenige werkelijkheid.

‘Ik!... Ik riep het heel luid, maar voelde mij dor en niet gelukkig. Er was als iets gebroken in mij. Alles wat ik zag scheen verder dan ooit buiten mij. Ik zei wel het leven, maar voelde 't kleurloos als den dood... En rond mij steeg weer het stilzwijgen.

‘Ik!... Dat was weer wat verstandswerk, en 't verstand werd ik moe. Het vergankelijke of 't onvergankelijke, wat is nu “ein Gleichniss”? De zoogezegde “logiek” waarmee regelrecht gedacht werd scheen me zeer weinig den gang van 't werkelijk leven te beantwoorden. Kon ik maar leven zonder theorie!

‘Ik... Wat was ik? Mijn stem was nu gevallen, en in de doodstilte kwamen van uit de diepte nog nooit vernomen stemmen fluisteren. In mijn onbeweeglijkheid groeide langzaam nieuw voorgevoel op, uit andere gebieden dan die van mijn kreten en al mijn tranen. Ik vermoedde in mij, in afgronden die mijn

bewustzijn niet peilen kon, rijken vol onbegrijpelijke mogelijkheden. Kwam hij van daar niet, die blinde wil tot doordrijven, die me recht hield, die drang naar innerlijk evenwicht? O mijne ziel, zijt gij van mij alleen, of raken wij niet allen, dieper, oneindig dieper dan al onze woorden, dezelfde nauw-hoorbare bron, van waar de liefde welt?... Ik... Van waar kwam ik? Ik had mezelf niet geschapen...

'Wat waren de schoonste woorden nevens al wat onuitgedrukt moet blijven? Alle woorden werden in den wind geslagen door de machten die ons begrenzen. Wanneer de dood van een vriend in ons leven komt ingrijpen voelen wij maar al te goed dat we niet weten, - dat er... iets anders is. Wie zal gelooven, vóór de tranen zijner moeder of het lijk zijner beminde, dat hij met symbolen speelt? Wat kan ik op de oorspronkelijkste bewegingen mijner ziel, wat kan ik op den dood? Ik stond alleen voor de zee, en ik hoorde nu, als het gezang van alle sterren en alle werelden, het lot, waarin mijn eigen stem verloren beefde.

'Het gevoel mijner afhankelijkheid bracht me weer tot het geloof; ik begreep niet hoe 'k het zo lang had kunnen ontgaan. Ik verstond dat de oorsprong van wat als godsdienst in maatschappelijke vormen heel het menschdom door leeft, ook in mij leefde. Had mijn verstand niet ongelijk tegenover het groote onbewuste werk van duizenden geslachten? De boeddhistische en Hegel'sche metaphysica van wat literaire predikanten met zwakke stemmetjes kon me niet bevredigen: één overlevering, en geen andere, had onze beschaving bezielde, *leefde* werkelijk *in* ons: het Christendom in zijne zuiverste verschijning.

'Een filosofie kan de behoefte eener gemeenschap niet voldoen, en is nooit een religie geworden; alleen de menschen die de filosofie niet noodig hebben kunnen er iets meê doen. Maar het Christendom is grooter dan alle stelsels. Waarom zouden wij strijden tegen de aantrekkingskracht der schoonste

persoonlijkheid, die door de samenwerking van negentien eeuwen als iets werkelijks onder ons *bestaat*? Is hij niet, Jezus, overal waar smart en hoop is? Glanst zijn aangezicht niet door onze schoonste daden? Die heeft niet in woorden gewerkt, maar in het levend vleesch van het menschdom. De boer die zaait, de visscher verloren in den avond, bidden tot hem met hetzelfde hart als 't arme volk van Galilea, en mijne moeder voelt hem als alle moeders hem ooit gevoeld hebben. In hem kan ik mij met mijn eenvoudigste medemenschen vereenigd weten. Zooals de geheime werking van den tijd, door beschavingen heen, het Christendom tot eene natuurlijke en haast-onverdelgbare kristallizeering gemaakt had, zoo ook was langzaam en buiten mijn bewustzijn om eene kristallizeering van oude gevoelens in mij ontstaan, die ik als zuiver omtrokken beeld buiten mij moest stellen om het te begrijpen. De heilige Maagd, waartoe die vrouw haar handen en haar tranen heft, was zij minder een werkelijkheid dan het beeld dat ik in mij droeg? O gingen wij eindelijk elkaar begrijpen?... Ik voelde als een sluier van de sterren rond mij wuiven, als een bevende wasem licht als dauw, een wasem van vrouwelijke bevalligheid...

'Maar waarom ging ik aan de starre beelden die uit mijzelf geschapen werden een recht erkennen over mijzelf? over al wat in mij nog vrij leefde en wierd? Weldra bemerkte ik ook dat een volledige verwezenlijking van 't Christendom in 't hedendaagsch leven onmogelijk is, en dat het aan mijn wezen zijn verloren eenheid niet kon teruggeven. Ik zag hoe de rechtzinnig christene, alle dagen, daden verrichtte die allermint christelijk zijn, uit zeer natuurlijke beweging en zonder dat hij anders kón. In de kerken trof ik een meerderheid aan van geestelijk-zwakken, die paternosters prevelden uit gewoonte; hun beelden-vereering en gedachten-geslof was me al te vreemd. Maar erger nog scheen me de onrust van de echt-geloovigen, die alle zelfdenken niet konden

opzeggen. Zij mistrouwden zichzelf, verwierpen hun twijfels zoodra zij opkwamen; er waren zaken waarover zij niet durfden nadenken, zij schuwden zich voor daden die elk rijp gezond mensch voor heel natuurlijk acht. Dat innerlijk wantrouwen had ze gebroken. Wanneer ik er een ontmoette die zeer sterk was, dan was 't het steunen op zijn diepste onbewuste krachten, dan was 't zijn eigen zelfberusting, die hem recht hield, en niet het overgenomen geloof: ik begon ook te meenen dat het met de religie als met de filosofie was: alleen wie ze niet noodig heeft doet er iets meê. Ik had hooren beweren dat niets dan geloof ons troosten kan in onze wreedste smarten, en nu erkende ik dat ik sterker was dan de meesten, omdat ik me na al mijn strijden toch dichter bij mijzelf voelde. Neen, mijn bewust-willenzijn kon ik niet meer afschaffen, dat was nu voor altijd onmogelijk. Dat leefde algemeener door de tijden heen dan welke godsdienst ook. En was die uitbreiding en verdieping der 'eigenheid' misschien niet 't eenig bestendige in de ontwikkeling van het menschedom, wanneer men zijn geschiedenis in haar geheel opvatte? Het geloof in dogmas is het tegendeel van godsdienst: het geheimzinnigste in ons en rond ons willen begrijpen, steeds meer bezitten, met gevoel en verstand en al wat in ons opnemen kan het steeds bewuster in ons doen leven, er een deel van onszelf van te maken, ziedaar liefde-in-daad, en echte religie. Een mannelijke wil stroomde diep in mijn hart, ik voelde daar krachten die me meer waren dan alle woorden en gebaren der menschen rond mij. De eeuwige macht van opstand die ons groot maakt stuwde me voort, en ik stond naakt vóór de natuur. Ik had mezelf gewonnen, en "was ik de zoon des duivels, dan zou ik als duivel leven"! Wij moeten eindelijk den moed hebben, *te zijn wat we zijn.*'

‘En zijn er nog,’ zei mijn vriend, ‘die zich willen volmaken naar een gedachte, zich willen verwezenlijken in iets “absoluuts”, laat die maar gaan: zij zullen ook wel eens gezond worden, en *in* zich een evenwicht vinden, dat hen geheel kan voldoen. De oude Will wist het, als hij ongeveer schreef: Dulden moet de mensch zijn afscheid van de wereld als zijne aankomst: *rijp zijn is alles*.

‘En laat ze nu maar met theorieën haspelen, al hebben theorieën nog niemand bevrijd: er zal misschien bij hen iets komen zooals ‘t bij mij gekomen is, iets dat zij niet verwachtten, een diepere hechtheid, een opener zin voor het werkelijke; iets dat men in zich heeft of niet, - alle woordentwist doet er niets toe - maar dat alle andere “waarheid” kan vervangen. De verlossing komt uit verdere stroomingen, bij velen te samen. Het is mijzelf onmogelijk te verklaren hoe ik me van alle berouw gewasschen heb, en niet meer weet wat zonde beteekent; en waar ik ook ben, ik ben op mijn plaats. Ik, zooals ik hier sta in ‘t oogenblik dat ik beleef, ben de enkele maat van een leven dat ik steeds rijker en voller rond mij zie worden; wat niet in mij is ken ik niet, mijzelf alleen kan ik bewust zijn, ik ken God inzoover ik God ben; ik stel de verhoudingen en waarden vast, en laat de anderen met hún waarden tevreden zijn. Dat ze maar zeggen dat ik me aan illusie overgeef: is er de wereld of niet, wij handelen natuurlijk alsof zij er was, en de haarkloverij komt later. Dat men maar zuiver genoeg wierd om alle bemiddelaars weg te schuiven en de dingen rechtstreeks te voelen! Wat leeft wil leven: ik ga, en vertrouw op den zang der ondoorgrondelijke kracht die in mij doorvloeit. Weet ge dat “de oude klacht, dat alles vergankelijk is, de vroolijkste aller gedachten kan worden”? Dat is ook geloof, maar ik mag het zonder wroeging door een ander vervangen; ik mag veranderen, en morgen mijne wereld omscheppen. Alle oogenblikken zijn eeuwig en sekoon. Het avond-

goud dat ginder in die boomenkruinen rust, en straks verdooven zal, ik kan nu gelooven dat het mijne eigen stille warmte is, en dan eens dat heel die schemering als een wonderbare geheimenis ademt; ik kan honderdmaal het woord tot vleesch maken, en het vleesch tot woord: in mijzelf heb ik mijn evenwicht, *gezond zijn is alles*.

‘Er is zooveel waars in alles, dat de stormigste smart, geloof ik, me niet zou breken. Wie weet wat er nog opkomen kan uit die zwijgende zee van onbekend leven waarvan ik steeds, onder al wat woorden kunnen zeggen, het groote stilzwijgen hoor? En elk mijner gebaren doet rond mij oneindige bewegingen ontstaan, als de trillende ringen die zich in een water verbreiden. Wat gaat onze eigene ziel toch gemakkelijk op naar het schoone, als wij ze maar vrij laten bewegen, en wat is er vanavond goedheid in alle dingen... Ja, al is onze taal dezelfde niet, er is in ons iets dat ons allen gemeen is; wij kunnen, wij kunnen elkaar begrijpen... Het oogenblik naakt misschien, dat wij zullen weten wat liefde is.

‘Als de groote liefde onder ons mogelijk zal worden, machtiger dan alle krachten, dan zullen wij dicht bij onze volmaaktheid komen; en man en vrouw zullen de “verhulde goden” zijn, die elkaar ontsluiëren en bevrijden. Want liefde van man tot vrouw is de oorsprong van alle liefde. Wat vragen we naar wonderen: wij waren zwak en twijfelden, en nu zien wij klaar, en weten wat de glimlach beduidt; een blik of wat tranen stellen ons voor al wat niet te meten is, en in een kus gaat het mysterie zelf verdwijnen. In de vrouw alleen, die dicht bij ons lot staat dan wijzelf, die leeft als de boomen en schoon is als morgen en avond, kunnen wij de communie vieren met menschen en alle dingen in de volledigste schoonheid en werkelijkheid.

‘Wat we zoo lang zochten, het is overal rond ons. Hoor in alle vormen den geheimen zang, dien de menschen niet hooren,

maar die sterker is dan alle sterren. De liefde die uit de afgronden onzer ziel welt, en over onze hoofden die blauwe nachthemel die ons doet denken aan wat het vreezend menschdom den dood noemt, zij zijn een openbaring voor de eenvoudigsten. Is het niet zonderling dat ik in mijn mooiste oogenblikken aan den dood denk, alsof ik niet ver van mijn grootheid was? Ik zal hem ontvangen zooals ik smart en vreugd ontving. Het geheime bestaan van alles zingt van beminnen en zingt van vergaan, in dezen lichten nacht, totdat de twee stemmen versmelten, en ik slechts nog den éénen zang hoor der eerste beweging mijner ziel, waarvan de zuiverste gedichten en de gratie der vrouwen herinneringen zijn...

‘Maar hier vallen de woorden, hier mag alleen de kunst ons vermoeden uitstamelen. Misschien komt er een tijd dat wij ook in zonnige vreugd zullen groeien en in 't levend vleesch van 't menschdom werken. Nu moeten wij wachten: door de kunst wordt “de liefde mogelijkker op aarde.” Mijn vriend, wij zullen dit land schooner maken!’

AUGUST VERMEYLEN.

De anarchistische Beweging

VI. De Evolutie

HET werk der XIXe eeuw wordt in wetenschap en kunst hoofdzakelijk gekenmerkt door het individualiseeren der poging: zoodra de menschen voelden dat de goddelijk gewaande orde noch eeuwig, noch absoluut was, dat zij hen knelde, en dat hun verlangens reeds verder reikten dan haar kunstmatige grenzen, begonnen zij al de gedachten, al de beginselen die zij tot dan toe als onwrikbare waarheden aanvaard hadden, te ontleden. Zij ontdekten dat elke gedachte leeft, dat is: geboren wordt, zich ontwikkelt, zich vervormt, dat elke gedachte beweegt. Zij zagen, dat, in de wijsbegeerte als in de natuurkunde, de onbeweeglijkheid altijd betrekkelijk en overgankelijk is; diep voelden zij zich met de natuur verbonden en gingen zich thans in haar terugvinden: zij zetten zich aan de studie, niet uit een geleerden-nieuwsgierigheid, maar gestuwd door de behoefte zich zelven te begrijpen. Kritiek der gedachten, opsporing der feiten, dit zijn de hoofdstrekkingen der XIXe eeuw: deze dubbele arbeid, van ontleding en van waarneming, was zoo aanzienlijk, het voortaan vrij openliggende veld voor de persoonlijke werkzaamheid zoo uitgebreid, dat allen er zich uitgelaten op wierpen; elk volgde zijn aandrang en vestigde zich naar goeddunken op dit terrein waarvan niemand eigenaar was, aangezien het gezag door palen noch gendarmen zich daar inplanten kon. Dank aan de nietskenskomst van het gezag, aan het onbelemmerde onderzoek, konden de wetenschappen zich uitbreiden en zich zeer spoedig ontwikkelen. Terwijl eertijds de dogmas der kerk of Aristoteles' gezag den onderzoeker onverzettelijke grenzen waren en het een

heiligschennis was sommige onderwerpen aan te roeren, tracht men zich heden met eigen middelen rekening te geven van de feiten, en de waarheden zijn toegankelijk voor al wie ze begrijpen willen: de geesten op wie het *magister dixit* nog invloed heeft zijn ondergeschikte geesten die aan de oude dienstbaarheid blijven hangen: dat maakt hen onvruchtbaar, zij brengen niets werkelijks voort en zoodra zij sterven verdwijnt het spoor hunner stappen.

Op kunstgebied ontmoeten wij hetzelfde individualistische streven, denzelfden opstand tegen elke opgedrongene gedachte, tegen elken door 't gezag voorgeschreven regel: de aesthetische leerstukken, uitingen eener absolute opvatting van het schoone, werden één voor één onder handen genomen en ontleed, en men erkende dat zij geen levende werkelijkheid beantwoorden. Men begreep dat de kunst zich ook ontwikkelt en dat haar bestendige bestanddeelen ons door de studie der menschelijke ziel geopenbaard worden, en niet door de besluiten der akademieën

In de XIXe eeuw zijn er vele scholen geweest, of beter cenakels, maar geen gezamenlijke bewegingen en geen zichtbare groote stroomingen. De invloeden zijn zoo ingewikkeld, zoo verward geweest, de betrekkingen van volk tot volk zoo verscheiden, werking en terugwerking volgden elkaar zoo snel op te midden halfduistere theoretische redetwisten, dat de geniaalste kunstenaars afgezonderd zijn gebleven, zooals men vereenzaamd is in een menigte, en zij schijnen ons zonder rechtstreeksche verwantschap, zonder leefkrachtige nakomelingen, - zij zijn 'eenig'!

In die oneindige werkzaamheid, in die pogingen en dien drang der individuën zoekende zich te ontdekken en hun eigen te bemachtigen, was de nuttige rol van den staat nul. Geen ontdekking, geen belangrijke uitvinding heeft het minste aan zijn tusschenkomst te danken. Hij was genoodzaakt de evolutie

van allen te volgen en zich naar de bereikte waarheden te schikken. Daar de macht der beweging voortdurend aangroeide, beproefde hij die te monopoliseeren, een officieële kunst en een officieële wetenschap te scheppen. De regeeringen begonnen 'bescherming' te 'verleenen' aan de geleerden, aan de kunstenaars, aan de uitvinders. Prijskampen werden uitgeschreven, belooningen uitgedeeld. Men bekroonde eenige mannen die geen ambtelijke wijding noodig hadden, want door hun verdienste en hun krachtdadigheid hadden zij de openbare aandacht veroverd en bekleedden een plaats welke niemand meer er aan dacht hun te betwisten. De menigte konkelende en lankmoedige nulliteiten, al de lieden met natuurlijk gebogen ruggegraat, al de ezels die uit hun koppigheid hun eenige kracht putten, bestormden de ministeriële kantoren, aanbaden de houten poppen die den stempel van 't gezag op zich vertoonen, likten de voeten der invloedrijke heeren, maakten zelfs een eerbiedige buiging voor de officieële deurwachters, en wonnen eindelijk - als rechtmatig loon voor het labeuren - prijzen en plaatsen! Zoo komt het dat de invloed van den staat op de hedendaagsche evolutie beslist belemmerend geworden is. De onbeweeglijkheid is een der echte kenmerken van den staat; het is derhalve natuurlijk dat de regeeringen zich vijandig houden tegenover elke nieuwe waarheid, welke zij strijdig met de maatschappelijke orde oordeelen of achten in staat te zijn de gevestigde instellingen te schaden. Dit verschijnsel doet zich het treffendst voor in Duitschland waar men sommige wijsgeerige gedachten niet uiten - en vooral niet aanprijzen - mag, tenzij deze op 't gebied der reine bespiegeling blijven en geen zichtbare sociale gevolgtrekkingen medebrengen.

In de kunst hecht de officieële bescherming zich veel uitsluitender nog aan de middelmatigheden. Het kunstwerk van heden heeft meer dan ooit een karakter van zelfstandigheid en

welbepaalde persoonlijke schepping; daardoor moet het noodwendig revolutionair schijnen voor de behoudsgezinden, en algemeen gesproken, voor al de *staatsgezinden*. De ware kunstenaar voelt het eerst de diepe stroomingen onder de zielen, hij vertolkt de verzuchtingen, de onbepaalde verlangens der volkeren, wat de boeken nog niet durven fluisteren heeft hij door intuïtie vermoed; zijn geheel werk leeft van genegenheid, van communie, van liefde.

De regeeringen hebben er dus belang bij het natuurlijk gevoel voor het schoone te doen afwijken, daar het de menschen rechtstreeks tot zulke gewrochten leiden zou en hen helpen zichzelven te herkennen, bewust te worden. Wetens of onwetens gehoorzamen zij aan dit belang door dat soort handel te begunstigen welk bestaat in 't oversmokkelen der aan iedere kunst eigen technische middelen om zekere voorwerpen, zekere boeken te vervaardigen die nagenoeg den uitwendigen schijn van het kunstwerk vertoonen, om zoo degenen die geen betrouwbare intuïtie of geen grondige opleiding meester werden, te verschalken. Eertijds werden de vorsten niet tot dergelijke praktijken gedreven: de met smaak begaafden onder hen konden de ware kunstenaars beschermen, en indien zij al niet, zooals de vleiers hun wilden wijsmaken, rechtstreeks tot de wording van meesterstukken bijdroegen, aan de scheppers dezer werken verschaften zij althans de stoffelijke middelen om zich te laten kennen en te ontwikkelen.

De neiging tot bescherming op economisch gebied, welke in de laatste jaren hoe langer hoe meer toenam, heeft haar oorsprong insgelijks in de diepere oorzaken welke ik zooëven uiteen legde. Het protectionisme is een willekeurige verstelseling der individuele werkkrachten, waardoor de regeeringen del voordeeligste voorwaarden tot haar eigen bestaan zoeken te handhaven. Geenszins valt het haar in, den voortbrengenden

verbruiker; eenigst leefkrachtig element elker samenleving, te begunstigen⁽¹⁾, maar zij bekommeren zich ten zeerste om de belangen der machthebbenden die haar steunen, zij kweeken het chauvinisme aan en stoken misverstand tusschen de volkeren om hen te beletten tot elkaar te komen en elkaar te begrijpen. De beschermende tarieven, opgemaakt onder voorwendsel de nationale nijverheid te bevoordeelen, komen allen ten goede aan hen die op de groote kapitalen beslag gelegd hebben. Om niet 'schatplichtig te zijn aan den vreemde' is men gedwongen voortbrengselen van mindere hoedanigheid en tegen hooger prijs te verbruiken, terwijl de volkeren niet beters zouden verlangen dan aan elkaar schatplichtig te zijn, als het schatplichtig zijn mag heeten, overvloedige producten te ruilen. Maar weeral werd hier alles in 't werk gesteld om de waarheid te verduiken, om den grond der zaak zelf te verbergen.

Het protectionisme wordt niet enkel toegepast op nijverheid en handel, maar zelfs tot op de zoogenoemde liberale beroepen uitgebreid. Zoo komt het dat, ondanks de volledige overeenkomst der studiën in het meerendeel der europeesche staten, de

- (1) De voortbrenger is noodwendig verbruiker, vermits men zich voeden moet om de kracht tot werken te bezitten: deze waarheid, hoe aanvankelijk ook, blijkt heden miskend, daar in het huidige maatschappelijke stelsel om te kunnen eten eerst voortgebracht dient te worden, wijl het geld, bij den werkman het loon voor een *opgelegden* arbeid, het eenige *wettelijke* middel is om zich voedsel te verschaffen. Daarentegen is de verbruiker niet noodwendig voortbrenger: zonder de vadsigen te rekenen, bestaan er in de samenleving een menigte lieden die uitsluitend als middelaars (alias: hinderpalen) dienen tusschen den voortbrenger en den verbruiker, of die verondersteld worden de productie te regelen, de orde te handhaven, enz. Hun arbeid is in geener mate de uitdrukking hunner persoonlijkheid en blijft onvruchtbaar. Het is dus onmogelijk ze maatschappelijk te beschouwen als leefkrachtige bestanddeelen, dat is als behorende tot de ziel der samenleving en niet alleenlijk tot den uiterlijken vorm.

diploma's van geneeskunde geenszins geldig zijn buiten het land waar zij afgeleverd werden; de geneesheer die zijn beroep in een ander land wenscht uit te oefenen wordt verplicht een bijzondere machtiging aan te vragen, moet zich aan al de gebruikelijke bureaukratische formaliteiten onderwerpen, en in de meeste gevallen een nieuw examen afleggen. Dit voorbeeld maakt de zaak uitnemend klaar: 't is hier niet mogelijk tot voorwendsel aan te voeren de noodzakelijkheid om de over-rompeling der markt door een vreemd product te verhinderen of de nationale nijverheid te beschermen; ten andere kan men geen bezorgdheid voor de openbare gezondheid inroepen, daar de waarborgen door de verscheidene landen geboden, zooals ik zegde, gelijk zijn. Het geldt dus wel de mededinging te beperken, door lieden ingesloten binnen zekere grenzen ten nadeele van lieden ingesloten binnen andere grenzen te begunstigen, dat is: door hinderpalen op te werpen tegen de toenadering der volkeren, door de jongelieden te beletten in den vreemde te gaan studeeren, door de vreemdelingen bij middel van echte verbodsrechten den toegang af te sluiten, door te trachten nationaal te maken wat in zijn kern een erfgoed is dat elken mensch gelijkmatig toekomt. Daaruit spruit voort schade voor de wetenschap, voor de algemeene gezondheid, voor de opvoeding der geesten, maar aan de vaderlandsche afgoden wordt voldaan!

De strekking van het liberalisme is van nature bepaald tegen het protectionisme: maar, zooals ik reeds herhaaldelijk deed zien, belette het vernietigende karakter hunner leer de liberalen ongestoord aan het bewind te blijven. De trapsgewijze verslapping van het gezag dreigde tot de anarchie te voeren, en voor hen kan anarchie alleen warboel beteekenen. Uit schrik voor de verwarring, voor de wanorde, voor den maatschappelijken zondvloed waar zij meenden henen te snellen, weken zij terug,

zij verloochenden zichzelf, aanbaden wat zij verbrand hadden, maakten wetten, versterkten het centraal gezag, betraden den weg der bescherming die tot de monopoliseering leidt. De staat beleeft een phasis gelijk de kerk er een doorstond drie eeuwen geleden. De Hervorming deed een godsdienstige Tegen-hervorming ontstaan: men verstregde de tucht onder de geestelijkheid, de dogmas werden met nauwer stiptheid uitgelegd en de katholieke kerk scheen eenheid en samenhang herwonnen te hebben. Maar deze eenheid was niet meer organisch; deze samenhang was men aan kunstmatige banden verschuldigd, aan de afschaffing van elk eigen initiatief, aan de lijdzame onderwerping aan de bevelen der hiërarchische overheid, waarvan de jezuieten de onmeedoogendste formule gegeven hebben. Tot even kunstmatige middelen neemt men heden zijn toevlucht om den staat weder een schijn van hechtheid te verleen. Maar terwijl de kerk zich nog sterk hield door het geloof heerschende in een menigte zielen, en zij toen levende begrippen kon samenscharen, heeft de staat thans geen anderen grond in de geesten dan de gewoonte, geen anderen steun dan de vrees voor een onwenteling, en men kent geen andere dan stoffelijke middelen om hem te stutten. Dat hij dus niet hope zijn doodstrijd zoolang als de kerk te rekken.

De moderne staat draagt zichtbaar den dood in zich. De ontbinding blijkt reeds uit de wijze waarop het huidige maatschappelijk stelsel werkt. In een groot aantal soorten van economische verschijnselen bestaan geleidelijke voortbewegingen die alle met minder of meerder snelheid voeren tot de vernieling van het regiem, dat wij ondergaan. Zoo is de vooruitgang in het werktuigengebruik, die, zou men zeggen, elkeen voordeelig diende te zijn, voor de werkers een oorzaak van ellende. Indien de voortbrenging tot voornaamste doeleinde had aan de behoeften van allen te voldoen, zou elke verbetering van de werktuigen,

die zou bijdragen om meer voort te brengen en die minder armen zou vergen, als een weldaad door de massa begroet worden. Maar heden moet men koopen om te verbruiken, dat wil zeggen: de koopwaar betalen bij middel van munt eener overeengekomen waarde, door den staat in omloop gebracht en met zijn zegel gemerkt: deze munt op haar beurt wordt u niet uitgedeeld, maar gij moet ze verdienen door u ten dienste te stellen van hen die het kapitaal bezitten en door uw kracht aan opgelegden arbeid te besteden. De nijveraar heeft er in deze voorwaarden belang bij niet meer koopwaar voort te brengen dan hij er verkoopen kan: ook dankt hij, bij elken gewichtigen vooruitgang in de werktuigkunde een zeker aantal arbeiders af, ten einde de overproductie te vermijden. Zijn die werkers eenigszins verstandig, dan gaan zij 't leger der gerevol-teerden vergrooten, want zij beseffen dat die drang welke de individuen tot verbetering en nieuwe uitvinding van het werktuig drijft, natuurlijk en onbedwingbaar is en dat alleen de gebreken van het sociale stelsel dit streven voor de groote meerderheid noodlottig maken.

De ellende der boeren en de karige opbrengst van den grond hebben ook kunstmatige oorzaken die uit het kapitalistisch systeem voortvloeien. Deze oorzaken blijken klaar in de landen met groote eigendommen als Schotland en Sicilië. Daar bezitten eenige rijkaards onmeetlijke landerijen, waarvan zij de eigenschappen geenszins kennen, die zij dikwijls nooit doorloopen hebben. Zij wonen in de groote steden en bekommeren zich om hun eigendommen niet anders dan om er de renten van op te strijken: deze opbrengsten zijn betrekkelijk gering, maar de landen zijn zoo uitgestrekt! en dan is het makkelijker zonder eenige bemoeiing interesten, hoe schraal zij ook wezen, te ontvangen, dan gewaagde ondernemingen aan te gaan die geweldige kapitalen zouden vergen en slechts na een groot

tijdverloop winstgevend zouden kunnen worden. Deze landerijen worden dan ook in jachten vervormd of aan landbouwers verhuurd, die nooit kans hebben eenmaal eigenaars te worden en daarom geen reden hebben ze te verbeteren; zij brengen den 'extensieven landbouw' in praktijk, wat beteekent dat zij uit den grond halen in één jaar wat hij voortbrengen kan; als hij uitgeput is laten zij hem braak liggen en beginnen aan een andere alsnog vruchtbare streek welke zij op dezelfde wijze uitputten. De grond die wederspanning is, wordt aldus verwaarloosd: hij neemt in onvruchtbaarheid toe. Ter plaatse zelf waar in Italië eertijds de lusthoven der Romeinen zich uitstrekten ligt thans een dor en door de malaria geteisterd land. De staat heeft goed te bevelen er gezondheidswerken te doen uitvoeren, het verbetert in geener mate den toestand: het kwaad spruit voort uit het occupatie-stelsel van den grond. Waar men zich op het land ook begeve, men bemerkt dat, moest de staat niet tot belastingbetaling en tot soldaten-onderhoud dwingen, de economische levensvoorwaarden van de boeren uitmuntend zouden zijn. Noch armen, noch grondstof ontbreken, en er is daar genoeg voorhanden om rijkelijk al de ongelukkigen te voeden die elk jaar uitwijken naar verre gewesten, welke geen ander voordeel bieden dan minder stiptelijk gekadaastreerd te zijn.

Om te worstelen tegen zoovele vijandelijke stroomingen kan de staat zich niet recht houden dan door de brutale kracht. Noodlottig moet hij een militaristische politiek tot het uiterste drijven. Zoo pleegt hij met zekerheid zelfmoord, doch trapsgewijze. De 'gewapende vrede' dien wij in Europa genieten kost van jaar tot jaar meer aan de volkeren. Elke volmaking der aanvalsmiddelen sleept een volmaking der verweermiddelen na zich. Men vecht niet, maar men verandert de geweren en bouwt nieuwe forten. Daarbij moet men aan al die lieden welke men

tot onbeweeglijkheid doemt, die anderen zoowel als hun eigen onnuttig zijn, een werkzaam voorkomen geven: men laat ze paradeeren en kleinen oorlog spelen, en indien dit kinderspel het groote publiek niet genoegzaam misleidt, gaat men 'de weldaden der beschaving brengen aan de ondergeschikte rassen', anders gezegd: op militaire wijze eenig afrikaansch gewest bezetten, wat de soldaten toelaat zich wat te verstrooien en de knoeiers in verdachte zaken hun rijkloonend stielte ongehinderd op een nog maagdelijk gebied uit te oefenen. Denk aan de staatkundige verbonden, aan de diplomatie, aan de ontvangsten van vorsten; bereken den fabriekprijs der vaderlandslievende geestdriftige opwellingen; besef dat die prijs voortdurend stijgt, daar het noodig is meer en meer savante en verfijnde ophitsings-middelen te gebruiken naarmate het volk bewuster wordt; en gij zult begrijpen dat de staten met aangroeiende snelheid naar het bankroet ijlen.

Is de staat nog vatbaar voor eene nieuwe gedaanteverwisseling? vermag hij zich te vervormen derwijze dat hij volkomen bij de evolutie der geesten zou passen? Ik aarzel niet hierop neen te antwoorden. De staat heeft de onbeweeglijkheid als kenmerk; zijn macht spruit voort uit een wil buiten den mensch, uit een absolutum; zijn wetten steunen op dogmas. Tot zelfregeering voor elk individu strekt geheel de huidige evolutie; de mensch van vandaag zoekt door zichzelf tot evenwicht te komen, hij erkent geen andere waarheden dan die hij proefondervindelijk kennen leerde of waarvan hij de onmiddellijke intuïtie heeft; hij voelt dat 'alleen waar is wat verandert', hij wijzigt zich gedurig: zijn karakteristiek is de beweging. De staat evenmin als de kerk kan aan deze strekking gehoorzamen. Deze beide machten die nauw aan elkaar verbonden zijn - want de scheiding van kerk en staat is een dier tegenspraken waar het liberalisme noodzakelijk op uitloopen moest - zijn er wezenlijk

aan tegenovergesteld en de schijnbare toegevingen die zij eraan doen zijn eenvoudig zand in de oogen. De toekomstige maatschappelijke vorm zal aan elkeen de mogelijkheid moeten laten zich volkomen te ontwikkelen, zal in de geesten moeten geworteld zijn en uit den persoonlijken wil ontstaan. De sociale groepeeringsen zullen niet meer willekeurig afgebakend worden, maar tot stand komen door de spontane toenadering van menschen die gelijkaardige behoeften, belangen, karakters hebben. In geen geval zal er eenige verbintenis verplicht mogen zijn voor het leven noch ambtelijke inschrijving, in een woord geen hinder-paal mag het individu beletten van eene groepeerings tot een andere over te gaan wanneer hem zulks behaagt. Ik behoef niet te betoogen dat deze eischen met het bestaan van een staat onvereinigbaar zijn.

Het zou dwaas zijn te beweren dat men thans reeds stipt zou kunnen zeggen hoe de toekomstige samenleving gaan en staan zal. Een te groot getal elementen van het vraagstuk liggen buiten ons bereik. Wij kunnen alleen zekere eischen aantonen waarnaar zij zich zal te voegen hebben. Wij kunnen doen zien wat de menschen verkregen hebben, wat er leeft in hun gedachte, wat voortaan van hun zelve onafscheidbaar is; daaruit kunnen wij met zekerheid den zin hunner evolutie afleiden. Het terrein waarop wij ons hier bewegen is zoo vast, als datgene waarop de veronderstelde wereld in 't jaar 2000 gebouwd wordt wankel is! Een menigte allergeeueste feiten die ons dagelijks onder oogen komen openbaren aan al wie zich de moeite tot nadenken geeft het bestaan van een diepere strooming; deze strooming deelt zich ten andere door het kunstwerk zoo rechtstreeks aan ons mede dat wij ze voelen leven en ons met een onweerstaanbare macht medeslepen. Daarstraks zegde ik dat het onmogelijk is een bepaalde gemeenschap tusschen de groote kunstenaars onzer eeuw vast te stellen, en nochtans stuwt hen een en dezelfde

geheime macht: het verlangen, het verlangen zóo hevig dat het aan vertwijfeling grenst, het verlangen naar iets onbekends dat zij voorgevoelen en niet bereiken kunnen. Meest allen nog zijn zij christenen in hun gevoel, maar het christendom benauwt hen; zij worstelen tegen en trachten zich te verlossen. Zelfs wanneer hun gewrocht van geheel katholieke ingeving is, verdwaalt het in gewesten die de rechtgeloovigheid verbiedt, het hecht zich met hartstocht aan de verdoemde gevoelens, wordt geheel doordrongen van het satanisme dat het bestudeert. Ook is de kerk verplicht de lezing der enkele schrijvers van echte waarde die haar trouw gebleven zijn, te ontraden. Bij hen zoowel als bij de anderen leeft de opstandsgeest, de behoefte aan bevrijding uit alle conventiën en dogmas. De besliste vijandelijkheid tegen de openbare meening, die zoo vele kunstenaars onzer eeuw van maatschappelijke bekommring wars maakte en de afzondering deed zoeken, is een teeken van dien zelfden verlossingsdrang. De onverzoenlijkste aestheten, in de eeuwige eenzaamheid van hun 'ivoren toren' gekloosterd, zijn ondanks alles, op het gebied waarop zij hun werkzaamheid beperkten, revolutionairen. Sinds meer dan honderd jaren, kenschetst elke 'jonge school' haar verschijning door 't omverwerpen van vooroordeelen, door op te staan tegen regels, door een of ander absoluut begrip van het schoone te vernielen. Men heeft zoowel tabula rasa gemaakt van elk aesthetisch grondbeginsel dat in de laatste jaren de 'nieuwgezinde' artiesten, immer in dezelfde richting gedreven, niets meer af te breken vonden en, daar zij onbekwaam waren de kunst te beschouwen uit een niet louter vormelijk gezichts-punt, om stout en oorspronkelijk te schijnen, zich aan de verbijsterendste overdrijvingen overgaven. Reeds heden voelt men het einde naderen van het rijk der woordgoochelaars, der bekrompen theoretici, der herbergmystiekers, der apostelen van doodgeboren godsdiensten. Er zijn menschen die deze eenvoudige

waarheid begrepen hebben dat men om te schrijven iets moet te zeggen hebben en dat men niets kan uiten wat men niet in zich heeft. Zij hebben gezien dat geen vorm in zich zelf volstrekt schoon is, dat deze vorm met een inwendig beeld samenhangt, met een gedachte waarvan hij niet afgetrokken kan worden; zij hebben dien diepen zin der harmonie heroverd die een trouwer geleider is dan alle schoonheidsleer. Meteen hebben zij weder in het leven voet gevat; al de onbestemde verzuchtingen der volkeren, alle hoop, alle verlangens, alle opwellingen trillen in hen. Hier staan zij, zoo als 't hoort, aan de voorhoede, hun liefde uitspreidende over de ellendigen, de misprezenen, de verdoemden, met volle stem uitroepend de woorden die in 't duister vrienden stamelen wanneer zij van de toekomst droomen, zingende 't nieuwe leven dat zij voelen ontkiemen en zich ontplooien in hun kondigende zielen.

VII. Het Bewustzijn

De oorspronkelijke neiging van den mensch drijft hem tot ontplooiing van geheel zijn krachtdadigheid; al zijn organen moeten in beweging zijn; hij moet zich volkomen ontwikkelen. Evenals de plant, tracht de mensch te groeien in de open lucht, in volle licht. Dit is het onbedwingbare pogen van al wat leeft. Tot heden hebben alle godsdiensten dit natuurlijke streven tot zonde gerekend en hebben het in naam van een of andere godheid beteugeld; alle zedeleeren hebben het veroordeeld ten bate van hoogere grondbeginselen, van volstrekte wetten! Maar ondanks deze drukking der zielen, en schoon de menschen zoover gekomen waren dat zij elke spontane opwelling van hun wezen als een uiting van den booze afwezen, stonden er ten allen tijde persoonlijkheden op, die al te machtig waren om dwang te verdragen, die alle hinderpalen, conventies, inrichtingen, wetten uit de baan ruimden en tóch,

boven de neergezegen hoofden der menigte, hoogheerlijk open-bloeiden als geweldige levensbloemen. Het nageslacht begroet hen als genieën. In hen verwezenlijkt de menschheid zich, vat zij haar pogen saam, peilt zij haar krachten. Thans begrijpen wij hen: zij braken de baan die wij volgen, want zij zijn de voorloopers der anarchie, veeleer dan de stelsel-en utopie-bouwers die men gemeenlijk als zulke aanhaalt.

Zoolang de maatschappelijke banden los, de verhouding van volk tot volk zeldzaam waren, de staten door wetten en zeden onderling verschilden, was het alleen aan zeer sterke karakters gegund naar hun zin uit te leven en zich vrij te ontplooien. Maar tegenwoordig is de maatschappelijke atmosfeer overal ongeveer dezelfde, men kan door zich te verplaatsen de dwingelandij van het huidige stelsel niet ontloopen; een individu, hoe sterk het ook weze, kan niet vermijden door dien dwang van buiten verminderd te worden. De vrijheid van een enkele hangt van aller vrijheid af. Vooraleer de mogelijkheid, zich naar eigen aard te ontwikkelen voor elkeen bestaat, zal zij voor niemand bestaan. De maatschappelijke crisis ligt ten gronde aan al de gemeenschappelijke betrachtingen, want elke geest die zich nog niet geheel van nadenken ontlast heeft, voelt dat het dáár voor hem een vraag van leven of dood geldt.

Een nieuw bestanddeel is gekomen in de vragen die wij ons omtrent onszelf stellen, een bestanddeel dat er diep de gegevens van wijzigt. De arbeid der XIXe eeuw kan samengevat worden in de aanbrengst van dit bestanddeel: het bewustzijn. Haar vurig wetenschappelijk ijveren heeft geen andere oorspronkelijke drijfveer gehad dan de behoefte van den mensch om zich bewust te worden omtrent zijn eigen gesteldheid en zijn betrekkingen tot de natuur. De mensch heeft erkend dat hij niet uit den hemel gevallen is, dat de kern van zijn wezen niet met die der andere wezens verschilt, dat hij geen afzonderlijk, geen

eenig wezen is. Hij beseft dat de krachten die hem bezielen juist dezelfde zijn as die geheel de levende wereld bezielen, dat het leven hetwelk zich naast hem ontwikkelt gelijk is aan hetgeen hij in zich voelt; hij ziet naar wat voor zijn voeten uit de aarde opkomt, ten einde de geheimen van zijn afstamming te vatten; hij vindt zich weer in de plant die opgroeit, in het kerfdier dat zijn vlucht neemt. De natuurkrachten die hem eertijds als vijandelijke machten voorkwamen waarmede hij eeuwig in strijd zou moeten zijn, voeden zijn kracht en kunnen geen zoo groote uitbreiding nemen of zijn ziel is bij machte haar te omvatten.

De eind-uitkomst dezer snelle ontwikkeling van het bewustzijn, welke de huidige crisis verwekt heeft, kan uit drie verschillende oogpunten beschouwd worden,

Uit het moreel oogpunt, zal de mensch, die steun zocht in een macht van buiten, zich door wetten en door een goddelijke kracht leiden en besturen liet, in zich zelf zijn voorwaarden tot evenwicht, zijn wet en zijn wil moeten ontdekken. Als hij den gemeenschappelijken organischen grondslag zal erkend hebben die ons toelaat elkander te verstaan en ons in de anderen terug te vinden, zal zijn persoonlijkheid naar eigen aard en strekking kunnen uitbloeien, terwijl zij tevens die innige harmonie bewaren zal welke de bron aller vreugde is.

Uit het maatschappelijk oogpunt, zien de menschen dat zij hun krachten verspild hebben aan werk dat hun tegenstond, ten bate van eenige bevoorrechten, in het geloof dat zij een hooger bevel gehoorzaamden. Zij begrijpen dat men hen om den tuin geleid heeft door hun de opoffering van zich zelf als een deugd voor te stellen. Het volk, wien men onthouding en berusting predikt opdat het zich koes houde, is eindelijk in oproer geraakt en betuigt dat verlangen tot genieten dat het wisse teeken van wordende leefkracht is. Heden eischt het *zijn rechten*, hetgeen wil zeggen dat het nog aan iemand de macht

toekent hem die te verleenen. Welhaast zal het zich geheel van zijn toestand rekenschap geven; het zal weten dat zonder zijn hulp de staat in duigen zou storten, dat, indien het weigert te dienen, niemand het daartoe zou kunnen dwingen: en het zal *zijn macht* gebruiken.

Uit het biologisch oogpunt, wordt de mensch gewaar dat hij zich willekeurig in twee deelen heeft gescheiden, een geestelijk en een lichamelijk deel, en dat hij, door aan het eerste grooter gewicht en waardigheid toe te kennen, het ontwikkeld heeft ten nadeele van het tweede. In dit feit erkent hij de oorzaak van zijn zenuwoverspanning, de evenwicht-stoornis in zijn handelingen, het verval van zijn ras. Voortaan zal hij elk onderscheid tusschen ziel en lichaam verwerpen en in hun uitingen een enkele reeks aaneenschakelende verschijnselen ontwaren. Hij zal er zelfs niet meer aan denken zijn gevoelens te onderscheiden in deze van hoogere en gene van lagere orde; zijn leven zal breed genoeg zijn om ze alle in hun volheid te aanvaarden. Geen enkel zijner instincten zal hem beschaamd maken, hij zal geen zijner driften meer duchten, zoo vast en zeker zal hij zich voelen, vermits hij die eenheid in het wezen zal herwonnen hebben die niets anders is dan de gezondheid.

Kortom de huidige evolutie drijft den mensch naar zelfbezit, wil leiden tot een spontane samenwerking der individuën, tot het herstellen van gunstiger voorwaarden tot de ontwikkeling van 't geslacht.

Wij gaan de sinds lang verlaten baan weder inslaan, maar met een betrouwbaren gids die ons voor nieuwe dwalingen zal behoeden⁽¹⁾. De kindmensch gehoorzaamde zijn natuurlijke

(1) De denkbeelden die ik hier uitspreek stemmen overeen met die door Edward Carpenter werden vertolkt in zijn studie: 'La Civilisation, ses Causes, ses Remèdes'. (Société Nouvelle, December '95, Januari en Februari '96).

aandriften en kon zich alzoo integraal ontwikkelen: maar er ontbrak hem een maatstaf om de betrekkelijke waarde dier opwellingen te schatten; zoodra een ervan een oogenblik overheerschte was zijn innerlijk evenwicht volkomen verbroken. Wij zullen zoo oprecht, zoo onmiddellijk worden als hij 't was, maar, ondanks den ruimen omvattenden kring van ons leven, zullen wij een standvastigheid bezitten die hij miste. Want wij zullen, om ons te besturen, een trouwer kennis van onszelf, en dien diepen zin onzer innige harmonie verworven hebben, die voortaan geheel ons moraal geweten zijn zal.

Op zulke hechte grondslagen alleen zal het ons gegeven zijn een stevigen en bestendigen wil te slichten.

8 October 1896.

JAC. MESNIL.

Het Einde

ZEEN rechtte zijnen krommen rugge, vaagde met zijnen blooten arm 't zweet van zijn aangezicht en schepte een asemke.

Zalia bleef met haar hoofd bij d' eerde, haar bundels binden.

De zonne bakerde.

Na een tijdeke nam hij weer zijn pikke op en sloeg voort het koorn af, in regelmatige korte slagen; met eenen zwaai van zijn arm ging de pikke omhoog en met eenen 'zinn' viel ze aan den voet van de koornstalen en deed ze vallen, bij heele armvollen; - die dan werden weggehaakt en achteruit gebracht in gelijke hoopkes, gereed om gebonden te worden.

't En duurde niet lang, hij hield weêr stille, keek rond over heel die macht koorn die nog af moest en verder, over dat wemelend veld dat te branden lag, zoo eendlijk verre onder dat onbarmhartig zonnevuur. Hij had Zalia zien scheefuit kijken omdat hij niet voort en wrocht, en - om een reden te geven aan zijn rusten, haalde hij zijnen wetsteen uit den broekzak en begon traagweg de pikke te zoeten.

- Zalia, 't is zoo warme...

- Ja 't, zei Zalia.

Hij wrocht weer voort, maar trage, heel slak. 't Zweet liep hem bij druppels langs 't lijf en 't ging hem somtijds of wilde hij met zijn hoofd voorover in 't koorn stekken. Zalia hoorde zijnen asem jagen; ze bezag hem en vroeg wat er haperde. - Zijn armen zonken lam langs zijn leden en pikke en haak ontvielen zijne handen.

- Zalia, 'k en weet niet... maar 'k en krijgje lijk mijnen asem niet, en mijn oogen schemeren....

- 't Is van d' hitte, Zeen, 't zal overgaan; drinkt 'nen slok. Ze haalde de geneverflessche uit den gerskant, goot hem een teug in en bleef staan zien naar 't uitwerksel. -

- Hewel?

Zeen antwoordde niet en bleef daar staan daveren en glariën met zijne oogen strak op een auwblauwbloemke dat deur 't gevelde koorn liep.

- Toe, toe, Zeen maak gedaan! nog een beetje gepijnd, 't zal seffens beginnen koelen, en 't kan tegen t' avond af zijn.

- Och Zalia, 't is hier zoo wreed warm en nog zoo lange eer 't avond is.

- Maar Zeen toch, wat krijg-de?

Zeen roerde niet.

- Zijt ge ziek?

- Ja 'k Zalia, neen niet ziek, maar 't is zoo aardig, en 't moet nu zoo wel gaan t' huis.

Zalia werd radeloos; ze verschoot en verstond heur niet aan zijnen aardigen klap.

- Als ge ziek zijt... als ge niet meer en kunt, teure zeere naar huis; ge staat hier lijk 'n onnoozelaar.

Zeen liet zijn pikke liggen en ging rechte 't veld af. Ze zag hem trage vertrekken, den ouden duts, al wankelend lijk een dronkaard en verdwijnen daar achter de boomen. Dan nam ze weer haren strooband en bundselde 't een achter 't ander, al d' hoopkes koorn op, en bond ze tot schoven. Ze nam toen de pikke en den haak en ging maar aan 't slaan lijk een mannemensch: hardweg, met een gezapige razernije, een vast voornemen: om af. Hoe meer dat 't koorn viel hoe rapper zij de pikke deed zoeven. 't Zweet liep heur aangezichte af; ze djokte nu en dan den strooienhoed van voor haar oogen om te zien... hoeveel er nog rechte stond, en dan maar voort slaan, altijd voort. Ze hijgde erbij... Ze was daar alleen op dat uitgestrekte

veld in die hitte, die lijk een zware last, op haar woeg; 't was om te stikken. Ze 'n hoorde geen ander geruchte dan de slag van heur pikke en 't ruischen van 't koorn dat viel.

Als ze eindelijk niet meer en kon, nam ze eenen teug uit de flessche, en kreeg nieuwe krachten.

De zonne was al diepe gezonken toen ze daar alleene rechte stond op het blakke veld, met al dat koorn plat aan haar voeten. Dan ging ze aan 't binden.

De lucht verkoelde. Als de laatste schoof in zijnen strooien band zat en ze daar nu, in zware stuiken rechte geschoord stonden, lijk zwarte reuzen in rechte reken, dan begon het te donkeren. Ze vaagde 't zweet van haar aanzichte, trok haar blauw gestreepte jakke aan, lei de flessche in haren hoed, nam pikke en haak op den schouder; en vooraleer te vertrekken bleef ze wat staan kijken naar heur werk. Ze zag nu zoodanig verre over die kaalgeschoren vlakke; ze stond daar zoo eenig, zoo hooge op dat stopperveld, 't lag daar alles plat, en ginder verre stonden de boomen zwart en die meulen en de vent die daar ging -: alles lijk met inkte geteekend op den hemel. 't Scheen haar dat de zomer nu voorbij was en die laffe zoelte een laatste verdossemde zucht voor 't komen van de korte dagen en de koude. Ze ging naar huis... 'Zeen was ziek', en 't deed heur zoo aardig dat weerkeeren zonder hem. 't Was al zoo triestig, zoo schemerig doodsch, zoo bange. Langs den oever van 't diep geholde wegelke piepten de krekels alhier en aldaar, voor en achter; een eindloos gepiep al alle kanten in 't gers en in 't veld, overal, en 't ging lijk een lijzig weven van zacht zingende stemmekes; dat zingen op 't einde begon in haar ooren te ketteren en 't werd een krijschend geritsel, een oorverdoovend gespook, en gelach dat zeer deed om hooren. Kijk, van achter die kopwilge sprong haar katte op 't wegelke; ze was tegengekomen naar 't veld en welgezind rullend stak zij den rug op en foefelde

tusschen Zalia's beenen tot ze een streelken kreeg, - dan liep ze voren in groote sprongen, naar huis. De geite, die naderende stappen hoorde, stak haren kop over d' halve deur en ging aan 't bleten.

De voordeur stond open; met 't ingaan zag Zalia geen steke voor haar oogen, maar z' hoorde een krevelinge over den vloer. Met dat hij haar hoorde komen was hij rechte gekreveld.

- Zeen! riep ze.

- Ja, steende Zeen.

- Hoe is 't?... nog niet gebeterd? Waar zijt ge? Waarom hier zoo platsderm op den grond?

- Zalia 'k ben zoo ziek... mijn buik en...

- G' en zijt nog nooit ziek geweest, Zeen! 't Zal nog ne keer niets zijn.

- Nu ben ik ziek, Zalia.

- Wacht, 'k ga licht ontsteken. Waarom zijt ge in bedde niet gekropen.

- In bedde, in bedde... dan is 't voor goed, Zalia; 'k ben benauwd van mijn bedde.

Ze zocht naar 't lampke aan de balke, dan in den hoek van den heerd naar de baanstdoze; sloeg vuur en ontstak licht.

Zeen zag er bleek, geel, lijkachtig uit. Zalia verschoot ervan, maar:

- 't En zal niets zijn, Zeen, troostte ze, 'k ga u een beetje haarlemsche olie geven.

Ze trok hem op eenen stoel, haalde 't fleschje, goot er eenige druppels uit in een komme melk en goot het hem in.

- Doet 't deugd? - En Zeen, om iets te zeggen:

- Ja 't Zalia, maar 'k zou willen slapen, 'k krijge nu koud, en ze steken met priemen in mijn zijde - hier ze, en hij duwde er op met alle twee zijn handen.

- Ja, 't is nog best van al in bedde; 't zal morgen over zijn

en we zullen inhalen.

- Is 't al afgepikt?
- Af en gestukt; als 't morgen schoon weêre blijft zit het in de schure.

Zalia hief hem op onder zijne oksels en ze krasselden alzo voort in de weefkamer naar 't bedde achter 't getouwe. Ze hielp hem zijne vest en broek aftrekken en lei er hem in, dekte hem schoone onder de sargie en zette hem de slaapmutse op.

Dan kwam ze vuur steken in den heerd, hong de ketel met geiteten op; wasschte aardappels en ging aan 't schellen voor den avondkost.

Z' en had er nog geen drie gescheld als ze Zeen hoorde overgeven.

"'t Is van d' olie, 't zal beteren', dacht ze en ging buiten een ketel water putten en droeg er hem een spoelkom te drinken. Zeen lag te zuchten.

Dan kwam ze weer voortschellen. Wat later zat ze te peinzen op ander remedies: lindebloemen, zonneshokken, perelgeerste, sulferbloem, - toen ze, al met eens, Mite Kornelje zag voorbijgaan. Ze sprong buiten en:

- Mite! riep ze.
- Wat is 't, Zalia?
- Mite, Zeen is ziek.
- Hoe, ziek? - Al met eens?
- Al met ne keer; op 't stik al pikken.
- Is 't erg?
- 'k En weet het niet; 'k heb hem haarlemsche olie gegeven, hij heeft gespogen; hij klaagt van 't zeer in zijn zijde en in den buik, hij is heel bleek - niet meer kennelijk.

Ze gingen binnen. Zalia nam 't olielichtje en ze trokken alle twee in de weefkamer, tusschen 't getouwe en den muur bij Zeen's bedde.

Hij lag te glariegoogen naar de zoldering en te snakken achter zijnen asem. Mite bleef hem bezien.

- Ge moet hem engelsch zout geven, Zalia.
- Kijk Mite, daar en had ik niet op gepeinsd; ja hij moet engelsch zout hebben.

En ze kroop op eenen stoel en nam een bestoven kallebasse van de bank boven 't bedde, vol papieren zakjes en beurzen.

Één voor één deed ze open en vond er kanariezaad, potlood, bleekblauw, nagelpoer, kaneele, kandijssuiker, mollegrauw, en... maar engelsch zout en was er niet.

- 'k Zal er loopen halen naar huis, Zalia.
- Ja Mite, doe dat, en Mite liep.
- Hewel Zeen, nog geen beternisse?

Zeen antwoordde niet. Ze nam een emmer water en eenen dweil en kuischte 't braaksel weg van voor 't bedde; en ging dan weer aardappels schellen.

Mite kwam weer met 't engelsch zout. Treze Wizeur en Stanse Zegers, die 't nieuws vernomen hadden, kwamen ook eens zien hoe 't ging met Zeen. Mite roerde een handvol engelsch zout in een spoelkom water, en ze gingen alle vier bij 't bedde van den zieke. Zeen dronk 't geneesmiddel uit zonder pinkoogen. Mite wist nog remedies, Stanse wist er ook en Treze nog veel meer; - ze vroegen en taterden tegen Zeen, deden hem zijn tong uitsteken en voelden zijnen pols - deden uitroepingen over zijn jaagbalgen en zijn bleeke kleur en zijn ontsteken oogen en zijn brandende koorts. Zeen roerde niet en bleef daar liggen kijken naar de balke. Als hij 't geruchte moe werd zei hij:

- Laat mijn hoofd gerust, en hij keerde zijn aangezichte naar den muur. Dan gingen ze allen in de keuken.

't Geiteten was genoeg. Zalia hong den moor met water aan den angel en maakte koffie. De vier wijfs zaten aan het tafelke te vertellen van ziekenhistories. In de weefkamer bleef het stille.

Wat later kwam Mite's meisje kijken waar moeder zoolang bleef. Het kreeg een beetje suiker en 't zette hem bij moeder.

- Zalia en hebt gij maar één lampke? vroeg Treze.
- Neen ik Treze, maar 'k heb nog de keerse.
- Wat keerse?
- De gewijde keerse.
- We zijn nog zoo verre niet; 't 'n is maar dat Zeen daar moet in den donkeren liggen, en dat we alzo weg en were moeten loopen met het lampke om te gaan kijken.

- Zeen ligt liefst in den donkeren.

- Weet ge wat? Fietje zal om een lichtje loopen naar huis; newaar Fietje? - en zegt dat moeder hier blijf omdat Zeen dood gaat.

Fietje liep naar huis om een lichtje. De koffie was g'reed en en als 't eerste kommetje opgeslurpt was gingen ze nog eens zien in de weefkamer.

Zeen verslechtte.

- We gaan moeten waken, zei Stanse.
- Zeker, zei Treze, 'k zal 't gaan zeggen aan mijnen man; 'k ben aanstonds terug.
- Zeg in 't voorbijgaan aan Free dat ik hier ook blijve, vroeg Stanse.
- We moeten wij algelijk eten, zei Zalia en ze hong de aardappels op 't vuur. Dan ging ze de geite melken en haar eten dragen.

't Was klaar lijk dag buiten en stille, zoodanig stille; met nog iets van de overgebleven hitte der zonne in de lucht die bange woeg.

Ze kroop in het donker geitekot, zette er den pot met eten en begon te melken.

- Betje, Betje, Zeen is zoo ziek; Zeen... hij zal misschien doodgaan Betje, ze klapte alzo altijd tegen haar geite. Twee stralen melk stroelden overhand in 't panneke.

Er kwamen menschen: Treze en Mite's meiske met eenen lanteern en Barbara Dekkers, die ook eens kwam zien.

- 'k Ben hier, zei Zalia, 'k heb gedaan, 'k kom seffens.

Ze bleven nog wat klappen buiten in den manesching en gingen dan binnen.

- 't Kan gebeuren dat mijn man achterkomt, zei Treze, een mannemensch is beter dan drie vrouwmenschen bij eenen zieke; en Virginie komt ook, 'k ben 't haar gaan zeggen.

- Wel, wel, zei Barbara, wie zou er dat gepeinsd hebben van Zeen!

- Ja, mensche, en nog nooit ziek geweest - en nu al in de zeventig.

Stanse stampte de aardappels; Zalia goot er een klakske melk in en hong ze weer over 't vuur.

- Hebt gij allen geëten? vroeg ze.

- Ja wij, zeiden Treze en Barbara en Mite.

- Ik niet, zei Stanse.

Zalia goot de dampende aardappelpap in een teele en ze zetten hen bij. D' andere dronken een nieuw kommetje koffie.

Ze zwegen.

De deure ging open en van achter den lijs kwam er een groote vent met zwarten baard.

- Wat is dat hier? - een heele vergaring volk; misschien voldoeninge vandage, Zalia? - Kijk, 't is Barbara en Mite en...

- Warten, Zeen is ziek.

- Zeen ziek?

- Ja ziek, man, en we waken.

De man zette groote oogen open; - wierp het kistje, dat aan een leêren rieme over zijn schouder hing, op den grond en zette er hem op.

- ... Ha! Zeen is ziek... - hij en is ook al van de jongsten niet meer.

- Vijf-en-zeventig.

Ze zwegen. 't Vrouwvolk dronk koffie, Warten haalde pijp en tabak van onder zijn blauwen kiel, en zat daar te kijken naar de kuilkes rook die naar de balke krinkelden.

- 'k Kome toen nog misschien van pas als 't alzo is?

- Ge kunt helpen waken, zei Mite.

- Hebt ge al geëten, Warten?

- Ja 'k Zalia, op 't boerenhof.

- En de commersie? vroeg Stanse.

- Stillekes, mensch.

Ze hoorden kermen in de weefkamer. Barbara ontstak den lanteern en allen gingen kijken. Warten bleef zitten rooken.

Hij lag daar, op een armzalig beddeke bij den grond, achter 't getouwe, diepe gefokt in zijn kafzak onder eene vuile sargie: een mager zwart ventje, rechte geleund tegen een hoofdkussen in de dansende schemering van dien lanteern. Zijn oogen waren toe en zijn beenderig aangezichtje zat half gedoken in die blauwe slaapmutse. Zijn asem reutelde, en iedere trek uit zijn schorre kele blies zijn magere kaakvellen op en loste door een openingske al den eenen kant van zijn ingevallen lippen die elken keer open en toe gingen.

- Oeie, oeie, oeie! riep Barbara.

- Slecht, slecht, zei Stanse en schudde haar hoofd.

- Zijn oogen zijn toe; hij en slaapt toch niet?

- Zeen, Zeen! riep Mite, en ze duwde hem bij zijn voorhoofd achterover om hem te doen opkijken. - Zeen! Zeen! 'k ben ik het, kent ge Mite niet meer?

- Hoe, zuchtte Zeen en zijn hoofd zonk weer nerewaard zonder dat zijn oogen open gingen.

- Hij heeft de koorts, zei Barbara, tast eens hoe zijn voorhoofd gloeit, en hij is ontsteken lijk een vuur.

- Hebt ge hem treksels geleid? vroeg Stanse, treksels op

zijn voeten? Mostaard.

- We en hebben geen mostaard; en naar 't dorp 't is drie kwart verre.
- Dan moet hij in 't gruiswater, Zalia; Stanse, hang den moor op.
- Hebt ge gruis, Zalia?
- Gruis neen, maar er is tarwe.
- En een zeef?
- Ja een zeef.
- Allo toe Warten, zichten!

Warten kwam bij.

- Zeen, hoe gaat 't jongen? O, hij is mager! en zijn asem... hij pruttelt, da 's niet goed. Hij zal 't kort maken, dunkt mij, Barbara?

- Van den nacht nog niet, beweerde Treze.

- Warten ga naar den zolder; neem de lamp en zicht een handsvol tarwe, Zeen moet seffens in 't gruiswater.

Warten trok de trap op. Achter een tijdeke hoorden ze boven hun hoofd het regelmatig, dokkend gesleep van de zeef op de planken zoldering en de fijne stofjes meel sneeuwden door de gerren nêre, wemelden rond het lampke en vielen op Zeen's bedde en op de wijven overal rond.

- Zeen, hebt ge geen dorst? vroeg Treze.

Zeen knikte. Ze hielden hem een kommetje melk tegen zijn mond; er liepen twee witte streepjes langs zijne lippen, in zijnen hemdeband.

De zeef sleepte altijd voort. De vrouwen keken naar Zeen, dan naar malkaar en dan naar den lantaarn. In de keuken ging er een triestig gekriep uit den moor met warm water..

Warten kwam van den zolder met een halven emmer gruis.

Barbara goot er 't doomend water op en wierp er een grepe zout bij.

Ze namen 't deksel van 't bedde en trokken Zeen bij de voeten in 't gruiswater. Zeen kermde; hij zette zijn oogen wijd open en keek wild rond naar al die menschen.

Hij hong daar heel lang, met die zwart magere beenen uit het bedde, en de knokkige knieën en die weggedoken billen in den flets ziekachtig riekenden damp van 't gruiswater. Dan hieven ze er hem uit en staken zijn natte voeten weer onder 't deksel. Hij roerde niet, en bleef rochelen.

- Wat een verdrietige zieke, zei Stanse, zoetjes.

Mite wilde hem eten geven, eiers: 't was misschien flauwte.

Treze had hem willen helpen met genever - haar man had eens...

- Is er iets, voor van den nacht...? vroeg Stanse.

- Nog een heele flessche, daar in de spinde.

Zeen opende de oogen - twee groen verglaasde oogen die niet meer en zagen

- en boorde zijn armen van onder 't deksel.

- Waarom, en doet ge de geite niet zwijgen?... stamelde hij.

Ze bezagen elkaar.

- Zalia waarom en wilt gij tegen mij niet meer spreken? - en wat doen al die menschen hier...? 'k heb niemand noodig om dood te gaan! - Ik en Zalia... Ik en Zalia... Kijk, hoe schoone! Zalia, de processie gaat daar op den muur... waarom kijkt ge niet... 't is zoo schoone! - En ik, ik alleene ben zoo leelijk...

- Hij doolt, fluisterde Treze.

- En wat doet die vent hier Zalia?

- 'k Ben ik het, Zeen, ik Warten de Brilleman.

Zijne oogen vielen wederom toe, en zijn kaken bliezen weer den asem deur 't spleetje van zijn mond. Hij rochelde en de koorts nam toe.

- 't Zal voor van den nacht zijn, beweerde Treze.

- Waar mag Virginie toch blijven, ze zal nog te late komen.

- Virginie, dat is beter dan drie dokteurs en dan een paster ook, meende Mite.
 - Zalia 'k zou 'k ik maar de keerse uithalen.
- Zalia ging naar het koffer en haalde de keerse uit.
- Moeder 'k ben benauwd, kloeg Fietje.
 - Moet niet benauwd zijn van doô menschen, kind, ge moet daaraan gewend worden.
 - Hebt ge wijwater, Zalia?
 - Ja 'k, Barbara, daar 't potje boven 't bedde.
 - En gewijde palm?
 - Achter 't kruisbeeld.

In de keuken ging er een kreveling, en langs 't getouwe verscheen Virginie: - een oud vrouwke in heuren kapmantel gedoken; in d'eene hand hield ze een lanteerntje en in d'andere een grooten kerkeboek. Ze naderde stillekes tot bij 't bedde, bekeek Zeen langen tijd, nam zijnen pols, en dan opkijkend, zei ze heel stille:

- Zeen is aan 't gaan... Is de Pastoor geweest?
 - De Pastoor?... 't is zoo verre, en zoo late en de duts is zoo oud...
 - Wat hebt ge hem gegeven? vroeg Virginie.
 - Haarlemsche olie, engelsch zout...
 - En met zijn voeten in 't gruiswater gezet.
- Virginie bleef staan peinzen.
- Hebt ge oliebrood? vroeg ze.
 - Neen.
 - Dan... 't is nu toch te late - en ze bezag den zieke weer in zijn oogen.
 - Hij is verre, verre... meende Mite.
 - Zeere verslecht, zei Barbara.

Zalia zei niets; ze stond aan 't voeteneinde, heuren man te bezien en dan de wijven die hare meeninge zegden over hem.

- Haalt de gewijde keerse, we gaan lezen, menschen, zei Virginie en ze zette haren bril op, ging met haren boek onder 't lichtje staan. De vrouwen knielden op leege stoelen of op den grond. Warten stond met zijne ellebogen geleund op den stijl van 't bedde, aan Zeen's hoofdeinde.

Treze haalde de gewijde keerse uit het papieren windsel en ontstak ze aan het lampke.

Zeen zijn borst ging op en nere en zijn kele reutelde lastig; zijn oogen stonden gebroken staal naar de balke zonder te kijken; zijn dunne lippen waren bleek en zijn wezen kwam blauwendig van de pijn: hij en geleeke geen menschen meer.

Virginie las heel trage met een verdrietig slepende stemme door haar neuze, terwijl Treze Zeen's lamme vingers rond de keerse gesloten hield. 't Was doodstille.

- 'Het licht des weirelds, Christus Jezus, die door deze keirse beteekend wordt, verlichte innerlijk uwe oogen, op dat gij niet in de dood mocht ontslapen. - Onze vader...

Ze prevelden zachtjes dien "Onze Vader" en 't bleef plechtig stille met Warten's groef gemummel alleene, en Zeen's pijnlijk asemhalen... en de geite die met heuren kop tegen den muur bokte. En dan van langs om trager:

- 'Scheidt van hier, o christene ziele, uit dit bedroefd leven; gaat te gemoet uwen lieven bruidegom, Christus Jezus, en draagt eene brandende keirse in uwe handen: Hij die u...

Toen Barbara heur onderbrekend, fluisterde:

- Kijk, Virginie, hoe hij verslecht; de rochel verflauwt, - sla over, ge zult te late zijn.

-

Treze was moe van Zeen's hand en de keerse te houden; ze liet eenige druppels was vallen op den beddestijl en plaatste de keerse er op.

Zeen snakte hem rechte, stak zijn handen onder 't deksel en wroetelde - dan bleef hij lam liggen.

- Hij maakt zijn pak, vezelde Barbara.

- Hij vertrekt, meende een andere.

Virginie doopte den palmtak in 't wijwater en besproeide het bedde en de omstaanders; dan las ze voort:

- 'Reist henen, ô christene ziele, uit deze weireld, in den naam Gods des almachtigen Vaders, die u geschapen heeft:

In den naam van Jesus Christus den levenden Zoon Gods, die voor u geleden heeft:

In den naam des heiligen Geestes, die over u uitgestort is.

- Haast u, haast u Virginie, hij en asemte bijkans niet meer!

Tusschen Zalia en Treze sprong de kate op het bedde en ging aan 't kneden met haar voerpooten op 't deksel; ze keek verwonderd naar al die vreemde menschen en rilde. - Warten sloeg ze weg met zijn klakke.

- 'Neemt op, ô Heere uwen dienaar Zeen tot de plaatse der verlossinge, hetwelk hij van uwe barmhertigheid gehoopt heeft.'

- 'Amen,' antwoordden ze allen.

- 'Verlost, ô Heere, de ziele van uwen dienaar Zeen uit de perijkelen van de helle.'

- 'Amen.'

- 'Verlost, ô Heere, de ziele van uwen dienaar Zeen, lijk gij Enoch en Elias van de gemeine dood des weirelds verlost hebt.'

- 'Amen.'

- 'Verlost, ô Heere, de ziele van uwen dienaar Zeen lijk gij Loth...

- 'k Brande, 'k brande! hilde Warten, mijne kiel! mijne kiel! en hij sprong al over de stoelen naar buiten; d'anderen erachter.

- Vlamme gevat aan de gewijde keerse! riep hij heel buiten adem.

Ze doofden 't vuur uit; trokken den kiel over zijn hoofd en goten water op zijnen rugge waar zijne onderkleëren vunsden.

- Mijne kiel, mijne kiel, kermde hij altijd voort, spinder-nieuw, hij kost zes-en-veertig stuivers! en hij bleef met zijnen kiel in zijn handen staan kijken naar de eendlijke gaten en scheuren.

Ze raasden al overhoop en hun scherpe stemmen helmden einde en verre in den stillen nacht.

Virginie alleene was bij 't bedde gebleven. Z' had de keerse opgeraapt, weder ontstoken en op den beddestijl geplaatst en dan voort haar gebeden gelezen. Als ze zag dat Zeen daar zoo stille lag en niet meer en asemde dan had ze hem voor 't laatst wijwater gegeven en was dan buiten gegaan.

- Menschen... hij is bij den Heere.

't Was alsof ze door 't vershot vergeten waren wat er binnen gebeuren moest: ze stoven binnen, benieuwd om te weten... en Zeen was dood.

- Stokkedood, zei Barbara.

Ze kermden eerst; dan trachtten ze malkaar te troosten, bijzonderlijk Zalia, die op een stoelken gezonken was en heel bleek wierd.

Dan gingen ze aan 't werk: Treze schonk druppels; Barbara hong water op 't vuur en Warten, in zijn hemdmouwen, wette zijn scheer om Zeen den baard af te doen.

- En de jongens! de jongens die hier niet en zijn! kermde Zalia, hij had toch nog moeten de jongens zien!

- Eerst lezen, bevoel Virginie. Allen knielden en terwijl Warten den doode schoer, ging het:

- 'Komt ter hulpe gij, Heilige Gods: komt te gemoet gij engelen des Heeren, neemt op zijne ziele en brengt die in den schoot van Abraham.

'Wij bevelen U, ô Heere, de ziele van uwen dienaar opdat,

dewijl hij nu deze weireld afgestorven is, zij bij U voortaan mag leven; en het kwaad hetgene hij uit menschelijke zwakheid in de wandeling van dit leven gedaan heeft, zulks wilt deur uwe oneindelijke bermhertigheid genadelijk vergeven.'

- 'Amen,' antwoordden ze.

Virginie deed heuren boek toe, sproeide nog eens wijwater over 't lijk, en ging biddend naar huis.

Zalia miek haar kruis en duwde haren man de oogen toe; dan dekte zij een tafelke bij 't bedde met een witten handdoek en zette er de keerse op en 't kruisbeeld en 't wijwater.

Warten en Barbara namen Zeen uit het bedde en zetten hem op eenen stoel, - waschten hem heel en gansch met lauw water, deden hem een versch hemde aan en daarboven zijn zondagsche kleeren, dan legden ze hem weer.

- Hij zal gauw rieken, meende Barbara.

- 't Is warm weer.

- Hij is heel krom; hoe gaan ze hem in de kiste krijgen?

- Kraken.

Treze liep rond achter een kerkeboek om onder Zeen's kinne te leggen, en een kruisbeeldje met paternoster om in zijn handen.

Mite nam een rooden neusdoek en bond hem rond zijn hoofd om zijnen mond te doen toeblijven. Fietje zat nog altijd geknield en las 'Onze Vaders.'

- 't Is nu gedaan, zei Barbara met eenen diepen zucht, we gaan nog eenen druppel drinken en dan gaan slapen.

- O, menschen blijft nog een beetje, kermde Zalia, 'k ga hier dan alleene zijn.

- 't Is maar, zei Mite, dat 't morgen vroeg klaar is en we en hebben nog niet geslapen.

- Toe, toe, troostte Barbara, ge moet nu niet beginnen janken, Zeen heeft zijnen tijd gedaan en hij is zalig gestorven op zijn bedde.

- Kwestie of we 't alzoö zullen krijgen, hielp Mite.
- En Siska en Romenie en Kordula, en de knechten! die hier niet en zijn! Z' hadden vader toch moeten zien sterven... de arme jongens, ze zullen zoo krijschen.
- Ze zullen 't aan tijden wel weten, zei Warten.
- En waar weunen ze nu? vroeg Mite.
- In Vrankrijk, de twee oudste, - en Miel de soldaat... 't staat in hunne brieven;... achter den spiegel.
- Geef hier, zei Treze, 'k zal ik mijnen jongen doen schrijven morgen eer hij naar schole gaat.
- Ze gingen vertrekken.
- En ik die nu met al dat, niet en wete waar gaan slapen, zei Warten, mijn oude polk boven 't geitekot... ge zult gij hem noodig hebben van den nacht, Zalia? - Zalia dubde.
- Zalia zou meê met mij kunnen gaan, zei Barbara.
- En 't huis alleene laten! en morgen, wie gaat er naar de Pastorie? - en naar den timmerman, en mijnen oegst, mijnen oegst! - 't Doet, 't doet, Warten kruip gij maar op 't geitekot en help me wat morgen. 'k Zal ik wel slapen; - waarom niet?
- Alla kom Fietje, moeder gaat naar huis.
- Ze gingen, en Zalia kwam een eind mee. - Hun kloefen trappelden zachte in het mullig zand van de witte strate; als ze al heel verre waren gingen hun stemmen nog altijd luidop en hun gestalten leken dolende tronken.
- In 't Oosten hong een fijne goudroode striepe tusschen twee donkere wolken. 't Was danig frisch.
- Morgen schoon weêr, zei Warten en hij trakelde naar zijn geitekot.
- Goên avond, Zalia.
- Goên avond, Warten.
- Slaap wel.

- Slaap ook wel en doe nog een 'onze Vaderke' voor Zeen.

- Zeker.

Ze ging in huis en grendelde de deur. Binnen rook het al naar keerslucht en fletschen reeuw. Ze dekte 't vuur toe in den heerd, doopte nog eens haar vingers in 't wijwater en gaf Zeen een kruiske. Binst dat heur lippen het avondgebed prevelden, wierp ze heuren borstdoek af, haar jakke en heur mutse en liet haren rok vallen. Dan tillebeende ze over Zeen en lei heel tegen den muur. Ze draaide haar voeten in heur hemde en kroop voorzichtig onder 't deksel. Ze gruwde. Haar gedachten draaiden lijk de wind: haar dochters die dienden in Vrankrijk en nu rustig sliepen en van niets en wisten... heur oudste die getrouwd was en den man en de kinders - ze kwamen hun' vader maar eens 's jaars bezoeken en dan nog... en nu gingen ze hem dood vinden.

Haren oegst... en alleene nu om in te halen. Warten zou morgen vroeg naar den Pastoor gaan en den timmerman - de Pastoor moest hier toch geweest zijn, 't was toch eene gerustheid; maar Zeen was altijd fraai geweest en... nu alzo al met eens sterven zonder berechtinge...

Waarom en kon ze nu niet slapen? ze was zoo moe, zoo afgemat van dat pikken, en 't was hier zoo warm, laf en 't rook aardig. Wat toch een mensch wordt als hij dood is. -

Had ze nu geslapen? - 't was reeds zoo lang dat ze daar lag; en die reuk... had ze Warten liever voortgezonden en zelf op 't geitekot gaan liggen, - hier alzo nevens dat lijk... maar 't was toch Zeen...

De keersvlamme danste en 't danste al meê, getouwe, zwarte rebben en 't kruisbeeld - in donkere schaduwstriepen over den muur. 't Was daarvan dat ze niet slapen kon. Ze rechtte haar en blies van verre, maar de vlamme danste nog meer en ze brandde

voort. Dan stapte zij voorzichtig over Zeen en neep de keerse dood met haar vingers. 't Was nu donker. Ze tord weer in 't bedde, op Zeen's been en 't lijk schudde en de buik rotelde. Ze hield haar tegen den muur gedogen, draaide en keerde, neep de oogen toe maar sliep niet. - De reuk straalde in haar neus en kele en 't werd danig vervelend, onuitstaanbaar. En zij weer uit het bedde om 't venster open te trekken. Er waaide een frissche bui lucht naar binnen; - ginder verre begon de hemel te klaren en z' hoorde achter 't koorstik den zingenden slag van een pikke en een triestig, langslepend straatliedje schuifelen. 'Ze zijn al aan 't werk.' Nu lag ze te luisteren naar den zoevenden slag en 't ruischen van 't koorn dat viel, en dat slepend, altijd zelfde vooizeke...

... De begravinge, 't zou overmorgen zijn - ze zag reeds heel dien troep deur de strate en dan in de kerke en dan... heel alleene, were t' huis. Zeen was nu dood, en zij bleef over... en al die jongens, haar jongens die nog zoo lange te leven hadden, zouden dan ook oud worden en dood gaan... altijd voort... en al die mizerie en dat slaven, en dan vertrekken... en Zeen, haren Zeen, dien Zeen van gisteren, die toen nog leefde, en niet ziek en was. Haren Zeen, en ze zag hem in zijn jongde - over veertig jaar -: een snellen vent. Met dien Zeen had ze zoolange geleefd, hem zoowel - beter dan haar eigen zelf - gekend;... en dat hij daar nu nevens haar lag... koud... en nooit meer... dat hij nu dood was.

Dan weende zij.

STIJN STREUVELS.

Een wijsgeurig Keerpunt

DE wijsgeerige boeken van 't laatste kwart dezer eeuw hebben ons, over 't algemeen, weinig meer aan te bieden dan een schouwspel van geestelijke vervloeiing: verwaterde, zoetsappig verdunde, vage denkbeelden, zonder eenige duidelijkheid van omtrekken, zonder bepaalde richting. Lees er honderden bladzijden uit: ge weet niet waar ge naartoe gaat, ge ontvangt den pijnlijken indruk van machten na de nederlaag uiteengedreven, van een onzekeren gang door onbekende landen, lange afgezonderde landen, waar men ontelbare hindernissen vermijden, putten en kloven omloopen moet, waar men al te hooge bergen volgt, zonder ooit te kunnen hopen dat men die bestijgen zal. En na de lezing blijft op ons een onbehaaglijkheid wegen, zooals de nachtmerrie er ons op het lijf jaagt. Men vreest waarlijk een kortelings geschreven wijsgeurig boek te doorbladeren, de laatst verschenen artikels open te snijden: er steekt een teleurstelling in, die op ons loert.

Want de tijd is voorbij der groote romantische filosofieën. Waar vindt men nog een Fichte, een man bezeten door een zoo sterke metaphysische begoocheling dat hij in zich de drijfkracht van het absolute *ik* voelde woelen, en meende dat de buitenwereld slechts de voorwerpelijke vorm is der gedachte van dat ik, - een vernuft door die begoocheling zelve machtig genoeg geworden, om in het geloof aan zijn ideaal werkelijk te leven, om te handelen alsof zijn droom een waarheid was? Bestaat er nog een Schelling, die onverstoorbaar beweert dat er een ziel in de geheele natuur leeft, en dat, hoe hooger men door de organische wereld tot den mensch klimt, hoe voller die ziel weerspiegeld is, tot eindelijk de verborgen idealiteit der natuur

zich een volmaakten en bewusten vorm schept in het kunstwerk? Wat een zekerheid van denken en spreken moest een Hegel bezitten! 'Alles wat overeenstemt met de rede is waar,' zegde hij; en met welke rede moest de waarheid overeenstemmen, zoo 't niet was met de stralenschietende rede van Hegel, dien laatsten der profeten van 't Absolute?

Met de romantische stelsels is 't nu wel uit. Het mag bijna beweerd worden dat zij in zich de kiem van hun eigen dood droegen. De filosofie viel met den filosoof. Die stelsels hingen al te nauw samen met de ziel van hun tijd en den geest van hun voortbrenger om te blijven bestaan. Met de ziel van hun tijd, zeggen wij eerst: Kant inderdaad had een wedergeboorte der metaphysica aangekondigd. Kant had zelf nog zijn boeken in alle scholen van wijsbegeerte zien lezen, door de uitnemendste geesten zien bewonderen en ophemelen. Zijn kritisch werk, te beginnen met de *Prolegomena*, had heel het denkende Duitschland ontrust. Hij had leerlingen gevonden als Schiller, nog heden den meest onder 't volk bekenden der duitsche schrijvers, en zeker een dergenen voor wie men de meeste genegenheid voelt. De baan lag thans open voor alle hoop: legde de wijsgeer van Königsberg geen voortaan zekeren grondslag voor de filosofie der natuur in zijn *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaften*, voor de filosofie van den geest in de *Kritik der praktischen Vernunft* en de *Kritik der Urtheilskraft*? De oude metaphysische vraagstukken, zoo erg mishandeld door Locke en Hume, herrezen zij niet verjongd? Men dacht wel dat ze voortaan hecht waren, en alles zouden doorstaan. De onsterfelijkheid der ziel, de zedelijke wet, God, al die raadsels, zoo ontcijferbaar voor het theoretische vernuft, vermits, heel de geschiedenis door, wijsgeeren van gelijk gezag die behandeld hadden met tegenovergestelde en elkaar uitsluitende meeningen, het practische vernuft hernam die thans. Men

had dus te vroeg gewanhoopt? En er was meer: de eindoorzaken, die om zoo te zeggen enkel berustten op redenen van welvoeglijkheid, Kant gaf hun in het verstand een zekeren grondslag. De toekomst glansde als een onmetelijke vlakte bij 't kriecken van een zomerdag. Men moest maar de groote reizen wagen.

En terzelfdertijd, de *Fransche Omwenteling*, die, in de eenvoudige beschouwing der duitsche droomers, iets als een antiek drama scheen dat men in de werkelijkheid verplaatst had. Zij beeldden alles af op een geheimzinnig en reusachtig scherm tusschen zich en 't oneindige: zoodat de mannen van '93 voor hen in een fabelachtige en ongerijmde plunje pronkten. Voeg hierbij het onvernietbaar denkbeeld der zege van 't in opstand komende individu, en het voortleven, veel verder dan de eerste scheppingen van Goethe en dan Schiller's *Räuber*, van dien gevoelstoestand dien elkeen zich voorstelt te hebben geheerscht gedurende de *Sturm- und Drangperiode*.

Zoo was de ziel van den tijd. Wij gewaagden ook van de rol der individus. De briefwisseling van Fichte legt die heel goed uit, en men ziet er hoe de menschen toen leefden, recht en onwrikbaar, in 't geloovig belijden hunner begoocheling. Fichte is dat kind gebleven, dat, door de lezing van Robinson Crusoe ontroerd, uit 's vaders huis vluchtte om alleen te gaan wonen, in een eenzaam woud. Die daad van wilskracht verklaart geheel zijn leven. Reeds toen stelde het ik het niet-ik vóór zich, om in dat niet-ik de gelegenheid tot handelen, tot zelfprojectie naar buiten, te vinden, de gelegenheid om zich te openbaren in volkomene gedachte en dapperen wil. Hij is het weer, die te voet gansch Deutschland doorreist om Kant in Königsberg te gaan zien; daar, gedrongen door de ellende, zonder een werk om zijn naam te doen uitkomen, schrijft hij in zes weken de *Kritik aller Offenbarung*, en heft zich met éénen schouderchok boven de

jongeren van zijnen tijd, verschijnt als in een bliksem, en stelt zijn ik met zijn niet-ik vast, in éénzelfde daad. Daar is de vergelijking tusschen Fichte en Napoleon juist. Bij Fichte is de opvatting en de verwezenlijking zeker en geweldig.

De stelsels van 't Absolute konden slechts met dergelijke vernuften bestaan. Waren die helden eens dood, dan stierf het Absolute met hen: eerste oorzaak van 't verval der romantische filosofieën. Het literair romantisme stierf in Duitschland ellendig uit, juist rond 1830, in de laatste jaren van Schelling en Hegel, op 't oogenblik dat het fransch romantisme in de letterkunst verscheen. Maar het romantisme der Franschen blijft bij een straatjongensoproer; het komt niet uit het oer-woud, als het duitsche.

De romantische wijsbegeerte moest wegwijnen, bij gebrek aan atmosfeer. Een ander oorzaak van verval is te zoeken in de heftige aanvallen die ze doorstaan moest. In 1820, kon *die Welt als Wille und Vorstellung* van Schopenhauer onopgemerkt voorbijgaan; in 1850 werd dat werk het wachtwoord der nog overlevende metaphysica. Schopenhauer herhaalde met zooveel halsstarrigheid dat het boek van Fichte slechts eene *Wissenschaftsleere* was en geen *Wissenschaftslehre*, hij spuwde den schimp met een zoo volruischenden overvloed naar Schelling en Hegel, die hij slechts goochelaars en leugenaars noemde, hij bewees met zooveel helderziendheid dat de wijsgeeren van 't Absolute niet de voortzetters van Kant's werk waren, maar de drie Kritieken bedorven hadden door die van hun doel te doen afwijken en haar eindgevolgen te vervalschen, dat het publiek het eindelijk geloofde; de groote romantieken waren er niet meer, zij behoorden haast tot de legende. Wat werd hun filosofie zonder hen? Het geraamte van een antediluviaansch dier. De menschelijke gedachte was alle pogingen naar 't onbekende moe. In de wijsbegeerte was het was der vleugelen

gesmolten, en Icarus verdrongen. Op staatkundig gebied hadden de omwentelingen haar beloften niet gehouden. In Frankrijk begroef Napoleon III achtenveertig, en in Duitschland had het Parlement van Frankfort getoond dat de geleerden akademieën kunnen stichten, maar geen grondwetten. Van daar, een natuurlijke neiging tot hel pessimisme. Schopenhauer gaf er een bovenzinnelijke en zedelijke waarde aan. Zich uit de daad terugtrekken, was het geen zelfmoord plegen in zijn wil, en in zichzelf niets laten bestaan dan de zuivere aanschouwing?

Door hare verstandelijke zijde beantwoordde ook die filosofie aan de behoeften van een tijd, den tijd van teruggang na de overheersching der romantische filosofie. Daarbij komt nog dat zij belang inboezemde aan allen die tot een echte geestesaristokratie behoorden, en een fijne waarnemingsgave bezaten, vooral dus in de kunstenaarswereld. Men weet dat voor Schopenhauer de kunst recht tot de ideeën gaat, tot een andere wereld behoort dan die van den steeds werkzamen, steeds zoekenden, steeds onverzadigden wil. Voornamelijk de muziek heeft in zijn gedachte een zeer groot gewicht: geeft zij niet door het harmonische gestel harer bewegende architectuur, de verscheidene gestalten der gedachten-objectivatie, de groote rhythmten van het heelal weer? Eene wijsbegeerte die, om de kunst te verheerlijken, zich op zulk een standpunt stelt, en als 't ware den naam van kunstenaar alleen aan uitzonderingsnaturen schenkt, die, als Parsifal, de mystische zuiverheid eener geheel christelijke en rechtstreeksche goedheid bewaren, een wijsbegeerte die den wil en de hartstochten stilt, en de oplossing van het zedelijk vraagstuk in de verste, subtielste, vluchtigste verfijning zocht, hoe had die niet een geslacht van musici betooverd, van dichters, schilders, die Baudelaire liefhadden? Ook was de uitwerking op de intellectueelen overgroot; het meest kenmerkende voorbeeld is Wagner.

De wijsgeeren zelf moesten de terugwerking tegen de bovennatuurlijke leeren van 't Absolute ondergaan. Had Schopenhauer, alleen, bij de denkers een nieuwe gedachtenstrooming kunnen voortbrengen? Ik geloof het niet. Maar andere oorzaken kwamen, ten minste in Duitschland, in dezelfde richting als die beweging, stuwen. Het was eerst de grondige studie van 't werk van Kant, zonder acht op de vroegere uitleggingen. Het was ook de ongehoorde bloei der natuurwetenschappen, en het tot exacte wetenschap opbouwen van de psychologie door de proefnemende methoden, van de geschiedenis door de kritiek, van de philologie door de vergelijking der talen.

De studie van Kant is tevens verbonden met den invloed van Schopenhauer en dien der wetenschappen. Schopenhauer prees evenveel Kant als hij zijn opvolgers laakte. Hij had zelfs een diepgedreven ontleding van Kant's philosophie uitgegeven. Daarenboven was Kant zoowat de eenige wijsgeer dien men, zonder al te veel tegenspraak, nevens de nieuwe wetten der wetenschappen kon verdragen. Hij had zelf merkwaardige wetenschappelijke boeken geschreven, als die *Naturgeschichte des Himmels*, die hem door alle Duitschers nevens Laplace deed noemen; zijne *Kritieken* dreven eigenlijk de onzuivere veronderstellingen uit de woningen der menschelijke logica; zijne zedelijke wet was zoodanig buiten alles gelegen, dat ze werkelijk niemand voor't hoofd stootte. Daar hij tevens idealist en realist was, transcendentale idealist, dus zonder vat op de wezenlijke dingen, maar realist wanneer hij van het verschijnsel sprak, bevredigde hij den geleerde, en gaf den moralist geen redenen tot misnoegen. Het ding aan zich was de antikwiteiten-kast, die de metaphysici mochten openen zooveel ze maar wilden, indien ze maar alles op zijn plaats lieten zonder het te beroeren. Het verschijnsel daarentegen kon alleen gevat worden door de zinnelijke intuïtie, en onderwierp zich even buigzaam aan de

wetten van 't verstand als aan de wiskundige formules. Men bewees dus dat Kant vervalscht geweest was door zijne romantische opvolgers, en dat niets méér dan hijzelf overeenstemde met de wetenschap. De wetenschap nam het ding aan zich negatief op, en verbande het uit de verklaring der feiten, zooals 't een beroemde redevoering van Du Bois-Reymond aantoonde.

De wetenschappen dus hadden in de wijsbegeerte geen belang meer gesteld, en wilden of haar wijsbegeerte zelf maken, of door de wijsbegeerte niet gestoord worden; en van dit standpunt uit moest het kriticisme van Kant zeer behagen. Een uiterst kenmerkend feit is dat, toen Wundt de hoogeschool bezocht, in de eerste jaren der tweede helft dezer eeuw, het belang voor de philosophie zoo gering was, vertelde hij me zelf, dat hij, die heden de eenige duitsche wijsgeer is, in zijne jeugd nooit een leergang van philosophie gevolgd heeft.

En terzelfdertijd mag men zeggen dat in Frankrijk en in Engeland de theoretici hun werkzaamheid op twee punten verzamelden: het positivisme in de sociaalwetenschap, de op de gedachtenverbindingen gegronde psychologie in de wijsbegeerte. De fransche spiritualisten en de eklektici oefenden meer invloed uit op staatkundig dan op wijsgeerig gebied. Sommigen onder hen, die in de gelederen der liberale oppositie onder Charles X streden, hebben, als zoodanig, onze bewondering verdiend. Maar wanneer men denkt dat een zoo beleedigend boek als dat van Taine over de fransche spiritualisten alleen gelezen wordt, terwijl zich heden niemand meer bekreunt om de werken van een Maine de Biran of een Cousin, wanneer men daarbij den invloed rekt in die twee landen door Comte, Spencer, J. Stuart Mill en Bain uitgeoefend, dan blijft men hiervan overtuigd, dat de groote romantische metaphysieken bijna uitsluitend in Duitschland begrensd bleven. Onder de Duitschers is Kant misschien de wijsgeer, die in Frankrijk, met Schopenhauer, de grootste

werking uitoefende. Er heeft zich een eigenlijk niet zeer belangwekkende school van neo-Kantianen, neo-kriticisten en fenomenisten gevormd, die zich langzaam oplost in de halve tinten van verzoenende stelsels.

Al het belangrijke dat op sociologisch gebied gezegd werd, stroomt rechtstreeks uit de twee eerste hoofdstukken en de drie laatste boekdeelen van den *Cours de philosophie positive* van Auguste Comte. De '*loi des trois états*', trots het willekeurige van haar schematisme, heeft Comte wijd en zijd vermaard gemaakt. Hij heeft de traditiën der fransche achttiende eeuw voortgezet, en die traditiën zijn het nog, hoewel vervormd door de enkele groote onderstellingen der tegenwoordige wetenschap, - bewaring der kracht, en ontwikkeling - die men terugvindt bij Spencer.

Van hun kant hebben de engelsche psychologen, de navorschingen van Hartley en Hume hernemend, getracht de psychologie te vernielen, wanneer zij de studie der bewustheidsfeiten vervangen door eene theorie waaraan zij alle zielswerkzaamheid onderwierpen, de theorie der gedachtenverbinding. Voor de voorstanders van dat stelsel, bestaat er in ons geen eigen werkzaamheid meer, geen wil, geen persoonlijkheid: het ik wordt een passief aanschouwer, en de meest volmaakte, de meest ééne vorm der redeneering wordt teruggebracht tot een toevalligen samenhang van voorstellingen, tamelijk onverwacht gevolg van zenuwontlastingen tusschen de verscheiden deelen der hersenen.

Onlangs eindelijk werd in Duitschland dat dubbel verschijnsel gâgeslagen: de wording van een wiskundige zieleleer, individueel en gemeenschappelijk, en een poging van wetenschappelijke wijsbegeerte, van nieuwe stelsel-opbouw, volgens de methoden en de wetten der exacte wetenschappen, en buiten alle overlevering om; die twee philosophische ondernemingen zijn verbonden

met den naam van Wundt, den eenigen tegenwoordigen duitschen wijsgeer die een filosofie gebouwd heeft. Zeker mag de duitse filosofie roem dragen op verdienstelijk werk in de bijzondere vakken, de logica of de zedeleer b.v. Wij mogen ook niet spreken van de laatste jaren zonder den wonderbaren prozaschrijver Nietzsche te noemen. Maar hij noch wie ook, buiten Wundt, heeft ons een synthetisch stelsel van filosofie geschonken. Ik gewaag niet van Hartmann, noch van Lotze: mag men ze als scheppers van een stelsel beschouwen, wanneer de oorsprong hunner denkbeelden al te zichtbaar is, om die voor nieuw of bepaald persoonlijk te doen doorgaan?

Velen die Auguste Comte aanhalen, zelfs onder de wijsgeeren, hebben hem niet gelezen: hiervan ken ik voorbeelden. Reden te meer om hetzelfde te beweren van wie geen wijsgeeren van beroep zijn. Nochtans overheerscht sinds veertig jaar de invloed van 't positivisme in Engeland, in Frankrijk, en in alle latijnsche landen. Duitschland is er aan ontsnapt. Waarin bestaat dat positivisme? Om de *Leçons de philosophie positive* te kunnen lezen, moet men zeer uitgebreide kennis bezitten; daar gaat zeker niet de meerderheid der positivisten gedachten uit putten, maar veeleer uit het gewone positivisme der tijdschriften en bladen. Nu, dat positivisme stemt juist overeen met het Kantisch kriticisme zooals het zich degenen voorstellen die, zonder de drie *Kritieken* of de *Prolegomena* gelezen te hebben, zich toch op Kant beroepen. Dat positivisme, wel verre van een filosofie te zijn, is integendeel de ontkenning van alle filosofie. Niet 'positieve', maar wel negatieve filosofie verdiende die strekking genoemd te worden.

Inderdaad, de zoogezegde positivisten of kriticisten gedragen zich op zuiver ontkennende wijze tegenover de werkelijke vraagstukken der wijsbegeerte. Vóór die vraagstukken trekken zij zich terug in een *non possumus* dat in 't geheel niet het gevolg is van

een grondige studie der macht van den menschelijken geest, maar wel eene *ratio ignava*, een luie bewijsgrond genomen uit een valsche opvatting van de geschiedenis der filosofie. Zij redeneeren ongeveer als volgt: 'Omdat alle metaphysica in het niet gevallen is en dat de romantische stelsels hun koningschap van één dag verloren hebben, wordt alle metaphysische poging veroordeeld, en de filosofie treedt haar positief tijdperk in.' Inderdaad, loochenen is 't gemakkelijkst. Men kan licht alle theorie laten varen. Waarom zou men de zedeleer op een stelsel grondvesten? Kant zelf deed het niet. Om goed te handelen, is 't voldoende eerlijk zijnen plicht te doen: geen bovennatuurkunde is daartoe van noode. Wat betreft de ziel, de orde der wereld, God, hebben die voorstellingen eenen werkelijken grondslag? Men mag enkel beweren dat in sommige tijdvakken die vraagstukken met min of meer drift besproken werden; hoe zouden zij heden nog belang kunnen inboezemen? Zoo bekommert zich de positivistische geest alleen nog om de verschijnsels en hun wetten. De menschelijke gedachte trekt niet meer aan dan inzoover hare openbaringen in de mecanische opvatting van 't heelal passen. Voor de positivisten is de zieleleer niets. Indien men haar een bescheiden plaatsje in het concert der wetenschappen wel wil toekennen, dan is het om ze te vernietigen in het mecanisme der gedachtenverbinding. Buiten de school van Wundt, die, met hare proefondervindelijke studie gewapend, zeer krachtig tegen die dwaling opkomt, is Ribot, de meest geleerde en best ingelichte onzer psychologen, niet meer heel ver van in het bewustzijn slechts een *epiphenomeen* te zien, eene *vis a tergo*, zooals hij zegt, de resultante van onder-bewuste en alleen handelende krachten.

De indeeling der wetenschappen die door de positivisten voorgesteld wordt is kenmerkend: Comte deed de zieleleer in de biologie terug vallen, en liep achter het droombeeld eener

indeeling, op ééne lijn, van alle verstandelijke werkzaamheid. Zijne opvolgers, die wel gedwongen zijn een plaatsje voor de zieleleer over te laten, doen het met tegenzin. Alleen Wundt heeft klaar gezien welke baan te volgen was, wanneer hij de wetenschappen verdeelde in wetenschappen der natuur en wetenschappen van den geest, en de psychologie, grondwetenschap, aan 't hoofd der tweede groep stelde. Te dier gelegenheid past het hier den naam van Herbart aan te halen, die onder de duitsche denkers der eerste helft dezer eeuw een bijzondere plaats verdient, om zijn logicus-voorzichtigheid, die boven vooringenomen denkbeelden eene geschikte verbetering der tegenspraken van de begrippen verkoos, alsmede om zijne geheel oorspronkelijke poging, de wiskundige methoden toe te passen op de ontleding van 't bewustheidsgehalte.

Kortom, afgezien van de aanhangers der oude leerstelsels, die tamelijk op de vlucht gedreven zijn door de uitgebreide ontwikkeling der wetenschappelijke methoden, afgezien ook van de talrijke positivisten die in het Onbekende, het Onkenbare of het Ding aan zich elk echt filosofisch vraagpunt verbannen, kan men tegenwoordig de balans der volledige *stelsels* in weinig woorden samenvatten: Engeland, niets; Frankrijk, niets; Duitschland, Wundt: dat is alles.

Voor Frankrijk zal de bewering misschien bevreemden. Men zal er Guyau en Fouillée bijhalen. Spreken we van Guyau. Ik weet dat socialisten en anarchisten zich dikwijls op hem beroepen. Hun redevoeringen en vlugschriften, o.a. het laatste boekje van Kropotkine, de deerlijkste wijsgeerige uiteenzetting die men maar lezen kan, duiden eene jammerlijke gedachten-armoede aan: het is een mengsel van materialisme, positivisme, en van eenzijdig vereenvoudigende samenvattingen. Guyau zelf heeft het positivisme, waaruit hij klaarblijkelijk gekomen is, weinig nieuws toegevoegd. Hij heeft zich, als de meeste positivisten, op het

gebied der sociaalwetenschap en der humaniteitsmoraal teruggetrokken. Hij heeft noch de beginselen van de filosofie der wetenschappen, noch die der zieleleer bepaald gemaakt. Hij heeft op aansporing zijner trouwens zeer edele gevoelens geschreven, veelmeer dan *sub specie rationis*. Zijne dialectiek is zwak, zonder regel. Het beginsel der vrije uitbreiding van 't leven is slechts een klinkend woord.

Wat Fouillée betreft, die heeft alle wijsgeeren uitgerekt en verwaterd, van de oudste tot de nieuwste. Geen duidelijke lijnen, 'vague à l'âme', gevoelerigheid, verzoeningszucht onder de meest verschillende zaken; en eindelijk dat laatste boek over 't Idealisme, met eene voorrede die ongenoegzaam onderrichte menschen zou laten gelooven dat Frankrijk de kweekschool der breedvleugeligste denkers is.

Wij hebben van den zieletoestand dergenen gesproken, die zich rechtstreeks met wijsbegeerte bezighouden. Maar kijken we nu naar de menigte der ontwikkelde menschen, die een hoogeschool bezocht hebben en nadien op een bijzonder gebied werkzaam zijn, de menschen van de daad, politici, advokaten, geneesheeren, ingenieurs, evenwel als de theoretici die opgesloten blijven in hun kabinet of laboratorium: men vindt die in twee klassen verdeeld; degenen die door hun bezigheden bijzonder in betrekking staan tot de organische of anorganische stof, de geneesheeren b.v. en de ingenieurs, zijn doorgaans materialist; de anderen, wetgeleerden, taalkundigen, priesters en dominés, neigen er natuurlijk toe, aan de onstoffelijke zijde der menschelijke natuur de overheersching toe te kennen: hen verzamelt het spiritualisme onder zijn vaandel.

Het gewone materialisme heeft over 't algemeen slechts één vorm. Het spiritualisme heeft er duizend. Spreken we van de eerste dier twee leeren. Altijd hebben er materialistische strekkingen bestaan. Haar lot was nauw verbonden aan de ontwikke-

ling der atomistische theorie. Alle verschijnselen terugbrengen tot atomenverbindingen: wat een verzoeking voor de gedachte! En wat hebben we ons weinig te verbazen over de geestdrift van Lucretius voor Epicurus! *De eenheid der opvattingen*: ziedaar inderdaad het eerste vereischte aller wijsbegeerte. Het tweede zal *de samenvatting der wetenschappen* zijn. De samenvatting der wetenschappen is de samenvatting der *objectieve* wereld. De eenheid der opvatting is de vereeniging der objectieve wereld met het *onderwerp*. De natuur zooals de mensch die gewaar wordt en zooals hij die opvat: was dat niet de stof van alle wijsbegeerte? Na lang stilzwijgen moest het materialisme, na de Renaissance, herrijzen; oorzaak hiervan waren de studie der oudheid en de uitbreiding der mecanische wetenschappen. De mecanistische uitlegging scheen, na elke verbetering, het spiritualisme te doen terugdeinzen. De zege zou gewonnen zijn, wanneer de ziel zelve, van hare rechten ontdaan, bijna niet méér zou worden dan een krachtlooze veronderstelling. De hersensphysiologie, zooals zij in deze eeuw opgroeide, en de theorie der ontwikkeling, met Darwin en Haeckel, moesten naar den eindelijken triomf leiden.

Maar ziehier wat er geschiedde: op 't oogenblik dat het mecanisme de zege schijnt te behalen, is het het verst van zijn doel afgelegen. De hersenspsychologie erkent dat ze geheel onmachtig is om het bewustzijn te verklaren. Voor vijftig jaar was het wachtwoord: *nemo psychologus nisi physiologus*. Heden mag Bunge het tegendeel uitroepen: *nemo physiologus nisi psychologus*. Het materialisme is ditmaal doodelijk getroffen. Niemand meer, in de philosophie, belijdt het, en de beschaamde materialisten verkiezen positivist genoemd te worden. De ontwikkeling der physiologische wetenschap zal de psychologie twee hoogst gewichtige aanwervingen aan de hand gedaan hebben: ten eerste alleen de psychologie is geschikt om de bewustheids-

feiten te ontleden; dán, zij die vroeger geen methode had, is van de natuurkunde en de physiologie gaan leeren, bezit nu dezelfde methode als deze, en past ze toe met dezelfde zekerheid en gelijke bepaaldheid. Door de onherleidbaarheid van het bewustheidsfeit gaat de opvatting van 't heelal, die het materialisme voorstelde, geheel ten onder.

Er is meer! Het materialisme wordt aangevallen op het gebied zelf waarover het meester scheen. Het atoom, dat de oude wijsgeeren als werkelijk bestaande achtten, wordt heden, na de navorschingen der scheikunde, enkel als een hypothetisch begrip beschouwd, dat toelaat een zeker getal verschijnsels te begrijpen; en gewis zal niet veel tijd meer verlopen, of een waarschijnlijker veronderstelling zal deze komen vervangen. Hier ook, waar het materialisme meende te zegevieren, wordt het door de exacte wetenschap in den grond geholpen. En eindelijk beweert Hirn, steunend op zeer nauwkeurige onderzoekingen, zonder vooringenomen denkbeeld en buiten alle school om gedaan, dat de onderstelling van den aether, die voor het materialisme de ongescheidenheid der stof verzekerde, door de waarneming tegengesproken wordt, en dat er reden is om het bestaan van een nieuw element aan te nemen, een onstoffelijk zelfkrachtig element, dat in de ruimten tusschen de sterren zou werken.

De andere filosofie, die met het materialisme, onder de niet-wijsgeeren, om den voorrang dingt, het spiritualisme, komt, in haar meest onder 't volk verspreiden vorm, de leer van Descartes nogal nabij. Men verbeeldt zich den mensch als een ding dat samengesteld is uit twee in den grond verschillende wezens: het lichaam, onderworpen aan de algemeene werktuiglijkheid der stof, en de ziel, onstoffelijk en van die werktuiglijkheid vrij. Die dubbele veronderstelling schijnt nogal goed rekenschap te geven van de twee soorten verschijnselen: stoffelijk feit en bewustheidsfeit. De moeilijkheid zit in de uitlegging der

betrekkingen tusschen die twee wezens, wier wijze van werkzaamheid weinig bij elkander passen. Volgens Descartes werkt de ziel op een punt van het brein, waartoe de zenuwvezels samenloopen: niets rechtvaardigt die hypothese. Kant, in zijne *Träume eines Geistersehers*, verbetert die door te onderstellen dat de ziel geen bepaalden zetel heeft, maar in het geheele lichaam verspreid is. De Grieken hadden ook daaromtrent stelsels gebouwd, die trouwens belangrijker zijn door het licht dat zij op het kunstleven van dat wonderbare volk werpen, dan door hunne wijsgeerige gevolgen. Het spiritualisme, in zijn dualistischen vorm, schijnt van een wijsgeerig standpunt onverdedigbaar, omdat het onmogelijk is eene onderlinge werking van ziel en lichaam te begrijpen. Dat had Leibniz wel gezien. De behoefte aan eenheid, in de menschelijke gedachte, beheerscht alles; de wereld gaan snijden in twee deelen, die van tegenover-gestelden aard zijn, zonder werkelijke aanraking, is, naar het oordeel der rede, onmogelijk. Leibniz meende de moeilijkheid te vermijden door zijn toevlucht te nemen tot de monistische onderstelling der monaden; bij de monaden van lager orde bestaat reeds het bewustzijn, maar slechts in onvolledigen aanvang aanwezig; hoe hooger men naar de menschelijke ziel stijgt, hoe breeder wordt de voorstelling van 't heelal, die elke monade in zich draagt. Bij den mensch zijn de geest en het geheele van 't organisme twee wezens, 't een eenvoudig en 't ander samengesteld, wier verhouding op voorhand derwijze bepaald is, dat de werkingen van 't een juist overeenstemmen met de werkingen van 't ander. Het genie van Leibniz was er noodig, om een behendige schikking te vinden. Maar dergelijke stelsels, schoon de logicus ze bewonderen moet, blijven afgezonderd van alle bijzondere wetenschappen, en wegen zoo zwaar niet als een hecht vastgestelde wetenschappelijke wet. Want indien zij door slinksche wegen te gebruiken de synthesis-zucht der rede bevredigen, zij

beantwoorden geenszins aan het tweede vereischte aller leefbare wijsbegeerte: de overeenstemming met de zekerder gebouwde en beter gestaafde bijzondere kennis.

Daarom wordt tusschen de filosofieën en de wetenschappen een strijd op leven en dood gestreden, waarvan men *a priori* de uitkomst kan voorspellen: niet het einde der filosofie, want die is gegrond op de behoefte aan eenheid van de rede, die zelf gegrond is op de werking van onzen geest, maar wel het einde der filosofieën. Alle zullen langzamerhand in den tijd vergaan, omdat zij in den tijd geboren zijn.

Enkel zal een filosofie kunnen voortleven, die noch onbeweeglijk noch stijf is, die zich met de wetenschappen kan ontwikkelen, terwijl zij de rechten der gedachte handhaaft. Een dergelijke filosofie zal dus tevens idealistisch en realistisch zijn; *realistisch*, want zij zal rekenschap houden met de werkelijkheid zooals de wetenschappen die erkennen en ontleden; *idealistisch*, want zij zal weten dat alle wijsgeerig stelsel gebouwd is met begrippen, en dat de begrippen gebouwd zijn volgens de wetten van ons verstand, en voorgesteld in de vormen onzer zinnelijke aanschouwing. Zij zal dus de vraagstukken der metaphysica niet vermijden; zij zal die beschouwen als noodzakelijke medewerkers in de algemeene ontwikkeling. Zij zal noch materialistisch noch spiritualistisch zijn. In de *Kritiek* van Kant zal zij de voorzichtigheid der methode en de juistheid der redeneering zoeken. Zij zal de vormen der redeneering in de logica der spraken leeren, en in de psychologie het werk dat die vormen voortbrengt. Zij moet de wiskundige wetenschappen ondervragen, haar beschouwingen vereenigend, die betrachtend onder 't oogpunt der eenheid van de menschelijke rede. Zij zal erkennen dat de zielsfeiten niet herleidbaar zijn tot werktuiglijke bewegingen, en dat het mecanisme, en de stof zelve, eigenlijk maar onderstellingen zijn, die door de gedachte gesmeed werden.

Zij zal dus weten dat we van de buiten-wereld enkel verschijnselen gewaarworden, afzonderlijke of vereenigde, indrukken of voorwerpen. Achter de verschijnselen een *ding aan zich* zoeken, is met Kant eene dwaling bedrijven, die Schopenhauer reeds aantoonde: het schuiven, tusschen het ding aan zich en het verschijnsel, van een derden term, het *voorwerp aan zich*; wat een ongerijmdheid is, want onder de verschijnselen der buitenwereld schuilt er geen *ding aan zich*, en indien er een ding aan zich bestaat, dan is het in ons. Het voorwerp en onze voorstelling zijn één, zooals Wundt het vastgesteld heeft. De taak onzer geheele wetenschap is het, van dat eenig complex van het verbeeld voorwerp, wat tot het voorwerp behoort af te scheiden van wat tot het onderwerp behoort. Zij meet en zoekt wetten. De geheele natuur en ons lichaam met haar verschijnen ons als het voorwerp onzer werkzaamheid, niets meer. Zij zijn juist even werkelijk als onze werkzaamheid zelve. De wereld is de sfeer die mijn werkzaamheid vervult, zei de Prometheus van Goethe. En mijne werkzaamheid, op hare beurt onderzocht, volgens de handelwijze der wetenschap, zal ik met evenveel nauwkeurigheid kunnen nagaan als de verschijnselen der buitenwereld. De groote grondwaling is dat men met de zieleleer of de moraal anders te werk gaat dan met het uiterlijk verschijnsel. Wanneer men eens die dwaling zal overwonnen hebben, ligt de baan open naar de verte. Het individueel ik, zooals het collectief ik dat ons de psychologie der taal openbaart, handelt nooit willekeurig. Het zet, uit eigen aandrang, waarvan het de formule nog niet vond, het leven van de ziel der dingen voort, *voluntas infinita* veeleer dan *intellectus infinitus*. De wereld verschijnt hem als een afgrond van werkzaamheid, en niet als een loutere en koude voorstelling. Het objectiveert zichzelf gedurig, en handelt veel meer dan het denkt. Indien het begon met te denken, zou het ooit tot de daad overgaan? Wat zijn me de 'idéés-forces'

van Fouillée een ijdel ding! Waarom al die woorden en waarom al die filosofieën vol halve maatregelen? Heeft het *realisme* der daad zooveel voorbereiding noodig? Hoeveel uiterlijke daden gaat de gedachte vooraf, van hoeveel mag men zeggen dat men ze gewogen heeft? Ons leven leeft wel in de meest rechtstreeksche en impulsieve *werkelijkheid*. Maar die werkelijkheid. Wij scheppen ze met onze daden; wij denken ze en willen ze. Is dit genoeg om het recht van het volstrektste *Idealisme* te erkennen? Wij zullen over dat alles nog eens later spreken.

GEORGES DWELSHAUVERS.

De Beeldhouwer

Eilen wir den alten Göttern zu...

MARIUS was die jonge beeldhouwer met zijn slanke gestalte en zijn regelmatige albasten profiel, met die schoone uitdrukking van rustige kracht en gezonde evenmaat, welke hem in een menigte onder duizenden deden herkennen; dezelfde die in zoo zeldzaam korten tijd in deze gewesten een wondere faam verwierf met een Madonnabeeld, verrassend door het volkomen eigene, het diep vernuftige der opvatting, die 't onderwerp geheel verjongde en herschiep, door een bevalligheid van lijnen die nooit in het slappe en stijlooze ontaardde, door een gelukkige vereeniging van adél met frischheid, van grootsche statigheid met bekoorlijke behagelijkheid. Zijn Maria had niets met het overeengekomen zoet goedige of abstracte type der Moeder van Christus gemeens. Het was niet de Maagd der Maagden die, door een onbegrijpelijk mysterie bevrucht, zonder pijn een god van smart baarde, bestemd om de zonde der wereld weg te nemen. Het was de verheerlijking der jonge moeder, in haar loutere menschelijkheid, in de eenvoudigste en echtste vrouwelijkheid, zonder ander geheimenis dan, over het verrukkelijk ovaal haars gelaats, een heldere zonnige straling van innige voldoening, van zalige tevredenheid om den heerlijken naakten jongen telg dien zij aan haar rustig ademende borst prangde met een nobel gebaar van moederlijke teerheid. Het was een gezonde jonge vrouw, vruchtbaar zonder overtolligheid, schoon als een volruischende kalme melodie.

Ging er een tooverkracht uit dit beeld, die als de zang van Orfeus de dieren deed dansen en de steenen gevoelig maakte?

Welke verborgen snaar had hij dan aangeraakt, dat elkeen haar in zijn diepste natrillen voelde als een lang vergeten lied? Dit gewrocht, uit den ongepeilden afgrond, de onbekende vage landen, uit de diepste onbewustheid van zijn wezen geheimzinnig geboren, en dat daar nu praalde in een hooger leven, opnieuw een natuur in zich zelf - hij kon het zelf soms bestaren met blinkende blij verbaasde oogen, met een teederheid in geheel zijn lijf naar dat beeld toe, en schier met de stamelende vraag op de lippen: 'van waar komt gij toch?'

En, dit was ongehoord: deze macht van leven had niet alleen enkele reine verwante zielen overwonnen, zij had zich tot breedere kringen uitgebreid: zij had rechtstreeks aangegrepen het ruwe eenvoudige, onbeschaafde volk, de groote menigte die daar in den donkere dwaalt - en dit volk had verstomd gestaan - het had met open mond het wonder aanschouwd, - eindelijk had het vóór dit beeld wederom een oude bekende stem in zich erkend, een gemeenschappelijk gevoel dat allen vereenigt, dat wat allen in zich voelden woelen als een vreemde onzegbare wereld die zij niet uitleggen konden: den grooten drang van leven - het leven zelf... En 't was dit volk nu dat zijn gejuich boven alle hoofden zond, en den naam van den kunstenaar alom schallen en weergalmen deed...

In het roesgeluid dezer zegepraal stegen weldra langs vele zijden stemmen op om dezen begenadigde een werk op te dragen, waardig van hem en zijn volk, een werk dat de hoogste liefde-gedachte van allen zou uitspreken: de aanbidding van het Opperwezen, den oorsprong aller dingen, God! En de geloovige gemeente kwam tot den beeldhouwer en gelastte hem, die de Moeder Gods zoo heerlijk beitelde, een nog grootscher gewrocht aan te gaan; een beeld, bestemd om in den statigen gotischen dom der stad de eereplaats te bekleeden, waarheen van heinde en verre al de christenmenschen zouden toegestroomd komen:

het geheiligde symbool van hun nederig en vertrouwend geloof: Christus, den Heiland aan het kruis...

De gloeiende geestdrift van het volk, als een onstuimige stroom zoo onmiddellijk en stormachtig tot hem bonzend, had Marius een oogenblik bedwelmd; 't was een overstelping van geluk, een gevoel van zege en geloof in zich zelf dat hij nooit zoo hevig gekend had. Zijn pogen was dus geslaagd; zijn werk, door welke wonderbare goedertierenheid van de wereld jegens hem? dadelijk, in éénmaal begrepen! Weg nu alle twijfel aan zijn gave, aan zijn roeping: dankbaar was hij de menschen om de vruchtbare fierheid die nu in zijn boezem gestort werd, dit zelfvertrouwen dat hem voeren zou tot het voltooiën van nóg grooteren, veel schooneren arbeid dan dit eerste proefstuk. Dit was slechts een belofte geweest, en nu stond de wereld voor hem open, als een rijke gaarde waarin hij wandelen kon; nu ging hij de ongenaakbaarste droomen verwezenlijken. In deze opgetogen stemming had hij de opdracht aanvaard.

De laatste weergalm van den triomf was verklonken, en langzaam kon hij weder in zich keeren, eenzaam zijn met zijn ziel, en peinzen aan het gewrocht dat van zijn kunst verlangd werd. De gekruisigde God! de man van smarte! de redder! Weken lang doolde hij rond, met droomende oogen, als op onzichtbare dingen gewend. Een zonderlinge kwelling begon hem meer en meer te drukken. Er was daar binnen in hem iets onklaars, dingen die gistten en dooreenwemelden, vragen die oprezen, een wordende wriemelende wereld van elkaar bestrijdende gevoelens. Dit werk! 't was daar niet, van de eerste stonde af, beslissend, vóór hem komen staan, in de onafwendbaarheid der schepping die *moet* worden... Een opgelegd werk - vreemd aan zijn eigen dieper willen - zou het ooit geheel van hem kunnen worden?

De innerlijke blijheid, die tot dan toe altijd in zijn borst

geschenen had als een zon, week langzamerhand van hem. En nu werd hij gewaar dat er, op het eerste oogenblik reeds, in de stonde toen hij aannam, een stem in hem was geweest, die 'neen' had gezegd, terwijl zijn lippen bevestigden... Wat was dat? Waar uit die pijn nu, die onzekerheid, al dat gewurm om redenen die hij niet vermoedde? Stond hij dan te verre van dien god dien hij verbeelden zou als het hoogste geloof, de hevigste vlam van liefde, de deemoedige aanbidding van geheel een volk?

Nochtans hij was Christen geboren, en in zijn herinnering dwarrelde en vlotte nog zooveel dat zijn moeder, met haar wiegeliedje en de gebeêkens die zij hem stamelen leerde, in hem geprent had, en daar onuitwischbaar blijven zou. Zijn kindsheid was vervuld geweest met de smeekende stemmen der kerkmuziek; vóór het altaar had hij gebeefd van een verrukking, gemengd met een onuitsprekelijken angst voor dat groote geheime Wezen dat hij ergens voelde, en dat zweefde in zijn kinderverbeelding met stralen van zon omhuld en in de heerlijkste houdingen... Ja, naar zijn jeugd moest hij terug om dat alles weer volledig te voelen, toen geen bewustzijn, geen onderzoek de kinderlijke overgave gekrenkt had - en een werk moest hij scheppen met dezelfde aandacht en dezelfde ontheffing als hij toenmaals gevoeld had, wanneer hij vóór dat altaar neergebogen lag en in een wolk God-zelf had meenen te ontwaren, terwijl het orgel dreunende rhythmten door den tempel stroomde...

Hij toog aan 't werk. En de klei met zijn handen knedend, zonder iets te hooren wat in de wereld gebeurde, brandden zijn oogen op die aarde, waar een god uit oprijzen moest. Terwijl hij zijn Christus boetseerde, werd zijn visioen levendig, en onder zijn scheppende vingeren werd het beeld.

Dit is de man van smarte, met 't verwrongen, gekneusde lijf, de oogen van innige gelatene droefheid, de smart zelve. O! hierheen zullen zij allen komen, de bedrukten, de geslagenen!

Hiervóór zullen zij knielen gaan, de vrouwkens in den avond, met haar rozenkrans en haar prevelende lippen. En al wat deerlijk en erbarmelijk is zal zijn smart komen lenigen aan de smart van dezen god van troost die met hen lijdt, tot hen neerdaalt, wiens hart gelijk het hunne bloedt. Bij 't aanschouwen van deze opperste ellende zal hun lijden gelouterd worden in een hoogere smart...

Marius werkte hartstochtelijk voort, niet met zijn gewone bewuste kalmte, maar in een soort van verbijstering, een aangroeienden waanzin: hij zwoegde, zwoegde, ploegde met zijn vingers in de geknede aarde, met een halsstarrigheid en een somberheid die tot vertwijfeling steeg. Hij wilde die stem, die 'neen' gezegd had, smoren; en, de geheele ziel in dat werk, met altijd voor zich dat visioen van 'lijden', zakte en daalde hij langzaam tot in den diepsten afgrond van neerslachtigheid, waaruit hij zich door geen werktuigelijke handeling meer bevrijden kon. Die man van smarte verwekte meer en meer lijden. Marius ging er elken morgen naar toe als naar een schrikbeeld, en al de verslagenheid der doorgetobde nachten, al het wee dat zijn boezem doorsnerpte, de stille wanhoop die zijn gedachten verkankerde kwamen in dit beeld tot leven. Hij gaf den stervenden god gerekte gebaren, ontvleesde ledematen, zijn neusvleugels schenen te sidderen, uit zijn hokkende keel schenen snikken op te rijzen. Moê hing het wat opgezwollen doorpijnde hoofd op de romp voorover; de mond was half geopend, als was de laatste adem pas over zijn paarsche gekloven lippen gegaan; zijn armen, verlengd en ontwricht, staken langs beide zijden als de wieken van een molen de lucht in, als uitzinnig, als dronken van smart.

O dat makke verbrijzelde gescheurde lichaam! Alle weeën, alle lichaams- en zielelast draagt het. De schouders buigen er onder. Die knieën tegen elkaar, die gekromde beenen, die

verminkte voeten, met de krampachtige teenen - en altijd die pijn, die afgrijselijke pijn van heel dezen man - het is de vernietiging zelve. Uit het met doornen gekroonde hoofd straalt niets goddelijks meer, niets meer dan de doodslach van den zieltogende...

De kunstenaar stond vóór zijn schepping, - zijn borst hijgde, en 't was hem opeens of hij ontwaakte, en, met schrik en afgrijzen het werk zijner handen beschouwende, zuchtte hij:

‘Het is afschuwelijk!’

Aan welken daemon had hij zich overgeleverd, dat hij, onbewust, op een duizelige helling was medegesleept naar de duisterste gangen en eindelijk verdwaald in ijselijke spelonken, in een gehenna van rampzaligheid en krankzinnigheid? Hij schrikte voor de somberheid zijner droomgezichten, voor de duivelachtige tormenten die hij dien hulpeloozen god van smart en medelijden deed onderstaan. Er was iets van beulsgenoegen geweest in dien gedurig heviger en nijdiger blakenden pijnigingsdrang - hij had den god geradbraakt, hem misvormd door marteling, alle schoonheid hem ontzegd in den tragischen doodstrijd. Hij was tot het uiterste der gedachte gegaan: de smart die verleelijkt, tot een spot maakt, die ondermijnt, afknaagt, wegvreet... het einde van alles! De schoone wereld omgestort en verstoord!

Zou hij hem geen schoonheid kunnen hergeven, dat gesarde lijf bevredigen in den uitgestreden strijd, niet worstelend meer, maar gestramd nu in blijvende statigheid? Dat benarde lichamelijke, het moet weg, en uit heel dit wezen moet berusting en vrede neuren, uit het gelaat van den gestorven Heiland moet lichten vergeving en verzoening. Die armen moeten niet zoo waanzinnig den hemel aanschreien, zij moeten opengaan ter omhelzing naar wie geloovend zich buigen komen. En in die oogen, die uitgedoofde zonnen, nog moet daar een naglans

schemeren der groote liefde die zich hier geofferd heeft! Die blikken die om de wereld glijden en alle dingen met hun zachten weemoed omfloersen, - uw ziel moet in die stille oogen nederzinken, en een wijding van zaligheid moet in u komen...

Maar, ach!... nóg stegen er snikken op, niet meer in dat doode lichaam, maar in de jagende borst van den kunstenaar zelf. Wanhopig neergezegen voor al die droefenis, die verloochening van de klare goddelijke schoonheid die hij, opeens, als die diepere stem in zich erkende, kreet hij:

‘Neen, neen! géén lijden - géén lijden meer!’

Het was de opstand. Marius ging naar buiten: de zon lachte over de velden, de boomen hieven hun wuivende kruinen omhoog, spreidden zich uit in zegevierende ontplooiing - de menschen wandelden in blijheid...

Hoe verre van dien droom, dien akeligen droom van ellende, en hoe voelde hij zijn hart in zijn lijf opbonzen bij dit heldere gezicht van het bloeiende verheerlijkte leven!

O die Christus, die, met zijn uitgespreide armen naar ons toe, een schaduw over al deze schoonheid werpt - dat lijden allemaal, dat smeeke lijden - en die lispelende, zalvende, indringende vleistem van den neerbuigenden god, van den barmhartigen Minnaar -: gij omstrikt ons hart, o Galileër! -

‘Waar is dan de vreugde voor mijn lijf, waar is de dans, het lied, de vrije beweging, de schuldeloosheid?... Gij kwaamt om ons te ontlasten van de erfzonde - maar weet ik of ik ooit zondigde? Dit juk van eeuwen heb ik het niet sinds lang afgeworpen? Dat water op mijn hoofd, ach het koelde niet die brandende begeerte naar genieten, naar dat volle levendige leven, - ach mijn ziel zoekt naar zon, ik wil den hemel, ik wil de vreugde... mijn zinnen, mijn alles reikhalst naar het leven!’

Zoo zong het in hem, en nu zag hij het Christendom geheel, in zijn diepste wezen: al het uitgeperste en neergedrukte, het

doorpijnde en verlamde, het ongeneeslijk neerslachtige, dat in zelfkastijding en versterving het leven loochent, om ontferming kreunt en snakt naar vernietiging, gebroken onder den al te zwaren gruwbaren zondelast van zooveel eeuwen... heel dat menschdom dat zich verpletterd, vertrapd, verknoeid voelt, en den moed niet meer bezit, de innerlijke kracht niet meer, om zichzelf omhoog te duwen uit dat smadelijk verval, om krachtvol als heerscher over zich en de omstandigheden weer op te rijzen in het klare licht der zon! O die gebroken menscheid, zonder spieren en zonder trots, die machteloos vóór een kruis van smart neerzinkt, uitgeput en maf, terwijl haar wanhopige oogen blind zijn voor de levende schoonheid, en haar verdorde hart voelloos blijft voor de weelde, de zonnige vreugde des levens! Daar liggen zij neergestrekt, gehuld in lompen, met nederig gebaar vóór een oppermacht die zij zelve verloren hebben, die zij buiten zich moeten zoeken; zonder adel noch zelfvertrouwen, steeds boeteplegend, om welke euvelheden? - En uit den afgrond hunner ellende stijgt kermend der gefolterden eindelooze jammerklacht om het verdoemde bestaan - de smachtende bede om de opperste genade der verlossing door de vernietiging!...

De kunstenaar, verliefd op schoone lijnen, in wien diep het geloof geworteld was, dat edele en fraaie vormen de hoogste en volkomenste uitdrukking der werkelijkheid zijn, de opperste bloesems van echtheid en waarheid, samenvatting en verheerlijking van al 't zijnde, hij ontwaarde nu duidelijk in heel die religie van verval een schreeuwende tegenspraak met alles wat natuurlijk in hem leefde: wanneer hij het breede gulle leven, dat geen ander doel heeft dan worden, opgroeien, volmaking van zichzelf, in één volledig gebaar trachtte te verzinnelijken, dan stond daar vóór hem die abstracte gedachte, dat product van een kranken geest, belast en besmet met een niet te torsen

gewicht van gewaande zonden, met een peinzend en nadenkend gezicht vóór hem en predikte: 'slechts één is noodig! ontberen, afsterven om te kunnen leven!' De ziel van het lichaam gescheiden, en het genot van dit lichaam als de grootste vijand voor de zaligheid dier ziel beschouwd! De zinnen, - die vensters langswaar men het leven inademt, die rechtstreeks de wegen openen tot het hart der natuur, - miskend, geloochend.... om een bedriegelijken schijn van een hiernamaals, dat alleen in den ziekelijken waan van gehallucineerden bestaat! Maar de zinnen, die levenspompen, dat is het waarachtige wat wij bezitten, wij hebben geen andere vertrouwbare middelaars tusschen ons en het oneindige, het levensmysterie - en al het overige is maar veronderstelling; wat wij langs onze zinnen niet bereiken, of met haar hulp niet afleiden kunnen, is een leugenachtig droombeeld, een maaksel van onzen geest, die van de groote natuurlijke baan afwijkt in de abstractie!

Hoe kon hij, de beeldhouwer, die leefde door die zinnen, een bovenzinnelijken god, een vormeloos maaksel van zijn geest, aanbidden? En hoeveel dichter voelde hij, dat hij meer en meer naderde tot dat machtige natuurverheerlijkende oorbeeld der Oudheid, tot dien levenbevestigenden schoonheidsdrang der Hellenen! Hadden zij niet in goddelijk naïeve mythen hun ideaal van evenmaat en gezondheid voor alle eeuwen tastbaar belichaamd? Wat was hij groot, die Olumpos, die wereld van vergoddelijkte mensen, die schoonste der droomen, door het gluiperige en sentimenteele Christendom laffelijk omvergeworpen en verstrooid, die goden die midden onder de mensen leefden, aan hun liefdens en hun haten deelnamen, zich mengden in hun strijden en streven, hen aanwakkerden en opbeurden, hen gedurig tot volmaking wenkten, tot zij hen zelf zouden gelijken, opdat ook zij eindelijk zouden bereiken het olumpische zelfbewustzijn en helder begrijpen van alle dingen der natuur, het

hoogste der idealen bemachtigen: de onmiddellijke, zichzelf herscheppende alvreugde der Daad!...

Hij was geen Christen meer.

Reeds in die Madonna - die schepping zijner onbewuste jeugd, waarin hij meer gelegd had dan hij zelf vermoedde - had het voorgevoelen van die schoonere wereld, van den genius der Oudheid, doorgeschemerd... Wat hij in de natuur gezien had was daar tot een harmonieus geheel van aanvalligheid en gezondheid samengerijpt... Eenmaal dát bereikt, éénmaal tot die erkenning van de oerkracht der natuur doorgedrongen, kón hij niet terugdeinzen naar die opgedrongen leer, die alles kwam omversmijten wat de natuur in hem oprichtte...

'Weg God van smart, weg droeve geest der zonde en der ontbering! het heimwee van tweeduizend jaren nameloos lijden onder uw zachte en looze woorden heb ik overwonnen - de blinddoek is van mijn oogen gevallen - weer glanst in zijn pralende pracht de gulle en statige godheid der Heidenen in mij - o God van mijn kindsheid, die met geuren van wierook en vleierende tonen van kerkmuziek mij verschalkt hebt, ik erken u niet meer - mijn bevrijde ziel snelt wederom de oude goden te gemoet!'

En met dezelfde klei, waarmede hij het beeld had gekneed van den god in wien hij niet meer geloofde, boetseerde hij thans, in juichende bezieling, den jeugdigen vreugdegod der Heidenen, met zijn openbloeiend gelaat, den lustigen en hevig verlangenden, den lieflijksten, menschelijksten der goden... het weelderig gelokte voorhoofd met veil en wijnloof omkranst... die zijn jonge leden in de zon laat koesteren, het driftige bloed voelt zwellen in zijn groeiende lijf... den god van den helderfonkelenden wijn, den zorgenbanner, den god der geestdrift, den eeuwigen jongeling: Dionusos!

Hij schiep het beeld eener godheid naar zijn eigen gebod,

dat niet in de somberheid der christene kerk paste, maar wiens plaats was onder de gewelven van een groenen tempel, onder de wuivende kruinen van boomen, hoog als zuilen - een natuurlijken god - en de fonkelende zon, glijdende door het loover, zou in dit marmer warmte en leven zoenen.

EMM. DE BOM.

Het internationaal Kongres te Londen in 1896

STEL u die achthonderd socialistische denkers voor, van alle hoeken der wereld gekomen, met het ernstig plan om het socialisme in 't algemeen te bespreken, zijne onderscheidene stroomingen, zijne strekkingen, zijne kansen van in een nabije toekomst verwezenlijkt te worden. Stel u die velerhande verstandskrachten voor, met haar verschillende persoonlijke en nationale karakters, met haar ervaring van tien, vijftien, twintig jaar werkzame propaganda onder de werklieden. Stel u voor hoe zij zich min of meer voorbereid hebben op de bespreking die ging plaats hebben, hoe zij zich op vrije wijze voor de bespreking van bijzonderheden in kleine groepen organizeerden, en voor de gewichtigste vraagstukken in algemeene vergaderingen... Stel u die mensen voor met al hun persoonlijke gebreken, maar daar gekomen met de bedoeling om elkander wat te leeren - en zeg me of *ooit* een wetenschappelijk kongres zooveel kans had iets groots voort te brengen, iets dat beslissend zou meêhelpen in den vooruitgang van dezen of genen tak van werk of kennis?

Daar ik volkomen weet wat wetenschappelijke kongressen zijn, veroorloof ik mij te beweren dat nooit dergelijke verzameling van verstandelijke krachten en dergelijke kans op vooruitgang zich in eenig wetenschappelijk kongres, of welk ander ook, voorgedaan heeft.

Maar neen! Alles werd opgeofferd aan de heerschzucht der kleine familie van 'vertrouwde mannen' der sociaaldemokratie. Alles werd in den wind geslagen om nog eens te pogen wat men

reeds te 's Gravenhage, te Gent, te Zürich gepoogd had, - de oplegging, aan de socialistische beweging, van een socialistisch bewind, in de handen der familie geconcentreerd.'

Deze woorden van een man, die zeer zeker zijn sporen verdiend heeft in de arbeidersbeweging en wiens naam een Europeesche beroemdheid bezit, nl. van Peter Kropotkine in een reeks artikelen over het Londensch kongres in de *Temps Nouveaux*, geven een oordeel dat in juistheid weinig te wenschen overlaat. Wel is waar een Jules Guesde moge met minachting neerzien op Kropotkine en hem in dwazen overmoed en ijdele zelfingenomenheid aanduiden als een 'hurluberlu et un homme sans aucune valeur', wij gelooven dat als niemand den naam van dezen opgeblazen sectaire meer kent, Kropotkine door het dankbare nageslacht zal worden geëerd naar behooren als iemand, die door zijn geestelijke voorlichting veel heeft bijgedragen tot de ontvoogding der menschheid uit het juk van dwingelandij en slavernij.

Zeker er waren er velen onder de proletariërs, die leefden in de blijde hoop, dat dit kongres te Londen de bevrijding van het proletariaat der gansche wereld een belangrijke schrede vooruit zou hebben gebracht. Helaas! hoe schromelijk werden zij teleurgesteld! En toch heeft ook dit kongres zijn nut gehad en wij voor ons wenschten meermalen, dat alle arbeiders het hadden kunnen bijwonen, en de debatten en intriges hadden kunnen volgen, hun oogen zouden zeker geopend zijn voor het droevige verschijnsel, dat de heilige arbeiderszaak door een troep gelukzoekers en intriganten misbruikt werd om zichzelven een positie te verwerven. De arbeiders hadden dan aanschouwelijk onderwijs gehad, waaruit zij beter dan uit lange betoogen hadden kunnen leeren, hoe zij niet hun vertrouwen moesten stellen in zoogenaamde leiders, maar op zichzelven, want dat Marx volkomen naar waarheid gezegd had, hoe de bevrijding

der arbeiders uit het diensthuis der kapitalistische slavernij het werk moest zijn van de arbeiders zelve.

Bernard Lazare drukte het in de *Echo de Paris* ongeveer in gelijken zin uit, toen hij schreef: 'Ik zei dat dat kongres op niets zou uitloopen. Jawel, het heeft er toe gediend, eenige fransche radikalen en Marxisten alle achting der socialisten te ontnemen; het heeft nog vuriger het verlangen gemaakt om het onverdragelijk juk der sociaaldemokratie één voor allemaal af te schudden, het heeft de onderlinge verhouding der partijen bepaald, en getoond hoe de revolutionaire strooming zich uitbreidt.'

Een teleurstelling was het kongres voor de eerlijke proletariërs, die hoog opzagen tegen dat 'parlement van den arbeid', waarop zij zulke hoge verwachtingen hadden gebouwd, maar ook voor de Duitsche sociaaldemokratie, die haar suprematie wilde opleggen aan de internationale socialistische beweging. Want had deze bij monde van Liebknecht in den *Vorwärts* vooraf verzekerd dat het zaakje met de anarchisten - men weet dat deze alle tegenstanders die het niet met hem eens zijn, tracht dood te verven met den naam van anarchist, wat in zijn oogen zoo wat het laagste is dat zich laat denken! - in zeer korten tijd zou zijn opgeknapt, het moet hun jammerlijk zijn tegengevallen dat drie heele dagen of wel de grootste helft van den tijd besteed is geworden aan de kwestie der al of niet toelating van de anarchisten op het kongres.

Het is een socialisten- en geen anarchistenkongres, zoo sprak Hyndman, een der leiders van de Engelsche Social Democratic Federation, en daaruit leidde hij af: en dus de anarchisten hebben daar niets te maken. Daarop antwoordde Domela Nieuwenhuis hem: het is geen anarchisten-, maar ook geen sociaaldemokratenkongres en zoolang het kongres zich niet sociaaldemokratisch maar socialistisch noemt, zoolang hebben

de anarchisten het recht de uitnoodiging te beschouwen als ook aan hen gericht. Noemt u voortaan sociaaldemokratisch en de anarchisten zoowel als de anti-parlementaire socialisten zullen u voortaan niet langer lastig vallen.'

En hetzelfde standpunt nam Rouanet aan in de *Petite République* zoowel als Lieb knecht in den *Vorwärts*. De laatste schreef: 'een socialistenkongres is een socialistenkongres. De Manchesterlieden, papen- en politiesocialisten, anarchisten, enz. kunnen immers eigen kongressen organizeeren, waarop zij onder elkaar zijn. Niemand zal hun dat recht betwisten, niemand hen storen in hun verdiend en gerechtvaardigd isolement. Dat zijn zaken, die van zelf te begrijpen zijn, waarover men geen woord spreekt. Wanneer nu een warkop als b.v. de Italiaan Malatesta in den Engelschen *Labour Leader* den inval heeft om te beweren dat de anarchisten wel geen sociaaldemokraten, maar socialisten zijn, dat zij dus recht hebben om het internationaal socialistenkongres bij te wonen en te bezoeken - dan blijkt daaruit alleen, dat genoemde "Konfusionsrath" òf niet weet wat socialisme is, òf niet wat anarchisme is - òf wel dat hij - wat het waarschijnlijkste is - noch van het socialisme noch van het anarchisme eenig begrip heeft.'

Rouanet schreef: 'het kongres is een socialistisch, hieruit volgt, dat alleen socialisten uitgenoodigd zijn, dat wil zeggen degenen, die de verovering der staatsmacht door het proletariaat nastreven. Dit is zeer duidelijk en zeer logisch.'

Inderdaad dit is zeer duidelijk, maar of het zeer logisch is, zijn wij zoo vrij om te betwijfelen. Als deze geen 'Konfusionsrath' wordt genoemd, dan komt dat omdat hij meewerkt de verwarring te helpen bevorderen, die Lieb knecht bezig is te stichten. Of is het geen onzin om te beweren dat tusschen de begrippen 'socialistisch' en 'anarchistisch' in werkelijkheid een 'onoverbrugbare afgrond gaapt'? Zou iemand durven

beweren dat de anarchisten geen socialisten zijn? Zeker als de duidelijke verklaring, die spiksplinternieuw is, dat 'socialisten zijn dezulken, die de verovering der staatsmacht door het proletariaat nastreven,' als die verklaring past op het socialisme, dan behooren de anarchisten niet tot het socialisme. Maar welk verstandig mensch neemt die bepaling aan? Verbeeld u dat iemand een katholiek geen christen noemt, omdat hij niet protestant is, uitgaande van de onderstelling dat alleen protestanten het recht hebben zich christenen te noemen, zou men zoo iemand niet uitlachen om zijn onkunde? Verba valent usu (de woorden hebben hun zin door het gebruik) - dat geldt ook hier. Een katholiek is wel een christen, maar daarom is elk christen nog geen katholiek. Een anarchist is wel een socialist, voor zoover hij nastreeft het socializeeren, het gemeenschappelijk maken der produktiemiddelen, maar daarom is elk socialist nog geen anarchist.

Daarom herhalen wij: zoolang de uitnoodiging gericht is aan de socialisten, zoolang hebben de anarchisten het recht haar te beschouwen als ook aan hen gericht. Zij laten zich niet afdringen van den bodem van het socialisme, omdat eenige verwarring stichtende Konfusionsrätthe voor den dag komen met een opzettelijk voor deze gelegenheid pasklaar gemaakte bepaling van het socialisme, die naar niets gelijkt.

Zoodra men dus eerlijk spel speelt en zich sociaaldemokratisch of parlementair-socialistisch noemt, zal men bevrijd zijn van allen, die zich daaronder niet rangschikken.

Zulk een nachtmerrie is overigens het anarchisme voor 'vader' Liebknecht, dat hij schrijft: 'wij hebben geen gemeenschap met hen, wij willen geen gemeenschap met hen hebben. En tusschen socialisten en anarchisten kan niet eens meer de gemeenschap eener discussie bestaan.' Dus wel kan men discussieeren met de bourgeois in de parlementen - anders

toch gaat men daar niet in! - maar niet met de anarchisten!

En als hij dan zijn artikel vóór het kongres eindigt met deze woorden: 'het Londensch kongres zal niet *met* de anarchisten en niet *over* het anarchisme diskussieeren. Dat is een lang overwonnen standpunt. En het voorstel tot al dan niet toelating kan in zeer korten tijd worden afgehandeld,' dan moet hij zich vreeselijk teleurgesteld gevoeld hebben, toen hij op het kongres moest ervaren, dat men zoo gemakkelijk niet afkwam noch van het anarchisme noch van de anarchisten. Er staan te veel menschen op dit 'lang overwonnen standpunt,' dan dat men er zich buiten Duitschland met een machtspreuk van kan afmaken.

In een ander artikel van hetzelfde blad schrijft een inzender, dat men niet met vrucht kan werken, als men niet een gemeenschappelijken bodem heeft voor het debat, maar begrijpt deze dan niet, dat hij daardoor de totale onvruchtbaarheid van debatten in het parlement dekreteert of wil hij soms te kennen geven, dat de Duitsche sociaaldemokraten en hun kollegas elders op een gemeenschappelijken bodem staan? Zoo het laatste het geval is, dan zijn zij reeds zeer ver gedaald op de helling, waarop zij zich bevonden. En schrijft deze, dat 'te Zürich de groote fout is begaan, dat men lang gedebatteerd en aan de kabaal-makers tijd en gelegenheid gegeven heeft, het publiek te bedriegen en zich voor te stellen als slachtoffers der onverdraagzaamheid. Moge dit niet te Londen herhaald worden' - dan zal ook hij zich teleurgesteld hebben gevoeld over den afloop.

Met zekere voorliefde wordt van Duitsche zijde een vergelijking gemaakt tusschen de beide tweelingstaten België en Holland, waarvan het eerste het anarchisme van zich geschud heeft, terwijl zulks in het andere nog niet gelukt is.

'Hier glorierijke vooruitgang, schitterende vorderingen van het socialisme; het socialisme tot een macht geworden, die op weg is het roer van den staat in handen te krijgen.

Dáár een woest geschreeuw, de holle, klinkende fraze der revolutie en absolute onmacht der arbeidersbeweging, tot spot geworden van de tegenpartij.'

Welnu wij in Holland, wij vreezen de vergelijking met België niet, en al worden wij belasterd in de sociaaldemokratische bladen van andere landen, vooraan de *Vorwärts*, die stelselmatig er op uit is leugens over ons land te verspreiden omtrent de socialistische beweging, wij zijn overtuigd dat personen, die de beweging niet naar de oppervlakte beoordeelen maar die meer doordringen tot de kern der zaak, tot de overtuiging zullen komen dat onze onmacht niets grooter is dan in landen, waar men sinds jaren sociaaldemokraten in de parlementen heeft zonder er eenige gunstige werking van te zien, adres aan Duitschland, en dat de spot der tegenpartij tegenover ons geen andere is dan die overal tegen al wat socialist is gretig wordt toegepast en die vergeleken kan worden met den boer die kiespijn heeft.

In België zit het socialisme er o zoo mager op bij de groote meerderheid en hoe sociaaldemokratische kamerleden daar met het socialisme omspringen, dat zal weldra aan het licht komen wanneer de brochure verschijnt, waarin uit de officieele kamerverslagen aanhalingen worden gedaan uit redevoeringen van sociaaldemokraten die menigeen zullen verbazen uit den mond van dezulken.⁽¹⁾

De laster over ons land verspreid in het buitenland, zal ons

(1) Het zou praktisch zijn, indien de anti-parlementaire socialistten in alle landen waar sociaaldemokraten in de wetgevende lichamen zitting hebben, zulk eene brochure uitgaven, om aan het volk aanschouwelijk onderwijs te geven en het aan te toonen uit de woorden dier afgevaardigden zelve, waartoe het socialisme vervormd wordt, als men zich eenmaal waagt op de glibberige banen van het parlementarisme.

niet hinderen, want het gaat met den laster als met houtskool, die wel zwart maakt maar niet brandt.

Wij stellen ons tevreden met de overtuiging dat onze Hollandsche beweging gerust den toets der kritiek kan doorstaan, als men haar vergelijkt met welke andere ook elders en wij zouden uit socialistisch oogpunt de onze niet gaarne verruilen voor de Belgische.

De Duitsche sociaaldemokraten hebben echter water in den wijn moeten doen. Zij zijn gekomen te Londen met het voornemen, om niet alleen de anarchisten, maar ook de anti-parlementairen van het kongres te weren, maar het bleek hun weldra dat zij te ver waren gegaan en stuiten zouden op oppositie niet alleen van Fransche, maar ook van Engelsche zijde en daarom lieten zij hun oorspronkelijken eisch om de Hollanders te weren als goede politici vallen, om met des te meer kracht de anarchisten te kunnen buitensluiten.

De Resolutie van Zürich

Het is eigenaardig dat men zich gesteld heeft op het standpunt der resolutie van Zürich, maar geen antwoord heeft gegeven op de vraag of men dan ook tevens aanvaardde de deklaratie van Zürich.

Daar deze zaak hetzij opzettelijk hetzij uit onkunde bijna in al wat over het kongres geschreven is, wordt weggemoffeld, moeten wij daarover ter juiste kenschetsing ietwat uitvoeriger uitweiden.

Te Zürich namelijk is op voorstel van Bebel, Adler, Kautsky en anderen de volgende resolutie aangenomen:

‘Alle vakvereenigingen zullen toegelaten worden tot het kongres, alsmede de socialistische partijen en organisaties, die de noodzakelijkheid erkennen van de organisatie der werklieden en van de politieke aktie.

Onder politieke aktie wordt verstaan dat de georganizeerde werklieden trachten zooveel mogelijk de politieke rechten en de wetgevende lichamen te gebruiken en te veroveren, ten einde langs dien weg de zege te verzekeren der belangen van het proletariaat en van de verovering der politieke macht.'

Er heeft hier alweer een slordige bepaling plaats gevonden, want men sprak over 'politieke aktie', maar men bedoelde krachtens de woorden die volgden 'parlementaire aktie' en deze twee woorden dekten elkander geheel niet. Maar toch, de bedoeling was duidelijk genoeg, zoodat ik althans, wanneer er niets anders bestaan had dan die resolutie, stil was thuis gebleven in de meening dat men de anti-parlementairen liever niet zag.

Maar wat gebeurde er verder te Zürich?

Men schrikte terug voor zijn eigen resolutie en de konsekwentie ervan, zoodat op den dag na de aanneming ervan Bebel namens de voorstellers een verklaring kwam afleggen, die in het officieel verslag moest worden opgenomen.

Met de grootste moeite gelukte het hem het woord te krijgen, daar men meende dat hij de afgesloten diskussies op nieuw wilde openen.

En die verklaring, te vinden in het officieel verslag van het Züricher kongres, luidde aldus:

'De voorgestelde bijvoeging (d.i. dus de tweede alinea) wil geenszins zeggen dat elkeen die op het kongres komt, verplicht is deel te nemen aan de politieke aktie onder alle omstandigheden en in alle onderdeelen van onze bepaling. Het eischt alleen de erkenning van het recht van de arbeiders om van de politieke rechten van hun land gebruik te maken, die volgens hun meening bevorderlijk zijn voor de belangen van de arbeidende klasse en zichzelven te konstitueeren als een onafhankelijke politieke arbeiderspartij.'

Die verklaring van de voorstellers, waarmede het kongres genoegzaam, heeft dezelfde kracht als de resolutie.

Ziedaar de hoofdzaak, die stelselmatig wordt ter zijde geschoven. De meesten wisten op het kongres niet waarover zij stemden en het was het bureau, dat van die onkunde gebruik maakte om zijn zin te krijgen.

Hoe brutaal leugenachtig de Deutsche sociaaldemokratische pers hier te werk ging, blijkt het duidelijkste uit een artikel in de *Neue Zeit* N° 47, waarschijnlijk van Kautsky of Bernstein, waarin deze ook de verklaring wegmoffelt, die *N.B.* mede door hem is opgemaakt en die dan den moed heeft om te schrijven: 'de lieden die den weg der wetgeving in beginsel verwerpen, konden geen oogenblik daarover in het onzekere verkeer dat de uitnoodiging tot het kongres niet aan hen was gericht.'

Zij zijn het ook indertijd niet geweest te Zürich, maar hebben daar op alle mogelijke wijze opgegeven op de in resolutie vervatte 'onverdraagzaamheid.' Het beroep op de 'onduidelijkheid' der Züricher resolutie geschiedde althans van de zijde van die anarchisten en anarchistenvrienden, die in 1893 te Zürich geweest zijn, d.w.z. van Landauer, Nieuwenhuis, enz. tegen beter weten in.'

Weet ge wat tegen beter weten in geschiedde, dat is het opzettelijk wegmoffelen der verklaring en dat gevoelden de voorstellers zelf zoo goed, dat noch Bebel noch Kautsky den moed hadden daarop te antwoorden, toen zij ter verantwoording werden geroepen, want dan zou hun oneerlijkheid duidelijk aan 't daglicht zijn gekomen. En om hun eigen oneerlijkheid te bedekken, hebben zij den treurigen moed een ander te beschuldigen, die hen aan de kaak stelde, als te handelen tegen beter weten in!

Deze heeren deinzen voor geen enkele laagheid terug.

Lees het verslag over het Londensche kongres van prof.

George Renard in de *Revue Socialiste* - en wij beschouwen dezen niet als een man die zich opzettelijk zou schuldig maken aan zulk een misleiding, wij kennen hem daarvoor te zeer als een eerlijk man, maar zouden toch wel van hem willen weten waarom hij geen melding maakt van deze verklaring - geen woord over die verklaring.

Lees het opstel van prof. Pekelharing in de *Vragen des Tijds*, getiteld: Naar aanleiding van het Londensch kongres, en ook daar zoekt men te vergeefs naar die verklaring.

Ook Guérard, de afgevaardigde van de Fransche spoorwegvereeniging in zijn overigens zoo goed geschreven brochure over het kongres, heeft blijkbaar de portée hiervan niet begrepen, althans hij zwijgt alweer over die verklaring.

Vandaar dat Domela Nieuwenhuis zei: als gij de resolutie aanneemt, doet gij het dan met of zonder de verklaring? De resolutie doet de deur dicht, de verklaring zet haar open en nu moet een deur óf open óf gesloten zijn. En hij riep Bebel op, om als eerlijk man te getuigen, dat dat door de voorstellers der verklaring bedoeld was om de deur open te zetten.⁽¹⁾

- (1) Bernard Shaw, een der gematigde Fabians, schreef hierover in het dagblad *The Star*: 'tegen Hyndman plaatste de Hollandsche sekte Domela Nieuwenhuis, wiens rede de verstandigste kritiek was, die wij gehad hebben, op de wanhopig wanordelijke konstitutie van het kongres. Hij wees op de tegenspraak in de toelatingsvoorwaarden van het Züricher kongres en toonde aan dat de resolutie aldaar aangenomen was tegelijk met een verklaring die haar weersprak. "De resolutie sluit de deur van het kongres, de verklaring opent haar en ik heb altijd gehoord dat een deur open of toe moest zijn." Nieuwenhuis maakte een fout, dte karakteristiek is bij de jeugdige faze van ontwikkeling die de Hollandsche partij nu doormaakt - precies dezelfde die de Socialist League hier maakte in 1885. Hij verklaarde dat de geheele socialistische wereld één was ten opzichte van de economische en industriele kwestie en alleen verdeeld ten opzichte van politieke kwesties. Welnu deze economische kwestie is een illusie, die alleen een overeenstemming in woorden is in de algemeene fraze van de socialisatie van de produktiemiddelen. De Engelsche ervaring heeft bewezen dat zoodra de algemeene fraze wordt omgezet in praktische maatregelen, er niet alleen evenveel maar meer verschil zal zijn onder de socialisten over deze dan over de politieke maatregelen. Echter of de inzichten van Domela juist dan wel onjuist zijn, dat maakt geen verschil, omdat het beginsel van de handelwijze van dezen morgen was om de anarchisten eerst te hangen en daarna ze te onderzoeken.'

Naar aanleiding hiervan hebben wij alleen op te merken dat deze vermeende fout bestaat in een misverstand aan de zijde van den heer Shaw. Immers N. zei niet dat die eenheid nu bestond, maar dat zij bestaan kon onder de arbeiders ten opzichte der economische eischen. Niet zoodra kwam de politiek er tusschen met de politiekers, of alle eenheid verdween op eens, Buitendien die jeugdige faze van het socialisme, waarin de Hollandsche socialistische beweging zou verkeerden, klinkt wel wat vreemd uit den mond van een Engelschman, daar hij behoort tot een land waar de beweging jeugdiger is dan die ten onzent.

Ook de Duitschers gevoelden blijkbaar de zwakheid der argumentatie. Vandaar dat Kautsky in de *Neue Zeit* het een fout noemt, dat men als sprekers voor de resolutie had aangewezen twee personen, die niet te Zürich en te Brussel geweest waren en dus niet 'met juiste zaakkennis' konden spreken. Jaurès en Hyndman - men had eenvoudig een paar bekende namen uitgekozen om het kongres te verbluffen - bespraken de zaak zelve niet maar verloren zich in algemeene frazes. Hij moet zelf erkennen - en hoe zwaar zal hem dit zijn gevallen! - dat 'Tom Mann en Domela Nieuwenhuis veel betere argumenten te voorschijn brachten dan eerstgenoemden.' Dus men stemde eenvoudig de andere neer ondanks zij de argumenten voor zich hadden!

Maar Bebel zweeg!

Dit stilzwijgen was welsprekend, maar benam ons de illusie dat wij in Bebel een eerlijk man hadden te zien. Ja, wij klagen Bebel openlijk aan van oneerlijkheid, waar hij zweeg om gestand te doen aan zijn eigen verklaring, te Zürich afgelegd.

Wat zegt die verklaring?

Dat het voldoende is als men het recht van den arbeider erkent om gebruik te maken van zijn politieke rechten. Maar wie ter wereld en allerminst een anarchist zal dat recht ontkennen. Verbeeld u dat men het recht zou ontzeggen aan een ander, om

van zijn recht gebruik te maken, dat is immers te ongerijmd om erover te spreken.

Men besloot de resolutie van Zürich aan te nemen, maar niemand gaf ons antwoord op de vraag, bij herhaling door ons gedaan, of men de resolutie aannam met of zonder de verklaring.

Door de aanneming der resolutie zonder de verklaring zijn de Hollandsche afgevaardigden buitengesloten.

Neen, zeiden anderen, gij zijt toegelaten, want het rapport over de Hollandsche delegatie is goedgekeurd.

Om alle misverstand weg te nemen vroeg de rapporteur Cornelissen aan den voorzitter Hyndman: zijn wij, die antiparlementaire, die revolutionaire kommunisten zijn, nu toegelaten of niet?

Op deze kategorische vraag paste een kategorisch antwoord.

En ziehier nu het jezuïtisch antwoord van Hyndman: anarchisten, die afgevaardigd zijn door vakvereenigingen, zijn toegelaten.

Maar dat was de vraag niet.

Wij waren geen anarchisten, wij waren niet afgevaardigd door vakvereenigingen, en dus dat antwoord sloeg niet op ons.

Echter, men durfde geen klaar en duidelijk antwoord geven. Men wilde ons wel er buiten houden, maar men miste den moed om dit vierkant uit te spreken.

Nu heeft het den schijn alsof het kongres ons niet buitensloot en toch, door zijn dubbelzinnige uitspraak, noodzaakte men ons om het kongres te verlaten.

De verklaring toch is blijkbaar gevallen en alleen de resolutie aangenomen.

De mandatenkwestie

Al de afgevaardigden van dezelfde natie onderzoeken de

mandaten, terwijl men bij niet-goedkeuring een beroep heeft op het kongres.

Nu heeft dit aanleiding gegeven tot allerlei moeilijkheden en zelfs grappen. Zoo maakt men afgevaardigden voor landen, waar feitelijk geen arbeidersbeweging bestaat. Men herinnert zich hoe Bulgarië, Rumenië, Servië, Armenië elk een afgevaardigde hadden, meestal de een of andere student die te Parijs of te Brussel studeerde. En deze afgevaardigden, trouwe trawanten van de Duitschers, overstemmen landen met een flinke arbeidersbeweging als Engeland en Frankrijk. Ook splitst men de verschillende landen, als men zulks noodig vindt. Zoo hebben Bohemen, Hongarië en Oostenrijk elk een stem gehad, ofschoon die landen toch bij elkaar hooren. Zoo vertegenwoordigde Plechanoff Rusland en wel volgens opdracht der Russen te... New-York. Ditmaal vertelde hij dat hij heusch kwam voor een Russische arbeidersorganisatie, daarmede tegelijkertijd erkennende dat zijn mandaat de vorige maal een fiktief was. Maar wie onderzocht dit zijn mandaat? Hijzelf en dus... het werd goedgekeurd. Polen heeft altijd een afzonderlijke delegatie, ofschoon het een onderdeel van Rusland uitmaakt. Het kon op die manier drie afgevaardigden hebben, nl. een voor Russisch-, een voor Pruisisch- en een voor Oostenrijksch-Polen. En die Polen wisten een der afgevaardigden te weren, dien zij uitmaakten voor een politespion, ofschoon de veteraan der Russische ballingen te Parijs, Peter Lavroff een gunstig getuigenis omtrent hem aflegde, die echter op het kongres niet mocht worden voorgelezen. Bohemen had twee afgevaardigden, maar de een die in gratie van het bureau deelde, - men zegt dat hij tot de familie van Dr Adler behoorde, - stelde voor om den ander te weren, en daar deze den toegang tot het kongres was geweigerd, kon hij zich niet eens verdedigen.

Zoo werd in de Belgische delegatie een afgevaardigde toege-

laten van een kooperatieve vereeniging, terwijl Landauer geweigerd werd door de Duitsche delegatie, ondanks zijn mandaat van een kooperatieve vereeniging te Berlijn. Zoo was Dr Aveling afgevaardigde voor Australië en zijn stem kon dus geheel Groot-Britanje neutraliseeren. Meestal ging er een gelach op, wanneer deze meneer als zoodanig zijn stem uitbracht.

Maar het gemakkelijkste geval leverde Frankrijk op. Daar had men in de delegatie vier personen die zonder mandaat kwamen te weten: Jaurès, Millerand, Viviani en Gérault-Richard. Zij beweerden geen mandaat noodig te hebben, want zij waren socialistische afgevaardigden in de Kamer en hadden als zoodanig een mandaat van hun kiezers, 'ce qui est un mandat supérieur à tout autre et c'est en vertu de ce mandat que nous venons ici faire de l'action socialiste internationale.'

Op de vraag: welk mandaat de kiezers hun gegeven hebben omtrent de vraagpunten van de dagorde, luidde het antwoord: wij hebben hen niet te raadplegen, ons verkiezingsprogram neemt de plaats van 'n mandaat in.

Aan alles was te bemerken dat zij opzettelijk die kwestie kwamen opwerpen om een beslissing uit te lokken. Immers wanneer het kongres de meening dier heeren deelde, dan konden in het vervolg kamerleden, gemeenteraadsleden, leden der algemeene staten, enz. allemaal verschijnen om hun zienswijze op te leggen aan de afgevaardigden der vakvereenigingen, die regelmatig wijze gekozen waren als zoodanig!⁽¹⁾ Met andere

- (1) Overigens hun minachting voor het mandaat van een werkliedenvereeniging bleek ten overvloede uit het woord van Guesde: 'Un mandat de syndicat ne vaut que vingt-cinq sous, le prix d'un timbre en caoutchouc.'

Hij vergat daarbij op te merken dat dit in elk geval goedkooper is dan een mandaat als afgevaardigde, dat aan de arbeidersklasse kost vijf en twintig frank per dag!

Maar de bedoeling was om uit de hoogte te oordeelen over een mandaat van een vakvereeniging, die slechts bestond uit arbeiders!

Kropotkine schreef zeer terecht: 'Luisteren en aanleeren. Den zin der strekkingen die in de arbeidersbeweging te voorschijn komen, trachten te raden, te begrijpen. Niet al te bescheiden, maar althans niet overmoedig zijn. Eén voor allemaal aannemen dat de brouwersbazen en de cigarenfabrikanten, die in 't parlement de Duitsche sociaaldemokratie vertegenwoordigen, niet de dragers der waarheid zijn, dat ze bij de werklieden wat te leeren hebben.

Maar drommels, ge moogt er op rekenen!

Kan dan een sociaaldemokraat die Marx binnengeslokt heeft - verteed of niet - en die door zooveel honderduizenden verkozen werd, kán hij dan nog iets bij de werklieden aanleeren? Hij weet alles! Hij is het witte been dat het zwarte been zal overheerschen. Indien hij zich verwaardigt naar een kongres te komen, dan is 't om zijne overheersching *te doen erkennen*, nooit om te diskussieeren.'

woorden: voortaan zou de leiding der arbeidersbeweging berusten tn handen der gekozenen en daar zij de verovering van de politieke macht beschouwden als het hoofddoel, zou voortaan de economische aktie ondergeschikt ziju gemaakt aan de politieke, lijnrecht in strijd met de statuten der oude Internationale, bewerkt door Karl Marx en waarin gezegd wordt: de economische vrijmaking der arbeiders is het hoofddoel waaraan elke politieke beweging ondergeschikt moet worden gemaakt.

En wat gebeurde?

De Fransche delegatie, wier meerderheid bestond uit anarchisten en anti-parlementairen, besloot hen toe te laten zonder mandaat, om een bewijs te geven van hun groote verdraagzaamheid. En tot dank daarvoor trachtten zij later de meerderheid uit het kongres te gooien, wat hun echter niet gelukte.

Hoe zou echter het kongres erover denken?

De Engelschen, die in dergelijke vragen zeer formeel te werk gaan, wilden niets weten van zulk een onregelmatigheid en men zegt zelf dat zij verklaard hebben zich te verwijderen, wanneer de Fransche afgevaardigden zonder mandaat werden toegelaten.

Een der Engelsche vaklui verklaarde ons het volgende: 'weet ge wat wij zouden doen, als het een nationaal kongres was? wo should kick them out (wij zouden hen er eenvoudig uitgooien.)'

Alles was in de weer.

Hoe kon men toelaten dat de vrienden Jaurès en Millerand werden uitgeworpen?

Guérard, die zelf zitting had in het bureau en die dus in de gelegenheid was, gelijk hij zelf verklaarde, om 'de intriges en streken gebruikt door de leiders der sociaaldemokratische partij ten einde hun inzichten te doen aannemen, van nabij te zien,' vertelt dat Liebknecht hun kwam vragen geen incidenten op te werpen, want dat het betreurenswaardig zou zijn, als de vrienden Millerand en Jaurès niet toegelaten worden en uw rapport moet geen debat uitlokken. Guérard antwoordde, dat de rapporteur der Fransche delegatie zich ertoe zou bepalen om te zeggen dat alle mandaten, zonder uitzondering, goedgekeurd waren, ten getalle van 123 en dat wij als teeken der grootste verdraagzaamheid alle afgevaardigden, zelfs die zonder mandaat waren, hadden toegelaten.

Men vreesde toch nog, vooral voor Engeland, en nieuwe besprekingen hadden plaats. Het resultaat was, zelfs wanneer men per nationaliteit stemde, twijfelachtig en dus er moest tijd gewonnen worden. De president wilde de aanneming er door-slepen in het late uur door niet-voorlezing van het rapport, maar Guérard stond erop en ter nauwernood had hij zijn korte mededeeling gedaan of er ontstond een onbeschrijflijk lawaai. De zitting moest verdaagd worden en zoo kon men trachten achter de schermen de boel te bekonkelen.

Eindelijk werd besloten dat de Fransche afgevaardigden uitgenoodigd worden om hun mandaat op het bureau te deponeeren, dat ze direkt ter hand zal stellen aan de Fransche delegatie.

Dus een nederlaag voor hen, dat zij mandaten, die zij in hun zak hadden maar niet wilden afgeven, nu toch moesten overleggen.

En toch schreef de *Petite République*, het orgaan der parlementaire socialisten, leugenachtig dat die burgers waren toegelaten in hun hoedanigheid als socialistische afgevaardigden, daar 'het mandaat wat zij van hun kiezers hadden ontvangen boven elk ander stond'!

Maar nu die heeren zich hebben moeten buigen voor het kongres, nu trachten zij hun zin toch door te drijven door een nieuw voorstel, nl. ons de Fransche minderheid toe te staan dat zij een tweede delegatie vormt.

President Hyndman zegt als zijn persoonlijke meening dat een delegatie zich niet kan verdeelen in tweeën zonder toestemming van het kongres.

Een Engelsch afgevaardigde stelde voor om over te gaan tot de orde van den dag. Millerand wil het woord hebben, maar toen hij zou beginnen, ontstond er een lawaai zoo groot als er nog niet was geweest. Zelfs riep men dat men geen afgevaardigde kon toelaten te spreken, wiens mandaat niet was goedgekeurd. (De Fransche mandaten waren toen nog niet in orde gekomen.)

Na heel wat moeite gelukte het aan Singer om een beroep te doen op de Engelschen, opdat zij Millerand aan het woord zouden laten om hun stelling duidelijk te maken tegenover de andere fraktie. Wat 'n zorg om iemand aan het woord te laten, nu het een der vrienden betreft!

De Engelschman Bernard Shaw, behoorende tot de gematigde partij der Fabians, dringt nog sterker op aan om het woord niet te verleenen, daar de heeren bedreigd hebben anders het kongres te zullen verlaten. Paul Lafargue maakt zoo'n spektakel, dat zelfs Millerand zijn best moet doen hem te kalmeeren. Engelsche kommissaren van orde houden hem voor een anarchist

en willen hem de zaal uitgooien, wat ook zeker gebeurd zou zijn, als het een heusche anarchist en niet de schoonzoon van Marx was geweest.

Toen er alle kans bestond dat Millerand het woord niet zou krijgen, nam Singer zijn toevlucht tot het gewone middeltje en vroeg stemming bij nationaliteit. Dit middel hielp altijd, wanneer de Duitschers, die op alle punten met aandoenlijke eenstemmigheid optreden en stemmen voor alles waartoe de Duitsche leiders hen oproepen - het woord 'caporalisme,' dat gebezigd is, kan op hen zeer zeker worden toegepast, want de stramme tucht waardoor het Duitsche leger bekend staat, heerscht evenzeer in de Duitsche sociaaldemokratische partij - het toepassen, daar zij zeker zijn van Servië, Rumenië, Australië, enz.

De Franschen, die de proefhoudendheid van dit middel niet kenden, protesteerden luide, vreezende dat zij het verliezen zouden, maar Hyndman stelde hen gerust met de woorden: dit is het eenige middel om u voldoening te schenken, geloof mij.

Zoo gelukte het om Millerand het woord te geven.

Deze zei dat met 57 tegen 56 stemmen de Fransche delegatie de resolutie van Zürich had verworpen en dus de meerderheid besloot in een socialistisch kongres te diskussieeren met de anarchisten. Echter de minderheid weigert beslist samen te werken met de anarchisten en hun bondgenooten, die onder het masker der vakvereenigingen, het anarchisme bevorderen. En daarom vraagt hij het kongres namens haar, dat Frankrijk twee sekties zal vormen en bij weigering zal zij het kongres verlaten.

Allemane en Vaillant vragen het woord om te spreken namens de Fransche meerderheid, maar zij krijgen het woord niet, omdat het bureau besloten heeft - maar had het bureau de macht om iets te besluiten? het bureau was toch geen ministerie dat zijn wil oplegde aan het kongres! - dat er één spreker zou zijn vóór en één tegen. En zonderling genoeg, niet

een Franschman kreeg het woord om den Franschman te beantwoorden, maar de Belg Emile van der Velde. Deze bestreed het voorstel der splitsing met het oog op het gevaarlijke antecedent, want Italië en andere landen konden hetzelfde vragen en dan zou het ook moeten worden toegelaten. Een grappenmaker riep dat men Australië in tweeën zou splitsen, welk voorstel met gelach werd begroet. Op de onbeschofste wijze werd hij in de rede gevallen door de Fransche parlementairen, die hem toeriepen: verrader, jesuït! Van der Velde behield al zijn kalmte en riep hem zeer snedig toe, dat zij zich aanstelden als anarchisten, want de parlementairen moesten toch erkennen dat de minderheid zich had te onderwerpen aan de meerderheid.

Eigenaardig, maar in elk mensch zit een stuk anarchist. Is hij in de meerderheid, dan verlangt hij dat de minderheid zich zal onderwerpen, maar is hij in de minderheid, dan protesteert hij zoo hard als hij kan. En de kracht van het anarchisme schuilt voor een deel daarin, dat er in elkeen, zelfs in den meest verwoeden tegenstander, iets anarchistisch schuilt.

De Fransche minderheid wil zich niet onderwerpen aan de meerderheid, maar sterker nog ook niet aan het kongres, want zij verklaart vooraf weg te zullen gaan, als zij niet in het gelijk wordt gesteld.

Weer moet de stemming per nationaliteit worden aangewend, om de splitsing naar den wensch der parlementairen erdoor te slepen. En inderdaad het gelukte, want met 14 tegen 5 stemmen werd de splitsing aangenomen. En wie stemden tegen? Engeland, België, Frankrijk, Holland en Italië, dus geheel westelijk Europa, de groote massa der socialistische arbeidersbeweging en daartegenover stond eigenlijk alleen Duitschland met zijn trouw gevolg.

Hoe de parlementairen niet terug deinzen om zelfs geweld te bezigen, dat blijkt uit deze bizonderheid, dat toen zij geslagen

werden in de delegatie, een der Marxisten - de man was nog al maire eener gemeente! - zich meester trachtte te maken van de mandaten, die de sekretaris der delegatie op de bestuurstafel had neergelegd.

De intriges der parlementairen, overigens geheel in overeenstemming met de leiders van het kongres, wekten de verontwaardiging op van allen en vooral van Vaillant en Sembat, die niet in gebreke bleven daartegen luide te protesteeren.

Niet ten onrechte wordt aan de autoritairten ten laste gelegd, dat alle internationale kongressen gehouden zijn onder het beschermheerschap van de familie Marx. Nu deze zelf dood is, zet de familie de affaire voort op den ouden voet en in die firma zijn opgenomen het Duitsche driemanschap Bebel-Singer-Lieb-knecht, verder Adler voor Oostenrijk, Greulich voor Zwitserland, van Kol-Troelstra voor Nederland, Anseele voor België, Iglesias voor Spanje, Turati voor Italië. De familie zelve wordt daarin vertegenwoordigd door den heer en mevrouw Aveling, schoonzoon en dochter van Marx, bijgestaan door Bernstein, en door den heer en mevrouw Lafargue, schoonzoon en dochter van Marx met hun trouwe garde van Fransche kollektivisten, onder wie tegen onze verwachting ook Jaurès een plaats schijnt te hebben ingenomen.

Ziedaar de diktatuur over het proletariaat en als elk diktatuur is zij onverdraagzaam en autoritair.

Wie kan de volgende beschuldigingen onwaar maken, die wij geformuleerd vonden in een brochure van de *Temps Nouveaux* N° 4 getiteld: Les révolutionnaires au congrès de Londres? Zij luiden aldus:

‘Inderdaad, 1° ofwel is de voorzitter van het kongres een lid, een vriend, een bondgenoot der “familie” Marx, en weigert hij het woord aan al wie geen vrienden, bondgenooten, noch leden der “familie” zijn; 2° ofwel is de voorzitter onafhankelijk,

en dan is het bureau, d.w.z. de “familie”, dat voorziet en alle aanvechtingen van onafhankelijkheid beteugelt; 3° maar zelfs indien men, door list of welk ander middel, wonder genoeg het woord verkrijgt, dan dragen de vertalers, die allen leden of bondgenooten der “familie” zijn, wel zorg, de reden die zij vertalen skrupuleus te vervalschen (Mev. Aveling), of, nog eenvoudiger, beweren dat ze er niets van gevat hebben (Mev. Zetkin), en weigeren te vertalen; 4° als een stemming met geheven handen de “familie” mishaaft, dan staat een harer leden op en verlangt de stemming bij nationaliteit, die in dat geval gerechtigd is, en dan duurt het niet lang, of Bulgarië, Polen, Rusland, Bohemen, Australië, Rumenië, enz., naties wier vertegenwoordiging een van de voorrechten der “familie” is, wijzigen de stemming ten grooten voordeele der internationale sociaaldemokratie; de stemming met geheven handen was zelf vervalscht door de zonderlinge vertegenwoordiging der Engelschen. De Social Democratic Federation had inderdaad 120 afgevaardigden, terwijl de Independant Labour Party, wier aanhangers ongeveer dertigmaal talrijker zijn, slechts 115 afgevaardigden bezat; de vertegenwoordiging der Trades-Unions, was in nog erger omgekeerde verhouding, enz.’

Wij die niet alleen het kongres te Londen, maar ook die te Zürich, Brussel en Parijs hebben bijgewoond, wij die zelve zitting hebben gehad telkenmale in het bureau, wij verklaren hierbij, dat deze opsomming van feiten geheel overeenkomstig de waarheid is en wij sommeeren elkeen de onwaarheid ervan met bewijzen te staven.

Guérard vertelt er ook eenige staaltjes van partijdigheid. Zoo b.v. dat de president Cowey⁽¹⁾ op den eersten dag het woord

- (1) Men had opzettelijk een oud Trade-Unionist gekozen voor de opening van het kongres, omdat hij geen woord kende in eenige andere taal, zoodat men hem alles kon wijs maken en hij dienst kon doen als marionet in handen der ‘familie’. Wij zijn overtuigd dat deze Engelschman, niet ingewijd in de intriges der familie, heelemaal niets heeft begrepen van de heele zaak en gehoor gevende aan de inblazingen van het bureau meende te doen te hebben met een troep menschen, die opzettelijk gekomen waren om verwarring te stichten. Ook als sekretaris fungeerde William Thorne, die geen andere taal kende buiten het Engelsch en die dus als speelbal kon strekken van Aveling en zijn vrouw, met wie hij in de gaswerkersvereniging in aanraking was gekomen. Deze wist absoluut niets van de zaken af en kende niet eens het protokol van het kongres te Zürich, waarin de genomen resoluties staan, wat overigens alleen in het Duitsch is verschenen. Feitelijk berusste het sekretariaat in handen van den heer en mevrouw Aveling, die tot de ‘familie’ a behooren. Alles was dus kunstig in orde gemaakt, maar toch te doorzichtig om niet begrepen te worden door hem, die de ‘détours du sérail’ eenigermate kennen.

weigerde aan verschillende afgevaardigden, die het woord gevraagd hadden over art. 11 (dit had betrekking op de voorwaarden van toelating), maar het gaf aan Lieb knecht '*qui n' était pas inscrit*'. Zoo dat Jaurès het woord voerde over art. 11, ofschoon hij tot de minderheid der Fransche delegatie en de meerderheid juist een tegenovergestelde meening had, maar hij was '*désigné par le bureau*'. Ook Hyndman, die de tweede spreker was voor art. 11, liet zich deze woorden ontvallen: '*Je ne m'attendais pas, quand le bureau m'a demandé de prendre la parole...*'. Het was altemaal maakwerk van het bureau, dat de rollen van te voren verdeeld had.

Men moet achter de schermen van het kongres hebben gezien om te weten welke waarde daaraan moet worden toegeschreven.

De Toekomst.

Zal dezelfde kwestie weer aan de orde komen op het volgende kongres? Of heeft men de voorwaarden nu zoo gesteld,

dat de pas is afgesneden aan allen, die niet behooren tot de parlementaire socialisten?

Men heeft het getracht door het volgende voorstel aan te nemen:

‘Het bureau van het kongres wordt belast met de uitnodiging tot het volgende kongres op te stellen en daarbij uitsluitend uit te noodigen:

1. De vertegenwoordigers van alle groepen, die er naar streven het kapitalistische stelsel van eigendom en voortbrenging in een socialistisch stelsel van eigendom en voortbrenging te veranderen en die de wetgevende en parlementaire aktie beschouwen als een noodzakelijk middel ter bereiking van dit doel;

2. alle vakorganisaties, die, al nemen zij ook niet aktief aan den strijd deel, toch verklaren de noodzakelijkheid van wetgevende en parlementaire aktie te erkennen. Anarchisten zijn derhalve uitgesloten.’

Men stond hier voor een moeilijk geval, men wilde de anti-parlementairen voor het vervolg weren, maar tevens de vakver-eenigingen niet vervreemden. Daarom deze dubbelzinnige formule. Immers de konkluzie: ‘en conséquence, les anarchistes sont exclus’ past niet precies op het voorgaande, waar de zuivere vak vereenigingen wel worden toegelaten, dus anarchisten als leden der zuivere vakvereenigingen. Zij worden dus door de voordeur buitengezet als anarchisten en door de achterdeur binnengelaten als vakvereenigingslieden.

Of zal men een credo invoeren in de vakvereenigingen, zoodat men voor de toelating de geloofsbelijdenis moet afleggen:

‘Ik verklaar te gelooven in de noodzakelijkheid van de wetgevende en parlementaire aktie.’

Men durfde de zaak niet recht aan en daarom bracht men niet in stemming het veel brutalere voorstel van de Engelsche Social Democratic Federation, dat aldus luidde:

‘Dat een mandaat voor het aanstaande internationale kongres slechts zal worden toegekend aan afgevaardigden van werkelijk sociaal-demokratische organisaties (zoowel als van vakverenigingen) die zich tot doel hebben gesteld de socialisatie van de voortbrengings-, verkeers- en ruilmiddelen onder het eigendom en de kontrôle van de democratie in het belang van het geheele volk; die dit doel trachten te bereiken door parlementaire en andere politieke middelen, en die zich verklaren ten gunste der oprichting in ieder land van eene parlementaire en politieke partij, die onafhankelijk en los is van alle andere politieke partijen, en die onder de tegenwoordige verhoudingen geneigd zijn de beslissing van de meerderheid te erkennen en na te komen.’

Dit voorstel, hoe konsekwent ook, was onaanneembaar voor de Fransche parlementairen, want die hebben verklaard zich niet aan de meerderheid te zullen onderwerpen, als deze iets besluit wat zij niet willen, maar alsdan zich verwijderen. Hier hebben wij te doen met anarchistische parlementairen, die wel besluiten niet te willen samenwerken met anarchisten, maar die toch ook wat van den anarchistischen zuurdeesem hebben geproefd.

Maar zelfs dat was hun ware bedoeling niet. Deze lag opgesloten in een ander voorstel dat de parlementairen niet durfden doen, maar waarvan de tekst is medegedeeld door Guérard. Deze luidde aldus;

‘Het kongres besluit:

‘Het volgende internationale kongres zal plaats hebben in het jaar 1900.

‘Er zullen toegelaten worden, de afgevaardigden van de socialistische partijen en arbeidersorganisaties, die staan op het terrein van den klassenstrijd, en die de verovering der politieke macht door de arbeidersklasse erkennen als noodzakelijk voor hunne bevrijding. Om tot dit doel te komen, beschouwen zij de

wetgevende en parlementaire aktie als een noodzakelijk middel. Zij die niet het algemeen stemrecht bezitten, moeten alle krachten inspannen om het te verkrijgen.

‘De anarchisten en hunne bondgenooten, zelfs indien zij zich noemen anti-parlementaire kommunisten, kunnen geen deel nemen aan dit kongres, tot welke organisatie zij ook behooren.’

Dit voorstel werd onderteekend:

Voor Duitschland,	door	Bebel, Fischer, Lieb knecht, Singer, Schönlank;
Voor Oostenrijk,	door	Adler, Kautsky;
Voor Zwitserland,	door	Fauquez, Greulich, Brandt, Bürkli;
Voor Nederland,	door	Troelstra, van Kol;
Voor Zweden,	door	Branting;
Voor Amerika,	door	Bechtold, Maguire, Sanial, Keep;
Voor Rusland,	door	Plechanoff;
Voor België,	door	Bertrand.

Ziedaar dus wat men bedoelde.

Men lette hierbij op de woorden: ‘de anarchisten en hun bondgenooten,’ onder de laatsten kon men samenvatten allen die het niet precies met de heeren eens zijn. Zoo worden b. v. Vaillant, Fabérot, Dejeante, Allemane, die meermalen stonden tegenover de anarchisten! Met name worden genoemd de anti-parlementaire kommunisten. Dit slaat in 't bijzonder op Holland. En daarbij komt het er niet op aan tot welke organisatie zij behooren, dus met andere woorden: al behooren ook zij tot de vakvereenigingen.

Dat was klare wijn geweest en als men dan nog den naam van internationaal socialistisch kongres veranderd had in sociaal-demokratisch of parlementair-socialistisch, dan was de toestand geheel zuiver geworden.

Nu daarentegen blijft men nog in het onzekere.

Daarbij werd nog bepaald dat het kongres gehouden zal worden in Duitschland ten jare 1899.

Die bepaling waarborgt den parlementairen, dat zij onder elkaar zullen zijn zonder te worden lastig gevallen door andersdenkenden! Immers alle revolutionairen worden in dat land, nog vóórdát zij den mond opengedaan hebben, door de politie bij hun kraag gepakt en over de grenzen gezet. Adres aan de Engelschen Wilson en Tom Mann, die werden verwijderd uit het heilige Duitschland omdat zij de Duitsche dokwerkers in verbinding wilden brengen met hun Engelsche kollega's; adres aan Dr Ellbogen, die de Duitsche sociaaldemokraten op hun partijdag namens Oostenrijk kwam begroeten.

Men weet dat Engels en Bebel voorspeld hebben dat Duitschland na de verkiezingen van 1898 de meerderheid zouden hebben in den Rijksdag en dus vóór het kongres van 1899 zijn zij regeeringspartij. Als dat waar is, zou het er dan beter op worden voor de revolutionairen? Wij gelooven er niets van. Integendeel de vrijheid zou voor de revolutionairen geen zier beter worden, zij kwamen er onder den rijkskanselier Bebel evenmin in als onder den rijkskanselier Bismarck.

Het besluit om het aanstaande kongres te houden in Duitschland staat in ons oog gelijk met de verplaatsing van den zetel van den Algemeenen Raad der Internationale op het kongres te 's Hage naar New-York. Het laatste was de dood der Internationale, het eerste zal de dood wezen voor de internationale socialistische kongressen, hoogstens toch zal men daar een internationaal sociaaldemokratisch, parlementair kongres kunnen houden, waar over alle hervormingen gesproken zal worden behalve over het socialisme. De sociaaldemokratie zal zich onder den invloed der parlementairen meer en meer ontpoppen als een radikale hervormingspartij, die meer en meer haar invloed tracht uit te oefenen binnen het raam der hedendaagsche maatschappij.

Daarom is ook in vooruitzicht gesteld een commissie, die de kwestie der mandaten zal beslissen, opdat in 't vervolg dergelijke zaken buiten het kongres zelf zou behandeld worden, ofschoon de schrijver in de *Neue Zeit* toch begrijpt, dat het beroep op het volle kongres toch niet geheel vermeden zal kunnen worden.

Ook heeft men volgens een anderen Duitscher 'langzamerhand een stam van partijgenooten, zoo mannen als vrouwen verkregen, die voor den grooten arbeid der leiding (voorzitterschap, vertaling, enz.) meer en meer gewassen schijnen te zijn en zeker niet in gebreke zal blijven zich de ervaringen van het laatste kongres voor het aanstaande ten nutte te maken.' Een vaste voorzitter, die behoort tot de 'familie', b.v. iemand als Singer, bewaart het kongres voor verrassingen, waaraan men bloot kan staan als men meer vrijheidlievende voorzitters krijgt zooals Jan Volders zich eens betoonde te Zürich of zooals ondergeteekende te Brussel, die niet aan den leiband geliefden te loopen der 'familie'. En dan ook de vertalers lieten door partijdigheid te Londen zooveel te wenschen over dat reeds van Engelsche zijde de wenschelijkheid betoogd werd van een ander stel vertalers, die hun taak beter opvatten dan deze geakkrediteerden. Niet dat zij hun werk niet kunnen verrichten, maar de noodige onpartijdigheid wordt bij hen gemist.

De wensch naar een reglement van orde, zooals men er een heeft in de parlementen, treedt meer en meer te voorschijn. De heeren zitten in de parlementen en nemen de manieren der bourgeois heel aardig over zooals ook blijkt uit het houden van diners na afloop en allerlei dingen waarover men de bourgeois steeds hard viel.

Maar ze zullen nu het zaakje wel opknappen en wezen er reeds op, dat er ongetwijfeld een internationale vóórkonferentie zal plaats vinden, waar de vraag der parlementaire regeling van 't kongres wel ter sprake zal worden gebracht, m.a.w. waar

men vooraf de zaken met elkaar bekonkelt. Vroeger werden de kongressen wel gehouden in verschillende plaatsen; Parijs, Brussel, Zürich, Londen, maar het eigenlijk kongres werd toch klaar gemaakt te Berlijn. Welnu, het aanstaande kongres zal in Duitschland plaats vinden en dus de Duitschers kunnen met gebruikmaking van hun gewone stramme tucht en organisatiezucht de boel zoo arrangeeren, dat alle stoutigheden van vrijheid-lievenden aard voor goed geweerd worden. Met de politie aan de bestuurtafel, wat in Duitschland noodzakelijk is, zijn zij zeker dat alle gelegenheid tot zoogenaamd lawaai reeds vooraf is ontnomen.

Kautsky meent in de *Neue Zeit*, dat men in de eene of andere richting een beslissing moet nemen, òf men moet zich beperken tot een internationaal kongres van sociaaldemokratische partijen òf men houdt vast aan het denkbeeld van de internationale arbeiders- en socialistenkongressen. Hoewel het eerste zeer goed mogelijk is bij de hoogte, waarop de sociaal-demokratie staat in de verschillende landen, toch lacht het tweede denkbeeld hem meer toe wegens het voortdurende, intieme kontakt met de groote arbeidersbeweging. En dit kontakt komt hem belangrijker toe dan alle formeele voordeelen, die de uniformiteit van zoo'n internationalen partijdag kan aanbieden. Plotseling wordt hij zoo vrijgevig mogelijk en zegt hij: 'liever alle verschillen en twisten der tegenwoordige kongressen op den hoop toe, liever wanneer de keuze alleen mogelijk was, de deur opnieuw opengezet voor de anarchisten dan af te zien van dat kontakt. Want alleen de nieuwe verbinding met het gros der vooruitstrevende arbeiders bewaart de sociaaldemokratie voor versteening, voor het vervallen tot sektarisme,' want - en let wel op die woorden, die geheel overeenstemmen met hetgeen Domela Nieuwenhuis juist tot motieveering van de toelating, toen hij op het kongres zei: geen deel der socialistische partij

heeft het recht het socialisme voor zich te monopoliseeren - 'geen deel der beweging heeft de wijsheid alleen gepacht, zij kan slechts het resultaat zijn van de beweging in haar geheel.'

Juist, maar waarom wordt men zoo liberaal in zijn nabetrachtingen, terwijl men zich zoo onverdraagzaam betoonde op het kongres zelf? Of gevoelt men misschien, hoe gevaarlijk de weg is, dien men heeft ingeslagen? Hoe men kans loopt, om te verlopen tot een sekte, die zich afsluit van de frissche aanraking met de werkelijkheid, om te worden tot een dogmatisch geloof evenals zulks het geval is met verschillende kerkelijke sekten. En toch zal men daartoe komen, want feitelijk meenen de Marxisten dat het laatste woord der wijsheid door Marx gesproken is, zoodat de lateren eenvoudig kommentatoren worden van zijn werk. De minste twijfel aan de juistheid van een gezegde van Marx is voldoende om iemand in de reuk van ketterij te brengen en vandaar tot uitsmijting uit deze heilige synagoge van het orthodox socialisme ligt maar één schrede.

In de *Labour Leader* van Keir Hardie heeft een verslag gestaan van het kongres, dat later geïllustreerd als brochure is verschenen en daarin wordt het volgende gezegd: 'de Duitsche bazen (bosses) waren onverdraagzaam en onsympathiek tegenover hun opponenten, die op hun beurt gevoelden onrechtvaardig te zijn behandeld en dien tengevolge, eenigen natuurlijken wrevel openbaarden. Echter toen de "anarchistische" sektie bemerkte dat zij niet overgelaten werden om hun eigen strijd uit te vechten op hun eigen houtje, maar dat althans een deel van de Britsche delegatie besloten was om hun eerlijk spel te bezorgen, werden zij een, der meest ordelijke afdeelingen van het kongres.' Men ziet dus wat er in werkelijkheid terecht komt van de beschuldiging dat de anarchisten op het kongres verschenen waren om wanorde te stichten. Neen, maar zij kwamen er tegen dat er onrecht geschiedde en toonden daardoor dat de afkeer van

tirannie, onverschillig van wien, bij hen sterk genoeg was om zich tegen elke poging van het uitoefenen der tirannie te verzetten.

In plaats van drie dagen te verknoeien met gekibbel over de vraag van al dan niet toelating - een echt stuk Byzantinisme! - had men dien tijd nuttig kunnen gebruiken voor de beraadslagingen over de vragen die op de dagorde stonden. Het komt ons dan boven alles praktisch en verstandig voor, dat men geluisterd had naar den raad van onzen te vroeg ontslapen, waardigen vriend William Morris, die geschreven heeft dat men beginnen moest met elkeen toe te laten en als er iemand was, die toonde zich niet behoorlijk te kunnen gedragen, welnu dan was men immers wel mans genoeg om hem er uit te gooien. Dus niet beginnen, maar eindigen met uitgooien. Maar dan had men moeten diskussieeren met de anarchisten en ziedaar waarvoor men vreesde hetzij in het bewustzijn van eigen zwakte hetzij om andere redenen.

(Slot volgt).

F. DOMELA NIEUWENHUIS.

Rubens te Antwerpen

DE schilder Fromentin, wanneer hij in 'Les Maîtres d'Autrefois', door één woord Rubens wilde kenschetsen zooals hij zich in zijn werk openbaart, noemde hem '*un lyrique*.' Dit woord kan hem inderdaad samenvatten. Het zegt alles, voor wie erkent wat het in zich sluit. Ik zal hier trachten ééne zijner beteekenissen te ontwikkelen.

Rubens is lyrisch, omdat door de onderwerpen heen die hij behandelt en dikwijls ondanks die onderwerpen, hij aan zijne ingeving den vrijen loop laat, zijne eigene gevoelens uitdrukt, zijn zin van het leven laat uitschijnen,. Weinig geeft hij om het gewicht, de eigen waarde van 't drama dat hij ten tooneele voert: dat drama laat hij ons vergeten wanneer het niet aan de strekkingen van zijn wezen beantwoordt. Vergelijk hem met Rembrandt b.v. om deze denkbeelden te staven: Rembrandt herschept al de onderwerpen die hij behandelt, hij denkt ze uit, hij dramatizeert ze, hij ontwikkelt ze op *zijne* wijze, met *zijne* middelen, maar toch, volgens hun geest; geen menscheijk gevoel is hem vreemd, alle kan hij begrijpen, alle kan hij weergeven, hij kan den geheelen mensch uitdrukken, hij is de mensch, hij is het leven zelf. Rubens is *één* mensch, bij wien het leven zich uitsluitend in een zekere richting openbaart; hoe breed en machtig ook zijn genie, hij blijft een individualiteit die verwante individualiteiten kan ontroeren, maar die niet raakt tot wat bestendig, onherleidbaar is in de menscheijke natuur, het grondgoed zelf van gevoelens en instincten dat ons allen gemeen is.

Die individualiteit kan in 't kort aldus gekenschetst worden: Rubens is een gezond en sterk man, die breed en gemakkelijk leeft, veeleer als een heer van 't hof dan als een wijsgeer, die er genoe-

gen in vindt zijne kracht te ontvouwen, zijne vermogens uit te oefenen, zich te ontwikkelen op al de wijzen die zijn temperament eigen zijn. Men zou zeggen dat hij geen hinderpalen bij zichzelf noch om zich ontmoet, en dat die gulle uitbreiding van zijn wezen geheel vrij is: men voelt dat hij gelukkig is. Wanneer men dit eens erkend heeft, dat men zich dan maar die spontaanheid voorstelle die onafscheidelijk van zijn werk als van zijn karakter is, zijne neiging om in eens, uit eerste beweging te scheppen en te handelen, en men zal makkelijk begrijpen dat hij een indruk van harmonische schoonheid geeft wanneer hij een onderwerp behandelt dat een ontvouwing van gelukkig leven toelaat, maar dat die harmonie hem ontbreekt, en hij zelfs mishaagt, wanneer het thema dergelijke ontwikkelingen niet met zich brengt. Zijne personen denken weinig: een veeleer dierlijk leven ademt uit hen en hun lichaam heeft dikwijls meer uitdrukking dan hun aangezicht. Zij filosofheeren niet, kennen zichzelf niet: de overpeinzing, het stilzwijgende werk der zielen, de innerlijke dramas van 't bewustzijn, zijn in 't werk van Rubens niet aanwezig: ook heeft de kleur bij hem nooit de waarde gehad die haar Rembrandt gaf. Rubens kan geene menschen verbeelden die bezield zijn door smartelijke of hevige gevoelens. Zie de *Communie van den H. Franciscus van Assisen*⁽¹⁾, die nochtans eene zijner beste pogingen is om tot eene psychologische uitdrukking te komen: de extatische Franciscus, die buigt als was hij aangetrokken door de hostie die men hem aanbiedt, kijkt wild als een verbijsterde gek. De monniken die hem ondersteunen, zij die achter hem uit de schaduw oprijzen, hebben de harde trekken, het bekrompen voorhoofd van menschen die voorgescheven praktijken letterlijk volbrengen, zonder zelfs te trachten den zin ervan te vatten. Zijn de monniken heden

(1) Antwerpsch Museum, catal. van 1894, n° 305.

zoo, waren zij zoo reeds in Rubens tijd, dan geleken hun toch de gezellen van Franciscus niet, want zij waren bezielde door een werkzaam en vruchtbaar geloof dat zich onder steeds veranderende vormen openbaarde, steeds afwisselde met die spontaanheid, die eenvoudigheid die de kindsheid eigen is. Maar wat bekreunde zich Rubens om de historische waarheid? de *Fioretti di San Francesco* waren zeker niet zijn lievelingslectuur. Het ascetische ideaal was de verloochening der struischheid en der rijkelijke ruimte van leven die hij liefhad: en hij heeft niet anders kunnen doen dan zelfs hier die tegenstelling aan te duiden, want tegenover den door vasten vermagerden Franciscus heeft hij den kapelaan gesteld, dien we van achteren zien, neerknielend op het eerste plan, en wiens eene hand eene groote waskaars opsteekt, met het machtige en stoute gebaar waarmee men eene zegevlag zou planten.

Men voelt dat Rubens zich eerst dan vrij beweegt, wanneer hij zonder dwang het stoffelijke leven in al zijne weelderigheid mag laten schitteren. Ook bevielen hem weinige godsdienstige onderwerpen zoo zeer als de *Aanbidding der Wijzen*: variatiën op dat thema vond hij in overvloed, en hij heeft het met eene verbazende macht en zekerheid ontwikkeld op het beste doek dat het Antwerpsch Museum bezit⁽¹⁾. De kracht der lijn en de glans der kleur maken dat werk vol en klankrijk. Al de personen hebben een sterke houding en een schoon, statig voorkomen: in 't midden staat de enorme negerkoning, dikbuikig, heerlijk, met een zwaren tulband op het hoofd, zijne groote oogen rollend, wier zeer zwarte appels in 't doorschijnend-blauwe oogvlies drijven; links de tweede koning, wiens overvloedige grijze baard neergolft op den roodglanzenden mantel die hem geheel omhult,

(1) N° 298 van den catalogus. Die Aanbidding is van 1624, de Communie van den H. Franciscus van 1619.

en die vóór zich uit, onder zijn opgestreken wenkbrauwen, met wilden blik kijkt; rechts knielt de derde koning en ziet vriendelijk glimlachend het kind aan, dat naar hem buigt, gedragen door de heilige Maagd, die gelukkig is als een moeder. Daarachter, mannen die over elkander willen dringen, op de teenen gaan staan, reikhalzend om beter te zien, lichamen die al hun spierkracht ontvouwen om zich in een moeielijk evenwicht recht te houden. En hooger, in het hoekje blauwe lucht dat vrij gebleven is, rekken twee kemels hun nek uit, steken hun goedige herkauwerskoppen naar voren, gelukkig als struische dieren die na een langen tocht het einde der reis bereikt hebben.

Keer u om, kijk naar de schilderij die daar tegenover hangt: *Christus tusschen de twee moordenaars*⁽¹⁾ en de gelukkige indruk van harmonie en waarheid, dien gij eerst gevoeld hebt, verdwijnt: hier treffen u gezochte effecten, recepten, linksche pogingen om kunstmatig het stuk te dramatizeeren, gebrek aan samenhang. Magdalena, die den voet van 't kruis omvat, is half neergehurkt in een vreemde houding en kon makkelijk eene vrouw verbeelden die smeekt dat men haar niet slaan zou. Op 't aangezicht der heilige Maagd ligt een lijkachtig witte tint, onuitlegbaar bij een levend wezen dat niet in onmacht is gevallen, en het bloed komt hare oogen vullen, - twee teekens waardoor Rubens doorgaans de smart aantoon. Het geheel zelfde figuur, de houding uitgezonderd, vinden wij terug in den *Christus op het stroo*⁽²⁾: een zwak stuk, zooals al de werken waarin Rubens gedwongen is een dier passie-tafereelen te behandelen, welke noodzakelijk de overheersching der gedachten van pijn en dood veronderstellen.

(1) N^r 297. Doorgaans gekend onder den titel van den Lanssteek. Van 1620.

(2) Drieluik, n^{rs} 300, 301, 303 van den catalogus. Rubens heeft zich in zijn natuurlijk element teruggevonden, wanneer hij op het rechter luik den arend van den H. Joannes Evangelist geschilderd heeft, den arend die breed zijne struische vleugels openspreidt.

Ik zou op dezelfde wijze elken Rubens van 't Museum kunnen ontleden: de *Opvoeding der H. Maagd*, de *Maagd met den Papegaai*, zijn even gemakkelijk, even spontaan, als de *Christus aan het Kruis*, de *H. Drievuldigheid* gezocht, bombastisch, retorikaal zijn. In de *Ongeloovigheid van den H. Thomas*⁽¹⁾, een koud en academisch werk, *drukt* de romp van Christus *meer uit* dan zijn hoofd. In de schilderij: de *H. Theresa verlost uit het Vagevuur Bernardijn van Mendoza*⁽²⁾, eene overigens middelmatige schilderij, is Christus eenvoudig een studie naar het naakt, de H. Theresa eene gezwollen, karakterlooze non. Van de vier beproefden, wier bovenlijf men, onderaan de schilderij, door de vlammen van 't vagevuur gestreeld ziet, hebben de twee eersten, links, schoone door de hoop uitgebreide gebaren; de derde, die wil laten gelooven dat die vlammen hem verbranden, grijnst op groteske wijze; eindelijk is er rechts een vrouw met eenigszins achterwaarts gekeerd profiel, die huiverig de armen op de borsten kruist, in de houding van een wellustig meisje dat zich moedernaakt vóór een groot open vuur zou verwarmen: die zal nog lang onder die mooi-weerschijnende vlammen mogen verblijven, eene heilige zal ze niet worden!

Van de twee beroemde drieluiken der Antwerpsche domkerk is de *Kruisoprichting*⁽³⁾ op verre na het persoonlijkste: er is daar een oprukkende drift, een levendigheid, een krachtverkwisting, die verschrikkelijk is: de zelfbedwelmde uitspattende kracht dier atletische mannen, woelend in die schilderij met bijna 'tiziaansche' tonaliteiten, heeft, in dat werk waaraan zij bezig zijn, iets vervaarlijks en duivelachtigs, hoewel het duivelachtige hunner daden hun onbewust schijnt te blijven, en zij niet de

(1) N^r 307. Geschilderd tusschen 1613 en 1615.

(2) N^r 299. Tusschen 1630 en 1635.

(3) De Kruisoprichting is van 1610. De Kruisafdoening van 1612.

woede van heiligschenners toonen, maar wel den ijver van herkulische werklieden die al hun kracht bijeenrapen om de reusachtige poging te volbrengen. Het is of men met éénen schok het kruis ziet oprijzen in die rookige lucht, waarin alles woelt, schreeuwt, tiert, tot den hond toe die naar dat tumult blaft, tot de vrouw van het linker luik, die zich achterover werpt en hare borsten ontbloot, en met een arm naar omhoog het uitgilt, terwijl het kind, dat zij aan haar lijf drukt, met krampachtig vertrokken gezicht weent. De onbeweeglijke personen, als de H. Maagd en de H. Joannes, die half in de schaduw verloren staan, schijnen midden in dat onstuimig tafereel verdwaald.

De *Kruisafdoening* is eene behendig geschikte, maar veel minder spontane en kenmerkende compositie. Er is hier veel wetenschap en weinig genie; dat werk is de uitslag van eene technische opvoeding, welke al de kennis door de italiaansche meesters verworven bevat, maar het biedt weinige klaarblijkelijke teekens eener zelfstandige persoonlijkheid aan. De schuine richting van Christus' neerzakkend lichaam heeft den aanleg der schilderij uitmuntend geordend: men ziet dat lichaam glijden uit de armen die het ondersteunen naar de armen die er zich naar uitstrekken. In al de bewegingen der personen voelt men met welke zorg zij het kostbare, het aangebeden lichaam behanlen, het ten grond neerlaten zonder stoot of schok. Sommige gebaren zijn schoon en sterk, maar zij durven zich niet geheel ontvouwen.

Het aangezicht van Magdalena is Rubens wel eigen, zonder nochtans een der twee of drie bepaalde typen te vertoonen die hij later aannam. Met het hoofd ietwat gebogen, in eene houding die haar toelaat naar Christus te zien en door den toeschouwer gezien te worden, draagt Magdalena te veel zorg dat ze schoon zij, en poseert een weinig: uit hare wijdopen oogen vloeien de tranen zoo gemakkelijk, zoo bevallig over hare wangen, dat hare

smart ons niet zeer diep schijnt: men weent zoo goed niet als men werkelijk bedroefd is. Om dat beeld te begrijpen, moet men het van het tooneel waaraan het deel neemt afzonderen, de rol die het speelt vergeten.

Hier stelt zich natuurlijk deze vraag voor onzen geest: hoe vat Rubens de vrouw op? Wat maakt voor hem hare schoonheid uit? Een der luiken zelf van de *Kruisafdoening*, dat als onderwerp de *Visitatie* heeft, geeft ons hieromtrent eene belangrijke aanduiding: De Maagd Maria is er zwanger voorgesteld, en de buik die de draperieën rondt belemmert geenszins de kracht en de zekerheid van haren gang. Die bijzonderheid heeft Rubens zeker niet den Italianen ontleend: zij hadden er aanstoot aan genomen, zij die vooral de deinende bevalligheid zochten, de rhythmische en in evenwicht golvende beweging, wier schakeeringen zij zoo wel onderscheidden door de woorden *venustà*, *sveltezza*, *leggiadria*, enz.; zij die zich al te zeer om de zuiverheid der lijn bekommerden, om iets aan te nemen dat den harmonieuzen vorm van een vrouwelichaam zoo erg zou komen wijzigen. Dergelijke bijzonderheid gebruikte Rubens niet zooals de Primitieven, uit eenvoud, als zichtbaar teeken der ontvangenis, die zij op geen andere wijze konden aanduiden. Daar in zijnen geest de gedachte aan de goddelijkheid der personen geheel verloren gaat, heeft hij wel een zwangere vrouw willen voorstellen, en zooals wij ze daar zien hebben we niet de minste reden om te gelooven dat de ontvangenis 'onbevlekt' was. De moedervreugd wordt ons hier getoond, de vreugd eener gezonde en sterke vrouw die reeds het kind liefheeft dat zij in zich draagt, wier bloed rijk genoeg is om dat kind overvloedig te voeden zonder zichzelf te verzwakken, en die gelukkig is het van dag tot dag te voelen groeien, - dien buik te zien dik worden, die het bevat, en die voor haar niet misvormd is!

Beschouw de werken uit het tijdvak wanneer Rubens zichzelf

geheel bezit, om het vraagstuk toe te lichten: merk hoe hij de naakte vrouw schildert, of zelfs maar deze enkele bijzonderheid: hoe hij hare borsten voorstelt. De wijze waarop een kunstenaar vrouweborsten voorstelt, is misschien een der beste kenteekenen zijner opvatting der vrouw. Denk aan de borsten van Tiziano's vrouwen, die wellustige, door liefkozingen geboetseerde borsten, niet gebeeldhouwd en onfeilbaar afgelijnd als die welke de Grieken beitelde, ook niet afhangend: borsten van courtesanen, venetiaansche courtesanen, - voorname dames soms, maar nooit Aspasia's. - Kijk dan naar de borsten van Rubens' vrouwen, die van Helena Fourment, b.v., op het portret gezegd 'met den pelsmantel':⁽¹⁾ zij zijn gezwollen, zwaar, hangend, zij zijn, om een triviale uitdrukking te gebruiken echte melkdoozen; wanneer men slechts haren vorm nagaat, zijn zij te dik, zij vallen af, haar omtrek is onbevallig, men zou ze heden gemeen achten. Maar zij zijn vol melk, vol voedende melk die het leven van 't kind moet onderhouden; de handen van 't kind moeten ze drukken, niet de handen van het lief. In dien zin zijn zij schoon, beantwoorden zij nauwkeurig aan haar functie, zijn zij in harmonie met het overige van 't vrouwelichaam: zie de machtige armen, de vaste en vette dijen, de hechte beenen die zonder zichtbare inspanning 't gewicht van 't lijf dragen. Daar is alles kracht, struischheid, levensvolheid. De vruchtbare vrouw is het die door Rubens verheerlijkt werd, de vrouw die 't geslacht voortplant en er vreugde bij voelt, kinderen schoon en gezond als zij ter wereld te brengen. Nooit werd het 'Groeit en Vermenigvuldigt' zoo breed vertolkt als door Rubens. Zijn geheel werk bezingt de Voorttelling, en zoo heeft hij het Leven bezongen,

(1) Weener Museum. Geschilderd omtrent 1630. Helena Fourment was toen even zeventien jaar.

want de Voortteling is er het centrum van, zij is er de meest samenvattende en geheimzinnige daad van.

Het is de omwerping van 't ascetische ideaal der Middeleeuwen, het verloochenen der overheersching van ziel over lichaam, de verheerlijking van het vleesch. Uiterst treffend is de aanwezigheid, onder de gothische gewelven der St. Jacobskerk, van de schilderij die, gansch te recht, het altaar van Rubens' grafkapel versiert⁽¹⁾. De hedendaagsche kritiek heeft de overlevering bestreden, naar welke de kunstenaar zich op dat doek met zijne familie zou geconterfeit hebben, maar zij heeft niet getracht, er de beteekenis van te begrijpen. Elke legende bevat eene innerlijke waarheid, die door de feiten niet tegengesproken kan worden. Wat scheelt het ons, of men niet bewijzen kan dat de knielende kardinaal de gelaatstreken van Rubens' vader heeft, en of de gezichten der vrouwen niet nauwkeurig op die van Isabella Brant of van Helena Fourment gelijken! Het is niettemin zijne familie welke Rubens daar voorgesteld heeft, zijne geestelijke familie, zijne eigene schepsels. In dat werk heeft de eenmaal aangenomen stijl der godsdienstige schilderijen geen spoor nagelaten. De enkele attributen die men daar nog ontdekt en die toelaten de personen naar de heiligenleer te benoemen, behooren tot het ornamentaal motief van het geheel, en hebben bepaald geen zinnebeeldige waarde. Niets meer komt de heiligheid van het onderwerp verraden; niets blijft er over van 't katholiek gevoel. Wanneer de sluier die het doek bedekt open geschoven

(1) De Madonna met de Heiligen. Aldus noemt ze de Heer Max Rooses, die ze 1635-1640 dateerde. De heer Max Rooses verwondert, zich over het volkomen gebrek aan godsdienstig gevoel in die schilderij; de compositie, acht hij, 'dépasse les bornes de l'audace justifiable'. De beoordeeling is buitengewoon naïef, komend van iemand die over Rubens een werk in vijf groote deelen geschreven heeft!

wordt, en ge blijft het beschouwen, alleen, in het stilzwijgen der eenzame kerk, gebeurt er een mirakel voor uwe oogen, wordt eene transfiguratie volbracht. De doffe en onbeweeglijke lucht, de atmosfeer van vrees die onder deze gewelven heerscht, schielijk trilt ze, wordt levendiger en lichter. Men zou zeggen dat men plotseling een venster opengerukt heeft, dat de wind derverre ruimte binnengestroomd is, en dat tusschen de pijlers de levenwekkende adem der zee siddert. Men ademt gemakkelijker en de schimmen die eens de ziel aanvielen vervliegen. De eerste indruk, die uit het werk komt, is een indruk van kracht, van stil geluk en schoonheid. Van 't eerste oogenblik af voelt ge dat het zuiver is, volledig, beslissend, in eens opgerezen uit den scheppenden geest, die er zich geheel door gegeven heeft. Indien gij uwen indruk te bepalen, te ontleden zoekt, dan zult ge verbaasd staan om de eenvoudigheid der middelen waardoor de kunstenaar zoo machtig op u werkte. Het onderwerp? het is het gewone thema der heilige familiën: eene moeder die haar kind eenen knielenden grijsaard toereikt; drie glimlachende vrouwen; twee mannen, de een recht, de andere half liggend, in wie men naar hun attributen den H. Georgius en den H. Hieronymus herkent. Dat is alles. Maar die mannen hebben in hun lijf, hun houding, hun gebaar, zooveel veerkracht, zooveel vastberadenheid, zooveel stoutheid; de vrouwen dragen op 't gelaat zulk een sereniteit, het kind is zoo oprecht blij, dat het werk dadelijk eene persoonlijke beteekenis krijgt, dat zijn innerlijke zin klaar te voorschijn komt en alle gedachte van godsdienstig zinnebeeld wegwischt. Op die gezichten, doordrongen van 't eenig gevoel dat op dien stond hun ziel vervult, blijft geen vrees meer over, op die klare voorhoofden werpt de zonde geen schaduw meer af. Die gezonde en forsche schepselen, die zoo vol vertrouwen en zichzelf meester schijnen, hebben die innerlijke schoonheid van alles wat leeft, zich

ontwikkelt, in zich kracht bevat. Heel eenvoudig groeien ze en bloeien zij open; zij pogen niet de ontrustende raadsels op te lossen, maar de onbewuste aandrang dien zij, zoo sterk gebiedend, in zich voelen, bestuurt ze, en wendt van hen af de ijdele vrees voor de goden. Met hoeveel liefde heeft Rubens op hen al de schoonheid laten afglanzen die hij zelf bezat! Wat heeft hij daar het essentieelste, het reinste, het diepste van zijn kunst samengedrongen! Een onbewuste Prometheus heeft hij menschen naar zijn beeld gevormd, vrije, zelfstandige menschen, op wie geen buitendwang meer drukt.

JAC. MESNIL.